

B. P. HASDEU

DIN

ETYMOLOGICUM MAGNUM ROMANIAE

FUNDAT DE M. S. REGELE CAROL I

BUCĂŢĬ ALESE ŞI ADAPTATE PENTRU CLASELE SECUNDARE SUPERIÓRE

EDIŢIUNEA I.

B. P. Hasdeu

BUCURESCI
EDITURA LIBRĂRIEI E. GRAEVE & Comp.
70, CALEA VICTORIEI, 70
1894.

DICȚIONARE ȘI DICȚIONARE

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. 2, P. IX—XVIII.)

— Óre pînă la ce literă aĭ ajuns? mĕ 'ntreba într'o ḑi un bărbat cu véḑă în lume.

— Hm! respunseĭ eŭ printr'o altă întrebare — pînă la ce literă aĭ citit?

Aci, firesce, o mare încurcătură, căcĭ omul meŭ cunoscea cartea numaĭ din svon. Românul însă nu se pré încurcă maĭ nicĭ o-dată. Prefăcêndu-se că n'a auḑit întrebarea, el se apucă, cu o măiastră ușurință, a mĕ lăuda pe mine, a lăuda Etimologicul, a lăuda Academia, a lăuda câte în lună și în sóre, dară — fără un «dară» nu se póte — îșĭ încheiâ acatistul printr'un adânc suspin și o duiósă urare:

— Numaĭ să'țĭ dea Dumneḑeŭ anĭ mulțĭ ca să poțĭ isprăvi!...

A! iată ce-va care trece peste competința mea, și chiar peste votul unanim al înaltuluĭ Corp Academic. Ar fi de minune, negreșit, dacă Stăpânirea ar puté să vină în Parlament cu un proiect de lege, prin care să mĕ oprescă de a muri pînă la

terminarea Etimologicului, ba încă să'mĭ maĭ lungéscă dilele şi peste litera z pentru ca să fac un suplement. Nu sciŭ, dacă ţéra ar câştiga prin acésta; eŭ însă unul aş fi pe deplin mulţumit. Dar fericitele timpurĭ, când se potcoviaŭ purecii, aŭ trecut de mult. E fórte cu putinţă ca eŭ să mor mâĭne saŭ poĭ-mâĭne, şi într'un asemenea cas, fără îndoială, nimenĭ nu va dice: după ce a murit, câte dile a maĭ trăit ca să isprăvéscă?...

Ceea ce mĕ linişteşce întru cât-va, este că paguba n'ar fi tocmaĭ mare. In adevĕr, dacă lucrarea mea nu e nicĭ caldă nicĭ rece, aşa şi aşa, cât duce ciurul apă, lesne se vor găsi mulţĭ ca s'o urnéscă maĭ departe; dacă însă, din potrivă, ea ar fi cum-va atât de bună încât anevoiă să se găséscă cinc-va ca să mĕ înlocuéscă la muncă, atuncĭ, orĭ-cât va rĕmâné dela mine, un volum, douĕ saŭ treĭ, va fi un dar bine venit, o pîrgă nu de prisos pentru sciinţa în genere şi pentru românime în parte. Punĕndu-mĕ la mijloc între ambele ipotese, eŭ îmĭ permit a crede că opera mea, fără a fi ce-va de tóte dilele, nu este totuşĭ vre-o grozăviă peste puterile orĭ-cuĭ va întruni în sine un temeiŭ de cunoscinţe istorice şi filologice cu un dram de bun simţ şi de bună voinţă.

Cu asemenĭ cunoscinţe filologice şi istorice pe de o parte, cu bună voinţă şi bun simţ pe de alta, nu va avé cine-va, ca să pótă merge înainte cu desăvîrşirea lucrăriĭ, decât să se pătrundă de planul general, de marginile în carĭ el se desfăşóră,

de cugetarea cea călăuză pe calea ce 'l duce la capĕt.

Al meŭ, în tótă puterea cuvîntuluĭ, este numaĭ acest plan, prin care — după ḑisa d-luĭ Dimitrie Sturdza — eŭ isbutiĭ «a cuprinde înțelesul intim al ideeĭ M. S. Regeluĭ» și pe care din capul loculuĭ îl încuviințase Academia. In tomul I, pe cele 1,120 de colóne, se vede deja destul de limpede chipul de realisare al aceluĭ plan.

Dar ce ḑic? Nicĭ acest plan, cu a căruĭ paternitate aș vré să mĕ fălesc, nu este al meŭ. El resultă aprópe întreg din starea actuală a Sciințeĭ limbeĭ. De nu l'aș fi zămislit eŭ, trebuia s'o facă astăḑĭ saŭ mâine un X saŭ un Y. Prioritatea este aci o simplă întâmplare; iar zăbava din partea altora nu e de mirare, de óră-ce însășĭ Linguistica s'a născut abia de jumătate de secol. Câte și maĭ câte de dres îĭ maĭ rĕmâne de aci încolo!

Dacă sarcina mea ar fi de a lucra un Etimologic al limbeĭ francese saŭ al celeĭ germane orĭ italiene, este învederat că aș avé la îndemână un material însutit maĭ mare, studiat maĭ dinainte de o pleiadă de cărturarĭ; povara, prin urmare, ar fi nespus maĭ purtărétă; dar să nu se crédă că atuncĭ eŭ aș procede alt-fel decât acuma; să nu se crédă iarășĭ că alt-fel aș procede, când mi s'ar da vre-un graiŭ sălbatec din Africa saŭ din America, lipsit de orĭ-ce monumente, de orĭ-ce cultură, de orĭ-ce năzuințe literare; nu alt-fel aș procede, nu și nu, căcĭ planul — încă o dată — nu este o nepregetată nă-

scocire a creeruluĭ meŭ stăruitor, ci mi se impune vrênd-nevrênd din afară prin Sciinţa limbeĭ.

Dela Bopp şi Diez, dela Schleicher saŭ dela Curtius încóce, nicĭ chiar un mic manual de gramatică pentru clase primare nu se maĭ scrie aşa cum se scriea altă-dată. Cu atât maĭ vîrtos, este un abis între cea maĭ voluminósă gramatică a orĭ-căriĭ limbĭ de pe la 1800 şi între orĭ-ce gramatică sciinţifică de astăḑĭ, fie ea şi maĭ mititică decât acea a luĭ Brachet. Cum dară se întâmplă, că numaĭ D i c ţ i o n a r u l n'a făcut în principiŭ aprópe nicĭ un pas înainte?

Nu vorbin nemic despre acele dicţionare aşa ḑise practice, pe carĭ Francesul pretinde a le purta în busunar: «dictionnaire de poche», iar Némţul le ţine în mână: «Handwörterbuch», uniĭ şi alţiĭ servindu-se cu ele pentru a'şĭ tălmăci bine-reŭ o frasă saŭ o vorbă străină; acele vocabulare elementare, cu ajutorul cărora nu este de mirare dacă la noĭ unul din vulgarisatoriĭ romanţurilor parisiene de pe la 1850 tradusese pe «plateau de Waterloo» prin «talerul dela Waterloo». Despre asemenĭ ABC aĭ lexicografieĭ nu se vorbesce. Nu vorbim iarăşĭ despre acele dicţionare, aşa ḑicênd imperative, prin carĭ un areopag oficial, o Academiă Francesă saŭ o Academiă della Crusca, se crede în drept a legifera asupra limbeĭ curat literare a uneĭ naţiunĭ, făcênd din graiŭ un fel de selecţiune nu naturală, ci de tot artificială, cel mult artistică. Este un gust, iar despre gusturĭ nu se dispută. Noĭ avem aci în ve-

dere numaĭ Lexica totius linguae, numaĭ Thesauros, numaĭ acele repertorie colosale, pe earĭ Littré le definesce: «un enregistrement très-étendu des usages de la langue, enregistrement qui, avec le présent, embrasse la passé.»

Să luâm excelentul dicţionar latin al abbateluĭ Forcellini din secolul trecut şi să'l punem alăturĭ cu cea maĭ nouă mare operă lexicografică: «A new english dictionary on historical principles», pe care dela 1884 încóce a început a o publica James Murray, după ce în curs de 25 de anĭ o societate întrégă îĭ adunase şi'ĭ grămădise materialurĭ peste materialurĭ.

Inţelegem ca Forcellini să nu ne dea alt ce-va decât clasicitatea latină, căcĭ «populus romanus» nu maĭ trăesce; graiul luĭ cel viŭ s'a metamorfosat de vécurĭ în dialectele romanice de astăḑĭ, fără a ne fi lăsat maĭ nicĭ o urmă propriă; cântecele sale, poveştile, ghicitorile, bócetele, rîsurĭ şi plânsurĭ, totul s'a prăbuşit, acoperindu-se cu giulgiul uităriĭ. Dar óre în aceiaşĭ posiţiune se află Murray? El are a face cu cea maĭ jună din naţiunile cele marĭ ale Europeĭ, o naţiune plină de sucul vieţeĭ, o naţiune căriĭ i se datoréză însuşĭ cuvîntul folklore, care însemnéză tóte prin câte se manifestă spiritul unuĭ popor, obiceiele luĭ, ideile 'ĭ despre sine şi despre lume, literatura luĭ cea nescrisă, miĭ şi miĭ de trăsurĭ caracteristice cu rădăcinĭ în inimă şi cu mugurĭ în graiŭ. Eĭ bine, cărturăria englesă, veche

și nouă, se găsesce la Murray, dar poporul engles — nu.

Popor! iată ceea ce deosebesce pe Sciința limbeĭ, născută în secolul nostru, de acele studie linguistice de altă dată, carĭ n'aŭ lipsit pe icĭ pe colea nicĭ chiar în negura véculuĭ de mijloc. Óre de ce nu s'a putut plăsmui acéstă sciință în mințile cele semi-ḑeescĭ ale unor uriașĭ ca Aristotele saŭ ca Bacon? De ce? — fiind-că orĭ-care națiune ce-va maĭ înaintată se credea pe atuncĭ a fi pré superióră celor-lalte maĭ puțin desvoltate, și fiind-că în fruntea fie-căriĭ națiunĭ se păuna câte o clasă socială rădicată cu mult maĭ pe sus de straturile cele de jos, credêndu-se datóre a le despreţui și a nu le băga în samă, după cum strălucitul păun — se ḑice — nu se uită nicĭ o dată la piciórele sale, căcĭ sînt aspre și întunecóse. Sub o asemenea aristocrație între națiunĭ și sub o asemenea aristocrație între clase, orĭ-ce altă sciință saŭ artă putea să propășéscă, dar nu Linguistica, al căriĭa material brut se află maĭ-maĭ întreg în cătune, în colibe, în bordeie, nu în palaturĭ.

Se crede, cum că creștinismul ar fi dat nascere Sciințeĭ limbeĭ. O spuseră o dată Pott și Max Müller; de atuncĭ o tot repetă alțiĭ. In adevěr, neminea înainte de Crist n'a șters deosebirea dintre om și om, înfrățind pe șerb și pe stăpân, pe Elin și pe barbar. Dar vorba Românuluĭ: Vodă vrea, Hâncu ba! una a fost cugetul Mântuitoruluĭ, și alta a hotărît Papa. In locul graiurilor celor viue, pe

carĭ eraŭ trimişĭ să le învețe apostoliĭ, eclesia ulterióră a încărcat omenirea, ca un soĭu de monopol, cu câte-va limbĭ mórte şi prohodite, maĭ alcs ebraica, gréca şi latina; în locul frăţieĭ evangelice, cârja Sfîntuluĭ Petru a concurs la desfăşurarea şi crescerea aceluĭ feudalism, care turtĭa sub călcâie elementul poporan; contra limbilor celor rĕposate, contra nimiciriĭ morale a glótelor, dacă protesta cine-va, apoĭ numaĭ dóră ereticiĭ, numaĭ dóră aceĭ pretinşĭ schismaticĭ, pe carĭ îĭ spulberaŭ fulgerele Vaticanuluĭ. Este adevĕrat, de treĭ orĭ adevĕrat, luĭ Crist i se datoréză principiul metafisic al Sciinţeĭ limbeĭ; nascerea eĭ însă, întruparea'ĭ cea pipăită, nu putea fi opera Papilor, ci este resultanta spirituluĭ celuĭ egalitar, care de un véc şi maĭ bine pregătise Revoluţiunea franceză şi pe care Revoluţiunea franceză l'a transmis înjghebat şi întărit seculuĭ nostru. Şi fără a se fi desgropat limba sanscrită, deşi póte ce-va maĭ ancvoiă, Linguistica trebuĭa să se nască din dată ce aŭ devenit egale de'naintea sciinţeĭ limbile cele maĭ culte cu graĭurile cele maĭ necioplite, iar toţĭ cetăţeniĭ, dela vlădică pînă la opincă, egalĭ pe tărîmul politic. Linguistica fusese prevĕḑută abia pe la începutul seculuĭ trecut de către marele Neapolitan Giambattista Vico, care trăsese cel de'ntâiŭ luarea aminte asupra literatureĭ poporane, asupra idiotismilor vulguluĭ, asupra aceleĭ împregiurărĭ că fiecare popor posedă câte o enciclopediă a sa, o geografiă, o cosmografiă, o astronomiă etc., carĭ tóte

constituă o nepreţuită comóră a cugetăriĭ sub învălişul graĭuluĭ.

Un mare dicţionar, în care poporul nu este cuprins cel puţin tot pe atâta pe cât se cuprinde acolo statul major al naţiuniĭ; în care o odă saŭ un sonet nu primesc în clubul lor un cântec bĕtrânesc saŭ o doĭnă; în care citaţiunile dintr'o nuvelă s'ar crede pângărite alăturĭ cu citáţiunĭ dintr'un basm; în care ar fi un scandal nesuferit de a se întălni la o-laltă un vers din «Vicleem» cu o strofă dintr'o tragediă, şi'n care se descrie menuetul, dar nu se pomenesce «ca la uşa cortuluĭ»; un asemenea mare dicţionar este un anacronism astădĭ, căcĭ Sciinţa limbeĭ urmăresce cu stăruinţă evoluţiunea vorbeĭ nu într'o-samă de capete alese, nu în individualitatea cutare saŭ cutare, nu în cercurĭ sociale restrînse, ci tocmaĭ în popor maĭ pe sus de tóte.

Să constatâm însă că Linguistica este óre-cum ea însăşĭ de vină, dacă Gramatica a mers cu mult maĭ repede decât Dicţionarul. Preocupaţiunea aprópe exclusivă a corifeilor sciinţeĭ a fost în trecut, şi nu încetéză încă de a maĭ fi, curat gramaticală. După aşa ḑisa «şcólă gramaticală veche» urméză aşa ḑisa «şcólă gramaticală nouă»; dar «alt-grammatische Schule» şi «neu-grammatische Schule» sînt ambele de o potrivă «grammatische Schule». Mulţumită acesteĭ grijĭ unilaterale, Gramatica a făcut paşĭ giganticĭ; Dicţionarul însă a rĕmas departe în urmă, profitând întru

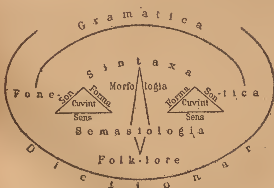
cât-va abia-abia sub raportul fonetic și morfologic. Lexicografiĭ aŭ început a întemeĭa derivațiunea materială a vorbelor pe corelațiunea regulată a sonurilor, și aŭ început a da loc printre cuvinte elementelor celor formative ca prefixurĭ saŭ sufixurĭ; dar atâta e tot. Modelându-se Dicționarul după Gramatică, s'a scăpat din vedere că sfera D i c ț i o n a r u l u ĭ e cu mult maĭ vastă decât acea a G r a m a t i c e ĭ.

S'a ḑis adesea că cuvîntul resultă din treĭ factorĭ quintesențialĭ: son, formă și sens. Când noĭ rostim «fac», înșirâm s o n u r i l e *f*, *a*, *c*, a cărora unire f o r m é z ă un verb la prima persónă a presintelui indicativ, avênd s e n s u l cutare. Din ceĭ treĭ factorĭ, cu sonul se ocupă în acelașĭ grad Gramatica și Dicționarul, căcĭ el este rudimentul órecum zoologic al graĭuluĭ, prin care limba umană nu se deosebesce în principiŭ de miorlăitul pisiceĭ saŭ de ciripitul vrabieĭ. Rĕmân forma și sensul. Gramatica are a face în specie cu forma, iar cu sensul numaĭ întru cât se atinge de relațiunĭ logice între o formă și alta. Cele doĕ ramure proprie ale Gramaticeĭ sînt morfologia și sintaxa, ambele avênd de obiect forma și iarășĭ forma, căcĭ orĭ-ce categoriă morfologică, bună-óră «j'ai dit», este identică în fond cu o construcțiune sintactică: «ego habeo dictum». In oposițiune cu Gramatica, Dicționarul are a face în specie cu sensul, obiect al doctrineĭ numite semasiologiă; însă aprópe tot pe atâta și cu forma, fără care rare-

orĭ se póte limpeḑi înţelesul unuĭ element lexic. Sensul cuvîntuluĭ isolat este pururea şovăitor. Óre ce însemnéză «scap»? Negreşit nu tot una în «s c a p téfĕr din foc» şi în «s c a p căcĭula în puţ». Sensul particular al luĭ «scap» în casul cutare saŭ cutare se cunósce numaĭ în frasă, în proposiţiune, în întrebuinţarea'ĭ cea sintactică. Totuşĭ Dicţionarul nu se mărginesce cu atâta, ci sgândăresce maĭ departe. El caută sensul cel fundamental, din care să se pótă desfăşura divergința între cele doĕ saŭ maĭ multe sensurĭ particulare, şi 'l găsesce în prototipul latin vulgar «excapare», compus din prepositiunea «ex» şi din «capa = mantă», de unde derivă atât românul «scap», precum şi francesul «échapper», spaniolul «escapar» etc. «Excapare» însemna literalmente «a eşi din mantă», adică pe de o parte: «a se desbăra de ce-va», pe de alta: «a lăsa jos»; în primul cas: «s c a p din foc», în cel al doilea: «s c a p căcĭula». Dar la Stockholm saŭ la Moscva, într'o climă vitregă, acolo unde niciĭ chiar cojocul nu ajunge pentru a înfrunta năvala crivăţuluĭ, s'ar fi desvoltat óre vre-odată ideia de «scăpare» din acea de «eşire din mantă»? Ea nu putea să se nască decât într'o ţéră dela amiaḑi-ḑi, unde mantaua este bună din când în când la nevoiă, dar maĭ adesea e nesuferită în toiul căldureĭ. La Romanĭ «capa» înfăşura tot corpul omuluĭ: «totum c a p i a t hominem» după expresiunea luĭ Isidor. O purtaŭ maĭ ales călătoriĭ plecând la drum; şi pe dată

ce sosiaŭ la cine-va, era obiceiŭ ca gazda s'o iea de pe umerĭĭ óspeluĭ, să 'l s c a p e de o asemenea belea: «aufertur capa». Iată-ne dară, pentru ca să putem înţelege pe al nostru s c a p, siliţĭ a ne strămuta în traĭul intim al străbunilor, în datinele lor, în folklor'ul Romeĭ antice. Şi aşa este aprópe tot-d'a-una.

Gramatica cuprinde o parte dintr'o sferă fórte întinsă, pe care Dicţionarul o îmbrăţişézâ întrégă. Raportul sinoptic dintre ambele s'ar puté representa prin următórea figură, din care vedem tot o-dată că Gramatica nu numaĭ se intercaléză órecum în Dicţionar, dar încă — chiar când o considerâm în deosebĭ — se întemeiézâ pe el:

Prin «folklore» se înțeleg aci nu acele texturĭ poporane, carĭ sînt nu maĭ puțin trebuinciόse Gramaticeĭ, fiind o prețiόsă fântână pentru Linguistica peste tot; ci se înțelege întregul traiŭ presinte și trecut al unuĭ popor, viéța luĭ materială și morală în treptata'ĭ desfășurare, cu tóte ale eĭ, multe și mărunte. Cu cât acest traiŭ ne este maĭ cunoscut, cu cât noĭ ni-l putem înfățișa într'un chip maĭ intuitiv, maĭ vĕḑut cu ochiĭ, cu atâta maĭ limpede ne dâm samă de sensul cel mlădios al cuvintelor. Cine óre n'ar pricepe și maĭ bine nascerea logică a luĭ s c a p din «excapo = es din mantă», dacă ar avé dinainte-ĭ chiar imaginea acelеĭ mantale, care înfășura pe drumețul roman obosit? Un dicționar e dator, după putință, a 'șĭ împinge cercetările pînă la acea margine extremă, căcĭ ținta luĭ, în starea actuală a sciințeĭ, este de a ne împărtăși în istoria fie-căruĭ cuvînt genesa totală a uneĭ asociațiunĭ de ideĭ.

Pe lîngă «capa», poporul roman maĭ avea și alte felurĭ de mantale, numite «lacerna», «birrus», «sagus», «mantum» etc. Putem noĭ óre cunósce cu deplinătate pe una din ele, dacă nu o scim deosebi de cele-lalte? Și nu numaĭ când e vorba de lucrurĭ, ci nu maĭ puțin și în privința cea immaterială a simțimintelor și a speculațiunilor intelectuale, orĭ-ce graiŭ, fie cât de necĭoplit sub raportul literar, posedă pentru orĭ-ce categoriă o samă de sinonimĭ, pe carĭ le distinge unele de altele, fiecare din ele avênd o nuanță propriă și dând na-

scere unor derivate diferite, une-orĭ chiar divergințĭ. Alt-ceva este «scap» și alt-ceva sinonimul «mântuesc», derivat din «mantum», adecă din aceĭașĭ noțiune fundamentală ca și «capa». Deminutivul «mantellum» ne apare deja la Plaut (Capt. III, 3 v. 5-6) cu sensul de «scăpare» :

Nec mendaciis subdolis mihi usquam m a n t e l l u m est [meis.
Nec sycophantiis, nec fucis ullum m a n t e l l u m obviam [est...

«Mântuesc», care n'are a face cu maghiarul «menteni», este format din latinul «mantum» și însemnéză literalmente «acopĕr cu o mantă», de unde pe de o parte sensul de «sauver», pe de alta — la Moldovenĭ — acela de «achever», nicĭ o-dată «laisser tomber», căcĭ la Romanĭ «mantum» era scurt și ușor, «breve amictum», nu supĕrăcĭos ca lunga «capa.» Fără sinonimică, accepțiunea celor maĭ multe vorbe ne apare într'o umbră, în care ochĭul zăresce figurele, dar confundă fețele.

Dela Festus pînă la Suidas, dela Suidas pînă la Henricus Stephanus, dela Henricus Stephanus pînă maĭ în dilele nóstre, dicționarele cele marĭ se mulțumesc cu arĕtarea sensuluĭ immediat vechiŭ saŭ noŭ al unuĭ cuvînt prin întrebuințarea-ĭ curat literară într'o construcțiune sintactică. Dar pînă și acéstă citare a texturilor este generalmente pré trunchiată, uitându-se că adesea înțelesul cel intenționat al cuvîntuluĭ nu se lămuresce fără

un lung pasagiŭ reprodus in-extenso. Littré cel d'întâiŭ a sciut să citeze, şi tocmaĭ de aceea cel d'întâiŭ el a reuşit să indice într'o mulţime de casurĭ nu numaĭ sensurile, dar pînă şi nuanţele cele maĭ fine ale fie-căruĭ sens în parte. Graţiă citaţiunilor bine alese, bine cumpĕnite şi bine clasificate, graţiă tot-o-dată uneĭ pĕtrundĕtóre şi interesante sinonimice, opera lexicografuluĭ frances este nu numaĭ un registru de consultat, ci pînă la un punct o carte de lectură; pe când publicaţiunea Englesuluĭ Murray se asémĕnă maĭ mult cu o diagramă: pe una o poţĭ primi ca pe acel tovarăş cu care vorbescĭ fără să ţi se urască şi — după ḑicĕtórea română — vorba vorbă aduce; cea-laltă este un fel de schelet, un specimen anatomic, o hîrcă cu oscióre numerotate într'un mod fórte simetric, pe care trebue s'o studiezĭ câte o dată, dar cu care uneĭ firĭ nervóse nu'ĭ pré vine la socotélă a rĕmâné singură în odaiă.

Orĭ-ce mare dicţionar al uneĭ limbĭ ar trebui să fie cartea de lectură cea maĭ rĕspândită, cea maĭ atrăgĕtóre, căcĭ acolo şi numaĭ acolo se află deplinul γνῶθι σεαυτὸν al uneĭ naţiunĭ: «cunósce-te pe tine însăţĭ». In loc de acésta, ni se dă maĭ totd'a-una o stenografiă de abreviaţiunĭ peste abreviaţiunĭ, un nămol de terminologiă scolastică, un laconism pe care nu'l întrece nicĭ chiar stilul telegramelor, nisce litere microscopice menite a face economiă de hârtiă şi a da ochilor orbul găinilor, ş'apoĭ unul şi acelaşĭ tipic monoton aplicat la biografia

fie-căriĭ vorbe, deşi fie-care vorbă trăesce ca o individualitate propriă. Tóte astea sînt nisce pĕcate moştenite, în carĭ se resfaţă de bună-voe Murray, de carĭ într'o parte s'a scuturat Littré, şi de carĭ n'a putut să scape ilustrul Iacob Grimm în monumentalul seŭ dicţionar german, deşi ne spune el-însuşĭ că ar fi dorit să'ĭ dea caracterul uneĭ cărţĭ de lectură, ast-fel încât să pótă fi citit ca o petrecere de familiă serile pe la gura sobeĭ. Tocmaĭ acésta aş vré şi eŭ, dar străduinţa e cam anevoiósă, căcĭ isbânda atîrnă nu dela talentul cel problematic al autoruluĭ, ci maĭ cu samă dela temperamentul naţiuniĭ cu care are a face. Un Engles saŭ un German citesc césurĭ întregĭ, fără a moţăi, aceleaşĭ pagine carĭ ar adormi într'o clipă pe un Frances, pe un Italian, pe un Român ; iar ceea ce place natureĭ vioĭ şi neastîmpĕrate a ginţiĭ latine, póte să se pară nu sciŭ cum şi nu sciŭ ce duhurilor născute şi crescute într'o alt-fel de atmosferă. Eŭ unul am lucrat şi lucrez între Românĭ.

Carte de lectură pentru toţĭ fiiĭ naţiuniĭ, un mare dicţionar, zămislit şi săvîrşit după planul de maĭ sus, ar puté şi'n şcólă să înlocuéscă acele compilaţiunĭ adesea insipide, maĭ tóte indigeste, prin carĭ un spirit, fraged încă, se desgustă de citire, departe de a se instrui petrecênd saŭ de a petrece instruindu-se. Incepênd dela clasele cele maĭ elementare şi pînă la bacalaureat, fie pentru băeţĭ, fie pentru fete, ar fi lesne de a spicui, potrivit cu vîrsta fie căruia, câte un şir de c u v i n t e de o

varietate extremă, carĭ nu numaĭ să placă şi să înveţe, dar în acelaşĭ timp să atingă o ţintă cu mult şi maĭ înaltă: a sădi pînă în baierele inimeĭ cultul raţionat al graiuluĭ părintesc...

La întemeiarea Etimologiculuĭ, dorul Augustuluĭ Suveran, rostit de pe tribuna Academieĭ, a fost de a mântui din peire: «tóte cuvintele vechĭ, carĭ altmintrelea vor fi perdute pentru generaţiunile viitóre. . .»

Orĭ-ce cuvînt oglindesce un lucru, o fiinţă, o ideiă, o datină; aceste lucrurĭ, aceste fiinţe, aceste ideĭ, aceste datine, eŭ m'am încercat şi mĕ încerc a le apuca câne-cânesce din ĭerĭ şi din astădĭ al poporuluĭ român; dar pentru ca ele cu adevĕrat să nu fie perdute, pentru ca să pótă rodi cu îmbelşugare în brasdele cele adâncĭ ale dileĭ de mâine, mĕ tem a le da secĭ, sarbede, retedate, ci m'am silit şi mĕ voiŭ sili a le aduce palpitânde de viéţă pe ogorul némuluĭ românesc.

STRAT ȘI SUBSTRAT

GENEALOGIA POPÓRELOR BALCANICE

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. III, P. V—XXXVII)

<table>
<tr><td>Dela secolul VII pînă astădĭ</td><td rowspan="3">GRECIĬ</td><td>SERBIĬ</td><td>BULGARIĬ</td><td rowspan="2">ROMÂNIĬ</td><td rowspan="3">ALBANESIĬ</td></tr>
<tr><td>Dela secolul III pînă la secolul VII</td><td colspan="2">LATINIĬ</td></tr>
<tr><td>Dela 1500 înainte de Cr. pînă la sec. III</td><td colspan="3">TRACIĬ</td></tr>
<tr><td>Circa 2000 anĭ înainte de Crist</td><td colspan="5">PELASGIĬ</td></tr>
</table>

Cine sînt Greciĭ de astădĭ?

De unde vin Albanesiĭ?

Bulgariĭ și Serbiĭ sînt eĭ óre, în adevĕr, înrudițĭ maĭ de aprópe cu Rușiĭ decât cu ceĭ-lalțĭ Slavĭ?

Româniĭ din Carpațĭ venit'aŭ eĭ de peste Dunăre în vécul de mijloc, după cum ne asigură uniĭ? și dacă n'aŭ venit de acolo, atuncĭ carĭ anume să fie legăturile lor de ném cu Macedo-Româniĭ și cu Istriano-Româniĭ?

In fine, Grecii, Albanesii, Serbii, Bulgarii și Românii, grămădiți toți pe aceiași Peninsulă Balcanică, sînt ei óre în realitate nisce deosebite naționalităţi străine una alteia, după cum s'ar păré a fi la prima vedere?

Acestea sînt problemele cele mari de limpeḑit în studiul de față, probleme pe carī de-mult le-ar fi deslegat sciința, dacă într'una, pe fel de fel de căi piezișe, nu s'ar fi silit să le tot încurce politica.

Negreșit, politica unuĭ stat póte și chiar trebue să se foloséscă de istoriă la așeḑarea instituțiunilor interne și a raporturilor externe ale națiunii, tot așa precum profită de astronomiă pentru marină saŭ de geometriă pentru cadastru; dar o politică uneltind falsificarea verității istorice este ca și când ar cere să disparä din spațiŭ planeta Marte saŭ să se schimbe proprietățile triunghiuluĭ.

Eŭ unul, dacă aș sci că Românii sînt Țiganĭ saŭ că Ungurii aŭ descoperit America, 'mĭ-ar păré reŭ, fórte reŭ, din punctul de vedere al simpatiilor și al antipatiilor mele personale; totușĭ nu m'aș sfii o singură clipă de a spune adevĕrul în fața tuturora.

După acéstă profesiune de credință, care nu e de prisos, întru d'a-dreptul în materiă.

Orĭ-unde istoria ne arétă vre-o ginte temeinic așeḑată, pretutindenea sub acéstă ginte ea ne lasă a vedé, saŭ măcar a zări pe furiș, nisce rĕmășițe

maĭ mult saŭ puţin stăruitóre dintr'o altă ginte maĭ veche, cucerită saŭ cotropită. Orĭ-ce ginte se compune, ca terenurile în geologiă, dintr'un strat actual şi din substraturĭ succesive anterióre.

Pe Peninsula Balcanică, întru cât ne putem urca ce-va maĭ sigur pe scara timpuluĭ cu ajutorul scriitorilor şi al monumentelor, cincĭ-şése-şépte vécurĭ înainte de Crist, ne întimpină doĕ straturĭ etnice învecinate: gintea grécă şi gintea tracică, ambele suprapuse unuĭ substrat comun pelasgic.

Cine anume să fi fost Pelasgiĭ, aceĭ autoctonĭ între Marea-Négră şi Marea-Adriatică, maĭ presăraţĭ óre-când în Italia, póte şi în Spania, şi din carĭ în epoca luĭ Herodot abia maĭ rĕmânea licărind o urmă? Acéstă întrebare este, fără îndoială, maĭ întunecósă decât aceĭa despre originea Bascĭlor de astăḑĭ; dar cum-că Pelasgiĭ aŭ existat într'o vreme, e tot aşa de positiv ca şi existinţa în timpul nostru propriŭ a enigmaticuluĭ element bascic.

Este probabil că Pelasgiĭ n'aŭ fost nicĭ Indo-Europeĭ, nicĭ Semiţĭ, ci maĭ curând Hamiţĭ. Aşeḑămintele lor în Asia-mică şi apoĭ în Europa sudică sînt în dreptul continentuluĭ african, unde Egiptul strălucĭa ca centru al hamitismuluĭ. Zidurile ciclopice ale Pelasgilor par a fi surorĭ piramidelor egiptene, cu carĭ le şi asemĕna în vechime Pausanias, pe când Semiţilor, şi chiar Indo-Europeilor, nu le plăcea nicĭ odată construcţiunile gigantice. Dacă Pelasgiĭ aŭ fost Hamiţĭ, după cum credem noĭ, atuncĭ o personificaţiune mitică a lor pe Peninsula

Balcanică ar fi Egipténul Danaos, fratele luĭ Aegyptos, cu vr'o 1500 de anĭ înainte de Crist, — să dicem cu 2000 de anĭ, — acel Danaos al căruĭa ném clădi minunata cetate dela Tiryns.

Orĭ-cum, fie Hamițĭ, fie Semițĭ, fie Indo-Europeĭ, Pelasgiĭ n'aŭ fost Grecĭ și n'aŭ fost Tracĭ; însă Traciĭ și Greciĭ, descălecând în Europa, găsiseră pretutindenĭ o grósă pătură pelasgică și pretutindenĭ s'aŭ amestecat cu ea, ast-fel că eĭ scieaŭ că nu sînt Pelasgĭ, dar scieaŭ tot-o-dată că se trag din Pelasgĭ, de unde aserțiunile cele contradicĕtóre în aparință la scriitoriĭ anticĭ, carĭ deosebesc fórte lămurit pe Pelasgĭ, pe Grecĭ și pe Tracĭ uniĭ de alțiĭ, și totușĭ adesea îĭ împleticesc la olaltă.

Cu acest prim raport de strat și substrat se începe istoria Peninsuleĭ Balcanice, și se desfășóră apoĭ de atuncĭ, la intervalurĭ depărtate, prin alte doĕ raporturĭ analóge:

1) peste cea maĭ mare parte din stratul tracic, devenit la rîndul seŭ substrat, se așédă Latiniĭ, dând nascere naționalitățiĭ traco-latine a Românilor;

2) peste cea maĭ mare parte din stratul român, devenit la rîndul seŭ substrat, se așédă Slaviĭ, dând nascere naționalitățiĭ româno-slavice a Serbilor și naționalitățiĭ româno-slavice a Bulgarilor.

Din prima amalgamare — latinisarea Tracilor — se sustrage numaĭ némul albanes, unicul supraviețuitor nemijlocit al stratuluĭ ante-latin și acela mulțumită căruĭa noĭ putem sci astădĭ cam ce fel de ginte a fost acea tracică, ceea ce n'am sci a-

própe de loc după puţinele date linguistice şi etice, împrăştiate pe ici-colca în literatura clasică.

Din amalgamarea a doua — slavisarea Latinilor — s'aŭ sustras numaĭ Româniĭ din Dacia. Repetâm încă odată: *numaĭ Româniĭ din Dacia*, căcĭ aşa numiţiĭ Macedo-Românĭ şi Istriano-Românĭ, *Armâniĭ* din Pind şi *Rumeriĭ* din Dalmaţia, după cum ne vom încredinţa maĭ la vale, nu se pogóră din Latiniĭ de acolo din epoca cea ante-slavică, ci se trag din numeróse cete de Daco-Românĭ din Carpaţĭ, trecute peste Dunăre abia în secolul X.

Pe Grecĭ, din causa înalteĭ lor culture literare, de'naintea căriĭa se închinaŭ cu entusiasm Scipioniĭ şi Cesariĭ, Romaniĭ n'aŭ putut şi chiar n'aŭ vrut să-ĭ latiniseze. Din ce în ce maĭ scăpĕtaţĭ sub raportul moral şi intelectual, Greciĭ totuşĭ şi-aŭ păstrat astfel străvechea lor naţionalitate, o păstréză şi o vor păstra şi de acum înainte. Amestecul medieval cu Slavĭ, cu Albanesĭ, cu Românĭ, cu cine maĭ scie cine, — un amestec care făcea pe al-de Fallmerayer să tăgăduéscă elenismul palicarilor de astădĭ, — acel amestec grecisa pe ceĭ ce se însoţiaŭ cu dînşiĭ, dar pe dînşiĭ nu i-a românisat, nicĭ albanisat, nicĭ slavisat. Ca naţionalitate, Kir-Iane se trage d'a-dreptul din Leonidĭ şi din Aristotelĭ, din Temistocli şi din Platonĭ, din acea pleiadă de capete sublime şi de inimĭ uriaşe, a cărora rĕsărire pe un petecuţ de spaţiŭ într'un petecuţ de timp este un fenomen fără păreche în istoria omeniriĭ. Greciĭ actualĭ sînt

o continuitate directă a vechilor Elinĭ, tot așa precum Copțiĭ actualĭ, fără graĭul cărora nu s'ar fi putut descifra hieroglifele, sînt o continuitate directă a vechilor Egiptenĭ.

Numaĭ și numaĭ legionariĭ romanĭ ar fi fost în stare să desnaționaliseze pe Grecĭ, și eĭ n'aŭ făcut'o. In Grecia cea cucerită — observă Mommsen (Röm. Gesch. V. 249) — se învĕța maĭ puțin latinesce, decum se învĕța grecesce în Roma cea cuceritóre. Maĭ mult decât atâta: Romaniĭ îngăduiaŭ de bună voe Grecilor să greciseze întréga parte meridională a Peninsuleĭ Balcanice, în care de altmintrelea procesul de grecisare se începuse deja sub Filip și sub Alexandru cel Mare. La umbra aquileĭ capitoline, acéstă propagandă grecéscă se întindea pînă la Balcanĭ. In Tracia propriŭ ḑisă, devenită provinciă romană cu un secol înainte de cucerirea Dacieĭ, inscripțiunile pînă la Traian, sub Traian și după Traian sînt aprópe tóte grecesce; ba chiar și legionariĭ ceĭ maĭ curațĭ Romanĭ, bună-óră un *Aurelius Mucianus*, cum s'ar ḑice la noĭ un «Aurel Mucénu», îșĭ făceaŭ fală de a nu scrie în latinesce, ci: *Αὐρελιὸς Μουκιανὸς πρετωριανὸς κώορτης τρίτης πρετωρίου*, etc. (Dumont, Inscr. de la Thrace p. 11; cfr. Heuzey et Daumet, Mission de Macédoine, Paris 1864; O. Антонинъ, Поѣздка въ Румелію, Petersb. 1880). Este arheologicesce absurd de a crede, că Româniĭ de astăḑĭ din Macedonia, din Epir, din Tesalia, s'aŭ format acolo în acea epocă; și vom vedé maĭ jos că acésta este ab-

surd nu numaĭ archeologicesce. La nord însă, între Balcanĭ și între Dunăre, apoĭ pe întregul teritoriŭ iliric, ocupat astădĭ de elementul serbo-croat, cu atât și maĭ vîrtos în Dalmația cea pe atuncĭ privită ca o parte a Italieĭ, cultura latină și numaĭ latină se lățĭa fără nicĭ o pedecă de-asupra substratuluĭ tracic, pe care'l metamorfosà și prin care se metamorfosà ea însășĭ într'o naționalitate românéscă trans-danubiană, paralelă cu naționalitatea românéscă cis-danubiană din Carpațĭ, născêndă ce-va maĭ târdiŭ din aceleașĭ doĕ ingrediente — din Latinĭ și din ramura tracică a Dacilor. In Epir, grațiă unor fericite împregĭurărĭ topice excepționale, Traciĭ scăpaŭ și de Grecĭ și de Romanĭ, însă numaĭ acolo.

Româniĭ și Greciĭ împărțiaŭ dară atuncĭ, între secoliĭ III — VII, în doĕ jumătățĭ aprópe d'o potrivă întinderea Peninsuleĭ Balcanice: uniĭ la nord de Balcanĭ, ceĭ-lalțĭ la sud. Greciĭ maĭ aveaŭ pe de-asupra insulele și fâșiĭ grecisate din Asia și din Africa, ba încă și orașele din Dobrogea și de lîngă Dunăre, iar Româniĭ, pe lîngă Oltenia, Banat și o parte din Ardél, îșĭ tindeaŭ ramure peste Pannonia, unde maĭ în urmă îĭ găsi năvala maghiară. Cât se atinge de Muntenia propriŭ dișă și de Moldova, să nu căutâm acolo pe Românĭ în acea epocă, în care vîjiĭa pe țermul nordic al Măriĭ-Negre rostogolirea hórdelor rĕsăritene spre gurile Dunăriĭ. Dela Nistru și pînă la Olt era o adevĕrată vale

a plângeriĭ, de unde nu scăpaĭ decât numaĭ dóră înfundându-te în creeriĭ Carpaţilor.

E comic, şi totuşĭ este fórte adevĕrat, că cel maĭ vechĭu monument al limbeĭ române, un monument istoricesce maĭ preţios pentru noĭ decât însăşĭ Columna luĭ Traian, se datoréză unuĭ catâr, «τῷ ἡμίονῳ», despre care vorbesc pe larg doĭ scriitorĭ bizantinĭ din secolul VI: Theophanes în Ἱστοριῶν βίβλοι δέκα, şi Theophylactus Simocatta în Ἱστορία οἰκουμενική. Incepênd dela Thunmann şi pînă la Cipariŭ, începênd dela Cipariŭ şi pînă la mine, toţĭ pe rând sîntem nevoiţĭ a încăleca pe acel năsdrăvan catâr, fără care n'am fi în stare astăḍĭ a dovedi printr'un text neîndoios vechea latinisare a Tracilor între Balcanĭ şi între Dunăre. Era pe la anul 580, sînt acum treĭ-spre-ḍece vécurĭ. Chaganul Avarilor pustiĭa Imperiul Oriental. Doĭ hatmanĭ romanĭ, Comenţiol şi Martin, ascunşĭ în codriĭ Balcanilor, aŭ năvălit de acolo pe neaşteptate asupra barbarilor. Isbânda era sigură, să nu se fi întâmplat catârul de maĭ sus, care purta o povară. Povara alunecând şi căḍênd de pe catâr, fără ca s'o bage de samă stăpânul dobitoculuĭ, un alt ostaş strigâ, cât îĭ ţinea gura, să se întórcă ca s'o rădice: τόρνα, τόρνα φράτρε = t ó r n ă, t ó r n ă, f r a t r e! Aşa ḍice Teofane, şi tot aşa povestesce Teofilact, la care însă este forma r e t ó r n ă: ῥετόρνα, şi se maĭ adaugă că aceste cuvinte eraŭ în limba ţĕriĭ, adecă în graĭul locuitorilor din regiu-

nea Balcanilor : «ἐπιχωρίῳ τε γλώττῃ». Intréga óste a luĭ Comenţiol şi a luĭ Martin fiind compusă din Românĭ, ţipĕtul «tórnă, fratre!» produse între dînşiĭ o mişcare de spaĭmă, căcĭ el însemna retragere: înturnare saŭ re'nturnare. Româniĭ dară aŭ fugit, însă «tórnă, tórnă, fratre» ne-a remas, încât istoricul trebue să bine-cuvinteze acea fugă, datorită unuĭ catâr.

Acésta se petrecea, încă o dată, în a doua jumătate a seculuĭ al VI-lea.

Precum la nord în Dacia peste substratul tracic se aşternuse stratul latin, tot aşa dară aŭ dispărut Traciĭ sub Latinĭ şi la sud în antica Mesiă, iar cu atât maĭ vîrtos nu putcaŭ să nu disparā în regiunea Ilirieĭ, unde elementul tracic fusese cel d'întâĭ cucerit şi latinisat.

In locul numeróselor dialecte tracice de altă dată, trebuiaŭ să se formeze treĭ marĭ dialecte traco-latine: dialectul daco-latin în Carpaţĭ, dialectul meso-latin în Balcanĭ şi dialectul iliro-latin spre Adriatică; treĭ dialecte carĭ, dela apus spre rĕsărit, alcătuiaŭ o prelungire organică a grupuluĭ dialectelor italienc.

Afară din Epir, Tracĭ nu maĭ era nicăirĭ, adecă nicăirĭ nu se maĭ vedeaŭ pe de-asupra.

Acum, în secoliĭ VI şi VII, se arétă un noŭ strat: stratul slavic. Intr'un mod sporadic şi fără a rĕmâné pe loc, ci numaĭ năvălind, prĕdând, învîrtindu-se şi apoĭ întorcêndu-se, Slaviĭ făcuseră cuno-

scinţă cu Peninsula Balcanică deja cu mult maĭ dinainte, maĭ ales amestecaţĭ printre Goţĭ, printre Hunĭ, printre Avarĭ. In deşert însă slaviştiĭ de altă dată cu generalul Čertkow în frunte, şi d. Drinow maĭ încóce (Заселеніе Балканскаго полуострова Славянами, Moscva 1873), şi-aŭ bătut şi-şĭ bat capul de a găsi locuinţe compacte statornice de Slavĭ în Dacia pînă la secolul VI, iar peste Dunăre pînă cu un secol maĭ târḑiŭ.

Pentru a ajunge la scopul lor, Čertkowiĭ şi Drinowiĭ sînt siliţĭ a alerga la următórele mijlóce:

1. Dînşiĭ ieaŭ invasiunile momentane de Slavĭ, şi chiar apariţiunile individuale de câte un Slav, drept aşeḑăminte etnice permanente, ca şi când — de pildă — ar susţiné cine-va că România a fost colonisată de Germanĭ, fiind-că armate austriace aŭ trecut pe la noĭ nu o dată, saŭ fiind-că un Winterhalder a fost sub-ministru la Finance, iar un Van Saanen la Externe;

2. dînşiĭ restălmăcesc prin lexiconul slavic vechea nomenclatură topică şi personală a Peninsuleĭ Balcanice, adecă nesce cuvinte al cărora sens nu se scie şi, prin urmare, e lesne orĭ-şi-cuĭ, când apucă o vorbă *en bloc* fără s'o descompună în tulpină şi 'n sufix şi fără a se întemeĭa pe vr'o lege fonetică, să-ĭ dea tot felul de sensurĭ cu ajutorul unor asemĕnărĭ curat materiale, de exemplu un *Hasdeŭ* prin cele treĭ sonurĭ *h-s-d* póte să devină latinul *Hosidius* saŭ evreul *Khisdaï* saŭ olandesul *Heusde*;

3. în fine, dînşiĭ resping mărturia contrariă a texturilor celor maĭ necontestabile, bună-óră a împĕratuluĭ Constantin Porfirogenet, şi se întemeiază pe vre-o interpolaţiune posterióră dintr'un text indiferent, bună-óră pe pasagiul despre cele «şépte némurĭ slavice» în Tracia la Arménul Moĭse de Choren, scriitor din secolul V, dar a căruĭa cronică a fost refăcută în secolul X, când s'a şi intercalat în ea pasagiul în cestiune, luat din Anastasius Bibliothecarius, scriitor din secolul IX. Nicĭ o dovadă seriósă despre aşeḑarea Slavilor pe Peninsula Balcanică înainte de secolul VII nu există.

Cele «şépte némurĭ slavice» ne întimpină pentru prima óră la Bizantinul Teofane sub anul 678, o sută de anĭ după «tórnă, tórnă, fratre.»

Pe când Româniĭ din Balcanĭ strigaŭ: tórnă tórnă, fratre, — tot atuncĭ trăia Gotul Iornande, ajuns episcop al Ravenneĭ în Italia, şi trăia Grecul Procopiŭ, devenit prefect al Bizanţuluĭ, cele maĭ sigure doĕ isvóre despre începuturile Slavilor pe Peninsula Balcanică, cele maĭ sigure nu numaĭ prin aceea că eraŭ contimpuranĭ, dar maĭ ales prin călătoriile lor şi prin înalta posiţiune politică a amîndurora. Pe timpul luĭ Procopiŭ şi a luĭ Iornande, adecă în secolul VI, la méḑi-ḑi de Dunăre nu se aflà încă nicăirĭ nicĭ un aşeḑămînt slavic, ci numaĭ la nord, şi anume în sus dela gurele Dunăriĭ. Iornande, maĭ ales, descrie pe cât

se póte de limpede marginile topografice ale celor doĕ marĭ ramure slavice orientale de atuncĭ: Anţiĭ şi Slaviniĭ. Slaviniĭ — ḑice el — se întind dela Dunăre pînă la Nistru şi apoĭ spre nord pînă la Vistula, iar Anţiĭ dela Nistru spre rĕsărit pînă la Nipru.

Noĭ am tradus din textul luĭ Iornande numaĭ partea care se cuprinde în tóte ediţiunile şi în tóte manuscriptele. Am lăsat fără traducere pasagiul, pe care slaviştiĭ, cu Schaffarik în cap, îl tăgăduesc sub cuvînt că: «n'are nicĭ un înţeles» (Abkunft d. Slawen, 115.) Acel pasagiŭ însă se găsesce atât într'un manuscript fórte important, precum şi în primele ediţiunĭ, şi dacă el nu avea nicĭ un înţeles pentru Schaffarik, l'a căpĕtat totuşĭ pentru Zeuss, iar dela Zeuss încóce se maĭ întăresce printr'o descoperire archeologică. Pasagĭul în cestiune sună într'un manuscript: «a civitate novi et S c l a v i n o r u m u n n e n s e et lacu qui appellatur Musianus»; în primele ediţiunĭ, începênd dela a luĭ Bonaventura Vulcanius: «a civitate nova et S c l a v i n o R u m u n n e n s i et lacu qui appellatur Musianus.» «Lacus Musianus» se scie că este lacul Ramsin în Dobrogea. Aci se împacă toţĭ comentatoriĭ. Ceea ce nu plăcea luĭ Schaffarik este anume: «Sclavinum Rumunnense». Zeuss, un cap genial ca linguist şi ca istoric tot-odată, acela care — după expresiunea luĭ Rösler (Ub. d. Zeitpunkt d. slaw. Ansiedlung, în Sitzungsb. d. wien. Akad., phil-hist. Cl. t. LXXIII p. 96) — «ne minu-

néză cu atât maĭ mult cu cât maĭ bine îl cu nóscem;» Zeuss, reproducênd pasagĭul de maĭ sus (Die Deutschen u. die Nachbarstämme p. 593—4), constată că «Civitas Nova» se numĭa la Bizantinĭ orașul Nicopole, iar «Sclavinum Rumunnense» — dice el — ar puté să fie actualul sat Slăvenĭ în districtul Romanațĭ, ast-fel că textul întreg din Iornande însemnéză că: «locuințele Slavinilor se întindeaŭ în jos pînă la gurile Dunăriĭ și pînă la Olt.»

Și când dicea acestea pe ghicite prin puterea geniuluĭ seŭ, Zeuss nu sciea că satul Slăveniĭ de lîngă Olt a fost în adevĕr un punct fórte însemnat deja în epoca romană. Cu alte cuvinte, Zeuss nu putea să scie ceea ce va vorbi în urmă despre Slăvenĭ d. A. Odobescu bună-óră, când — profitând de săpăturile altora de maĭ înainte — ne dă în studiul seŭ despre «Antichitățile din Romanațĭ» (Scrierĭ t. II, p. 414, 417) următórea notiță: «Maĭ «spre nord la Slăvenĭ, alăturĭ cu calea luĭ Traian, «este o cetate pătrată cu șanț întreit și cu un turn «lîngă dînsa, aședate drept pe malul înălțat al Ol«tuluĭ. In rîpa de sub cetate și sub curtea d-luĭ «Murgășénu s'a deschis la 1837 o boltă subterană, «din care s'aŭ scos maĭ multe tăblițe de pétră sculp«tate cu icónele deuluĭ Mitra și cu inscripțiunile: «SOLI. INVICTO. MITHRAE., și un altar purtând «cuvintele: ARA. SOLIS...» Și apoĭ maĭ jos adaugă: «Iată acum informațiunile ce ne veniră «dela Slăvenĭ (plasa Ocoluluĭ): în acéstă comună

«Slăvenii se află în centrul seŭ ruinele uneĭ *vechĭ* «*cetățuĭ*, care, după cercetările făcute prin bĕtrâniĭ «comuneĭ, nu se scie de când și de cine este zi- «dită, ale căriĭ șanțurĭ se vĕd a fi fost numaĭ de «pămînt, iar nu de pétră saŭ de cărămidă. *Bănuțĭ* «*cu inscripțiunĭ* fórte vechĭ s'aŭ găsit adesea de «locuitorĭ pe ruinele acesteĭ cetățĭ. Se maĭ află încă «prin acéstă comună, ruinat, un *drum așternut cu* «*pétră* măruntă, avênd direcțiune dela miéḍi-nópte «spre miéḍi-ḍi prin comună, care se ḍice a fi fost «făcut de împĕratul Traian (subscr. P. Ionescu...).»

In România sînt maĭ multe sate numite «Slăvescĭ», dar — afară de acel sat de lîngă Olt — nicĭ o localitate nu pórtă numele de S l ă v e n ĭ, în care se păstréză atât de viŭ «S c l a v i n u m» al luĭ Iornande, «S c l a v i n u m R u m u n n e n s e», adică «S l ă v i n u l R o m â n e s c», marginea cea apusénă a stăpâniriĭ slavice la noĭ în secolul VI. Sufixațiunea românéscă cea maĭ obicĭnuită a nomencIatureĭ de sate fiind în «-escĭ» și în «-enĭ», *Slăvenĭ* este o formă posterióră analogică în loc de vechiul *Slăvin*, «Sclavinum», în care ne întimpină sufixul «-in», un sufix mult maĭ rar, dar fórte caracteristic în numirĭ topice oltene: Severin, Marotin, Potopin, Scorcodin, Robotin, Sâmbotin etc., și în cele personale ca: Tudorin, Florin, Sorin și altele. Fie topic, fie personal, sufixul nostru «-in» este vechĭul latin onomastic -īnus, -īna, īnum, maĭ adesea numaĭ amplificativ, ca în «Severinus» din «Severus», «Justinus» din «Justus», «Constantinus» din

«Constans», «Paulinus» din «Paulus» etc. Topicul «Slavin» cată dară să se fi născut din personalul «Slăvin», o amplificaţiune printr'un sufix curat românesc din numele «Slav». fórte întrebuinţat altă dată la toţĭ Slaviĭ: Slavata, Slavek, Slavko. Slaven etc. (Моропікинъ, Имесловъ, p. 179—85; cfr. Венелинъ, Граматы p. 348). Româniĭ, ca şi alte popóre, împrumutaŭ numĭ personale de pe la toţĭ veciniĭ, adesea fără nicĭ o schimbare; pe «Slav» însă el l'aŭ românisat în «Slăvin» printr'o sufixaţiune de tot romanică. Maĭ este de observat că *v* între doĕ vocale s'a conservat în «Slăvin» ca şi în «Severin», căcĭ fonetica numirilor topice şi personale diferă în acéstă privinţă de fonetica vorbelor comune, în carĭ un asemenea *v* tinde a se vocalisa ca în «cal = ital. cavallo». Identificarea între Slăveniĭ de astădĭ şi între «Sclavinum» din secolul VI, bănuită de Zeuss printr'o interpretare exclusiv istorică a textuluĭ luĭ Iornande, se confirmă dară pe deplin prin archeologiă şi prin linguistică tot-o-dată.

Intregul pasagĭu: «Sclavini a Civitate Nova et «Sclavino Rumunnensi et lacu qui appellatur Mu-«sianus usque ad Danastrum et in boream Vi-«stula tenus commorantur; hi paludes sylvasque «pro civitatibus habent», însemnéză ast-fel: «lo-«tarele Slavilor se încep în centru dela Dunăre «în faţa Nicopoleĭ, apoĭ la stânga dela Olt în drep-«tul Slăvinuluĭ românesc, iar la drépta dela la-«cul Ramsin în Dobrogea, mergênd de acĭ spre

«nord și spre rĕsărit pînă la Vistula și pînă la «Nistru, pe unde nu sînt orașe, ci numaĭ bălțĭ «și pădurĭ.»

Cele treĭ puncturĭ sudice, Iornande le înșiră în ordinea importanțeĭ lor relative: Nicopole, Slăvin, Ramsin; iar la «Sclavinum» el adaogă epitetul «rumunnense», «românesc», tocmaĭ pentru a se feri de confusiune, de óră-ce în pasagĭul întreg e vorba de poporul Slavinilor, cărora «Sclavinum» nu le aparținea, ci aparținea Românilor.

Acest «rumunnensis» ne aduce aminte că sufixul «ensis» devenise așa ḑicênd specific pentru numirile etnice din Dacia: *Ἀλβοκήνσιοι*, *Πιαρήνσιοι*, *Τρικορνήνσιοι*, *Ποτουλατήνσιοι*, *Σαλδήνσιοι*, *Καυκοήνσιοι*, *Κοτήνσιοι*, *Ῥατακήνσιοι*, Amicenses, Picenses etc. la Ptolemeŭ, la Dione Cassiŭ, la Ammian Marcellin și la alțiĭ. Către aceste «numirí etnice din Dacia», după expresiunea luĭ Pott (Personennamen, p. 459), se maĭ adaogă acum: R u m u n n e n s e s, — prima mențiune textuală a formeĭ R o m â n săŭ R u m â n.

Pe când d. Gr. Tocilescu scormolesce cu sapa în mână și descopere în Dobrogea orașul roman Tropaeum, despre existința căruĭa nu maĭ e chip a ne îndoi, îmĭ pare bine de a descoperi și eŭ, la un alt capĕt al lumiĭ românescĭ, orașul oltenesc «S c l a v i n u m r u m u n n e n s e»; totușĭ, maĭ puțin norocos decât vechĭul meŭ elev și acuma iubit coleg, acéstă descoperire eŭ cată s'o împărțesc cu rĕposatul Zeuss, ba încă trebue să-ĭ las luĭ par-

tea cea maĭ frumósă. Merg cu altruismul și maĭ departe: îmĭ pare reŭ că împărțéla nu s'a făcut maĭ de 'nainte între Zeuss și între d. A. Odobescu, căruĭa un Zeuss ar fi trebuit să nu-ĭ scape din vedere, când scriea tocmaĭ despre Slăvenĭ.

La Iornande ramura Slavinilor se întindea dela Dunăre în sus pînă la Vistula, pe când la răsărit de dînșiĭ locuĭa ramura Anților dela Nistru pînă la Nipru. Acéstă prețiósă indicațiune «Vistula» ar fi ea singură de ajuns pentru a ne arĕta, că Slaviniĭ eraŭ anume Polonĭ, iar Anțiĭ eraŭ Rușĭ saŭ maĭ bine Rutenĭ. Poloniĭ dară aŭ fost aceĭa carĭ în secolul VI ocupaseră întréga Moldovă cu Muntenia pînă la Olt și carĭ — cu câte-va decimĭ de anĭ maĭ în urmă — s'aŭ revĕrsat peste Dunăre pentru a da acolo nascere naționalitățiĭ bulgare. La acest polonism al Bulgarilor noĭ vom reveni maĭ jos. De-o-cam-dată să trecem la Serbĭ.

Ceea ce Procopiŭ și Iornande sînt pentru începuturile Bulgarilor, pentru începuturile Serbilor este Impĕratul Constantin Porfirogenet. Nimenĭ nu era maĭ în posițiune decât dînsul de a cunósce tot ce se petrecea, saŭ ceea ce se petrecuse într'o epocă destul de apropiată, în marginile și la hotarele imperiuluĭ. Eĭ bine, el ne spune fórte limpede, că întréga ginte serbéscă, Serbiĭ propriŭ ḑișĭ și Croațiĭ cu diferitele lor subdivisiunĭ, s'aŭ așeḑat pe teritoriul spre Adriatică în secolul VII, sub împĕratul Eracliŭ, adecă ce-va înainte de anul 640, și că se pogorîse acolo din părțile Bavarieĭ *(Βαγιβα-*

ϱεία), învecinate cu Franconia (Φϱαγγία = Francia orientalis), decĭ nicĭ de cum din Rusia, şi nicĭ din Galiţia, după cum, unul după altul şi unul dela altul, tot repetă slaviştiĭ, ci anume din ramura cea maĭ occidentală a Slavilor, adecă din ramura bohemă.

Se pare că însuşĭ cuvîntul S e r b a fost într'o vreme óre-care un nume generic pentru întréga ramură bohemă. Aşa ḑişiĭ Sorabĭ din Lusaţia, carĭ îşĭ daŭ eĭ-înşiĭ numele de «Serbĭ» întocmaĭ ca şi Serbiĭ din Peninsula Balcanică, vorbesc un dialect bohem, amestecat cu elemente polone. Nu e apoĭ fără însemnătate, că în cronica bohemă rimată a luĭ Dalimil, scrisă pe la anul 1300 pe basa legendelor poporane, ne întimpină următorul pasagiŭ despre «Ceh», fabulosul părinte al naţionalităţiĭ boheme: «In gintea serbă este o ţéră, care se numesce Croaţia; în acea ţéră era un boier, care se numia Ceh...» Scriind acestea pe la finea seculuthe XIII, Dalimil nu putea avé în vedere vre-o altă Serbiă saŭ vre-o altă Croaţiă decât singurele carĭ existaŭ atuncĭ şi carĭ există pînă astăḑĭ. Prin urmare, unicul sens legendar, care se póte da într'un mod firesc pasagĭuluĭ de maĭ sus, este că la Bohemĭ era încă próspĕtă în secolul XIII tradiţiunea despre strînsa lor legătură de ném cu Serbiĭ şi cu Croaţiĭ şi despre vechea respândire a numeluĭ «Serb» peste întréga ramură bohemă. Dalimil se împacă pe deplin în acéstă privinţă cu aceea ce ne spune Constantin Porfirogenet.

Bulgarii priviţi ca o coloniă polonă şi Serbii ca o coloniă bohemă, iată ce-va cu totul noŭ, deşi resultă d'a-dreptul din mărturia fântânelor istorice celor mai temeinice.

Acéstă mărturiă atât de positivă n'o vedeaŭ óre predecesorii mei, aceia cari citézä mereŭ pe Iornande şi pe Constantin Porfiregenet? Negreşit că ei o vedeaŭ, dar se sbuciumaŭ a n'o vedé, adecă a o încungiura saŭ a o restălmăci prin fel de fel de tertipuri, numai şi numai fiind-că pe cei tendenţioşi îi nemulţumia că Slavii nu sînt destul de vechi pe Peninsula Balcanică, iar pe cei nepărtenitori îi încurca o teoriă linguistică cu desăvîrşire falsă, pe care dînşii o îmbrăţişară fără s'o fi cercetat mai de aprópe. Vom vorbi numai cu aceştĭ din urmă, a cărora rĕtăcire e de bună credinţă.

Dobrowsky împărţia pe toţi Slavii în doĕ ramure: o ramură orientală, în care el bagă pe Ruşi, pe Bulgari şi pe Serbi, şi o ramură occidentală, în care el pune pe Poloni şi pe Bohemi. Criteriele acestei clasificaţiuni, aşa cum ni le dă Dobrowsky (Institutiones linguae slavicae, Vindob. 1822, p. I), sînt tóte fără nici o greutate. Primul criteriŭ este că Slavii orientali ḑic «razum», pe când cei occidentali «rozum»; ultimul criteriŭ este că Slavii orientali ḑic «desnitza», pe când cei occidentali «pravitza»; şi tot aşa sînt şi cele-lalte opt din numĕrul total de ḑece criterie. După nesce asemenea criterie, Rutenii trebuesc despărţiţi de Slavii orientali, căci ei ḑic «rozum», nu «razum».

Nu după deosebirĭ lexice şi nu după forme rare saŭ isolate se clasifică dialectele uneĭ familiĭ linguistice, ci ele trebuesc clasificate după trăsurile cele fundamentale fonetice. Ast-fel, de exemplu, ceea ce caracterisă graĭul rusesc şi pe cel rutenesc după tóte dialectele şi în tóte monumentele literare, întru cât nu s'a furişat în ele limba bisericéscă paleo-slavică, este aşa numitul p l e n i - s o n (rusesce полногласіе), adecă sonurile liquide *l* şi *r* provócă o reduplicare vocalică a silabeĭ, de ex.: «golovà» în loc de «glòva» saŭ «glàva», «gòrod» în loc de «grod» saŭ «grad», «koròlĭ» în loc de «krolĭ» saŭ «kralĭ» etc. Acest pleni-son, cu care s'aŭ bălăbănit toţĭ slaviştiĭ, începênd dela Vostokov şi pînă la Potebnĭa, este atât de esenţial şi atât de circulator în graĭul Ruşilor şi al Rutenilor, încât isbesce dela cea d'întâiŭ clipă urechea orĭ-căruĭ ne-Rus saŭ ne-Rutén. Nicĭ Poloniĭ, nicĭ Bohemiĭ, dar nicĭ Serbiĭ, nicĭ Bulgariĭ, nu cunosc câtuşĭ de puţin acest fenomen fonetic, de ajuns el singur pentru a construi o unitate dialectală deosebită ruteno-rusă.

Unitatea ruteno-rusă este aceĭa pe care Iornande o numĭa A n ţ ĭ, «Antes», spunêndu-ne că eĭ stăpânesc dincolo de Nistru şi că sînt ramura cea maĭ puternică a ginţiĭ slavice: «fortissimi eorum», ceea ce e adevĕrat pînă astădĭ.

Alăturĭ cu unitatea ruteno-rusă, fără ca să vorbim aci despre dialecte micĭ, carĭ lesne îşĭ pot găsi locul intern saŭ intermediar din dată ce se

va stabili o adevěrată clasificaţiune a dialectelor celor marĭ, ne întimpină alte doě unitățĭ slavice dialectale: unitatea polono-bulgară şi unitatea bohemo-serbă.

Pe Polono-Bulgarĭ îĭ caracterisă:

1. Vocala nasală. In vechea bulgară, adică în aşa numita paleo-slavică, acéstă vocală se represinta prin literele cirilice ѫ şi ѧ, rostite ca *on* şi *en* în francesul «b*on*» şi «f*in*»; la Polonĭ ea se scrie astădĭ prin *a* şi *e* cu cedilă: ą, ę. La Bulgariĭ actualĭ vocala nasală s'a păstrat numaĭ în unele localităţĭ saŭ în unele vorbe, dar totuşĭ s'a păstrat cu o deplină certitudine. Fenomenul a fost indicat de-mult de Grigorovič, apoĭ studiat de Miklosich (Die Sprache d. Bulgaren, Wien, 1858) şi urmărit de Hattala (Knijiževnik, t. II, p. 461 sqq.). Intre vocala nasală polonă şi între cea bulgară nu există cea maĭ mică diferinţă. Nicĭ Ruteno-ruşiĭ, nicĭ Bohemo-serbiĭ nu cunosc acéstă particularitate, atât de caracteristică pentru fonetismul polono-bulgar. Luând exemple din textul publicat de Hattala, noĭ vedem bulgăresce «*enzik*» = polonul «język (ĭenzyk)», pe când rusesce, rutenesce, bohemesce şi serbesce cuvîntul sună «ĭazyk» saŭ «ĭezik» fără nicĭ o nasală; bulgăresce «r*ăn*kă» = polonul «ręka (r*en*ka)», pe când rusesce, rutenesce, bohemesce şi serbesce: «ruka». Vorbele nóstre «por*un*că», «r*ân*d», «m*un*că», «rěsp*in*tie», «ogl*in*dă» etc., noĭ le-am împrumutat anume din vechea bulgară, şi sub aceiaşĭ

formă nasală le-am fi putut împrumuta dela Polonĭ, numaĭ dela Bulgarĭ și dela Polonĭ, nicĭ-o-dată dela ceĭ-lalțĭ Slavĭ. La ceĭ lalțĭ Slavĭ vocala *on* și *en* nu ne întimpină nicĭ în graĭul de astăḑĭ, nicĭ în monumentele lor cele maĭ vechĭ, afară numaĭ de dialectul sloven, despre care vom vorbi maĭ jos.

2. Sonul *dz* pe lîngă *z* nu există nicĭ la Ruteno-rușĭ, nicĭ la Bohemo-serbĭ, ci numaĭ la Polono-bulgarĭ. In grafica cirilică *z* se scriea з și se numĭa «zemlĭa», iar *dz* se scriea ѕ și se numĭa «dzĭalo», fie-care son posedênd câte un semn grafic deosebit. Câte un semn grafic deosebit aŭ ambele sonurĭ și în alfabetul slavic cel numit glagolița. Miklosich a dovedit de-mult că litera ѕ și cea corespunḑĕtóre din glagolița exprimă tot-d'a-una anume sonul *dz* (Rad jugoslov. Akad., IX, 11—16). Tot așa în texturile cirilice românescĭ ѕ se rostesce tot-d'a-una *dz*, și este maĭ cu samă des în cele moldovenescĭ: ραѕѫ = ra*dz*â, κρѫнѕѫ = brân*dz*ă etc., dar зълог = *z*ălog. Polonesce se scrie *z* și *dz*: «ziemia» și «dzień.» La Bulgariĭ de astăḑĭ sonul *dz*, ca și vocala nasală, nu se maĭ aude pretutindenea, dar pe unde s'a păstrat, acolo sună curat polonesce (frațiĭ Tzankof, Gramm. d. bulg. Spr. 7). In bulgarul *dzvăneț* «clopoțel» *dz* sună întocmaĭ ca în polonul *dzwónek* «clopoțel», rusesce *zvonok*, bohemesce *zwonec*. Nemic analog la toțĭ ceĭ-lalțĭ Slavĭ, afară de Slovacĭ, la carĭ cătră elementul bohem s'a adaos cel polon. Belo-rușiĭ sînt pe jumătate Polonĭ prin consonatismul lor. La Ru-

tenĭ *dz* sună numaĭ în cuvintele împrumutate dela Polonĭ saŭ dela Moldovenĭ; iar la Muntenegrenĭ este un italienism: «*z* dolce» ca în «razzo» saŭ «pranzo».

3. In fine, Poloniĭ și Bulgariĭ se întâlnesc în sonul *ĭa*, pe care Ruteno-rușiĭ și Bohemo-serbiĭ îl rostesc *ĭe*. In alfabetul cirilic acest *ĭa* e represintat prin litera ѣ, numită «ĭatĭ». Imprumutând cirilica dela vechiĭ Bulgarĭ, Româniĭ aŭ conservat luĭ ѣ valórea-ĭ cea adevĕrată, pe care Rușiĭ și Serbiĭ aŭ schimbat'o în *ĭe*. Numaĭ Bulgariĭ și Poloniĭ dic: «v*ĭa*ra = вѣра», nu «v*ĭe*ra», «gn*ĭa*zdo = гнѣздо», nu «gn*ĭe*zdo», «nev*ĭa*sta = невѣста», nu «nev*ĭe*sta».

In acest mod, treĭ particularitățĭ fonetice de cea maĭ mare însemnătate: vocala nasală *on* și *en* (ѫ, ѧ), duplul *z* și *dz* (з, ѕ) și ĭatismul în loc de ĭetism, stabilesc o unitate dialectală polono-bulgară în oposițiune cu unitatea dialectală cea ruteno-rusă.

Unitatea bohemo-serbă, pe de altă parte, se caracterisă prin:

1. Funcțiunea vocalică a luĭ *r*. Bohemesce și serbesce se dice de o potrivă *trn, prst, krk* etc., acolo unde toțĭ ceĭ-lalțĭ Slavĭ trebue să recurgă la o vocală propriŭ disă: *tern*, *perst*. Nicĭ Ruteno-rușiĭ, nicĭ Polono-bulgariĭ nu cunosc acest fenomen.

2. Din tóte dialectele slavice, numaĭ Bohemiĭ și Serbiĭ posedă cantitatea prosodică: vocale lungĭ și vocale scurte în sensul cel clasic musical al

euvîntuluĭ. O voeală lungă la Bohemĭ póte fi scurtă la Serbĭ și viee-versa, după eum este ehiar în unele dialeete boheme saŭ serbeseĭ, dar fenomenul în sine e aeelașĭ, și el deosebesee cu totul unitatea bohemo-serbă de eele-lalte doĕ unităţĭ: eea ruteno-rusă și eea polono-bulgară.

Despre aeeentuaţiunea polono-bulgară și eea bohemo-serbă noĭ vom vorbi maĭ jos.

A pretinde eă Ruteniĭ și Rușiĭ aŭ avut și eĭ o-dată voeala nasală saŭ vocala liquidă și le-aŭ perdut maĭ în urmă, saŭ eă Poloniĭ nu avuseseră dintru 'ntâĭu pe *dz* și l'aŭ căpĕtat maĭ târḑiŭ, este a eonfunda noţiunea coneretă de un dialeet naţional eu noţiunea abstraetă de o limbă primitivă eomună uneĭ ginţĭ. E vorba de Rutenĭ, de Rușĭ, de Polonĭ, de Bohemĭ, de eând Ruteniĭ sînt Rutenĭ, de eând Rușiĭ sînt Rușĭ, Poloniĭ Polonĭ și Bohemiĭ Bohemĭ, iar nieĭ decum nu e vorba de o teoretieă epoeă anterióră unitară.

Eĭ bine, de când Ruteniĭ sînt Rutenĭ și Rușiĭ Rușĭ, adeeă dintr'o periódă eu mult maĭ veche decât seeolul VI, — și numaĭ aeest secol ne interesă pe noĭ în studiul de faţă, — eĭ n'aŭ nieĭ o urmă de voeala nasală a Polono-bulgarilor, de voeala liquidă a Bohemo-serbilor, de *dz*, de eantitatea prosodieă, ete.

Orĭ-eare ar fi fost, sub raportul fonetismuluĭ, ipotetica «limbă primitivă eomună» a Slavilor, ea se diferenţiase în eâte-va dialeete marĭ dintr'un

timp immemorial, fie-care mare dialect dobândind un caracter propriŭ prin acelaşĭ proces prin care s'aŭ caracterisat maĭ încóce Bulgariĭ şi Serbiĭ: stratificaţiune. Acéstă lucrare a substraturilor eterogene asupra diferenţiăriĭ Slavilor era cât p'aci s'o ghicéscă eminentul linguist rusesc Baudouin de Courtenay, elev al luĭ Ascoli; dar a trecut iute pe d'asupra-ĭ cu următórea observatiune nedesvoltată şi neaplicată: «Probabil o înrîurire stră«ină, de alt ném, a comunicat deosebitelor gru«purĭ de dialecte şi sub-dialecte slavice caracterul «cel distinctiv al fie-căruĭ grup.» (Программа лекцій, Kazan 1881 p. 145.

Treĭ straturĭ de o potrivă slavice aşeḑându-se fie-care în treĭ regiunĭ diferite peste câte un alt fel de substrat etnic, unul a devenit bohem pe Elba, cel-lalt polon pe Vistula, cel de al treilea ruteno-rus pe Nipru saŭ pe aiurea; şi din acelaşĭ moment fonetismul fie-căruĭa din ele este un fonetism a-parte. Substratul Bohemilor va fi fost tătăresc saŭ fines, nu se scie; cu maĭ multă siguranţă se póte crede că substratul Polonilor a fost anume litvan, şi numaĭ asupra acestuĭa din urmă noĭ ne vom opri o clipă.

Litvaniĭ nu sînt Slavĭ, după cum nu sînt niciĭ Germanĭ, ci o ginte indo-europeă separată. Prin încălcărĭ succesive din partea altor némurĭ, eĭ aŭ ajuns a fi puţin numeroşĭ, dar totuşĭ se împărţesc în doĕ marĭ dialecte: cel litvan propriŭ ḑis şi cel letic, după ce un al treilea dialect, cel prusic, a

dispărut cu desăvîrşire. Leţiĭ saŭ Latîşiĭ sînt ramura cea maĭ nordică, lîngă Marea-Baltică; Litvaniĭ propriŭ ḑişĭ, ramura cea sudică, sînt din veciĭ vecilor la cósta Polonilor, în acelaşĭ chip în care Basciĭ sînt la cósta Spaniolilor saŭ Bretoniĭ la cósta Francesilor, adecă: înghiţind Spanioliĭ substratul iberic, aŭ rĕmas neînghiţiţĭ numaĭ Basciĭ; înghiţind Francesiĭ substratul galic, aŭ rĕmas neînghiţiţĭ numaĭ Bretoniĭ; înghiţind Poloniĭ substratul litvan, pe care'l cotropiseră la aşeḑarea lor în regiunea Vistuleĭ, numaĭ o parte din acel substrat a rĕmas neînghiţită.

Acea vocală nasală, pe care n'o aŭ Ruteno-ruşiĭ şi Bohemo-serbiĭ, pe care n'o are nicĭ chiar ramura cea letică a Litvanilor, Litvaniĭ propriŭ ḑişĭ o aŭ pe deplin desvoltată, de unde dînşiĭ, ca substrat, aŭ dat'o stratuluĭ polon.

Lăsâm ca alţiĭ să urmăréscă maĭ departe ceea ce noĭ ne mărginim aci a indica pe scurt, căcĭ nouĕ ne ajunge a constata conformitatea faptuluĭ istoric cu faptul linguistic. Când Iornande aduce pe Bulgarĭ dela Vistula, iar Constantin Porfirogenet pe Serbĭ din Bohemia, mărturia lor, atât de ponderósă prin sine însăşĭ, nu numaĭ că nu e în contraḑicere cu adevĕrata clasificaţiune a dialectelor slavice, ci tocmaĭ se controléză şi se întăresce prin acéstă clasificaţiune.

In invasiunile Polonilor peste Dunăre, înainte de aşeḑarea lor acolo, aŭ participat une-orĭ şi cete

vecine de Rutenĭ de peste Nistru, adecă — în graiul luĭ Procopiŭ și al luĭ Iornande — pe lîngă «Slavinĭ» aŭ fost și «Anțĭ», din carĭ uniĭ n'aŭ putut să nu rĕmână și eĭ peste Dunăre. Pe de altă parte, la năvălirea Bohemilor în laturea superióră apusénă a Peninsuleĭ Balcanice, ĭ-aŭ însoțit o samă de cete învecinate de Polonĭ, după cum ne dă a înțelege însușĭ Constantin Porfirogenet, când ne spune că unul din principiĭ serbescĭ era venit din regiunea Vistuleĭ: «*εἰς τὸν ποταμὸν Βίσλας*.» Dar grosul naționalitățiĭ bulgare s'a format din Polonĭ, cu un amestec pré mic de Rutenĭ, iar grosul naționalitățiĭ serbe s'a format din Bohemĭ, cu un amestec pré mic de Polonĭ; în ambele casurĭ fără nicĭ un ingredient de Rușĭ propriŭ ḑișĭ.

Aceste doĕ strtaurĭ slavice, cel polon de o parte și cel bohem de alta, s'aŭ suprapus d'o potrivă stratuluĭ anterior românesc, așeḑat el-însușĭ dela Marea-Négră pînă la Marea-Adriatică peste substratul primitiv tracic, adecă s'aŭ suprapus celor doĕ dialecte latine trans-danubiane despărute: cel meso-latin și cel iliro-latin. Româniĭ de peste Dunăre aŭ fost slavisațĭ ast-fel pe de-asupra, ceea ce vrea să ḑică că Slaviĭ de peste Dunăre aŭ fost românisațĭ ast-fel pe de-desubt: raport de strat și de substrat.

Inainte de a trece maĭ departe, un cuvînt despre Sloveniĭ ceĭ din Carintia și din Stiria, cărora șcóla luĭ Miklosich, saŭ maĭ bine a luĭ Kopitar, le

atribue limba paleo-slavică, dându-ĭ numele de paleo-slovenică.

Strînsa înrudire dialectală a Slovenilor cu Serbiĭ este maĭ pe sus de orĭ-ce îndoială, şi totuşĭ eĭ posedă pînă astăḍĭ pe a-locurĭ vocala nasală ca Poloniĭ şi aŭ avut'o deja în secolul X, judecând după textul aşa numit frisingian. Vocala nasală nu este singura particularitate fonetică, care-ĭ unesce cu Poloniĭ. In acelaşĭ text frisingian, bună-óră, ne întimpină contracţiunile *tva*, *me* pentru *tvoia*, *moie*, întocmaĭ ca polonesce, şi pînă astăḍĭ la Slovenĭ, ca şi la Polonĭ, circuléză de o potrivă *člek* şi *človek* = *człek* şi *człowiek*. Numele lor medieval «Sclavini», identic cu numele medieval «Sclavini» al Bulgarilor, indică iarăşĭ acelaşĭ dialect polon, despărţit în doĕ ramure. Epoca despărţiriĭ cată să fi fost secolul VI, póte chiar secolul V, când dintr'un punct comun la nord-ost de Carpaţĭ, adecă din Galiţia actuală, ramura cea maĭ orientală s'a pogorît spre gurile Dunăriĭ, unde ni-o arétă Procopiŭ şi Iornande; cealaltă ramură, maĭ occidentală, rĕmasă d'întâĭu în Galiţia, a început apoĭ, prin trecĕtorile munţilor Tatra şi Beskid, a străbate în Pannonia, nu înainte de finea secululuĭ VII, după ce adecă o ramură a Bohemilor ocupase deja Iliria. Din Pannonia invasiunea maghiară împinse o parte din aceştĭ Polonĭ către Carintia şi către Stiria, unde eĭ s'aŭ amestecat cu Serbiĭ.

Sloveniĭ formézä ast-fel un dialect intermediar între unitatea polono-bulgară şi între acea bohemo-

serbă. In timpul petrecerii lor în Pannonia — o vom vedé maĭ jos — Sloveniĭ s'aŭ întâlnit cu elementul românesc. Dela aceştĭ Slovenĭ, iar nu dela Bulgarĭ, aŭ căpĕtat Unguriĭ cuvintele lor cu vocala nasală: *pént*ek = пѧтъкъ, r*en*d = рѧдъ, szer*en*tse = сърѧщѧ, par*an*cs = порѫчѫ, etc. Aceştĭ Slovenĭ, la rîndul lor, dela Româniĭ din Pannonia, iar nu dela ceĭ din Dacia, aŭ căpĕtat unele particularităţĭ linguistice, bună-óră diftongul nostru *oa* (Miklosich, Lautl. p. 228.)

Este de observat, că după cum trecerea Polonilor din Moldova în Bulgaria în secolul VII a permis Rutenilor a se aşeḑa în urmă pe malul nordic al Dunăriĭ, tot aşa Ruteniĭ aŭ profitat de pogorîrea celor-lalţĭ Polonĭ în Pannonia pentru a urma şi acolo după dînşiĭ, prin aceĭaşĭ cale a Tatreĭ şi a Beskiduluĭ, aşeḑându-se în unele părţĭ nord ostice ale Ungarieĭ, unde-ĭ găsim pînă astăḑĭ.

Cât se atinge de cestiunea, dacă limba paleoslavică este vechea bulgară saŭ dacă e vechea slovenă, apoĭ pe noĭ — întru cât vechea slovenă şi vechea bulgară represintă de o potrivă un dialect paleo-polon — ea ne preocupă fórte puţin în casul de faţă: lăsâm pe slaviştĭ să se certe eĭ-înde-eĭ.

Raportul de s t r a t şi de s u b s t r a t constituă substanţa uneĭ naţionalităţĭ. Cătră acéstă substanţă se adaogă pretutindenĭ din când în când a c c i d e n t e, adecă o intervenire superficială a unor elemente etnice străine, deja după formarea definitivă a uneĭ

naționalități. Fenicieniĭ aŭ fost un accident la vechiĭ Elenĭ. In Tracia occidentală a fost un accident elementul celtic al Scordiscilor saŭ al Tauriscilor; în Tracia orientală elementul german al Bastarnilor. Goțiĭ, Gepidiĭ, Longobardiĭ, apoĭ Huniĭ, Avariĭ și câțĭ alțiĭ, aŭ fost accidente pe întréga Peninsulă Balcanică. La Neo-latiniĭ din Apus n'a fost decât un accident revĕrsarea elementul germanic peste stratul latin cel suprapus acolo substratuluĭ celtic, iberic, etrusc, pe a-locurĭ chiar pelasgic. Din strat și substrat se nasce organismul uneĭ naționalitățĭ; prin accidente se preînoesc moleculele acestuĭ organism, se activéză circulațiunea, dar organismul rĕmâne acelașĭ.

In desvoltările de maĭ sus noĭ n'am vorbit nimic despre elementele cele accidentale turanice pe Peninsula Balcanică. Bohemiĭ găsiră în Iliria stolurĭ de Avarĭ, carĭ aŭ perit fără a lăsa maĭ nimic fino-tătăresc în naționalitatea serbă. Asupra Polonilor, abia aședațĭ în Balcanĭ, năvăliră alte stolurĭ fino-tătărescĭ, așa numițiĭ Bulgarĭ din părțile rîuluĭ Volga, carĭ se arĕtaseră din când în când și maĭ înainte în imperiul bizantin, atârnațĭ la hórdele cele cotropitóre ale Hunilor (Zeuss, op. cit. 710—727), și carĭ de astă dată, devenind stăpânĭ, deteră «Slavinilor» luĭ Iornande și aĭ luĭ Procopiŭ pînă și numele de «Bulgarĭ». Un nume și nimic maĭ mult. Bulgariĭ sînt Tătarĭ numaĭ prin nume, după cum numaĭ prin nume sînt Germanĭ Francesiĭ: «Franken»; după cum numaĭ prin nume «Anțiĭ» luĭ Procopiŭ și aĭ

luĭ Iornande sînt Scandinavĭ, căcĭ «Rus» era numele Varegilor celor veniţĭ în Rusia din Sveḑia. De aceiașĭ natură ne-reală este numele de «Românĭ», «Ρωμαῖοι», pe care și-l daŭ Grecciĭ modernĭ.

Tătăresc între Grecĭ, Slavĭ și Românĭ nu e aprópe nimic pe Peninsula Balcanică, afară numaĭ dóră de unele figurĭ cu nasurĭ turtite saŭ de unele căpĕţîne brachy-cephalice, pe carĭ le studiază antropologiştiĭ, dar carĭ nu dovedesce nimic, chiar dacă ele s'ar puté supune unuĭ serios control statistic. La Serbĭ, la Bulgarĭ, la Românĭ, pretutindenĭ némurile turanice se desnaţionalisaŭ, din dată ce se vedeaŭ isolate de restul Tătărimiĭ. Óre unde maĭ sînt astăḑĭ Cumaniĭ din Moldova?

Pentru Peninsula Balcanică întrégă, Tătariĭ aŭ fost ca o vijeliă care trece înainte, iar Slaviĭ — Polonĭ spre rĕsărit, Bohemĭ spre apus — aŭ fost o mănósă plóiă care, intrând adânc în pămîntul cel românesc de maĭ înainte, a făcut să rodéscă acolo doĕ naţionalităţĭ noue pline de viitor: naţionalitatea bulgară și naţionalitatea serbă.

Fiind vorba despre numele «Bulgar», pe care și-l'aŭ însușit maĭ târḑiŭ Slaviniĭ luĭ Iornande și aĭ luĭ Procopiŭ, aci este locul de a observa în trécĕt, că pînă în timpiĭ de tot nouĭ, el era cu desăvîrșire necunoscut Românilor. Moșiĭ și strămoșiĭ noștri numiaŭ tot-d'a-una pe Bulgarĭ Ş c h ĭ a ĭ. Așa, de exemplu, despre cucerirea Bulgarieĭ de cătră Turcĭ cronicarul oltén Moxa (Hasdeŭ, Cuv. d. bătrâni, I,

402) dice: «Baĭazitŭ prinse pre Șușmanŭ domnulŭ Ș c h ĭ a i l o r ŭ de-lŭ taè, ani 1395, atunce luară Turcii țara Ș c h ĭ a i l o r ŭ cu totulŭ. . .» Cuvîntul «șchĭaŭ», ca simplu epitet, căpĕtase în gura poporuluĭ român ințelesul de «naiv» saŭ «rustic.» Mitropolitul Dosofteiŭ dice într'un loc (Synaxar, 1683, Dec. 29, f. 244 a): «om prostacŭ și ș c h ĭ a ŭ și cu totulŭ țărănatecŭ». Să se bage de samă că în «Șchĭaŭ», neființd un nume personal saŭ topic, ci un termen comun, s'aŭ păzit cu rigóre legile fonetice: «Șchĭaŭ» derivă din «Sclavum» prin aceĭașĭ trecere a luĭ *cl* în *chĭ* și prin aceĭașĭ vocalisare a luĭ *v* între vocale ca în «cheе» vechiŭ «chĭae» din «clavem», «chĭamă» din «clamat», «rîŭ» din «rivum» etc. Româniĭ dară nu cunosceaŭ decât numele cel primitiv al ramureĭ polone așeḑate în secolul VII peste substratul meso-latin: «Sclavini» la Iornande, «Σκλαβηνοὶ» la Procopiŭ. Albanesiĭ, al cărora fonetism se apropiă în acéstă privință și în altele multe de cel românesc, nicĭ dînșiĭ nu numesc pe Bulgarĭ alt-fel decât Ș t ĭ a, Bulgaria — Ș t ĭ i n i c ă.

Despre rolul substratuluĭ românesc în nascerea și în desvoltarea Slavilor transdanubianĭ aŭ vorbit maĭ mult saŭ maĭ puțin uniĭ și alțiĭ, maĭ ales rĕposatul Miklosich, și eŭ însumĭ în studiul meŭ: «O pagină din sintaxa româno-albanesă» (Cuv. d. bătr., II p. 611 — 687.) Va fi mult, mult, fórte mult de vorbit de acum înainte. Aci noĭ vom atinge un singur punct, care va întregi cele ḑise maĭ sus despre polonismul Bulgarilor și bohemismul Serbilor.

Cele treĭ unitățĭ dialectale slavice se deosebesc una de alta nu numaĭ prin fonetism, dar și prin accentuațiune. Ruteno-rușiĭ aŭ o accentuațiune de tot liberă: accentul póte să cadă pe orĭ-care silabă a cuvîntuluĭ. La Polonĭ și la Bohemĭ, din contra, accentul este nestrămutat, și anume: la Polonĭ tot-d'a-una pe silaba penultimă, la Bohemĭ tot-d'a-una pe prima silabă. Așa, de exemplu, numele rîuluĭ Ialomița póte să fie accentat rusesce în patru felurĭ: Ìalomița, Ialòmița, Ialomìța și Ialomițà; polonesce numaĭ: Ialomìța; bohemesce numaĭ: Ìalomița; — treĭ sisteme de accentuațiune cu desăvîrșire deosebite.

De aci urméză că la Bulgarĭ, după cum este la Polonĭ, accentul ar trebui să cadă tot-d'a-una pe penultima, ĭar la Serbĭ, după cum este la Bohemĭ, pe prima; și întocmaĭ așa ar fi fost, dacă substratul românesc cel trans-danubian n'ar fi sguduit accentuațiunea celor doĕ straturĭ slavice de acolo. Româniĭ, ca și Italieniĭ, avênd o accentuațiune pe deplin liberă, aŭ altoit'o Serbilor și Bulgarilor. Acéstă libertate de accentuațiune s'a socotit pînă acuma la Serbĭ și la Bulgarĭ ca un semn de unitate dialectală cu Rușiĭ, pe când în faptă Rușiĭ, precum am vĕḑut, n'aŭ avut de loc a face nicĭ cu Bulgariĭ, nicĭ cu Serbiĭ. Însă accentuațiunea românéscă n'a putut să distrugă peste tot la Serbĭ și la Bulgarĭ cele doĕ sisteme anterióre, ast-fel că sistema penultimară, cea polonă, se maĭ recunósce pînă a-

stăḍĭ la Bulgarĭ, iar sistema primară, cea bohemă, se maĭ recunósce pînă astăḍĭ la Serbĭ. Și iată cum:

1. Unele sub-dialecte bulgare, bună-óră Zagoricenii și Costurenii, accentéză tot-d'a-una pe penultima întocmaĭ ca Poloniĭ: èdno, mòmče, râkă, žènă, dète, òvčar, ùmrel, galèno, éetìri, zatvoréni, napravila, mesečina, babičkă, golèmo, kralíță etc. etc., mutând accentul în flexiune ĭarășĭ întocmaĭ ca Poloniĭ, de exemplu: din *òvčar* «cioban» *ovčàrkă* «ciobancă» = polonesce din «*òwczarz* — *owczàrka*» (Tzonev, Za udarieneto v bălgarski ezik, în Sbornik t. 6. Sofia 1891, p. 23.)

2. La Serbĭ, sdruncinându-se accentuațiunea bohemă prin înrîurirea substratuluĭ românesc, a rĕmas totușĭ tendința de a accentà pe cât se póte maĭ sus, ast-fel că la auḍ se pare ca și când accentul ar fi tot-d'a-una pe prima silabă. Din acéstă causă, ca o dovadă de tendința cea generală, când un nume se construesce cu o preposițiune numele póte să devină atonic, urcându-se accentul pe preposițiune, bună-óră: nà ranu, nà vodu, prèko brda etc. (Miklosich, Lautl. I, 320), întocmaĭ ca bohemesce: òb den, pòd nohou etc., ceea ce, la numĭ disilabice saŭ polisilabice, e peste putință în cele-lalte dialecte slavice.

Cunoscutul profesor dela Belgrad, d. Stoian Bošković, actualul ministru al Serbieĭ în România, mĭ-a observat într'o ḍi, că din toțĭ străinii, Slavĭ și ne-Slavĭ, Bohemiĭ sînt aceĭa carĭ învéță maĭ lesne și vorbesc maĭ bine serbesce. Și nu e de mirare,

de vreme ce numaĭ pe Bohemĭ nu-ĭ póte încurca vocala *r*, quantitatea prosodică şi accentuaţiunea serbéscă.

In acest chip băgarea Serbilor şi Bulgarilor în unitatea rutcno-rusă a fost pînă acum ca un fel de ilusiune optică, datorită împregĭurăriĭ că Ruşiĭ, Serbiĭ şi Bulgariĭ aŭ acelaşĭ alfabet şi aceĭaşĭ limbă bisericéscă.

Limba bisericéscă maĭ cu deosebire, adecă vechea bulgară, a servit a formà limba rusécsă cea literară, dându-ĭ un aspect fórte depărtat de graiul rusesc poporan şi apropiând'o într'un mod artificial de graiurile slavice trans-danubiane; şi aceĭaşĭ limbă bisericéscă a fost în curs de secolĭ limba oficială şi literară a Serbilor, ast-fel că — la prima vedere — rusesce, serbesce şi bulgăresce se pare a fi maĭ-maĭ tot una, deşi în realitate aceste treĭ graiurĭ aparţin la treĭ unităţĭ dialectale diferite.

Prin fonetism, pînă şi prin accentuaţiune, întru cât nu s'a amestecat în ele substratul cel românesc, bulgara este un vechĭu dialect polon, serba un vechĭu dialect bohem.

La Bulgarĭ, fără îndoiélă, înrîurirea românéscă se resimte maĭ puternic decât la Serbĭ, ceea ce însemnéză una din treĭ:

1. saŭ că stratul serbesc a fost, în provinciile pe carĭ le-a ocupat, maĭ numeros decât stratul bulgar în cele-lalte provinciĭ;

2. saŭ că Meso-latinii aŭ fost maĭ compacțĭ și maĭ energicĭ sub Bulgarĭ decât Iliro-latinii sub Serbĭ;

3. saŭ că Serbiĭ n'aŭ încetat mult timp de a fi în contact cu dialectele cele înrudite dela Iliria în sus pînă la Bohemia, pe când Bulgariĭ s'aŭ vĕḑut de odată despărțițĭ de trunchiul Polonilor, așa că ceĭ d'întâĭu aŭ putut să resiste maĭ bine decât ceĭ-lalțĭ acțiuniĭ substratuluĭ românesc.

Câte trele causele aŭ putut să concurgă la producerea efectuluĭ; causa a treĭa însă ni se pare a fi fost cea maĭ decisivă: grabnica isolare a Bulgarilor de elementul polon și prelungita comunitate a Serbilor cu elementul bohem.

Indată după trecerea și așeḑarea Slavinilor peste Dunăre, fóstele lor locuințe dintre Olt și Nistru aŭ fost ocupate de către porțiunea cea maĭ apusénă a Anților, anume de către Rutenĭ, carĭ s'aŭ grăbit a apuca Moldova, unde aŭ și rĕmas în curs de maĭ mulțĭ secolĭ, luptându-se saŭ înfrățindu-se acolo cu Pecenegiĭ, cu Cumaniĭ, apoĭ cu Româniĭ. Pe lîngă Rutenĭ, cată să fi fost și stolurĭ de vechiĭ vecinĭ aĭ Polonilor Litvanĭ, polonesce «Litwa», un ném mult maĭ sĕlbatec decât Slaviĭ și a cărora atingere de atuncĭ cu Româniĭ, deși fórte scurtă, totușĭ ne-a lăsat o amintire supĕrăciósă în cuvîntul «liftă» saŭ «litĭă»: «liftă rea», «liftă spurcată». Acéstă «liftă» saŭ «litĭă» la Moldovenĭ și la Muntenĭ nu se póte trage decât numaĭ din acea epocă, de óră-ce cu Litvania propriŭ ḑisă

Românii dela Dunăre n'aŭ fost nicĭ odată în vecinătate. Prin Rutenĭ dară şi prin ceĭ-lalţĭ, continuitatea între Slavinĭ, adecă vechiĭ Bulgarĭ, şi între Polonĭ a fost ast-fel ruptă pentru tot-d'a-una. Substratul românesc a putut să lucreze fără nicĭ o pedecă asupra stratuluĭ bulgăresc, şi a lucrat atât de viguros, încât nu numaĭ a modificat gramatica şi a sguduit accentuaţiunea, dar încă a transmis Bulgarilor trăsurile cele maĭ caracteristice ale vocalismuluĭ românesc: pe *ea*, pe *oa* şi pe vocala obscură mobilă. Despre *ea* şi *oa* la Bulgarĭ noĭ nu vom vorbi aci; despre vocala obscură mobilă vom constata numaĭ că Bulgariĭ, întocmaĭ ca Româniĭ şi contra tuturor legilor foneticeĭ slavice, lasă pe *a* a trece în *ă* de câte orĭ *a* perde accentul: *slàtkă* şi *slătkà*, ca la noĭ *bàrbă* şi *bărbàt*.

Incepênd de pe la finea seculuĭ VII şi pînă pe la începutul seculuĭ X, adecă într'un interval de cel puţin doĕ sute de anĭ, s'aŭ cristalisat naţionalitatea polono-română a Bulgarilor şi naţionalitatea bohemo-română a Serbilor, deja după ce se tradusese Sânta Scriptură în vechea bulgară, de vreme ce în limba acelei traducerĭ nu se recunósce încă puternica lucrare a substratuluĭ românesc asupra stratuluĭ slavic. In acel interval de timp, la finea seculuĭ IX, cade năvălirea Ungurilor în Pannonia, — un eveniment care a dat nascere Moravo-românilor pe de-o-parte, pe de alta Macedo-românilor şi Istriano-românilor.

Noĭ înlăturâm cu totul pe faĭmosul *Notarius a-*

nonymus Belae regis și cele-lalte fântâne, în carĭ se afirmă că Maghiariĭ la intrarea lor în Pannonia aŭ găsit acolo pe Slavĭ, maĭ corect pe Slovenĭ, și pe Românĭ. Acele fântâne pot fi criticate, pot fi bănuite, pot fi spulberate, pot fi hunfalvisate,— puțin ne pésă. Ca punct de plecare nouĕ ne ajunge un text istoric maĭ pe sus de tóte texturile: existința Românilor în Moravia. Este un text, pe care o mie de Röslerĭ nu vor fi în stare să-l rĕstórne și nicĭ măcar să-l restălmăcéscă în felul lor. Aceĭ Românĭ cum óre ar fi putut eĭ să nemeréscă în Moravia, dacă nu ĭ-ar fi împins într' acolo din Pannonia năvălirea Ungurilor?

Astădĭ, in urma cercetărilor luĭ Miklosich și ale luĭ Bartoš (Moravské Valašsko, în Osvěta, 1880, p. 369—386), nimenea nu se maĭ îndoesce că Valachiĭ din Moravia sînt adevĕrațĭ Românĭ, cu desăvîrșire slavisațĭ de nu se maĭ scie de când, dar maĭ păstrând încă multe cuvinte românescĭ, unele sub forma românéscă cea maĭ veche, de exemplu «glag = chiag» din latinul rustic «clagum = coagulum» cu nemuiarea luĭ *cl* în *chĭ*, saŭ «merenda = merindă» = latinul «merenda» cu netrecerea luĭ *e* în *i*. Moravo-româniĭ aŭ conservat chiar unele vorbe romanice despărute din graiul românesc, bună-óră «tropa» = francesul «troupe» = spaniolul «tropa». Un Moravo-român, Beneš Kulda, a publicat în doĕ tomurĭ basmele româno-morave (Morawské národni pohádky, Praha, 1874—75), în

carĭ cetitorul se isbesce mereŭ de asemenĭ românisme. Epoca slavisăriĭ acestor Românĭ din Moravia este aşa de veche, încât nicĭ un document morav nu-ĭ deosebesce de ceĭ-lalţĭ Slavĭ de acolo. In actele morave din secolul XI abia se maĭ găsesc câte-va numĭ personale românescĭ, precum «Crisan», «Bukan filius Neg» şi «Kokor» într'un act din 1052 (Boczek, Cod. Morav. I. 125), carĭ însă nicĭ acelea nu sînt pe deplin sigure. Aşeḑarca dară a acelor Românĭ în Moravia trebue urcată cu vr'o doĭ secolĭ maĭ sus, întâlnindu-se ast-fel din punct în punct cu năvălirea Ungurilor în Pannonia.

Năvălind în Pannonia despre nord şi orient, Unguriĭ aŭ trebuit firesce să împingă pe Româniĭ de acolo în cele doĕ direcţiunĭ opuse puncturilor de întrare, adecă spre occident şi spre sud. Spre occident aŭ fost împinşĭ Româniĭ pe carĭ îĭ găsim apoĭ în Moravia, cu totul despărţiţĭ de restul Românimiĭ şi slavisaţĭ fără nicĭ o greutate; spre sud, adecă peste Dunăre, a fost împinse alte cete de Românĭ, din carĭ uniĭ, ceĭ din Bosnia maĭ ales, şĭ-aŭ păstrat mult timp naţionalitatea şí s'aŭ serbisat d'abia după secolul XV (Miklosich, Wander. d. Rumunen, 3 — 6), alţiĭ — Istriano-româniĭ — aŭ nemerit tocmaĭ pe la Triest, unde aŭ putut să resiste bine-reŭ serbisăriĭ, mulţumită stăpâniriĭ italiene de acolo; in fine o samă, numĕrul cel maĭ mare, trecênd prin elementul serbesc şi prin cel bulgăresc, s'aŭ străcurat în Macedonia, în Epir şi în Tesalia, unde nu s'aŭ desnaţionalisat din causă că acolo se începuse deja

lupta între Grecĭ și între Slavĭ, ast-fel că nicĭ Grecii nu maĭ eraŭ tarĭ, nicĭ Slaviĭ nu se întăriseră încă. Profitând de acest antagonism, Româniĭ sciură cu dibăciă a se însoți: când cu Greciĭ contra Slavilor, când cu Slaviĭ contra Grecilor, căutând maĭ pe sus de tóte a se consolida eĭ-înșișĭ, iar după ce se consolidară, peste vr'o doĭ secolĭ și maĭ bine, eĭ aŭ isbutit a funda imperiul româno-bulgar al Asanilor.

Așa dară nascerea Macedo-românilor, a Istriano-românilor și a Moravo-românilor datéză de o potrivă din secolul X, nefiind eĭ toțĭ alt-ceva decât nisce Daco-românĭ împinșĭ din Pannonia spre sud și spre apus prin năvălirirea maghiară. Tocmaĭ acésta resultă și din cronica ruséscă a luĭ Nestor, scriitor din secolul XI, care dice sub aniĭ 886—898 (ed. Miklosich p. 12): «aŭ trecut lîngă Kiew «Unguriĭ, pe délul ce se numesce cel unguresc, și «ajungênd la Nipru aŭ aședat corturile lor, căcĭ «umblă și eĭ cu corturĭ ca și Cumaniĭ, și venind din «părțile rĕsărituluĭ s'aŭ repedit peste munțĭ marĭ «și aŭ început a face rĕsboĭu cu Româniĭ și cu «Sloveniĭ carĭ locuiaŭ acolo, fiind-că d'întâĭu locuiseră «acolo Sloveniĭ, apoĭ Româniĭ aŭ cuprins pămîntul «Slovenilor, de aci Unguriĭ aŭ gonit pe «Românĭ și aŭ rĕmas cu Sloveniĭ, pe «carĭ i-aŭ supus, și de atuncĭ se chiamă Țéra-Un«guréscă, și aŭ început Unguriĭ a face rĕsboĭu Gre«cilor, prĕdând Tracia și Macedonia pînă la Tesa«lonica, și aŭ început a face rĕsboĭu cu Moraviĭ și

«cu Bohemiĭ ...» In acest preţios text nu numaĭ se constată că Ungurii aŭ găsit pe Românĭ în Pannonia («počaša voïevati na živuščaia tu Vlahy») şi că i-aŭ alungat de acolo («Ugri prognaša Vlahy i naslĕdiša zemlïu»), dar se maĭ constată tot-o-dată că mişcarea cea centrifugă a Ungurilor s'a făcut anume în cele doĕ direcţiunĭ, spre sud către Balcanĭ şi spre apus către Moravia: prima mişcare ne-a explicat deja maĭ sus originea Românilor transdanubianĭ de astădĭ, iar a doua mişcare pe aceĭa a Moravo-românilor.

In cronica luĭ Nestor trebue despărţită cu stăruinţă partea cea dela început, în care nu se află nicĭ o indicaţiune cronologică, de partea cea următóre, unde evenimentele sînt înşirate an după an, anume dela anul 852 încóce. Prima parte, o stângace ţesĕtură de legende, n'are aprópe nicĭ o valóre istorică. Acolo, bună-óră, Nestor ne spune d'întâiŭ că «Vlachiĭ» aŭ alungat pe toţĭ Slaviĭ din regiunea Dunăriĭ, făcêndu-ĭ să plece spre nord; apoĭ maĭ jos ne povesteşce că apostolul Andreĭu a găsit pe Slavĭ tocmaĭ la Novgorod; de unde resultă că acea alungare a tuturor Slavilor din regiunea Dunăriĭ se întâmplase cu mult timp înainte de Crist, de vreme ce pe timpul apostolilor eĭ eraŭ deja aşedaţĭ la Novgorod, iar prin urmare numele «Vlachilor» nu se maĭ póte aplica nicĭ chiar la vechiĭ Romanĭ, astfel că şcóla luĭ Schaffarik se vĕdu silită a preface pe aceĭ «Vlachĭ» în Galĭ şi a născoci o fantasmagoriă a unor lupte pre-istorice între Slavĭ şi Celţĭ.

Incă odată, prima parte a cronicei luĭ Nestor e aprópe o galimatiă. Cu totul alt-ceva este partea cea cronologică. Aci călugărul dela Kiew, înşirând lucrurĭ apropiate de timpul seŭ şi despre carĭ el avea informaţiunĭ precise, devine unul din isvórele cele maĭ preţióse pentru istoria medievală a Europeĭ orientale. De acéstă natură este şi relaţiunea de maĭ sus a luĭ Nestor despre mersul Ungurilor pe lîngă Kiew, despre trecerea lor prin Carpaţĭ, despre intrarea în Pannonia, despre lupta cu Sloveniĭ şi cu Româniĭ, despre gonirea Românilor. Acéstă relaţiune resistă orĭ-căriĭ restâlmăcirĭ rösleriane.

Primul text, care menţionéză pe Macedo-românĭ, este din anul 976, adecă numaĭ vr'o opt-ḑecĭ de anĭ după năvălirea Ungurilor în Pannonia. Acel text se cuprinde anume la Bizantinul Kedrenos (II, 435) şi ne spune, că atuncĭ un principe Bulgar a fost ucis de «nesce drumaşĭ românĭ»: «*παρὰ τινων Βλαχῶν ὁδιτῶν*». Româniĭ ceĭ fugăriţĭ din Pannonia nu eraŭ încă aşeḑaţĭ nicăirĭ într'un mod statornic, ci alcătuiaŭ d'o-cam-dată cete de bejenarĭ fără adăpost.

Peste un secol lucrurile se schimbă. La Bizantinul Kekaumenos, scriitor de pe la 1070, al căruĭa text s'a descoperit abia de vr'o ḑece anĭ, ne întimpină următorul pasagiŭ:

Παραγγέλλω δὲ ὑμῖν	Să sciţĭ dela mine,
καὶ τοῖς ἐξ ὑμῶν τοῦτο·	voĭ şi aĭ voştri, că al

ἐπεὶ δὲ τὸ τῶν Βλάχων γένος ἄπιστόν τε παντελῶς (ἐστι) καὶ διεστραμμένον, μήτε εἰς Θεὸν ἔχον πίστιν ὀρθὴν μήτε εἰς βασιλέα μήτε εἰς συγγενῆ, ἢ φίλον, ἀλλὰ ἀγονιζόμενον πάντας καταπραγματεύεσθαι· ψεύδεται δὲ πολλὰ καὶ κλέπτει πάνυ· ὀμνύμενον καθ'ἑκάστην ὅρκους φρικωδεστάτους πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ φίλους καὶ ἀθετοῦν ῥαδίως· ποιοῦντες ἀδελφοποιήσεις καὶ συντεκνίας καὶ σοφιζόμενοι διὰ τούτων ἀπατᾶν τοὺς ἁπλουστέρους· οὐδέποτε δὲ ἐφύλαξεν πίστιν πρός τινα, οὐδὲ πρὸς τοὺς ἀρχαιοτέρους βασιλεῖς τῶν Ῥωμαίων. Πολεμηθέντες παρὰ τοῦ βασιλέως Τραϊανοῦ καὶ παντελῶς ἐκτριβέντες ἑάλωσαν, καὶ τοῦ βασιλέως αὐτῶν Δεκεβάλου ἀποσφαγέντος καὶ τοῦ βασιλέως αὐτῶν Δεκεβάλου ἀποσφαγέν-

Vlachilor ném e necredincios la culme și stricat, nicĭ luĭ Dumnedeŭ ţinênd credinţă dréptă, nicĭ împĕratuluĭ, nicĭ rudeĭ saŭ amiculuĭ, ci silindu-se a-ĭ amăgì pe toţĭ. Marĭ mincĭunoșĭ și tâlharì vestiţĭ, eĭ sînt pururea gata a jura prietenilor cele maĭ grozave jurăminte, și a le călca apoĭ cu ușurinţă, făcênd fraţiĭ de cruce și cumetriĭ, meșterì de a înșelà prin ele pe ceĭ proștĭ. Nicĭ o dată n'aŭ fost eĭ cuĭ-va cu credinţă, nicĭ chiar vechilor împĕraţĭ aĭ Romanilor. Impĕratul Traian îĭ atacase, ĭ-a strivit dè tot și ĭ-a robit, ucidênd pe împĕratul lor Decebal, al căruia cap a.

τος καὶ τὴν κεφαλὴν ἐπὶ δόρατος ἀναρτηθέντος ἐν μέσῃ τῇ πόλει Ῥωμαίων. Οὗτοι γάρ εἰσὶν οἱ λεγόμενοι Δάκαι καὶ Βέσσοι; ᾤκουν δὲ πρότερον πλησίον τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ καὶ τοῦ Σάου, ὃν νῦν ποταμὸν Σάβαν καλοῦμεν, ἔνθα Σέρβοι ἀρτίως οἰκοῦσιν, ἐν ὀχυροῖς καὶ δυσβάτοις τόποις. Τούτοις θαρροῦντες ὑπεκρίνοντο ἀγάπην καὶ δούλωσιν πρὸς τοὺς ἀρχαιοτέρους βασιλεῖς καὶ ἐξερχόμενοι τῶν ὀχυρωμάτων ἐληΐζοντο τὰς χώρας τῶν Ῥωμαίων· ὅθεν ἀγανακτήσαντες κατ' αὐτῶν, ὡς εἴρηται, διέφθειραν αὐτούς. Οἱ καὶ ἐξελθόντες τῶν ἐκεῖσε διεσπάρησαν ἐν πάσῃ τῇ Ἠπείρῳ καὶ Μακεδονίᾳ, οἱ δὲ πλείονες αὐτῶν ᾤκησαν τὴν Ἑλλάδα...(1)

fost înfipt într'o suliță în mijlocul orașuluĭ Roma. Eĭ sînt așa numițiĭ Dacĭ și Bessĭ. De 'ntâĭu locuiseră *în vecinătatea Dunăriĭ și a fluviuluĭ Saŭ numit astăḑĭ Sava, unde acum locuesc Serbiĭ*, în locurĭ tarĭ, grele de străbătut, pe carĭ rezemându-se, fățărĭaŭ iubire și supunere către vechiĭ împĕrațĭ, pe când din întăririle lor năvăliaŭ și pustiĭaŭ provinciile Romanilor, încât aceștia, perḑênd răbdarea, precum am spus'o, ĭ-aŭ strivit. Atuncĭ *fugind de acolo*, eĭ s'aŭ rĕspândit în tot Epirul și Macedonia, ceĭ maĭ mulțĭ s'aŭ așeḑat în Elada...

(Vasilievski, Совѣты и разказы византійскаго боярина XI вѣка. Petersburg 1881, pag. 106 — 2, 169.)

In acest pasagiŭ, este o parte, pe care Kekaumenos a luat'o din lecturile sale clasice, bunăóră despre Bessĭ din Strabone (VII, 5 § 12) şi despre lupta luĭ Traian cu Decebal din Dione Cassiŭ (ed. Gros, IX, 419); este o parte însă, în privinţa căriĭa el nu putea să aibă decât informaţiunĭ personale, şi anume:

1. în secolul XI Româniĭ locuiaŭ în Epir, în Macedonia, şi fórte mulţĭ în Elada;

2. aceĭ Românĭ scieaŭ să ameţéscă şi să înşele prin viclenia pe toţĭ duşmaniĭ lor;

3 eĭ veniră acolo, fugind dintr'o regiune învecinată cu rîul Sava, adică nu din Dacia, ci din Pannonia.

De către cine fuseseră alungaţĭ Româniĭ din Pannonia? Acésta Kekaumenos n'o sciea, şi de aceea el o atribue într'un mod vag «vechilor împěraţĭ», cădênd ast-fel în douĕ nepotrivelĭ:

1. ar fi fost absurd ca «vechiĭ împěraţĭ» să fugărescă pe Românĭ din Pannonia tocmaĭ în interiorul imperiuluĭ, adică să-ĭ adăpostéscă în loc de a-ĭ goni;

2. din causa aceleĭ fugărirĭ Româniĭ veniseră a se aşeḍa pînă în Elada, unde iarăşĭ ar fi absurd de a-ĭ căuta sub «vechiĭ împěraţĭ».

Pasagiul din Kekaumenos se póte înţelege pe deplin numaĭ întregindu-se prin cronica luĭ Nestor: invasiunca maghiară a fost aceea care alungase pe Românĭ din Pannonia.

Tuturor istoricilor noştri a rĕmas necunoscut un preţios chrisov dela împĕratul bizantin Basiliŭ Bulgaroctonul, care — după ce nimicise primul imperiŭ bulgăresc — ne spune în anul 1020 că: «în întréga Bulgariă se află împrăştiaţĭ Românĭ, iar «lîngă rîul Vardari, adică în Rumelia, locuesc o «samă de Ungurĭ»: τῶν ἀνὰ πᾶσαν Βουλγαρίαν Βλάχων καὶ τῶν περὶ τὸν Βαρδάρειον Τούρκων (Голубинскій. Исторія церквей, Moskva 1871 p. 263.)

Aceĭ Românĭ din 1020 nu eraŭ Meso-latiniĭ ceĭ găsiţĭ de Slavinĭ în Balcanĭ în secolul VII şi despărţĭ apoĭ prin amestec cu dînşiĭ, ci eraŭ Româniĭ ceĭ alungaţĭ de către Ungurĭ din Pannonia pe la 900 — 950, pe carĭ gonindu ĭ Maghiariĭ, „Τοῦρκοι“ în cronicele bizantine, o samă din aceĭ Maghiarĭ aŭ remas şi eĭ în Rumelia.

Menţiunea Ungurilor la un loc cu Româniĭ în chrisovul împĕratuluĭ Basiliŭ Bulgaroctonul e fórte caracteristică. Pretinde-va un Hunfalvy, pentru a nu-şĭ perde procesul cu Româniĭ, cum că şi aceĭ Ungurĭ locuiaŭ peste Dunăre tot din epoca luĭ Aurelian? ca şi colonia cea unguréscă de lîngă Ochrida, pe care o menţionéză Anna Comnena: «οἱ περὶ τὴν Ἀχριδὰν οἰκοῦντες Τοῦρκοι» ?

Despre aceştĭ Ungurĭ vorbesce şi Anonimul regeluĭ Bela, când ne spune că în invasiunea peste Dunăre, perḑênd pe căpitanul lor, eĭ din prostiă nu s'aŭ maĭ întors în Ungaria: «stultus populus, quia mortuo domino suo viam non dilexit redire ad patriam suam.» Dînşiĭ aŭ rĕmas dincolo de

Balcanĭ din prostiă, fie şi aşa, de óră-ce nu avem nicĭ o probă contrariă; Românii însă, alungaţĭ din Pannonia de némul acestuĭ «stultus populus», aŭ trebuit să rĕmână peste Dunăre de nevoiă.

Năvălirea Ungurilor a avut o importanţă extremă pentru istoria Peninsuleĭ Balcanice în vécul de mijloc. Pe Româniĭ din Dacia, tarĭ prin cetatea munţilor, Arpad şi urmaşiĭ seĭ n'aŭ fost în stare să-ĭ sfărâme saŭ să-ĭ gonéscă, ci chiar din contra aŭ fost aprópe tot-d'a-una bătuţĭ de dînşiĭ; pe Româniĭ însă ceĭ de pe şesul Pannoniciĭ, reŭ adăpostiţĭ şi póte şi reŭ organisaţĭ, Maghiariĭ ĭ-aŭ alungat, şi de aci următórele doĕ consecinţe:

de'ntâiu, către naţionalitatea serbă, plămădită din amestecul Bohemilor cu Iliro-latiniĭ, s'a maĭ altoit acum un element daco-latin, de astă-dată nu ca substrat, ci numaĭ ca accident, dar accident fórte însemnat prin înrudirea sa cu substratul;

al doilea, s'a născut naţionalitatea macedo-română, care în curs de vr'o doĕ-sute de anĭ, dela secolul X pînă la secolul XII, n'a încetat de a se tot lăţi, de o parte pînă la pólele Balcanilor, de alta pînă la nordul Eladeĭ.

Calea fiind odată deschisă, din când în când puteaŭ a se maĭ adăuga către aceĭ Macedo-românĭ cete noue de Românĭ, saŭ din Dacia, saŭ din ceĭ eşiţĭ cu dînşiĭ tot din Pannonia şi carĭ se opriseră printre Serbĭ.

Să nu fi fost năvălirea Ungurilor, nu s'ar fi născut acel puternic imperiŭ româno-bulgar al luĭ Ioniţă

Asén, care dete Bizanțiuluĭ prima adevĕrată lovitură de mórte.

Când alăturéză cine-va dialectul daco-român saŭ al *Românilor* propriŭ ḑişĭ cu dialectul macedo-român al *Armânilor* şi cu cel istriano-român al *Rumerilor*, nu póte să nu constate următórele:

1. Aceste treĭ dialecte diferă între ele maĭ puţin decât dialectele provinciale din Italia şi din Franţa, iar prin urmare e peste putinţă ca rumperea continuităţiĭ între ele să fie veche. Separaţiunea s'a operat târḑiŭ, după ce totalitatea uneĭ singure limbĭ românescĭ fusese deja pe deplin formată, crescută şi consolidată, ceea ce s'a întâmplat anume între seculiĭ III — IX, în curs de şése-sute de anĭ, în ţéra unde Traian îşĭ pusese piciorul trecênd podul dela Severin, şi de unde apoĭ elementul românesc s'a întins treptat în Ardeal, în Banat, în Pannonia.

2. Dialectul daco-român presintă o desvoltare liniştită organică, în care nu ne întimpină contrastul între un pré mare conservatism pe de o parte şi între o pré mare desfigurare pe de alta, ca la Macedo-românĭ şi cu atât maĭ mult la Istriano-românĭ. Un asemenea contrast este resultatul uneĭ sguduirĭ. Orĭ-ce sguduire desequilibréză. Dialectul macedo-român şi cel istriano-român s'aŭ sdruncinat prin colindările lor, pe când cel daco-român s'a mişcat simetricesce, rĕmânênd nestrămutat în aceleaşĭ condiţiunĭ teritoriale, climaterice şi etnice.

Faimósa teoriă a luĭ Rösler este o ipotesă anti-linguistică și anti-istorică tot-o-dată. Anti-linguistică, de vreme ce ea se întemeiéză pe absoluta nescire a legilor de formaţiunea dialectelor. Anti-istorică, fiind-că ea uită, în genere, că popórele din vécul de mijloc se împingeaŭ dela nord spre sud, nicĭ odată dela sud spre nord, și uită în specie că Româniĭ eraŭ atuncĭ ciobanĭ, iar migraţiunile ciobanilor sînt tot-d'a-una iarășĭ dela nord spre sud, nicĭ-odată dela sud spre nord.

Când e vorba de începutul popórelor și de epoce întunecóse din viéţa lor, orĭ-ce studiŭ exclusiv istoric duce la încheierĭ greșite; la încheierĭ greșite, nu maĭ puţin, duce orĭ-ce studiŭ exclusiv linguistic. Pentru a nemeri adevĕrul, saŭ încaĭ a ne apropia de adevĕr, trebue neapĕrat un studiŭ paralel istorico-linguistic. Când un text istoric se întăresce printr'un fapt linguistic saŭ vice-versa, ambele urmărite pe o cale strîns metodică, atuncĭ și numaĭ atuncĭ adevĕrul e găsit.

Isprăvind, mĕ întreb acuma: isbutit'am óre a limpeḑi problemele cele marĭ, puse în capul studiuluĭ de faţă?

Primul strat etnic cunoscut al Peninsuleĭ Balcanice întregĭ aŭ fost Pelasgiĭ, o ginte ne-semitică și ne-indo-europeă, sĕmĕnând la apucăturĭ maĭ ales cu vechiĭ Egipteni.

Peste substratul pelasgic, amestecându-se cu el,

s'aŭ așeḑat, cu vr'o 2000 de anĭ înainte de Crist, doĕ ginţĭ indo-europee deosebite: Eleniĭ și Traciĭ.

Greciĭ de astăḑĭ, cu tóte ingredientele străine primite în cursul vécurilor, sînt o continuitate directă a anticilor Elenĭ; iar o continuitate directă a anticilor Tracĭ sînt Albanesiĭ de astăḑĭ, carĭ însă represintă numaĭ unul din numerósele dialecte tracice.

Afară de Albanesĭ, toţĭ ceĭ-alţĭ Tracĭ, împărţiţĭ într'o mulţime de popóre marĭ și micĭ, aŭ fost desnaţionalisaţĭ sub dominaţiunea romană, și anume Traciĭ ceĭ sudicĭ, dela Balcanĭ în jos pînă la Elada aŭ fost grecișaţĭ, Traciĭ ceĭ nordicĭ aŭ fost latinisaţĭ.

Latinisarea Tracilor nordicĭ, făptuită între seculiĭ III — VI, a produs treĭ dialecte traco-latine: dialectul meso-latin între Dunăre și între Balcanĭ, dialectul iliro-latin între Balcanĭ și între Adriatica, dialectul daco-latin în Carpaţĭ.

In secolul VII, aprópe în același timp, un popor slavic de ramura polonă s'a așeḑat peste Meso-latinĭ, cu carĭ amestecându-se, a dat nascere naţiuniĭ româno-slavice numite maĭ târḑiŭ Bulgarĭ, iar un popor slavic de ramura bohemă s'a așeḑat peste Iliro-latinĭ, cu carĭ amestecându-se, a dat nascere némuluĭ româno-slavic al Serbilor.

Inainte, și în tot timpul acelor mișcărĭ polono-boheme, Daco-latiniĭ locuiaŭ neturburaţĭ în Oltenia, în Banat și într'o parte a Ardéluluĭ, de unde cu încetul îșĭ întinseră crengile asupra Pannonieĭ, pe când în Moldova și pînă la Olt se învârtiaŭ —

parte Tătarĭ, parte Slavĭ — Peçenegiĭ, Cumaniĭ, Ruteniĭ și chiar Litvaniĭ.

Năvălirea Ungurilor în secolul X n'a putut să nimicéscă saŭ să alunge pe Româniĭ ceĭ din părțile Dacieĭ propriŭ ḑise, dar a reușit să împingă o samă de Românĭ din Pannonia spre Mòravia, unde eĭ n'aŭ întârḑiat a fi slavisațĭ, iar pe ceĭ-lalțĭ Românĭ tot din Pannonia i-a gonit peste Dunăre, unde dînșiĭ parte s'aŭ slavisat, parte s'aŭ păstrat în Istria, partea cea maĭ mare a alcătuit sîmburele Macedo-românilor de astăḑĭ.

In acest mod, după secolulul X, afară de Daco-latiniĭ ceĭ vechĭ remașĭ în Carpațĭ, carĭ aŭ păstrat numele de *Românĭ*, menționat deja la Iornande, s'aŭ ivit doĕ odrasle ale lor peste Dunăre: *Armâniĭ* la sud de Balcanĭ și *Rumeriĭ* lîngă Triest.

Sînt acum treĭ-ḑecĭ de anĭ și maĭ bine de când, printr'o monografiă despre *Io* în titlul Domnilor românĭ și bulgarĭ și printr'un studiŭ întitulat «*Perit'aŭ Daciĭ?*», eŭ începusem un șir ne 'ntrerupt de cercetărĭ analitice asupra istorieĭ române. Lucrarea de față, o scurtă sintesă a aceleĭ lungĭ analise, este ultimul cuvînt al meŭ asupra unor mărețe nedumerirĭ, carĭ m'aŭ sbucĭumat peste un pătrar de secol. Căutând tot-d'a-una adevĕrul numaĭ pentru adevĕr, fără nicĭ un folos egoist și fără nicĭ o tendință șovinistă, sînt fericit de a constata că nu m'am contraḑis nicĭ-o-dată în trăsurile cele fundamentale, deși mĭ-a plăcut tot-d'a-una a mĕ completa, și une-

orĭ a mĕ rectifica eŭ însu-mĭ, în amărunte. Dar fericirea mea cea maĭ mare este, că resultatul definitiv al munceĭ mele nu împinge la desbinare, ci îndémnă la înfrățire. Tóte popórele balcanice, Româniĭ, Greciĭ, Albanesiĭ, Serbiĭ și Bulgariĭ, ne apar acum ca o singură familiă strîns înrudită, ca un συμπόσιον de frațĭ, de verĭ și de cumnațĭ.

A J U N G

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. I, P. 617—636)

Ajùng s. agĭùng *(ajuns* s. *agĭuns*, *ajungere* s. *agĭungere)*, vb.; řejoindre, réunir; atteindre, saisir; arriver, parvenir, recourir; devenir, se réduire; suffire, assez. Nu cunóscem pentru acest verb, din texturĭ saŭ din popor, sensurile: «fournir, gagner, regagner, passer» (Cihac); chiar fără ele însă, ca activ, neutru, reciproc și reflexiv, *ajung* are o mulțime de înțelesurĭ saŭ sub-înțelesurĭ, circulând fórte des nu numaĭ în graĭul obicĭnuit, dar încă în proverbĭ și 'n idiotismĭ. Sensul fundamental este latinul a d j u n g o = a d + j u n g o «unesc la o-l'altă prin capete un ce cu un ce». Dar de aci, punctul de plecare aprópe de tot ștergêndu-se, pornesc și une-orĭ se încrucișéză diferite sensurĭ secundare și terțiare, pe carĭ nu le are prototipul latin și carĭ, dintre dialecte romanice, ne întimpină întru cât-va numaĭ în italianul a g g i u n g e r e saŭ a g g i u g n e r e, maĭ ales în vechea italiană.

Tóte sensurile luĭ *ajung* se explică prin corela-

ţiunea sa cu î n t i n d. Prin î n t i n d e r e, doĕ capete se *ajung*=«se rejoignent»; prin î n t i n d e r e, cine-va saŭ ce-va *ajunge* = «atteint, saisit»; prin î n t i n d e r e, noĭ *ajungem* = «arrivons, parvenons, reçourons», şi aşa maĭ încolo. De aceea, când *ajung* figuréză într'o frasă legat cu î n t i n d, este a-nevoiă adesea de a'ĭ lămuri sensul precis. Aşa în doĭna:

Se'n t i n d e a şi n'*ajungea*...

(Jarnik-Bârsan, Transilv. 430)

ajung însemnéză tot-o-dată: «rejoindre, atteindre, parvenir, suffire.»

I°. *Ajung* «rejoindre, réunir.»

Cu sensul fundamental a d + j u n g o, al nostru *ajung* s'a păstrat abia în forma reciprocă: a s e *ajunge* «rejoindre l'un l'autre.»

Proverb: «Rótele se gonesc una pe alta şi nu se *ajung* nicĭ o dată» (Pann, II, 80).

Altul: «Dél cu dél se *ajunge*, dar încă om cu om» (Conv. lit. 1877, p. 174), unde ar fi maĭ logic: «dél cu dél n u s e *ajunge*», după cum este acelaşĭ proverb în maĭ tóte limbile (Düringsfels); în dialectul sicilian: «munti cu munti nun s i j u n c i mai.»

Un cântec basarabian blăstemând Prutul:

Mal cu mal nu se zăréscă,
Glas cu glas nu se lovéscă,
Ochĭ cu ochĭ nu se *agĭungă*
Pe-a ta pânză cât de lungă...

(Alex., Poes. pop., 233)

Printr'o transițiune semasiologică immediată: «rejoindre l'un l'autre = tomber d'accord, s'entendre», reciprocul «a s e *ajunge*» însemnéză a se înțelege unii cu alții.

Lexicon Budan: «M ĕ *ajung* c u cinc-va în ce-va saŭ despre ce-va, adecă m ĕ a ș e ḑ, m ĕ n ă r ă v e s c, congruo, convenio, consentio cum quopiam super re quadam.»

De aci idiotismii:

«A s e *ajunge* c u t î r g u l = faire un marché.»

Alexandri, Pétra din casă, sc. 18: «Ei caută să găséscă cele doĕ sălașe de Țigani, pentru care d-vóstră, ca nisce părinți buni, nu v'ați putut *agiunge* cu tîrgu ..»

Același, Păpușăriul: «Iacă Turcu și Cazacu, Pilaf Aga și cu Moscov Ghiaur, dușmani de mórte, carii luascră deprindere a'și giuca calu pe pămîntu nostru, de câte ori nu s'*agiungeaŭ* cu tîrgu. . .»

Se ḑice și: «a s e *ajunge* d i n p r e ț». Laurian-Maxim: «Nu ne-am putut *ajunge* din preț = nu neam putut învoi asupra prețului.»

«A s e *ajunge* d i n ḑ e s t r e = când părinții părechii se învoesc asupra ḑestrii» (G. Țuțuianu, Muscel, c. Valea-mare; S. Istratescu, Dîmbovița, com. Cobia).

«A s e *ajunge* l a c u v i n t e» (Baronzi, Limba p. 45).

Fiind însă că atunci când unii s e *ajung* fără scirea altora este mai tot-d'a-una spre paguba saŭ vătămarea cui-va, expresiunea a căpĕtat un sens

pejorativ, cu care ne întimpină des în vechile texturĭ.

Cantemir, Ist. Ierogl. (Mss. în Acad. Rom. p. 135): «Deci socotiţi binişor, că de nu sînt acoléacéle doaâ jiganii, filul adecăte şi inorogul, să nu cum-va prin scrisori cu lupul să se *ajungă*...»

N. Muste, Letop. III, p. 15: «Atunce Petriceĭco Vodă şi cu Grigorie Vodă s'aŭ sfătuit să se închine la Leşĭ, să stea cu toţiĭ să bată pre Turcĭ, să nu se aşeze Paşă în cetatea Hotinuluĭ; şi *ajungăndu*-se cu Leşiĭ, ĭ-aŭ chĭemat să vie maĭ curănd...»

Acelaşĭ, p. 42: «Mazepa Hatmanul Căzăcesc, om şi cap a toată ţara Căzăcéscă, vrănd să viclenéscă pre Moscal dela care avea milă şi cinste, s'aŭ *ajuns* cu Craĭul Şveduluĭ...»

Neculce, Letop. III p. 300: «Sfătuit'aŭ atunce [hatmanul Sinavski] pe Craĭul Avgust de s'aŭ *agĭuns* cu Moscul...»

Acelaşĭ p. 269: «s'aŭ *agĭuns* hatmanul şi cu Iordachi visternicul şi cu toţĭ slujitoriĭ să ridice pe Dimitraşco Beĭzadé, fecĭorul luĭ Cantemir Vodă, Domn în locul tătăne-său...»

Acelaşĭ p. 305: «*Agĭunsu*-s'aŭ Constantin Duca Vodă atunce cu Capigi-başa...»

II° *Ajung* «atteindre, saisir».

Pentru ca să întrecĭ pe cine-va care este înainte, saŭ pentru ca să apucĭ ceea ce nu se află lîngă tine, orĭ pentru ca să nimerescĭ unde aĭ vré să fiĭ, trebuĭ maĭ întâiŭ să te mişcĭ ca să *ajungĭ*. In acest sens, *ajung* se învecinéză cu în-

t r e c, cu a p u c, cu n i m e r e s c, dar anume ca un moment immediat anterior. E sinonim cu a t i n g, deosebindu-se în doĕ privințe: pe de o parte, a t i n g nu presupune ostenélă, pe când *ajung* resultă tot-d'a-una, maĭ mult saŭ maĭ puțin, dintr'o mișcare obositóre; pe de alta, *ajung* nu implică neapĕrat un contact direct, fără care nu se póte a t i n g e r e.

Din causa elementuluĭ material al luĭ a t i n g, care lipsesce în *ajung*, între ambiĭ terminĭ póte fi chiar un fel de antagonism. Așa, de exemplu, «a t i n g cu cuvîntul» este ce-va dușmănesc: «blesser par un mot», pe când «*ajung* cu cuvîntul» exprimă noțiunea aprópe prietenéscă de «grăesc către cine-va, adpello, adloquor, adfor» (Lex. Bud.), maĭ ales atuncĭ când chiămâm pe óre-cine de departe și isbutim, în sfîrșit, ca să ne audă.

Ajung cu sensul de «atteindre, saisir» se nuanțéză în circulațiune: 1⁰. ca termen comun; 2⁰. ca termen de blăstem; 3⁰. ca termen juridic.

1⁰. In accepțiunea ordinară.

a) Ajung «atteindre».

O ființă alergând *ajunge* pe o altă.

Pravila Moldov. 1646, f. 66: «i-au căutatŭ numai a da dosŭ ș'au începutŭ a fugi, ĭarâ celalalt l'au *ağunsŭ* și l'au omorâtŭ. . .

Dosofteiŭ, 1673, f. 23 b:

Datu-mĭ-aĭ vărtute și mĭ-aĭ lărgit pașiĭ
Să poč călca ĭute să mĭ-*ağung* pizmașiĭ;
Déca'ĭ voĭ *ağunge*, să fac într'înș cărdurĭ...

Balada «Fata cadiuluĭ»·

> Ș' așa bine că fugea
> Maĭ că maĭ îl *agiungea*...

O doină:

> Apucaĭ pe drum la vale
> Ș'*agiunseĭ* pe Lena'n cale...
>
> (Alex., Poes. pop. ², 237)

In sens figurat, dar presupunêndu-se tot-d'a-una muncă saŭ stăruință, dacă nu alergătură materială, o ființă *ajunge* pe alta în sciință, în meșteșug, în putere, în bogăția, etc.

Tot figurat, personificându-se o abstracțiune saŭ un ce neînsuflețit, dar susceptibil de mișcare:

> Mĕ tot uĭt uĭtare lungă,
> Dór norocul să m'*agiungă*!
> Și norocul nu m'*agiunge*,
> Și mijlocul mi se frînge
> De greul păcatelor,
> De sarcina armelor...
>
> (Alex., Poes. pop ², 255)

Omiliar dela Govora, 1642, p. 73: «...ce cuget pre elu 'l va *ajunge*, când mulți părăși vor pune înnainté acelui judecătoriŭ jeluiré sa spre el...?»

Doină ardelenéscă:

> Scrie doĕ-treĭ rînduri,
> Și'l *ajung* niște gândurĭ;
> Ţipă condeĭul pe masă
> Și mi se plimbă prin casă...
>
> (Jarnik-Bărsanu, 120)

I. Văcărescu p. 66:

> *Ajunge*-o, rîule, curgênd!
> Fă-o să vie maĭ curênd!
> Spune'ĭ strigând'o c'am remas
> Pe marginea ta fără glas...

Tot aşa *ajunge* o săgétă saŭ un glónte: «l'aŭ *ajuns* togma în inimă = in ipsum ejus cor collincavit» (L. B.).

Ajung «atteindre» se construesce de regulă cu un nume pus în regim direct.

Legenda Sf. Parascheve, text din secolul XVI (Cod. Mss. miscell. al Bis. Sf. Nicolae din Braşov p. 65): «nu vru să mai aştépte mai multŭ să se chinuĭascâ, ce toate înpreunâ lăsâ-le de se luo de fugĭ, şi pustiĭa *ajunse* ..»

Moxa, 1620, p. 400: «(Otmanŭ) au luat multe ţărĭ despre răsâritŭ de le-au robitŭ şi le-au pridâditŭ, pănâ ce *ajunserâ* cetaté Brusa...»

Asemenea la Anton Pann, Prov. I, 79:

> Doĭ cu piciĭóre ológe
> Mergênd ş'*ajungênd* un dél,
> Unu'ncepu să se róge...

Aci aparţinc şi:

> Trimise la maĭmuţă, vestită vrăjitóre,
> Ce spun că sciea multe şi că proorocĭa
> Intâmplările tóte, după ce se trecea;
> Trimise, ḑic, la dînsa, să'ĭ facă întrebare:
> Cum póte să *ajungă* sfîrşitul ce doresce...
>
> (Gr. Alexandrescu, Dreptatea leuluĭ).

Lexicon Budan: « Rele timpurĭ am *ajuns* = in mala tempora viximus.»

In tóte aceste exemple, dacă n'ar fi regim direct, *ajung* n'ar maĭ însemna «atteindre», ci «arriver». Cu regim indirect, *ajung* îșĭ păstréză sensul de «atteindre» numaĭ când arétă o înaintare în spațiŭ fără un punct bine hotărît, saŭ o mișcare a unuĭ ce ne'nsuflețit.

N. Muste, Letop. III p. 14: «Turciĭ cum aŭ trecut Nistrul, aŭ început a prăda și a da foc, căt aŭ putut *agĭunge* prin țara Leșéscă...«

Doĭnă din Basarabia:

Moscălesce-oĭu învăța
Când eŭ limba mĭ-oĭu uĭta,
Când a cresce grâu'n tindă
Ș'a *agĭunge* spicu'n grindă,
Când a cresce grâu'n casă
Ș'a *agĭunge* pâĭne'n masă!...

(Alex., Poes. pop [2]., 404).

«Imĭ *ajunge* veșmîntul la călcâe = mein Kleid reicht bis an die Fersen» (L. B.).

In proverbĭ, locuțiunĭ proverbiale și idiotismĭ:

«Despre un om nenorocos se ḑice: nu póte *ajunge* la crénga verde» (Preut G. Trailă, Temișóra).

«Vulpea dacă n'*ajunge*, ḑice că pute» (C. Negruzzi, Scris. XII), — proverb născut din vechea fabulă.

«Cine plécă de diminéță, departe *ajunge*...» (Pann, I, 151); în Bucovina: «cine mânecă maĭ desdiminéță...» (Marian, Descântece, 7).

Légă sacul pînă e rătund,
Nu când *ajunge* la fund.

(Pann, III, 72)

Când e omuluĭ să'ĭ vie
Vre un reŭ fără să'l scie,
Or zăbovesce
Pînă'ĭ sosesce,
Or dă fugă
Să'l *ajungă*...

(Ib. I, 144)

Sub forma reflexivă:

Cuvîntul
E ca vîntul:
Nu se *ajunge* nicĭ cu armăsarul,
Nicĭ cu ogarul...

(Ib. I, 21)

De la Vrancea (B. Ștefănescu), Sultănica p. 10: «nu dóră c'ar fi fudulă să nu'ĭ *ajungĭ* cu strămurarița la nas...».

Se dice cu acelașĭ sens: «a *ajunge* cu prăjina la nas.»

«*Ajunge* cuțitul la os», când suferința nu maĭ e de rĕbdat.

I. Văcărescu p. 540:

Milă să cer, sînt fricos;
Reul mĭ-a *ajuns* la os...

In balada «Balaurul»:

Saĭ, bădiță ortomane,
Că m'*agĭunge* la cĭolane!
Saĭ, bădiță, de mĕ scóte
Că m'apuc fiorĭ de mórte!...

Idiotismĭ:

«Vorbesce fie-care cum î l *ajunge* mintea», sinonim cu «cum î l taiă capul», în ambele casurĭ cu sensul de: «cum o nemeresce.»

Legenda Sf. Parescheve, sec. XVI (Cod. Mss. misc. al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 70): «a mérge la lăcuita céĭa ce nimé c u m i n t e nu o poate *ajunge*...»

Alt idiotism: «a *ajunge* d i n urmă» saŭ: «a *ajunge* d u p ă urmă».

I. Créngă, Cincĭ pânĭ (Conv. lit. 1883 p. 485): «Tocmaĭ când scóseră pânile din traiste, ĭaea un al treile drumeț necunoscut îĭ *ajunge* din urmă și se opresce lîngă dînșiĭ...»

A. Pann, Prov. III, 82:

Când plecă ca să se ducă, după dînsul s'a luat,
Ș'*ajungêndu*'l după urmă, ce facĭ, fine? l'a'ntrebat...

Alt idiotism: «pe unde *ajunge*, g e m e p ă m î n t u l.»

Zilot, Cron. p. 85: «era, pociŭ ḑice, curată cétă de tâlharĭ, că pe unde *ajungea* gemea pămîntul...»

b) Ajung «saisir».

Coresi, 1577, ps. VII: «de să m â n e amu draculŭ sufletulŭ mieu și să *ajungă*», acolo unde la Dosofteĭu, 1680: «ca să g o n é s c ă amu vrăjmașul sufletul mieu și să'l *agĭungă*», ĭar în Vulgata: «p e r s e q u a t u r ergo inimicus animam meam et c o m p r e h e n d a t...»

Samuil Clain, Invĕțăturĭ (Blaj 1784) p. 9: «cum pentru tine tot-dé-una în nevoĭ și în primejdiĭ

mi-am pus viața, ïară astăzĭ, *ajungându*-mă nevoïa, îmĭ trebue ajutorïu dela tine...»

Cu același sens de «apucă», *ajunge* pe cine-va bóla, obosela, grija etc.

Balada «Blăstemul»:

De mergea ce maĭ mergea,
Greŭ zăduf îl a p u c a,
Ostenéla 'l *ajungea*
Și el, mĕre, se culca...

(G. D. T., Poes. pop. 438)

In poesia poporană e maĭ cu samă des: *ajunge* d o r u l, în loc de: «apucă.»

O doïnă din Ardél:

Când m'*ajunge* dor de ducă,
Mĕ duc la dél ca pe luncă;
Când m'*ajunge* dor de mers,
Mĕ duc la dél ca pe șes...

Doïnă din Bucovina:

Duminecă pe la prânz
M'a *ajuns* un dor cu plâns:
Cum am fost și ce-am *ajuns*...

(Marian, Buc. II, 150),

unde primul *ajung* însemnéză «saisir», ïar al doilea — «devenir».

2º. *Ajung* «atteindre, saisir» în blăstemurĭ, jurăminte, ocărĭ.

In popor se aude la tot pasul:
Să n'*ajungĭ* Pascile!
Să n'*ajungĭ* sfînta ḑi de mâine!

N'aĭ maĭ *ajunge* să vedĭ sfîntul sóre mânĭ diminéța!

«N'aĭ maĭ *ajunge* să'țĭ cânte cucul la anul!» (I. Mironescu, Némț, c. Negrescĭ).

La a treia persónă: să n'*ajungă*... n'ar maĭ *ajunge*...

Din dată ce în loc de a doua saŭ a treia se pune prima persónă, tóte acestea trec din blăstemurĭ în jurăminte: să n'*ajung* Pascile, n'aș maĭ *ajunge* etc.

A. Pann, Prov. III, 84:

. . . . . ca să urmez lor și eŭ,
Iar de nu, să mĕ *ajungă* blăstemul luĭ Dumnedeŭ...

In poesia poporană:

Să te-*ajungă*, bade,-*ajungă*
Dorul lung și jalea lungă...!

(Jarnik-Bărsanu, Transilv. 263)

Bădiț bădișorul meŭ,
Ajungă-te dorul greŭ
Pe șesul Sibiĭuluĭ,
Pe spatele murguluĭ...

(Ibid.)

Du-te, bade, ducă-te,
Dorul meŭ *ajungă*-te?...

(Ibid.)

Că eŭ sciŭ de ce nu vine,
Că nu'l lasă maĭcă-sa,
N'ar *ajunge*-a'l însura
Nicĭ nepoțĭ a legăna
Nicĭ nepóte-a desmĭerda...

(Marian, Bucov. II, 169)

Mĕ uscă, mĕ face ĭască
Şi mĕ dă'n bóla cânéscă
Să n'*ajung* să mănânc pască!...

(Ibid. 96 II_1).

Agĭungă-te voe rea
Und'ţĭ-a fi calea maĭ grea!
Agĭungă-te ahtul meŭ
Und'ţĭ-a fi păsul maĭ greŭ!...

(Caranfil, Valea Prutuluĭ, 76)

Balada «Blăstemul»:

Să te-*agĭungă* dorul meŭ
Unde-a fi drumul maĭ greŭ!
Să te b a t ă jalea mea
Unde-a fi calea maĭ grea!..

Balada «Mogoş vornicul:»

Noă anĭ săĭ tot alungĭ
Şi cu mórtea săĭ *agĭungĭ*!...

«Horia şi Cloşca»:

Ungurén, mustéţă lungă,
Ḑis'am morţiĭ să te-*agĭungă*!....

(Alex., Poes. pop [2]., 238)

Românul e atât de obicĭnuit cu rolul imprecativ al luĭ *ajung*, încât i se pare că cine-va jură saŭ blastemă pe dată ce resună acest cuvînt; bunăóră în următórea glumă poporană din Moldova:

Să n'*agĭung* sórele
Cu picĭórele
Şi luna
Cu mâna!

(Preot C. Gervescu, Némţ, com. Roznovu)

De aci apoĭ, prin antitesă, «nu *ajungă*...» se iea ca o apĕrare de blăstem saŭ chiar ca o formulă de bine-cuvîntare.

Doĭnă ardelenéscă:

Codrule, frundă rotundă,
Pice bruma, nu te-*ajungă!*
Codrule, frunduță lată,
Pice bruma, nu te b a t ă!...

(Reteganu, Poes. pop. 39)

In idiotismĭ: a *ajunge* pe cine-va pĕcatul, césul reŭ, osînda, cĭuma, etc.

Balada «Badĭul:»

Turciĭ săria și fugea,
Dar pĕcatu'ĭ *agĭungea!*
Care scăpa de stîlpan,
Nu scăpa de buzdugan...

Zilot, Cron. p. 113: «primițĭ dela Mateiŭ-vodă încóce, maĭ vîrtos némul Cantacozinilor, pentru milostivire a se chivernisi aicĭ, încă și rudindu-se cu Românĭ, eĭ nu s'aŭ mulțumit pe atâta, ci aŭ rîvnit și la Scaunul Domnieĭ, pe carele în cea din urmă l'aŭ și dobândit, călcând facerile de bine și pâinea Românilor și nesocotind că pĕcatul nemulțumiriĭ îĭ va *ajunge* vre-odinióră...»

Beldiman, Tragod. v. 4021:

Muĭerĭ ce avea prin casă, pe tóte le-aŭ desbrăcat;
Cea maĭ mare osândire, la purces ele-aŭ cercat;
Pe tóte-aŭ *ajuns* osînda, sfîrșitul a fost urît,
Căcĭ câte-aŭ fost burduhóse pe tóte le-aŭ omorît...

Moxa, 1620, p. 398: «(Isachie Comnenŭ) domniĭa înţelepţéşte, ce curând l'*ajunserâ* boale gréle...»

Legenda Sf. Nicolae, sec. XVII (Cod. Mss. miscell. al Bis. Sf. Nic. din Braşov, p. 166): «nu faceţi răŭ, să nu vâ *ajungâ* răŭ...»

Basmul «Tinereţe fără bătrâneţe» (Ispirescu, Leg. 5): «blăstemul părinţilor le-a *ajuns*, şi d'aĭa s'aŭ făcut lighioĭ aşa precum le vedĭ...»

Un cântec poporan:

> Vaĭ Român de capul teŭ,
> Cum te-*agĭunse* césul reŭ!...
>
> (Alex., Poes. pop. [2], 238)

saŭ:

> Frundă verde de negară!
> Vaĭ sărmană bĭată ţéră,
> Cum te-*agĭunse* focul éră!...
>
> (Ibid. 245)

3°. *Ajung* «atteindre, saisir» ca termen juridic.

Lexicon Budan: «*ajung* pre cine-va cu procesul, adică îl înving, causa vinco quemqiam, Jemanden den Proces abgewinnen.»

E fórte des în preţiósa Condică de Judecăţĭ a luĭ Constantin Brâncovan, 1692—1713 (Mss. în Arch. Stat.); de exemplu:

P. 91: «Deci au fost rămas Şerbu cu fii-său Manole de judecată dinainté boĭarilor domnii-méle ce scriu mai sus, şi au luat Vasilie vel căpitan şi carté boĭarilor domnii-méle ce sănt mai sus zişi de judecată şi de rămas la măna lui şi ĭar au

stăpânit acéste vii pre séama lui, precum le-au cumpărat și precum l'au *ajunsu* j u d e c a t a...»

P. 151: «când s'ar ,evi acéle cărți veri la ce judecată, să se ĭa dela măna ei și să se dé la măna Neculii Banul și a nepoților lui, după cum au *ajunsu* j u d e c ă ț i l e...»

P. 211: «Ĭar Lilé și Ilie și Mateĭ să'ș ție numai parté lor ce le-au rămas nevăndută, pentru că așa au *ajunsu* j u d e c a t a ș i d i r e p t a t é...»

P. 192: «Ștefan Aprodul ne-având putére ca să întoarcă banii înapoi lui Istratie, precum l'a u *ajunsu* j u d e c a t a D i v a n u l u i...»

In vechea francesă, același înțeles avea «a t t e i n t et convaincu», «a t i n t de la justice li roi» etc.

Tot aci vine proverbul: «Satul mic îl *ajunge* podvóda des» (A. Pann, I, 113).

III⁰. *Ajung* = «arriver, parvenir, recourir».

1⁰. *Ajung* «arriver».

Când e vorba de m e r s, deosebirea între *ajung* «arriver» și *ajung* «atteindre» stă numaĭ în regimul indirect al celuĭ d'întâiŭ față cu regimul direct al celuĭ-lalt. Ast-fel: „*ajunseĭ* s a t u l = j'atteignis la campagne», dar „*ajunseĭ* l a sat = je suis arrivé à la campagne».

E sinonim cu s o s e s c; *ajung* însă cuprinde în sine elementul uneĭ dificultățĭ, pe care nu 'l are s o s e s c. Așa: «aŭ s o s i t óspețiĭ» nu este tot una cu «aŭ *ajuns* óspețiĭ», căcĭ numaĭ în casul din urmă se exprimă o îndoială că puteaŭ să fie împedecațĭ de a veni.

Ion din Sân-Petru, Alexandria, 1620 (Mss. în Acad. Rom. p. 13): «merse spre răsăritŭ 10 zile și *ajunseră* la un cămpŭ mare și frumos...»

Noul Testament 1648, Act. Apost. XXI, 7:

. . . . . vănslămŭ deîn Tirŭ, *agĭunsemŭ* în Ptolomaida...	. . . navigatione expleta a Tyro, d e s c e n d i m u s Ptolomaïdam...

Balada «Iordachi al Lupuluĭ»:

Și la Eșĭ cát *agĭungea*,
Iordachi la Domn mergea...

O doĭnă:

Țiŭ, țiŭ, țiŭ, murgule! sbóră
Pin'la verdea dumbrăvióră,
S'*agĭungem* încă cu sóre...

(Alex., Poes. pop. [2]., 248)

O frumósă gradațiune la Costachi Negruzzi, «Șalul negru»:

S b o r, *ajung*, d e s c a l e c rece ca de mórte,
Și î n t r u la ea...

Proverbĭ:

Țiganul când a *ajuns* la mal, atuncĭ s'a înnecat (Pann, II, 86.)

Aŭ *ajuns* și eĭ săraciĭ
După ce-a 'mpărțit colaciĭ.

(Ibid. II, 68)

A pornit în cale lungă
Și va 'ndată să *ajungă*.

(Ibid. I, 82)

N'a *ajuns* pîn' la pîrîŭ
Și și-a ardicat pólele 'n brîŭ.
(Th. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșénu)

«La rîŭ n'a *ajuns*, și pólele și-a ridicat» (Baronzi, Limba p. 55.)

Locuțiune proverbială: a *ajuns* la spartul tîrguluĭ = pré târdiŭ.

Figurat: a *ajunge* la bĕtrânețe, la nevoe, la lipsă, etc.

Inventarul Cotrocenilor 1681 (Mss. Arch. Stat.) f. 15: «jupănésa Despa *ajungăndu* la adănci bătrănéțe...»

Constantin Brâncovanu, 1696 (Cond. Mss. în Arch. Stat. p. 190): «mumă-sa Sméda *ajungănd* la lipsă și la sărăcie, au fost văndut acéste case...»

2°. *Ajung* «parvenir».

Neculce, Letop. II, 395: «Vremea viitóre va arăta, cine-va *agĭunge* să trăéscă...»

Urare la cununiă cătră nașĭ: «Cum ațĭ *ajuns* să cununațĭ, să *ajungețĭ* și să botezațĭ, să vĕ facețĭ hinĭ din hinĭ și să vĕ fie chefu deplin...» (A. D. Holban, Fălciŭ, c. Albescĭ).

Proverb: «Armăsarul când îmbĕtrânesce, *ajunge* la rîșniță...»; saŭ simplu: «a *ajunge* dela móră la rîșniță» (Pann, II, 64; III, 105).

«Scărăbuș, p'a cuĭ mână aĭ *ajuns!*» (Baronzi, Limba p. 52), locuțiune proverbială, când cade cine-va în puterea unuĭ om crud saŭ nevrednic.

3°. *Ajung* «recourir».

Proverbĭ:

«E anevoe când *ajungĭ* să cumperĭ orḑ dela gâsce» (Pann, III, 72).

«*Ajungĭ* în casa altuia, nu poţĭ şedé cum îţĭ place; *ajungĭ* la masa altuia, nu mănâncĭ după cum ţĭ-e gustul; *ajungĭ* în patul altuia, nu poţĭ dormi cum ţĭ-e voia» (Ibid. I, 136).

Nic. Mustc, Letop. III, p. 20: «*ajungĕnd* şi Turciĭ cu darurĭ la Ramadanovski...»

Ibid. p. 31: «*Agĭuns'aŭ* dară şi el la Poartă, şi aŭ trimis prc Panaitaki Postelnicul şi aŭ scos ferman...»

Ibid. p. 41: «şi cât cheltuia Basarab vodă, Domnul Muntenesc, nimică asupra luĭ Mihaĭ-vodă nu putea isprăvi, ce înzădar îşĭ cheltuia baniĭ, şi *ajungea* pe la toţĭ Paşiĭ, dându-le banĭ să fie întru ajutor să maziléscă prc Mihaĭ-vodă...»

Ib. p. 44: «Dar n'aŭ lăsat loc Brăncovénul Domnul Muntenesc să nu *ajungă* cu pîră şi cu darurĭ pre la toţĭ Paşiĭ...»

IV°. *Ajung* «devenir, être réduit».

1°. *Ajung* «devcnir.»

Balada «Movila luĭ Burcel»:

> De-atuncĭ n'am ce să mĕ fac,
> C'am *ajĭuns* un bĭet sărac...

Beldiman, Tragod. v. 557:

> Se deştéptă boĭerimea, începe-a se sfătui,
> Ce chip să 'ntrebuinţeze rĕul spre a 'l lecui,
> C'acum *agĭunsese* rana cangrenă desevîrşit,
> Nu se maĭ aştepta alta decât un cumplit sfirşit...

A. Pann, Prov. I, 62:

Lăsându'ĭ într'a lor voe, pînă se fac marĭ ștrengarĭ
Ș'*ajung* în cele din urmă desfrînaților stegarĭ...

In proverbĭ:

Țiganul când a *ajuns* împĕrat,
Întâiŭ pe tată-seŭ a spînḑurat.

(Pann, III, 28).

Ajunge din cal măgar
Și catăr din armăsar.

(Ib. III, 70).

Maĭ adesea se ḑice simplu: „*ajunge* din cal măgar» (ib. II, 64.)

«A *ajunge* la sapă de lemn = cu totul lipsit» (L. M.)

Vaĭ când *ajunge* códa cap! (Pann, II, 55.)

Vaĭ când *ajunge* lupul sameș la oĭ! (ib. II, 52.)

Omul pînă nu slujesce, stăpân nu *ajunge* (ib. II, 47.)

Stăpân nu poțĭ *ajunge*, dar slugă când veĭ vré (ib. II, 86.)

Să nu te blesteme cine-va s'*ajungĭ* slugă la caĭ albĭ (ib. II, 52.)

In locuțiunĭ proverbiale:

A *ajunge* de poveste în țéră (Pann, III, 128.)

Ḑilot, Cron. p. 117.

Săracul vultur românesc, cum s'amăgi de vulpe
Cuĭbșorul luĭ cel strămoșesc în gura eĭ să 'l surpe!
Pre tótă hĭara și pre leŭ făcutu-le-aŭ să crape,
Iar d'ale vulpiĭ lingușelĭ nu aŭ putut să scape!
O ascultă la sfat viclén aripele să 'șĭ tae,
Iată acum că aŭ *ajuns* al eĭ de joc bătae!...

Ibid. p. 118: «scădură de tot și *ajunseră* batjocură Grecilor . . .»

Idiotism: «*ajunge* t r é b a = es so weit kommen, darauf ankommen» (Dr. Polysu).

A. Pann, Prov. II, 144: «Să n'*ajungă* tréba singur cu paraoa să 'mĭ găsesc beléoa. . .»

Alt idiotism: a *ajunge* c a l d e p o ș t ă = a nu maĭ avé odihnă.

Alexandri, Barbu Lăutarul: «Sărmane bĭete Barbule! aĭ *agĭuns* cal de poștă împregĭuru horiĭ. . .»

A *ajunge* o J o ĭ m ă r i ț ă:

> Fóiă verde pelinița!
> Mărită-mĕ, măĭculiță,
> C'am *agiuns* o Joĭ-măriță...
>
> (G. D. T., Poes. pop. 337)

«*Ajung* b i n e, *ajung* d e p a r t e = weit kommen, es weit bringen, Fortschritte machen; *ajung* r e ŭ = ins Unglück gerathen, verarmen, sich zu Grunde richten» (Dr. Polysu).

Cu acelașĭ sens, *ajung* fără determinare:

> Vaĭ de mine, ce-am *ajuns*!
>
> (Jarnik-Bârsan, Transilv. 81)

Reduplicat pentru maĭ multă energiă, la Zilot, p. 12:

> N'aĭ gândit, sărace, n'aĭ gândit, eŭ sciŭ fără a'mĭ da [respuns,
> Că de aĭ fi gândit în adevĕr, n'*ajungeaĭ* cum aĭ *ajuns*...

2) *Ajung* «être réduit».

Locuțiune proverbială: «am *ajuns* să ne ĭea copiiĭ în picióre» (Pann, Prov. III, 150).

Zilot, p. 56:

Aceștĭ doĭ ticăloșĭ, din butcă, din odihnă,
Din așternut cu puf, din verĭ-ce altă tienă,
S'*ajungă* — o, ce foc! — călărĭ pe deșelate,
Să dórmă pre pămînt, vedĭ acum de se póte!...

V⁰. *Ajung* = «suffire, assez.»

Pravila Moldov. 1646, f. 34: «de va fi om bun și cu nume bun, *agĭunge* gĭurămăntulŭ, ĭară de nu, trebue altă arătare mai bunâ...»

1⁰. Proverbĭ:

Ajunge un ciomag la un car de ólc (Pann, III, 133.)

Jócă danț pe mămăligă
Și 'ĭ *ajunge* cât câștigă . .
(Ibid. I. 106)

Bună e mâneca lungă,
Dar pânza nu v'a s'*ajungă*...
(Ib. I, 161)

Intinde-te cât îțĭ *ajunge* plapóma; adecă: trăesce după mijlócele tale.

Jipescu, Opincaru p. 132: «Pĕ câțĭ nu mi ĭ-aŭ vĕdut ochi în slava ceruluĭ douo-treĭ lunĭ, și pĕ urmă dară tótă ghĭața dĕ códă 'n vale, pîntru că s'aŭ întins maĭ mult dĕcât le *ajungea* țolu...»

2⁰. Locuțiunĭ proverbiale:

a) *Ajunge* de glumă, *ajunge* de șagă, — când gluma saŭ șaga se pré-lungesce orĭ nu maĭ place.

Balada «Mănăstirea Argeș»:

Agĭungă'țĭ de șagă,
Că nu'ĭ bună, dragă...

b) «Cale lungă să *ajungă*,» despre o fórte lungă călĕtoriă.

I. Créngă, Povestea luĭ Harap-alb (Conv. lit 1877 p. 178:) «Şi merg eĭ şi merg cale lungă să le *ajungă*, trecênd peste nouĕ mărĭ peste nouĕ ţărĭ ...»

De la Vrancea (B. Ştefănescu), Sultănica p. 258: «Apoĭ cale lungă să'ĭ *ajungă*, întâlni un călugăraş, îĭ dădu veştmintele eĭ şi îĭ luâ rasa şi caucul luĭ, plecâ înainte . . .»

c) Tot aşa despre o luptă fórte lungă:

Se luptară
Ḑi de vară
Pînă'n sară:
Luptă lungă
Să lĭ-*ajungă*...

(Marian, Bucov. I, 167)

3°. Imperativul *ajunge* saŭ *ajungă*, întrebuinţat în locul adverbuluĭ d e s t u l.

Cantemir, Ist. Ierogl. (Mss. în Acad. Rom. p. 35): « . . . nici în Ritorică tropul î n ḑ e s t u l i r i i au ascultat, nici în Gramatică graĭul fără chip şi cuvîntul *agĭunge* au învăţat . . .»

Costachi Negruzzi, «Alexandru Lăpuşnénul», II: «*Ajungă* atâta sânge vĕrsat, atâte văduviĭ, atâţia sărimanĭ . . .»

A. Pann, Prov. II, 102:

Mĕ rog, bărbăţele, dă puţin cu milă,
Că nu sciŭ bătae de mică copilă,
Aoleo, *ajunge!*...

I. Văcărescu, p. 62:

> Ah! *ajungă* dar, *ajungă*
> Atâta mâniă lungă!...

4⁰. Forma reflexivă: a se *ajunge*.

Lexicon Budan: «el nu se *ajunge* cu léfa sa = non sufficit ei salarium.» Laurian-Maxim: «el nu se *ajunge* cu venitul ce are.»

Impersonal:

Caragia, Legiuire 1818, p. 84: «cât nu să *ajunge* din averé muflujilor spre plata împrumutătorilor...»

> Un ban pe ḑi de ne vine,
> Cheltuim cincĭ și maĭ bine;
> Pe unde nu se *ajunge*,
> Scim și cu vorbe a unge...
>
> (Pann, Prov. II, 154)

Zilot, Cron. p. 47: «și fiind-că ostașiĭ se înmulțiseră în urmă după ce s'aŭ ars Craiova, și ludele țĕriĭ se împuținaseră, măcar de și era dăjdiile grele, dar ĭar nu se *ajungea* cu venitul visterieĭ a se rĕspunde lefile...»

VI⁰. Particularitățĭ fonetice și morfologice.

1⁰. Istorice.

a) -*n*- în *ajung* se rostĭa ca vocala nasală francesă; de aci une-orĭ scris prin ѧ: ажȣѧгȣ, alte-orĭ vocalisat de tot: ажȣгȣ.

Pravila dela Govora, 1640, f. 109 b: «era și tineri amăndoi, și *ajuînserâ* (ажȣѧсєрѫ) pănâ în sămbăta cé mare...»

Act oltenesc din 1591 (Cuv. d. bătr. I, 56): «*a-jugăndu'l* (ажꙋгъндꙋл) vréme de lipsă și de nevoe, el se-au dus încătroo au putut...»

b) La pèrfect simplu se conjuga: [eu] *ajunșu* saŭ *ajunși* (= lat. adjunxi), [noĭ] *ajunsemu* (= lat. adjunximus).

Legenda St. Maria Egipténă, sec. XVII (Cod. Mss. miscell al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 371): «mâ prinse un cutremurŭ și fricâ, déca *ajunși* la ușa ce mi se închidé mainte și fără de grétâ intrai în lâuntru...»; și maĭ jos, p. 373: «ĭarâ apuindŭ soarele, *ajunșŭ* la beséreca sfântului...»

Coresi, Omiliar 1580, quatern. II, p. 6: «cătrâ ușa postului *ajunsemŭ* și nevoința sufletéscâ înnainte zace...»

Pînă astădĭ așa se conjugă la Macedo-românĭ.

2°. Poporane.

In limba poetică, *ajung* póte să'șĭ asocieze pe *d*, ca în «dalb = alb».

O baladă din Ardél:

Déc'acolo *dajungea*,
Străjile nu'l slobodĭa,
Mâna'n buzunarĭu băga,
Galbenĭ jos le arunca...

(Reteganu, Poes. pop. 72.)

O colindă muntenéscă:

De departe ce'mĭ vedea?

Pe arhangelul Gavril
Și pe sfîntul Mihail
Că'mĭ venĭa, mereŭ venĭa
Și la mésă *dajungea* ...

(G. D. T., Poes. pop. 53).

A L B I N A

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. I P. 741—752)

Albină (plur. *albine*), s. f.; abeille. O góngă de felul celor hymenoptere, care produce miere și céră, trăind in cete compuse fie-care din câte o singură *albină* femeiă și din maĭ multe *albine* lucrătóre și nelucrătóre, aceste din urmă bărbațĭ, cele de'ntâĭu neutre.

Omul dumesticesce, îmbunătățesce și întrebuințézä pentru folosul seŭ pe *albina*, care altfel ar fi remas numaĭ în stare selbatecă.

Un text din secolul XVII (Cod. Mss. miscell. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 280): «... miĭaré sălbatecâ, zic, caré fac *albinele* sălbateci, caré se aflâ în lémne și în pietri ...»

O frumósă descriere poporană a dumesticiriĭ *albineĭ*, la I. Crénga. Povestea luĭ Harap-alb (Conv. lit. 1877 p. 186): «Și maĭ merge el cât merge, și numaĭ écă se aude o băzăitură înădușită. Se uĭtă el în drépta, nu vede nimica; se uĭtă în stânga, nicĭ atâta; și când se uĭtă în sus, ce să vadă? Un

roĭu de *albine* se învîrtĭa în sbor pe deasupra capuluĭ seŭ şi umblaŭ bezmetice de colo pînă colo, neavênd loc unde să se aşeḑe. Harap-alb veḑêndu-le aşa, i se face milă de dînsele, şi luându'şĭ pălăria din cap, o pune pe érbă la pămînt, cu gura în sus, şi apoĭ el se dă într'o parte. Atuncĭ bucuria *albinelor*; se lasă jos cu tótele şi se adună cĭotcă în pălăriă. Harap-alb aflându-se cu părere de bine despre asta, alérgă în drépta şi în stânga şi nu se lasă pînă ce găsesce un buştihan putrigăios, îl scobesce cu ce póte şi 'ĭ face urdiniş; după aceea aşéḑă nişte ţepuşĭ într'însul, îl frécă pe dinăuntru cu cătuşnică, cu sulcină, cu mătăcĭune, cu póla-sântă-Măriеĭ şi cu alte buruenĭ mirositóre şi priincĭóse *albinelor*, şi apoĭ luându'l pe umĕr, se duce la roĭu, restórnă *albinele* frumuşel din pălăria în buştihan, îl întórce binişor cu gura în jos, îĭ pune deasupra nişte căptălanĭ ca să nu resbată sórele şi plóia înlăuntru, şi apoĭ lăsându'l acolo pe câmp între florĭ, îşĭ caută de drum. Şi cum mergea el mulţămit în sine pentru acéstă facere de bine, numaĭ écă i se înfăţişéză înainte crăésa *albinelor*...»

Din acest pasagĭu se vede deja, că crescerea *albinelor* are în popor o bogată terminologiă propriă, care câte-o-dată se deosebesce după localităţĭ. Aşa:

Albina în genere se chiamă m u s c ă, şi când sporesce bine: «are multă m u s c ă» (Iaşĭ); ĭar în

Banat se ḑice: b i z ă (com. Vîsagu) saŭ b â z ă (com. Bouţar);

albina femeiă: m a t c ă, pe a-locurĭ *albină* l u c r ó e (Brăila, c. Cécâru), î m p ĕ r ă t é s ă (Mehedinţi), *albină* î m p ĕ r ă t é s c ă (L. B.);

albina bărbat: t r â n t o r, ĭar figurat: l ă u t a r, fiind că nu face altă trébă decât bâzăc, cântă şi jocă (Iaşĭ);

albina selbatecă — b â n z a r (Covurluĭu) saŭ b ă r z ă u n (Buzeŭ);

vasul saŭ butucul găurit în care se adăpostesc *albinele*: u l e ĭ u, s t u p, ş t u b e ĭ u saŭ ş t ĭ u b e ĭ u, m a t c ă, c o ş n i ţ ă saŭ c u ş n i ţ ă;

bortecica în stup pe unde întră şi es *albinele*: u r d i n i ş;

ceea ce se pune pe stup ca să'l apere de plóiă saŭ de arşiţă: c ă p t a r, c ă p t a n, c ă p t ă l a n;

stratele unde se aşéḑă mĭerea şi din carĭ se face céră: f a g u r, peste Carpaţĭ f a g o r, la Coresi 1577 ps. CXVII:

. . . . încunğurarâmâ ca *albinele* s t r e d i ĭ a . . .	. . . . circumdederunt me sicut apes f a v u m . . .

chiliórele în carĭ se reproduc *albinele*: b o t c ă (Némţ, Sacéva);

ţepuşele de lemn prin carĭ se susţin fagurii: t r e p c e, în Oltenia p r e c ĭ (Mehedinţĭ);

locul unde se ţin stupiĭ véra: p r i s a c ă saŭ

s t u p i n ă orĭ s t u c h i n ă (Ialomiţa), érna: t e m n i c saŭ t e v n i c;

păzitorul *albinelor*: s t u p a r saŭ p r i s ă c a r;

scóterea mĭeriĭ şi a cereĭ din stup: r e t e z a r e saŭ r e t e z a t;

exterminarea trântorilor: t r â n t o r i t saŭ b ă t u t;

instrumentul cu care «se retéză»: c u s t u r ă;

îmmulţirea *albinelor* eşind pentru a căuta un un noŭ locaş: r o i r e, r o i t, «e s e m u s c a» (Iaşĭ);

stupul vechĭu cu *albine* — r o ĭ u saŭ m a t c ă orĭ p ă r v a c, ér noul stup căpĕtat din cel vechĭu — p a r o ĭ u, de unde apoĭ verbiĭ: r o e s c e şi p a r o e s c e saŭ r o e ş e s c e;

stupul care nu roesce: b u h a ĭ u (Iaşĭ);

un mic stup purtăreţ, în care se prinde noul roĭu — r o ĭ n i ţ ă;

un mic roĭu — s f î r l a c (Dorohoĭu);

oul saŭ puĭul de *albină* — c ă ţ e l, ĭar producerea luĭ: c ă ţ e l i t, c ă ţ e l e s c e;

materia vîscósă din care se nutresce căţelul — p ă s t u r ă;

materia din care se forméză căţelul: p l ă m a d ă;

fagurul fĭert din care se scosesce céra — h o ş t i n ă, j i n t i ţ ă, b ă b a ş (Tutova);

apa prin care a trecut mĭere — m i d saŭ n i ĭ d (Némţ).

Despre sonul care 'l scóte *albina*, generalmente se ḑice: b â z ă e, unc-orĭ: b o m b â n e s c e saŭ

b o m b â e s c e (Transilv., Sibiĭu) orĭ b o m b ă n é z ă (Deva), z u z ă e (Făgăraş, Huniadóra), v î j ă e s c e (Banat), s b â r n ă e (Teleorman).

Albina se resfaţă printre florĭ, pe al cărora suc îl preface în fagurĭ.

Coresi, Omiliar 1580, quatern. XVII p. 9: «Căţi amu tocmélei lu Dumnezeu cu dragoste nevoescu-se, trudei céĭa draga a *albinelor* închipuescu-se, că cum zboară acélé pre cămpure şi deîn toate erbile şi deîn toate florile adună caré e cu frâmséţe şi cu folos, aşa şi aceşté. . .»

Legenda Sf. Venerĭ, text din sec. XVI (Cod. Mss. miscell. al Bis. Sf. Nicolae din Braşov, p. 71): «ca o *albină* strângé deîn toate florile primâvârie . . .»

In colinda «Plugul»:

Şi se légă de feciorĭ
Ca *albinele* de florĭ. . .

(Alex., Poes., pop. 391)

Donicĭ (1840), I, 1 :

Vulturul pe o *albină*
Aŭ zărit'o în grădină
La răvărsatul de zorĭ
Bizîind pe lîngă florĭ. . .

In proverbĭ şi locuţiunĭ proverbiale:

«Ca *albinele* la fag s'adună» (Iordachi Golescu, Conv. lit. 1874 p. 73).

«*Albina* în gură ţine mĭerea cea maĭ dulce, şi în códă acul cel maĭ otrăvitor. . .» (ibid. p. 69).

Vine binele
Ca *albinele*. . .

(Pann, Prov. II, 21).

«*Albina* vine încărcată de céră și miere pe picióre, pe spate, pe burtă; de aceea se dice despre om strîngĕtor: vine încărcat a-casă ca o *albină*. . .» (S. Stănescu, Dîmbovița, c. Bilciurescii).

«Aduce ca o *albină*, saŭ încărcat ca o *albină*, se dice de omul care ingrijesce bine de casnicii seĭ, îndestulindu'ĭ de nu le lipsesce nemic. . .» (D. Georgescu, Ialomița, c. Coșerenĭ).

«. . . harnic ca *albina*, strîngĕtor ca furnica. . .» (S. Negoescu, Rîmnic-Sărat, c. Bogza; Gr. Gheorghiŭ, Botoșanĭ, c. Călinescĭ).

«Unuĭ om ce umblă de colo 'n colo, i se dice: ce umbli, mă, ca un r o ĭ u fără m a t c ă? Unuĭ leneș: mă t r â n t o r e, ce nu te apucĭ de trébă. . . (S. Tacu, Covurluĭu, c. Braniștea).

O înjurătură cătră caĭ la Alexandri, Surugiul: «Perire-ar *albinele* care or strînge céra de făcut lumînare celuĭ ce vĕ are!...»

In cosmogonia poporană romană, *albina* și a r i c ĭ u l jócă un rol fórte interesant, care ne aduce a-minte că în mitologia elenică *albinele, μέλιτται*, sînt dădacele luĭ Zeus, ér după Virgiliŭ:

Esse apibus partem divinae mentis. . .

Iată o narațiune în graĭul din Vâlcea:

«La început când a zîdit D-dău lumea, a făcut măĭ întâĭ ceriu și pă urmă pămîntu. Dar când a

făcut pămîntu a avut de ajutorĭ pă aricĭ. D-ḑău a desfăşĭurat după un ghem aţă cât erea ţancu cerĭuluĭ şi pă urmă a dat ghemu aricĭuluĭ. Aricĭu şiret, vrînd să facă pă D-ḑău să greşéscă, când vedea că D-ḑău să apropie de el cu zîdirea pămîntuluĭ desfăşura câte puţîn câte puţîn aţă după ghem; aşa că tomnaĭ la urmă când D-ḑău a văḑut că pămîntu ĭeste măĭ mare decât cerĭu, a priceput că aricĭu ĭ-a stricat ţancu. Atuncĭ aricĭu a fugit şi s'a pitulat în ĭarbă. D-ḑău după ce s'a gândit şi răsgândit şi n'a aflat nicĭ un mijloc ca să facă pămîntu să nu fie măĭ mare decât cerĭu, a trimes *albina* ca să caute pă aricĭ şi sa'l întrebe. *Albina* găsind pă aricĭ l'a întrebat, dar el a ḑîs că ştie şi nu vrea să spună. *Albina*, şi ea şirétă, s'a prefăcut că plécă. Ea însă depărtându-să puţîn s'a ascuns într'o flórc. Aricĭu creḑênd că e sîngur, a ḑîs: «Heĭ! nu să pricepe D-ḑău atâta lucru! Să ĭa pămîntu în mâînĭ pe marginĭ, să'l strîngă, şi aşa o să să facă munţĭ, văĭ şi délurĭ». Cum aude *albina* lucru, sbóră din flóre, şi aricĭu auḑînd'o ĭ-a ḑîs: Eii...! aci aĭ fost, hóţo! mânca-ţ-ar ce nu se mănâncă cin'te-a trimes! — Şi de atunce *albina* face miere în loc de alt-ceva...» (I. Nisipénu, c. Nisipiĭ).

Tot aşa se povestesce de'ncóce de Olt (P. Diaconescu, Muscel, c. Godenĭ; D. Basilescu, Prahova, c. Drajna de sus; P. Michăescu, Brăila, c. Cécâru).

In acest mod poporul îşĭ explică, pentru ce numaĭ la *albine* se mănâncă «ceea ce nu se mănâncă»,

fiind-că blăstemul ariciuluĭ silĭa tocmaĭ pe Dumnedeŭ vrênd-nevrênd s'o mănânce.

Fiind că se pituléză atât de mâlcom într'o flóre și apoĭ sbóră băzâind numaĭ după ce o supsese bine, *albina* caracteriséză adesea în legendele poporane pe iscódă.

Basmul «Țugulea» (Ispirescu, Legende p. 315): «... priponi caiĭ, apoĭ dându-se de treĭ orĭ peste cap, se făcu o *albină* și plecâ înspre médă-nópte încotro ședea Smeóĭca pămîntuluĭ. După ce ajunse acolo, sbârn! în sus, sbârn! în jos, intrâ în casa Smeóĭceĭ și ascultâ ce vorbĭa cu Smeiĭ...»

Pe lîngă numele seŭ de iscódă, *albina* maĭ are și pe acela de o gângónă reutăciósă.

Se scie că *albinele* cele lucrătóre înghimpă fórte dureros cu așa numitul a c, pe care'l are și matca, deși ea nu'l întrebuințéză nicĭ o dată, astfel că poporul crede că dînsa nu'l are.

O legendă din Ardél:

«Când a făcut Dumnedeŭ tóte vietățile, a întrebat pre fie-care ce putere vocsce să aĭbă. *Albina* a respuns că: pre cine voĭu împunge eu acul meŭ, să și móră. Atuncĭ Dumnedeŭ a dis: maĭ bine să morĭ tu! Și așa se vede pînă în diua de astădĭ, că îndată ce înghimpă cu acul seŭ *albina* pre cine-va, móre ea-însășĭ...» (G. Dobrin, S. Gila, I. Munténu, Făgăraș și Huniadóra).

De asemenea se povestesce în Moldova (V. Mircea, Iașĭ, c. Copoŭ; Dumbravă, Némț, c. Uscațiĭ)

și 'n Țéra-Românéscă (P. Georgescu, Prahova, c. Provița; N. Călinescu, Brăila).

Și totuși pe acéstă reutăciósă iscódă, poporul o privesce ca sfântă.

«Dracul se póte preface în orĭ-ce féră saŭ dobitoc, numaĭ în óiă și 'n *albină* ba» (L. Iancu, Banat, c. Visagu; I. Vișoĭanu, Muscel, c. Mățâŭ; I. Bădescu, Muscel, c. Boteniĭ etc.).

«*Albina* e privită ca sfântă, căcĭ ea face céră pentru luminărĭ de dus la biserică. Poporul crede că este pĕcat a da cu céră pe'n case, la podélă saŭ ceruit, după cum uniĭ din boĭerĭ aŭ obiceĭu...» (Stareț G. Theodorescu, Galațĭ, Mavromolu; M. Rădulescu, Dîmbovița, c. Finta; Cărare, Iașĭ, c. Cucutenĭ; P. Pintea, Banat, c. Nevrincea etc.)

O rugăcĭune poporană din Banat:

Sânta Vinerĭ a avut un fecĭor,
Ca un mândru domnișor;
Din ochĭ lacrămĭ îĭ mergea,
Din inimă sânge'ĭ curĭa,
Nime'n lume nu sciea,
Făr de Lină
Magdalină
Și surorile luĭ Lazar,
Carĭ se duseră pe câmpul luĭ Iordan,
Culegênd florĭ de amin,
Și deteră cu picĭoru 'n spin;
Ci acela nu fu spin,
Ci fu *albin*,
Din *albinĭ* se făcu mĭerea,
Mĭerea făcu céră,

Céra s'a aprins,
Raĭul s'a deschis...

(S. Liuba, Banat, c. Maĭdan).

Din Transilvania:

Am plecat pe-o călicea,
Mĕ 'ntâlniĭ c'o a l g h i n e a,
Alghina a făcut céră,
Céra s'a făcut lumină,
Lumina s'a aprins,
Raĭul s'a deschis,
Pomete
Influerete,
Dumnedeŭ sânt să ne ĭerte...

(I. Floca, Sibiŭ, c. Sina)

Din Dobrogea:

Albina face mĭere,
Mĭerea se face céră,
Céra se face făcliă,
Făclia s'aprinde,
Raĭul se deschide,
Maĭca Domnuluĭ pe toțĭ în brațe ne coprinde..

(N. Ludovic, c. Niculițel).

In Occident se dice că'n nóptea Crăciunuluĭ *albinele* cântă o minunată colindă despre nascerea Mântuitoruluĭ, și că ele nu înghimpă cu acul lor decât numaĭ pe ómenĭ desfrînațĭ și pe femeĭ perdute (Rolland, Faune pop. III, 268); se maĭ dice că patria *albinelor* e paradisul, și alte legende analoge (Gubernatis, Zoologic. Mythol. II, 218); dar numaĭ la Românĭ, printr'o imagine de cea maĭ înaltă poesiă, poporul ne asigură că:

«*Albina* este făcută din lacrămile Maïceĭ-Domnuluĭ...» (Dumbravă, Némț, c. Uscațĭ).

De aceea e mierósă, dar și te dóre tot-o-dată.

In fine, nu lipsesce o legendă comică:

«Poporul dice că la început *albina* a fost a Ţiganilor, și ómeniĭ aŭ făcut schimb cu dînșiĭ dându-le în loc nisce bărzăunĭ marĭ, carĭ trăesc sĕlbatecĭ și de carĭ s'aŭ bucurat Ţiganiĭ, credêndu se câștigațĭ, căcĭ *albina* e mult maĭ mică...» (Buzeŭ, com. Boziorul).

Cuvîntul s'a păstrat în tóte dialectele române: macedo-român *alghină*, istriano-român *albiră*, la noĭ după localitățĭ: *albină*, *alghină*, *albghină*, și chĭar *albğină* (Năsăud). Este latinul: musca a l v i n a, literalmente «mouche de ruche», de unde pe de o parte simplul m u s c ă «abeille», după cum se aude adesea pe la țéră, pe de alta — *albină*, substantivându-se adjectivul ca în: «fântână = [aqua] fontana», «armasarĭu = [equus] admissarius», «érnă = [tempus] hibernum» etc., saŭ precum în latina luĭ Plaut se dicea bună-óră: «melina = [crumena] melina». Așa dară *albină* este în cea maĭ strînsă înrudire cu a l b i ă (= lat. alveum), după cum se numĭa dentru'ntâĭu stupul saŭ ștubeĭul (Cihac). Masculinul *albin* în poesia poporană din Banat ar puté să ne amintéscă că la vechiĭ Romanĭ tocmaĭ *albina*-femeiă era privită ca bărbat: «rex» saŭ «regulus» (Virgil., Varr. etc.), astfel că *albin* ar fi «[rex] a l v i n u s», «regele stupuluĭ»; e maĭ probabil totușĭ că, după ce cuvîntul *albină* fusese deja format,

poporul l'a apropiat apoĭ printr'o asociaţiune de ideĭ de adjectivul a l b i n = lat. albīnus, nu cu sensul de «blanc», ci cu acela de «candide». Prin aceĭașĭ asociaţiune de ideĭ s'a născut forma femeéscă a l b i n i ţ ă în loc de a l b i n é ţ ă într'o doĭnă din Ardél:

Tot mĕ mir, mĕ mir drăguţă,
Cum poţĭ fi așa màndruţă?
Nu sciŭ cum poţĭ fi, leliţă,
Chĭar așa de a l b i n i ţ ă?

și maĭ jos:

Frunḑuliţă d a l b i n i ţ ă...
(Familia, 1886 p. 227),

ca și când ar fi deminutivul a l b i n i ţ ă din *albină*.

Cu mult înainte de colonisarea romană, Dacia era vestită prin a l b i n e t u l seŭ, căcĭ deja pe timpul luì Erodot Traciĭ spuneaŭ cu emfasă Grecilor că pe aci nu poţĭ străbate de mulţimea *albinelor*: «*ὡς δὲ Θρήϊκες λέγουσι, μ έ λ ι σ σ α ι κατέχουσι τὰ πέριν τοῦ Ἴστρου, καὶ ὑπὸ τούτων οὐκ εἶναι διαλθεῖν τὸ προσωτέρω*...» (Herod. V, 10; cfr. Aelian. d. nat. anim. II. 7). Sub dominaţiunea Romeĭ acéstă industriă n'a încetat de a se desvolta. Pe lîngă *albină*, termeniĭ m ĭ e r e, c é r ă, f a g u r, p ă s t u r ă, c ă ţ e l etc. dovedesc temelia latină a apicultureĭ române. Peste acéstă temeliă însă, fără a puté s'o ascunḑă, s'a așeḑat în vécul de mijloc un gros element slavic: s t u p, u l e ĭ u, p r i s a c ă, m a t c ă, t r â n t o r și altele. Causa e că veciniĭ noștri Slavĭ,

maĭ ales aceĭ din Polonia, s'aŭ îndeletnicit tot-d'a-una maĭ mult decât noĭ cu crescerea *albinelor* (Hehn, Kulturpfl. [2]., 516). E interesantă în acéstă privință legenda poporană despre descălecarea Moldoveĭ, povestită de Evstratie Logofĕtul, Letop. I, Apend. 5: «[Maramurăşăniĭ], mirosindu-le fum de foc şi fiind locul despre apă, cu pădure măruntă, s'aŭ pogorît pre mirodenia fumuluĭ unde este acum mănăstirea Ețcaniĭ; acolo pre acelaş loc aŭ găsit o p r i s a c ă cu s t u p ĭ şi un moşnég bătrân p r i s a c a r ĭ u, de seminție aŭ fost R u s şi l'aŭ chĭemat Ĭațco; întrebându'l aceĭ fecĭorĭ de Domnĭ, ce fel de omu'ĭ şi den ce țară'ĭ, el aŭ spus că este din țara leşéscă...»

Doĕ județe, Vasluĭu în Moldova şi Mehedințĭ în Muntenia, privindu-se cu drept saŭ cu nedrept ca cele maĭ bogate în stupĭ, pórtă imaginea *albineĭ* în chĭar marca districtuală; dar nu numaĭ ele, ci România întrégă avusese altă dată un nume european sub raportul a l b i n ă r i t u l u ĭ. Cel maĭ bun cunoscĕtor al țerilor nóstre din secolul trecut ḑicea: «Una delle più pregevoli e ricche produzioni delle due Provincie sono le Api, perchè la cera che danno è senza dubbio la più bella e ricercata di tutta l'Europa...» (Raicevich, Osservazioni 1788, p. 87).

Din *albină* se formézá cincĭ deminutivĭ. Ĭeromonahul Macarie, 1778, Dicționar slavo-român (Mss. în în Bibl. Centrală din Buc., v. пчєлка): «a l b i n u ț a or a l b i n i ț a, a l b i n i c a, a l b i n i o a r a...»,

afară de earĭ maĭ este a l b i n c a, ea într'o rugăcĭune poporană de maĭ sus. Augmentativ nu există, ci numaĭ coleetivul «a l b i n e t, eine Menge Bienen, lauter Bienen» (Budai-Delénu, Dicţ. Mss. în Muz. istor. din Bueur.), «o mulţime de *albine*», căruĭa eorespunde a l b i n i ş «ein Ort voll Bienen» (il id.), «loe plin de *albine*». Cel ce trăesce din crescerea *albinelor* este a l b i n a r, ĭar însăşĭ îndeletnicirea a l b i n ă r i ă (Budai-Delénu), saŭ maĭ bine a l b i n ă r i t (Pontbriant).

Maĭ multe localităţĭ în România se chiamă *Albină*: un munte în Argeş, un sat în Tutova, vr'o treĭ insule în Dunăre (Frunḍescu, Dieţ. top. 4). Satul A l b i n e s e ĭ în Argeş presupune un nume personal *Albină*. Numele cătunuluĭ A l b i n a r i ĭ în Buzeŭ ne spune eă loeuitoriĭ luĭ vor fi fost dedaţĭ óre-când eu crescerea *albinelor*.

A L E G

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. I P. 799—809)

Alèg *(ales, alegere)*, vb.; 1°. *a)* élire, choisir, d'où: *b)* préférer, opter; *c)* favoriser, être partial; 2°. *a)* discerner, distinguer, d'où: *b)* décider, trancher; *c)* délimiter, déterminer; 3°. *a)* ressortir rester après, d'où: *b)* paraître inopinément, surgir; *c)* taquiner, importuner. A *alege* este a lua o parte din maĭ multe, cele-lalte fiind înlăturate, ceea ce presupune de 'ntâĭu o judecată a minţiĭ pe cât timp se face *alegere*, apoĭ scóterea la ivélă a lucruluĭ celuĭ *ales*. De aci cele treĭ sensurĭ fundamentale: «élire = discerner = ressortir», carĭ se împleticesc împreună şi din carĭ se desfăşóră numeróse accepţiunĭ secundare.

1°. *a) aleg* = «élire, choisir».

Moxa, 1620, p. 350: «ei răspunserâ: nice tu nu veri domni de acum, şi-şi *aléserâ* pre o slugâ a lui Solomonŭ pre nume Ierovoamŭ de şi-l puserâ domnŭ...»

Neculce, Letop. II p. 212: «eşind boïeriĭ înainte

Vezirului, se ţinea cela de cela să'ĭ *alégă* de Domnie. . . »

Dosofteĭu, 1673, f. 79 b:

Direpţăĭ să vor *alĭage*
Dintre ceĭ fără de lĭage. . .

Beldiman, Tragod. v. 247:

Şi băeţĭ de prin dughene aceĭ ce marfă purta,
Eteria nicĭ pe unul n'*alegea* nicĭ depărta ;
Tuturor le daŭ cocarde, pe toţĭ ĭĭ împodobesc:
Uniforma Eterieĭ dându-le, staŭ de'ĭ privesc. . .

Zilot, Cron. p. 3: «de voĭu avé greşelĭ, d-vóstră ĭertând, *alegeţĭ* ce este bun, şi ce este reŭ îndreptaţĭ. . .»

I. Văcărescu, p. 120:

Cu vină, fără vină,
Cerul acum n'*alege:*
Tulbure colcăesce,
Arde şi prăpădesce. . .

O doĭnă, în care se cuprinde o cĭudată «electivitate a magistratureĭ»:

Lăsa-m'oĭu de rezeşie
Să apuc în haĭducie,
Ca să'mĭ fac sfînta dreptate
Cu cea ghĭógă de pe spate,
Să'mĭ *aleg* gĭudecătorĭ
Ceĭ stejarĭ nestrâmbătorĭ. . .

(Alex., Poes. pop. ², 227)

Proverbĭ şi locuţiunĭ proverbiale:

«Oile grămadă merg, ĭar caprele se *aleg*» (Pann,

II, 28); adecă: ceĭ buni toţĭ, iar din ceĭ reĭ numaĭ cine e maĭ puţin deochĭat.

Şi pentru *alegere*, cată să scim a o face la timp, căcĭ:

> Mălura din grâŭ
> S'*alege* la rîŭ...
>
> (Ibid.)

«*Alege* pînă culege» însemnéză a se păcăli din lăcomiă de a apuca ce-va, pré-bun, saŭ din despreţ pentru cele ce se pot lua maĭ cu uşurinţă.

I. Créngă, Stan Păţitul (Conv. lit. 1877 p. 29): «Apoĭ dă, măĭ Chirică; în ḑioa de aḑĭ, nu sciŭ ḑeŭ care a maĭ fi cu crucea 'n sîn, cum cauţĭ tu. Eŭ gândesc că tot om *alege*, om *alege*, pîn'om culege...»

«Multe fetiţe or *aleg* pînă culeg, or staŭ pînă le-*alege* moşu ăl din grópă...» (Jipescu, 128).

Figurat, «vîntul *alege* = le vent emporte», când se spulberă numaĭ o parte din ce-va.

Balada «Marcu Vitézul»:

> Óse ce maĭ remânea,
> El în piuă le pisa
> Şi în vînt că le sufla:
> — Na, *alege* vîntule,
> Ingraş'-te pămîntule,
> Că din ce n'*alege* vîntul
> Mi se îngraşă pămîntul...
>
> (G. D. T., Poes. pop. 669)

I°. *b) aleg* = préférer, opter».

Costachi Negruzzi, «Aprodul Purice»:

Nădejde de mântuire de nicăiurĭ așteptând
Și decât traiu cu rușine, mórte maĭ bine-*alegênd*...

I⁰. *c) aleg* f a ț a = «favoriser, être partial».
Noul Testament din Bĕlgrad, 1648, Luc. XX, 21:

. . . . . știmŭ că derept zič și învеț, și nu *alegi* f a ț a, ce într'adevărŭ calĭa lui Dumnezău înveți...	. . . . scimus quia recte dicis et doces, et non a c c i p i s p e r s o n a m, sed viam Dei in veritate doces..

Tot acolo, Paul la Rom. II, 11:

. . . . . . nu ĭaste la Dumnezău *alégere* d e f a ț ă...	. . . . non est a c c e p t i o p e r s o n a r u m apud Deum...

unde grecesce: π ρ ο σ ω π ο λ η ψ ί α.

Pentru idiotismul: *aleg* d i n r e s b o ĭ u, *aleg* c u f l o r ĭ etc., se va vorbi la cuvîntul a l e s ĕ t u r ă.

II⁰. *a) aleg* = «discerner, distinguer».

Lexicon Budan: «*aleg* ce-va price, adecă desfac, așed, ausmachen».

Dosofteĭu, 1680, ps. XLII:

Gĭudecă-mă, Dumnădzăule, și *alĭage* pâra mĭa...	Judica me, Deus, et d i s c e r n e causam meam...

unde în contextul grec: δ ί κ α σ ο ν.

Ureche, Letop. I, 95: «Létopisețul nostru cel moldovenesc așa scrie de pe scurt, că nice de viĭața Domnilor care au fost toată cârma nu *alége*, necum lucrurile den lăuntru să *alégă*...»

Glosar slavo-român circa 1600 (Cuv. d. bătr. I, 268, 301): «*aleg* cu cugetul, s e m u e s c, j u d e c, s o c o t e s c...»

Moxa, 1620, p. 364: «adunâ săborŭ în Nichei de *alése* lége creștinéscâ...»

I. Văcărescu, p. 280:

> Ale muĭeriĭ voind s'*alégă*,
> Ce duh, ce fire să le 'nțelégă?
> Subțire fórte e a lor minte
> Și pe om lesne femeĭa minte...

Descântec bucovinén de «Spĕlarea ureĭ»:

> Să mĕ *alegĭ* dintre tóte cele-lalte fete,
> Cum se *alege* păunul din pene
> Și busuĭocul din buruĭene...
> (Col. l. Tr. 1882 p. 331)

Jipescu, Opincaru p. 151: «Puĭcana a audit cu urechili ĭeĭ dĕla un boĭer bătrân, că parte din ghisuri sînt adevĕrate, parte nu, ca și vorbili: unili secĭ, altili pline. Dumnedeŭ s'*alégă!*...»

In Moldova «Dumnedeŭ» e înlocuit printr'o ființă mitologică B ă l a n u l. Așa la I. Créngă, «Stan Pățitul» (Conv. lit. 1877 p. 25): «B a l a n să'țĭ *alégă* din gură ce spuĭ, dacă nu vorbescĭ deslușit...»

Proverb: «Nu se *alege* câștigul din pagubă» (Pann, II, 85), când folosul e cu îndoélă.

II⁰. *b) aleg* = «décider, trancher».

O veche ḑicĕtóre: «la tóte urma *alege*» (Pann, II, 87) = «finis c o r o n a t opus».

Dr. Polysu: «a se *alege* la un fel, într'un fel = ein Ende nehmen».

Nu ne puţem înţelege,
Un fel nu ni se *alege*...

(Pann, II, 158)

saŭ:

Voĭu prin judecată ca or eŭ or el,
Să ni se *alégă* dreptul la un fel...

(Ibid. I, 124).

«... Tari'ĭ bolnav seracu; haĭ să chemâm nişte pochĭ să'ĭ facă nişte masle, că pe urmă orĭ s'a îndrepta, orĭ a muri, încalea să i se *alégă* din doĕ una...» (Corcĭovă, Tecucĭu, c. Răchitósa).

O doĭnă:

Arde-mi-te-aĭ, codri des!
Vĕd bine că s'aŭ *ales*
Din tine să nu maĭ es!...

(Alex., Poes. pop. [2]., 252).

Donicĭ, «Lupul la peire»:

Lupul cinchit într'un colţ
Cu ochĭ crunţĭ, cu pĕr pe dos, clănţăĭa din dinţĭ la toţĭ;
Dar vĕḑĕnd că nu'ĭ ḑe şagă, că peire'ĭ s'aŭ *ales*:
— Ómenĭ bunĭ! le zisĕ, staţĭ!
Şi voĭ câĭnĭ ce 'mĭ sînteţĭ fraţĭ...

Pravila Moldov. 1646, f. 86: «cândŭ să va înpărţi muĭarĭa de bărbatu'ş pentru frica vrâjmâşielui, cade-sâ gĭudeţului să întăréscâ acestŭ lucru nu numai cu zapisŭ saŭ cu chizéşŭ, ce încâ trebue

să o pue la un locŭ ca acela cu credinţâ, să şadzâ acolo cu cheltuĭala bărbatului, pănâ să va *alége* ce cum va fi . . .»

Cantemir, Ist. Ieroglif. (Mss. în Acad. Rom. p. 26): «Cu toţii priimiră mărturia brebului, şi cu toţii într'un sfat *alĭasără*, ca vidra dintr'amândoă Monarhiile afară să se gonéscă. . .»

Ibid. p. 138: «şi aşa or-ce au poruncit şi au *ales*, bine au poruncit şi înţelepţéşte au *ales*. . .»

Constantin Brâncovan, 1695 (Cond. Mss. în Arch. Stat. p. 113): «deĭ judecata şi Divanul aşa s'au *ales*: rămăind el platnic, au dat satul Sălcuţa la măna fećorilor Mantii Vistier. . .»

II⁰. *c) aleg* = «désigner, délimiter».

A *alege* în scris = «préciser, déterminer», de ex. în Pravila Moldov. 1646, f. 33: «de vor lăsa cuiva dreptŭ sufletŭ, nu va putĭa el săngurŭ cu voĭa sa să ĭa, ce trebuĭaşte ispravâ dela gĭudeţŭ, alegăndŭ acelŭ lucru c'au lăsatŭ dreptŭ sufletŭ: ĭaste învăţătura să facâ beséricâ, sau bolniţâ sau ospătârie ce se dzice casă de streini, saŭ grobŭnicŭ, sau altă asémenĭa acestora? pentru că atunce poate să ĭa săngurŭ cu voĭa sa şi nu-i trebue nice unŭ gĭudeţŭ, şi incâ poate să ĭa săngurŭ căndu-i va *alége* stăpănulŭ în zapisŭ; ĭarâ de va fi într'altŭ chipŭ etc.»

E maĭ cu samă des în vechile procese teritoriale «a *alege* partea cuĭ-va» saŭ «a *alege* moşia», fie după o hotărniciă de maĭ 'nainte, fie după mărturia veci-

nilor saŭ prin operațiunea geometrică la fața loculuĭ, fără care pămîntul remânc «ne-a l e s».

Act muntenesc din 1606 (Cuv. d. bătr. I, 155): «parte lu Streze câtă se va *alege* de peste tot hotarul . . .»

Moĭse-vodă Movilă, 1634 (A. I. R. I, 72): «căte părți să vor *alége* p r c z a p i s e în satu Săpoténi...»

Act muntenesc din 1638 (A. I. R. I. 23): «délnița lui, cătă să va *alége* parté lui, den cămpu, den pădure, den apă. . .»

Act moldovenesc din 1675 (A. I. R. III, 250): «să mérgeț acolo la acel loc și să socotiț cu oameni buni dinpreğur precum va hi cu dreptate, pre cătă va avé dumnélui parte de ocină acolé într'acel sat, să'i *alégeț* din tot locul cu tot venitul. . .»

Inventarul mănăstiriĭ Cotroceniĭ 1681 (Mss. Arch. Stat.) f. 13: «au luat din Divan 24 de boĭari pre răvașe domnești și cu om domnescu înpreună de au mersu toți la acest sat Pietrile de au *ales* toată parté Doamnii Elinii și o au hotărăt dă cătră Nica slugiĭarĭul de Grădiște...»

Antioh Cantemir, 1706 (A I. R. III, 270): «să aibă Lupașco a'ș ține moșie cu bună pace despre ginerii Stroescului, pănă or veni la Divan, și atunci precum va *alege* Divanul așa va hi. . .»

III°. A s e *alege* = «ressortir, surgir, importuner».

Maĭ nicĭ o dată nu se întrebuințéză sub forma activă, afară numaĭ de «lăpturĭ» saŭ «brânḑeturĭ»,

când *aleg* are sensul causativ de «faire ressortir» : *aleg* unt, *aleg* zĕr, *aleg* urdă etc.

III⁰. *a)* «ressortir, rester après».

Dr. Polysu: «a se *alege* cu ce-va = einem etwas übrig bleiben».

Lexicon Budan: «se *alege* = se arată, se vede, de ex.: la sfîrşit se va *alege* = in fine a d p a r e b i t».

A. Pann, Prov. II, 115:

Unde vede vr'o figură, vr'o tînĕră, vr'un pantof,
Stă, se uĭtă, cască gura, şi se *alege* cu of!

Jipescu, Opincaru p. 143: «Românu cu ce pórtă şi cu ce bagă 'n gură, cu aĭa s'*alege* pĕ lumea asta...»

Doĭnă muntenéscă:

Firicel de ĭarbă négră,
Dintr'atâta lume largă
M'*aleseĭ* c'o puică dragă...
(G. D. T., Poes. pop. 325)

Act moldovenesc din secolul XVII (A. I. R. I, 105): «ačasta el o au văndut dumisale lui Drăgan din Filipeşti fečorul Nechitei dereptu cinci-zăci taleri bătuţ bani gata, ca să-i fie lui diréptâ ocinâ şi cumpărăturâ în vĭaci, lui şi cuconilor săi şi a tot rodul său cine să va *alége*...»

Zilot, Cron. p. 103: «Aşa dar fu săvîrşirea acesteĭ răsmiriţe a Rosilor cu Turciĭ, care ţinu 5 anĭ şi 10 lunĭ; şi din tótă ostenéla, vărsarea de sânge şi prăpădenia, se *alese* Rosiĭ cu 5 judeţe din ţéra Moldoveĭ pînă la Prut şi cu Basarabia,

ĭar Ţéra Românéscă, săraca, [se *alese*] cu titlul Domnuluĭ eĭ ca să fie de aicĭ şi cu primirea Rosieĭ...»

I. Créngă, Moş Nichifor Coţcariul (Conv. lit. 1877 p. 378): «... eŭ sciŭ ce sciŭ eŭ: degéba maĭ baţĭ apa 'n chiuă să s'*alégă* unt, că nu s'*alege* nicĭ o dată...»

«Zĕrul sĕ ferbe şi sĕ *alege* din el urdă dulce; din acésta, băgată în bădâŭ saŭ hurdoĭu, sĕ *alege* untul; din zĕrul ce rĕmâne după *alegerea* untuluĭ, se face urdă bătută...» (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

Intr'un descântec bucovinén de lîngóre:

Lungóre de noĕ felĭurĭ,
Lungóre de noĕ némurĭ,
Alege-te,
C u l e g e - te
Din crieriĭ capuluĭ,
Din faţa obrazuluĭ,
Din auzu urechilor,
Din vîrfu degetelor,
Din inimă,
De sub inimă,
Din tóte ciolănelele,
Din tóte 'ncheĭeturelele;
Alege-te,
C u l e g e - te,
Că eŭ nu te-oĭu *alege*,
Nicĭ nu te-oĭu c u l e g e,
Ci cu secerea te-oĭu secera...
(Marian, Descântece p. 148)

unde «a se *alege* şi a se c u l e g e» însemnéză: «ressortir et disparaître l'un après l'autre jusqu'au dernier».

E fórte poporană maĭ cu samă locuţiunea proverbială: «nu s'a *ales* nemic», «s'a *ales* praf» şi o mulţime de alte varianturĭ.

«Când din întâmplare va întra nóptea în casă o bróscă, atuncĭ femeĭa saŭ alt cine-va degrabă o caută la gură şi la partea de dinapoĭ, ca să vadă dacă nu e cusută, căcĭ se crede că bróscele se prind de fermecătorĭ şi, după ce le cósă gura şi partea de dinapoĭ, apoĭ le menesce şi le trimite la cine are cĭudă pentru a'ĭ face de urît; decĭ găsindu-se brósca cusută, o arde în foc, şi cenuşa o asvîrle în vînt ḑicênd: cum nu se *alege* nimica de acéstă cenuşă, aşa să nu se *alégă* nimica de cel ce te-a trimes...» (Vasluĭu, c. Laza).

Basmul «Inşir'te-mărgărite» (Ispirescu, Leg. 71): «Apoĭ legâ pe Ţigancă de códele cailor împreună cu un sac de nucĭ şi le dete drumul să se ducă în lume, şi unde cădea nuca, cădea şi bucăţica, pînă ce nu se maĭ *alese* nicĭ praful de dînsa. . .»

Jipescu, Opincaru p. 25: «pĕ unde răsbĭea óstea streină, nicĭ praf, pârjol şi cenuşă nu s'*alegea*...»

Zilot, Cron. p. 7:

Precum curat se arată într'al ţereĭ hronograf,
Că de toţĭ Domniĭ aceştĭa nu s'aŭ *ales* stur şi praf...

Alexandri, Haĭmana: «. . . regia tutunuluĭ, din care s'a *ales* numaĭ fum şi scrum . . .»

III°. *b)* «paraître inopinément, surgir».

Dosofteĭu, 1673, f. 23 a:

Cu pré cuviosul cuvios tĭ'ĭ face,

Cu nevinovatul ț' va fi vĭața 'n pace,
Iară cu a l e ș i ĭ bun te veĭ *alĭage*...

Dr. Polysu: «Tocmaĭ tu te-aĭ *ales* să... = gerade du willst...»

In graĭul țeranuluĭ din Prahova: «Păĭ cum nu, tu ĭcștĭ măĭ bréză! Te-*alesesĭ* maĭ moțată?..» (Jipescu, Opincaru p. 43).

III°. *c*) «taquiner, importuner».

In Muntenia se aude adesea: «te *alegĭ* de mine» saŭ «te *a'egĭ* de cutare» cu sensul de «s u p e r ĭ pe cine-va».

Intre înjurăturile din Moldova: «*Alégă*-se B a l a n u de capul luĭ!» (Iașĭ, c. Șipotele).

IV°. O r i g i n e a și f o r m e l e.

Paralelismul între *a'èg* = lat. è l ĭ g o și «culèg» lat. «còllĭgo» înlătură orĭ-ce îndoélă asupra derivațiuniĭ celuĭ de'ntâĭu, în ambele casurĭ accentul latin suferind de o potrivă o scădere, ca și'n «înțelèg = intèllĭgo (intèllĕgo)». Acelașĭ paralelism ne explică tot-o-dată netrecerea latinuluĭ *-l-* între vocale în *-r-*, după norma foneticeĭ române. Inrudirea ambelor cuvinte remânênd bine simțită de către popor, acțiunea legiĭ fonetice asupra unuĭa singur din ele era împedecată, căcĭ ea nu putea să se întindă și asupra celuĭa-lalt, în care grupul latin -llĭ- trebuĭa să trécă la Românĭ în -le-. E curiósă, în orĭ-ce cas, coincidința românuluĭ *alèg* cu grecul *ἀλέγω*, cu care se 'ntâlnesce și'n unele accepțiunĭ.

Perfectul organic pentru *aleg* este *alèșĭ* = lat.

vulg. e l è x i (class. elègi), *alèsemu* = e l è x i m u s (elegimus), ĭar participiul: *alept* = lat. e l e c t u m; în loc de actualele forme analogice: *aleseĭ, aleserăm* și *ales*. Perfectul *alèșĭ* ne maĭ întimpină une-orĭ în vechile texturĭ, de ex. la Coresi, Omiliar 1580, quatern. XXXIII p. 13: «care e acésta, derep-ce căce'mi sințeți soți? derep-ce că așa *alcșŭ* (ἀλέшь) pre voi...» Radu din Mănicescĭ, 1574 (Mss. Harl. 6311 B. British Museum) în alăturare cu Noul Testament din 1648:

Io. XV, 16: eu *aleși* (ἀλέшн) voi și puși voi . . .	eu a m ŭ *alesŭ* pre voi și amŭ rănduitŭ pre voi . . .

Macedo-românesce se dice *alepșu,* latinul *x* fiind tratat nu ca în «eșire = exire», ci ca în «cópsă = coxa». La plural, în Codicele Voronețian circa 1550 (Mss. în Acad. Rom. p. 84): «abia *alésemu* margiré = μόλις τε π α ρ α λ ε γ ό μ ε ν ο ι . . .» Participiul *alept* se maĭ conservă numaĭ la Macedo-românĭ, carĭ dic de asemenea a l e p t o r = lat. e l e c t o r în loc formațiunile daco-române analogice: a l e g ĕ t o r și a l e s ĕ t o r.

A M N A R

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. I P. 1089—1098)

Amnàr s. **amănàr** (plur. *amnarĭ, amănarĭ*, s. *amnare, amănare)*, s. f. ou m.; 1°. fusil à allumer, fusil à aiguiser; 2°. t. de Tissanderie: partie du métier à tisser servant à étendre ou à détendre la toile; 3°. t. d'Agric.: une partie du soc de la charrue; 4°. une partie de la ridelle du chariot; 5°. t. d'Archit.: poutre verticale soutenant aux angles la toiture d'un bâtiment, solivau horizontal reliant les solives du plancher.

Afară de Dr. Polysu, care cunósce forma *amânar*, şi afară de Costinescu, care indică *amnare* în architectură, celor-lalţĭ lexicografĭ aĭ noştri aŭ fost cunoscute pînă acum numaĭ forma *amnar* şi numaĭ sensul de «briquet», astfel că eĭ toţı pe rînd n'aŭ pregetat a trage cuvîntul dintr'un prototip latin i g n i a r i u m «instrument pentru foc». Negreşit, latinul *-gn-* trece la noĭ în *-mn-* ca în «lemn = lignum» şi 'n altele; dar nicĭ o dată grupul *-nia-* nu devine *-na-*. Un i g n i a r i u m, din causa celor

doĭ *i* urmaţĭ de vocale, a cărora proprietate după fonetica română este de a muĭa consónele învecinate, ar fi dat românesce pe un «ĭaŭ», cel mult un «ĭar» saŭ «iĭar», câtu-ĭ lumea pe un *amnar*. Dar acéstă imposibilitate curat materială nu este singură. Sub raportul logic, cum óre dela «ignis» să ajungem la noţiunea de nesce stâlpĭ aĭ caseĭ saŭ aĭ moriĭ, carĭ tocmaĭ de foc trebue să fie ferițĭ? Afară de tóte acestea, se scie că «ignis» n'a trecut nicăirĭ în vre-unul din dialectele neo-latine, pretutindenĭ fiind înlocuit prin «focus». In fine, lătinesce «igniarium», în graĭul vulgar «focale» saŭ «focaris», se chiămа nu *amnarul*, ci cremenele: «petra quae ferro percussa scintillam emittit» (Du Cange).

Tóte sensurile cuvîntuluĭ *amnar* şi tóte dificultăţile fonetice se împacă din dată ce plecâm dela forma *amănar*, fórte întrebuinţată în popor şi de unde *amnar* vine prin aceĭaşĭ scurtare ca în: destul = desătul = lat. desatullo. Macedo-românesce *amnarul* se ḑice numaĭ m â n a r şi m â n a r e (Dr. Obedenaru, Dicţ Mss. în Acad. Rom., I p. 16). Este latinul m a n u a l e saŭ m a n u a r i u m, tot ce e la m â n ă saŭ î n d e m â n ă saŭ ca m â n a. In latina vulgară (Du Cange, ad! voc.): m a n a r i a «faucille, serpette, quod a d m a n u m facilis»; m a n u a l e s «forcipes ferrarii, longum ferrarii»; m a n u a l i s «instrumentum medicorum sic dictum quod m a n u astringatur, dum plurima continet ferramenta». De aci lesne putem urmări tóte înţelesurile cuvîntuluĭ românesc, carĭ nu sînt puţine.

1°. *Amânar* saŭ *amnar* de scăpĕrat şi de ascuţit. Este un oţel care, lovind în cremene peste éscă, scapĕră scânteĭ şi aprinde, saŭ care prin frecare ascute un bricég, un cuţit, o aramă. In casul de-'ntâĭu se ḑice: a da în *amnar*; în casul al doilea: a da pe *amnar*.

Cantemir, Ist. Ieroglif. (Mss. în Acad. Rom. p. 79): «Au nu pricepi că scânteĭa *amnarĭuluĭ*, până a nu să stinge, ĭasca aprinde, ĭară stingându-să, a doa şi a triĭa lovitură pofteşte?...»

Ghicitórea despre «éscă, *amnar* şi cremene»: «Mirésa 'n pădure, g i n e r e l e'n Ţ a r i g r a d şi nuna'n gârlă» (G. D. Teodorescu, Poes. pop. 226), ceea ce presupune că *amnarele* ni se aduceaŭ órecând de peste Dunăre.

«Hora vinuluĭ»:

> Băgaĭ mâna 'n posunare,
> Găsiĭ cremene ș'*amnare*...
>
> (G. D. T., 333)

Balada «Enciu Săbienciu»:

> Dar şi Enciu ce 'mĭ făcea?
> Din *amnarĭ* că scăpĕra,
> Cĭubucul şi'l aprindea...
>
> (Burada, Dobrogea, 178)

Puscele cele vechĭ, de carĭ se maĭ găsesce icĭ-colea pe la ţéră, în loc de piston aveaŭ cremene şi *amnare*.

Balada «Busuĭoc»:

> Dar Busuĭoc ce făcea?

Mâna pe durdă punea,
De *amnare* mĭ-o 'ntindea,
Cremenea că 'ĭ potrivĭa,
Drept afară că'mĭ eşĭa,
Potera se spăimînta...
(G. D. T., 605)

Locuţiunea proverbială «cât aĭ da în *amnar*» însemnéză: într'o clipă.

Basmul «Voĭnicul cel cu carte» (Ispirescu, Legende p. 104): «lĭ dete şi pe vizitiul Curţiĭ, om vechĭu, credincĭos şi ĭute la slujbă, care să nu se deslipéscă de stăpânul seŭ n i c ĭ c â t a ĭ d a î n *amnar*...»

De la Vrancea (B. Ştefănescu), Sultanica p. 83: «N'a trecut n i c ĭ c â t a ĭ s c ă p ă r a d i n *amnar*...»

Povestea «Vlad şi Catrina» (Tribuna dela Sibiĭu, 1885 p. 818): «C â t a ĭ d a o d a t ă d e d o ĕ o r ĭ c u *amnarul*, puteaĭ s'o ducĭ cu loc cu tot...»

Un idiotism:

«Zama acră se ḑice la noĭ z a m ă de *amnarĭu* ...» (D. Pop, Transilv., Făgăraş, c. Copăcel); pe la Năsăud: «zamă de c u t e» (A. Pop, c. Sân-Georgiŭ); în ambele casurĭ, ca ce-va sec, ca şi când ar fi fiert cu fer saŭ cu pétră în loc de carne.

Amnarul de ascuţit póte să fie acelaşĭ care servă la scăpĕrat, orĭ este ce-va maĭ mare, maĭ ales când e vorba de a ascuţi o sabiă; când însă e de pétră, atuncĭ nu se maĭ ḑice *amnar*, ci c u t e saŭ g r e s i ă.

I. Créngă, Moş Nichifor Coţcarĭul (Conv. lit. 1877 p. 381): «[Stricându-se un capĕt dela căruţă şi nea-

vênd secure ca să taie un gârneţ, moş Nichifor] scóte bulicherul din técă, îl dă pe *amânar* şi începe a cĭocărti un gârneţ...»

Balada «Balaurul»:

Cànd tînăr Huşén,
Puĭu de Moldovén,
Vitéz şi hiclén,
Paloşul scotea,
Pe *amnar* îl da
De şi'l ascuţĭa...

(G. D. T., 450)

Balada «Marcu Vitézul»:

Paloş din técă scotea,
Pe *amnar* că'l ascuţĭa...

(Ibid. 665; cfr. 668)

Balada «Rusalín»:

Rusalin ce mi'şĭ făcea?
Bagă mâna 'n busunarĭu,
Scóte micutel *amnarĭu*,
Bagă mâna pe turéc,
Scóte cuţit de casap,
Şi se pune-a'l ascuţi...

(Reteganu, Poes. pop. 25)

«Cuţit de casap» este acela pe care Italieniĭ îl numesc m a n n a j a, la Sicilienĭ m a n n a r a (Traina), adecă m â n a r ĭ u, fiind că măcelaŕul îl pórtă tot-d'a-una cu sine, avêndu'l purure la m â n ă, după cum ţeranul român nu se desparte de *amnar*.

«Ceea ce pórtă cĭobaniĭ la brâŭ, sînt: cuţit, fluer, *amnarĭu*, éscă şi cremene» (A. Ilicscu, Dîmboviţa, c. Sârdanu).

Acéstă enumerațiune ne aduce aminte dintr'un text medio-latin: «accipiens de domo m a n n a r i a m, asciam et cutellum, ascendit in montem ubi cedrina ligna caedebat» (Du Cange), unde m a n n a r i a nu póte fi topor, dar nicĭ cuțit, căcĭ ambele se menționéză alăturĭ, ci numaĭ dóră *amnar*.

După expresiunea Românuluĭ, culmea săracieĭ este atuncĭ când remâne cine-va chiar fără *amnar*.

O doĭnă din Bucovina:

Să nu maĭ ajungă nime
Să bee 'n crîșmă ca mine!
Că 's fecĭor de gospodarĭu,
Ș'am remas făr'de *amnarĭu;*
Și's fecĭor de gasda bună,
S'am remas cu bóta 'n mână...

(Aurora română, 1881 p. 10)

In adevĕr, servind în acelașĭ timp a scăpĕra foc și a ascuți arma, *amnarĭul* este pentru țeran unélta cea maĭ folositóre, maĭ a d m a n u m, maĭ trebuincĭósă și maĭ purtăréță tot-o-dată, maĭ *amânar*.

II°. *Amânar* saŭ *amnar* la țesut.

Termenul e fórte respândit la toțĭ Româniĭ din Dacia luĭ Traian. Nu scim dacă nu cum-va îl va fi avênd și dialectul macedo-român sub forma de m â n a r e.

«Intre unelte de țesut, ca părțĭ ale r e s b o ĭ u l u ĭ, una se chiamă *amnar*» (A. Copuzén, Ialomița, c. Copuzu; R. Simu, Transilv., c. Orlat; A. Bunea, Făgăraș, c. Vaĭdarecea; T. Crișianu, c. Cugieru, etc).

«La r e s b o ĭ u, *amnarĭu* se ḑice acea parte cu

care se întinde pânza» (P. Popescu, Buzeŭ, c. Chiojdu-Bâsca).

«*Amnarul* dela r e s b o ĭ u se maĭ numesce câte o dată și î n t i n d ĕ t o r. E lung dela una pînă la doĕ palme. Prin el se fixéză întinderea n a t r e ĭ, adecă a spațiuluĭ dintre cele doĕ s u l u r ĭ. S p e t é z a servă de ajutor *amnaruluĭ*...» (C. Negoescu, Rîmnic-Sărat, c. Bogza).

«*Amnarul* dela r e s b o ĭ u stă în tot timpul țesutuluĭ în una din cele patru găurĭ a s u l u l u ĭ de 'nainte, în partea dréptă spre acela care țese. Prin ajutorul *amnaruluĭ* se ține întinsă partea țesătureĭ dela sulul de dinapoĭ pînă la cel de dinainte. Dacă partea țesută s'a pré lungit, atuncĭ o strîngem pe sulul de dinainte, învîrtind sulul cu *amnarul*. Are forma unuĭ diapazon saŭ camerton, dar cu cele doĕ extremitățĭ de sus unite. E de lemn...» (S. Mironescu, Némț, c. Dobrenĭ).

In Dolj, *amnarul* dela r e s b o ĭ u se chiamă î n t o r c ĕ t o r u l, fiind-că «prin învîrtirea luĭ se ține pânza întinsă» (N. Guran, Craĭova).

In dialectul sicilian se chiamă «mânuță» o parte a r e s b o i u l u ĭ prin care el se întinde saŭ se strînge: «m a n u z z a, regoli che servono ad allargare e stringere il telajo» (Traina), fiind-că facultatea de a strînge și a întinde aparține maĭ în specie m â n e ĭ. Tot dela m â n ă și din aceĭașĭ causă o parte a r e s b o ĭ u l u ĭ se dice româncsce *amnar*, adecă *amânar*, unde noțiunea fundamentală nu maĭ este acea de a d - m a n u m ca în unélta

de scăpĕrat și de ascuțit, ci acela de m a n u : ceva care reproduce instrumentalitatea m â n e ĭ.

Aprópe în aceleașĭ sens se chiamă:

III° *Amânar* saŭ *amnar* la plug.

«La plug ferul lat este cel ce umblă prin pămînt, ĭar *amnarĭu* se dice o bucată de fer saŭ un fel de cuĭu prin care se afundéză orĭ se rădică ferul lat...» (S. Lĭuba, Banat, c. Maĭdan).

«...a n d r e a se chiamă un fer lung, care prinde f e r u l - l a t de g r i n d e ĭ u, avênd în capul de sus un alt fer dis *amnar*...» (Preut R. Popescu, Mehedințĭ, c. Isverna).

Pentru a afunda saŭ a rădica f e r u l - l a t, plugarul întórce saŭ învîrtesce cuĭul numit *amnar*, după cum se întórce saŭ se învîrtesce *amnarul* dela r e s b o ĭ u pentru a da pânzeĭ trebuincĭósa întindere.

Intre lucrarea ambelor *amnare* este o deplină analogiă.

Tot ca imitând instrumentalitatea m â n e ĭ, se dice *amnar* saŭ *amânar* la căruță o spetéză care, fără a se asemĕna câtușĭ de puțin în formă cu unélta de scăpĕrat și de ascuțit, cu lemnul întindĕtor dela resboĭŭ saŭ cu ferul cel mișcător dela plug, este un bĕț ce ț i n e saŭ s u s ț i n e capetele loĭtrelor:

IV°. *Amânar* saŭ *amnar* la căruță.

«O căruță are doĕ părțĭ de căpeteniă: c o ș și d r i c. La coș sînt patru d r u c ĭ: doĭ d'asupra și

doĭ dedesupt; druciĭ de asupra sînt unițĭ cu ceĭ de desupt prin opt spetez e, carĭ forméză d r a g i n i l e; cele patru spetcze dela extremitățile draginelor se chiamă *amnarĭ*...» (Preut N. Sandovicĭ, Dorohoĭu, c. Tîrnauca).

«Deosebitele părțĭ ale caruluĭ, una câte una, se numesc: róte, osiĭ, perinóce, inimă, *amânare*, chisc, splină...» (G. Balaban, Putna, c. Răcăcĭunĭ).

Prin capetele de jos ale celor patru *amnarc*, la unele căruțe numaĭ doĕ, loĭtrele saŭ draginele sînt așeḑate pe dricul căruțeĭ.

Pe la Năsăud acestc *amnare* sc chiamă m â - n u ș c, ĭar spetezele loĭtrelor în genere se numesc b r ă ț a r e (A. Pop, c. Sân-Georgĭu).

Cele patru *amnare* dela căruță s u s ț i n loĭtrele, formând din acestea ca doĕ gardurĭ saŭ doĭ părețĭ. Un rol analog de s u s ț i n ĕ t o r ĭ, cam tot în numĕr de patru, distinge pe:

V°. *Amânar* saŭ *amnar* în architectură.

Ion Ionescu, Calendar 1845 p. 115: «Stogul clădit și păluit bine oprcsce răsbaterea aeruluĭ într'însul, și așa nu se smintesce fînul. Nemțiĭ fac acoperișurĭ de pae, în alte locurĭ se lasă un ogég în mijlocul stoguluĭ, pe aĭurea vîrfurile de pae a stogurilor se rădică și se pogóră cu scripțĭ, pe une locurĭ acoperișurile sînt puse pe 4 *amnare*; pe aĭure numaĭ pe unul în mijloc...»

I. Créngă, Danilă Prepelćc (Conv. lit. 1876 p. 456): «Am să durez o mănăstire pe pajistea asta, să se ducă vestea în lume; ḑise el. Și de o dată

se şi apucă. Face maĭ întâiu o cruce şi o înfige în pămînt, de însamnă locul. Apoĭ se duce prin pădure şi începe a chiti copaciĭ trebuitorĭ: ista'ĭ bun de *amânare*, cela de tălpĭ, ista de grinḑĭ, cela de tumurugĭ, cela de costoróbe...»

«La morĭ, ca şi la case, una din părţile de căpetenia ale clădiriĭ sînt *amânare* saŭ *amânarĭ*. *Amânare* la móră se numesc acele lemne, carĭ sînt în colţurĭ în numĕr de patru, fiind dăltuite, ĭar prin dăltuiturĭ intră paĭanturile. La casă, *amânare* se numesc acele lemne carĭ se pun în colţurĭ, doĕ în faţă, doĕ în dos, apoĭ câte unul la cóste, cu partea de jos fiind îngropate în pămînt, ĭar pe vîrfurĭ d'asupra se rădică acoperemîntul caseĭ» (C. Melinte, Covurluiu, c. Gânescĭ).

«C a s a m o r i ĭ se compune din opt t ă l p ĭ, pe carĭ se pun maĭ mulţĭ *amnarĭ* dăltuiţĭ la doĕ părţĭ, pentru a puté sta scândurile ce formézâ păreţiĭ: în capĕtul *amnarilor* se pun opt c o s t o r ó v e, pe carĭ se face acoperemîntul cu stuh saŭ şindrilă...» (Preut S. Vrâncénu, Iaşĭ, c. Bivolar).

«In *amnarele* moriĭ sînt băgate a r e p i l e, înţepenite prin nesce i c u r ĭ ce se numesc p e n e...» (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

«*Amânare* la móră sînt un fel de furcĭ, pe carĭ se formézâ corpul moriĭ, şi sînt înfipţĭ pe rĕscrucea dela b a b a l u c...» (T. Coate, Covurluĭu, Tîrgu-Berescĭ).

Amnarele în sensul de maĭ sus sînt verticale; tot *amnare* se chiamă la zidarĭ nesce bârne ori-

zontale, «lemne scurte cu carĭ s e p r i n d grindile unuĭ tavan» (Costinescu).

Ceca ce a concurs a da în zidăria românéscă unor asemenĭ bârne numele de *amânare*, este acea particularitate că obicĭnuit ele se fac în f u r c ă. Şi la Sicilienĭ o furcă se dice m a n u z z a (Traina). Din acelaşĭ causă macedo-românesce se chiamă m â n a r sfeşnicul cel mare dela biserică (Dr. Obedenaru, Dicţ. Mss. II, 500), care î n m â n ă nu se pórtă, dar este făcut «à branches».

Tóte sensurile cuvîntuluĭ *amnar* derivă dară de o potrivă dela m â n ă, dar se pot clasifica în doĕ rubrice: 1° obiecte î n d e m â n a t e c e, ca *amnarul* de scăpĕrat şi de ascuţit; 2° obiecte în felul m â n e ĭ, ca *amnarul* dela resboiu, dela plug, dela căruţă, dela casă, dela móră şi — la Macedo-românĭ — din biserică.

ANTINA

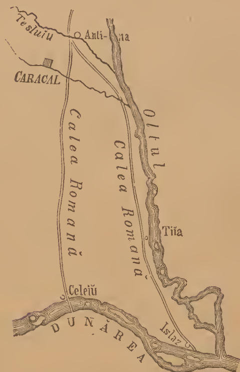
(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. II P. 1236—1243)

Antìna, s. f. ; t d'Archéol. : 1°. ruines romaines près de Caracal dans la Petite Valachie; 2°. brique que l'on retire de ces ruines. In districtul Romanaţĭ, la satul Reşca saŭ Recĭca lîngă rîuleţul Tesluĭu, se află urmele unuĭ oraş din epoca Romanilor, pe carĭ poporul le numesce *Antina.* Deja în sécolul trecut generalul rus Baur (Mém. sur la Valachie 1778 p. 198), menţionând Recica «village avec une église et un pont sur le Teslui», ne spune că: «on y trouve des débris des anciens retranchements». Maĭ târḑiŭ, o menţionéză la 1818 Fotino (t. I p. 153). Nemine însă n'a făcut cercetărĭ ce-va maĭ seriόse la faţa loculuĭ înainte de colonelul Vladimir Blaramberg, care la 1836 a descoperit la Antina într'o movilă un sarcofag. După aceea, ruinele aŭ fost studiate pe rînd de Laurian şi Boliac, de dd. D. Sturdza, Papazoglu, Gr. Tocilescu şi V. A. Urechia, în fine de d. A·

Odobescu, care a resumat la 1878 în următorul mod tóte datele relative la cestiune: «Comuna Recîca saŭ *Antina*. Movila luĭ Alexandru și alte numerόse movile. Ruinele aparente ale uneĭ întinse cetățĭ romane, cu zidurĭ de pétră și cărămidă, cu urlóe de lut pentru apeducte, cuptóre pentru cărămidă etc. Căĭ romane cu diferite direcțiunĭ. In sarcofage, pe lîngă schelete, sînt vase, remășițe de veșminte și ornamente, și monete romane dela Antoninĭ pînă la Sever. Altar votiv al Nemesideĭ, al luĭ Jupiter tutator, al Dianeĭ Latoide; stele funerare Claudieĭ Amba, luĭ Antonius Nicanoris» (Analele Acad. Rom. t X. secț. II p. 332—5).

Ceea ce dovedesce maĭ cu deosebire marea însemnătate în vechime a acestuĭ punct geografic, este că tocmaĭ aci se unĭaŭ ambele căĭ romane, carĭ plecăŭ dela Dunăre spre Carpațĭ, una din Celeĭu, cea-laltă din Islaz, astfel că *Antina* formă un centru de comunicațiune. «Șanțurile cetățiĭ carĭ se vĕd — ḑicea reposatul Laurian (Magaz. ist. II, 96) — formézā un poligon cu opt laturĭ, al căruĭ diametru maĭ lung face aprópe la o mie de pașĭ. Rîul Tesluĭu curge prin mijlocul cetățiĭ; în unele locurĭ ale luĭ se află un strat de cărămiḑĭ, ceea ce face să credem că a fost constrîns într'un canal, dară acuma curge după bună plăcerea sa fără vre-o silă artificială: Românii noștri nu sînt ómenĭ carĭ să maĭ constrîngă rîurile. Chĭar la podul cel zidit peste rîŭ se unĭaŭ cele doĕ drumurĭ de pétră, unul

care venia dela Islaz și cel-alt dela Celeĭu, și duceaŭ cătră miédi-nópte la Rîmnic...»

O asemenea stațiune centrală nu putea să fie uĭtată pe Tabla Peutingeriană, itinerar oficial al tuturor stațiunilor Imperiuluĭ Roman în seculiĭ III-IV; și s'a bănuit de de-mult, în adevĕr, cum-că

anume aci a fost stațiunea R o m u l a, care se menționéză și'n Geograful Ravennat sub forma de R o m u l a s (Tocilescu, Dacia p. 450, ed. Acad.). Acéstă bănuélă s'a și verificat prin descoperirea la Recica a uneĭ inscripțiunĭ din timpul luĭ Filip Arabul, unde localitatea se numesce «Colonia R o m u l a» și se arată că «în anul 248 s'a construit un vallum în gĭurul zidulúĭ orașuluĭ» (Anal. Acad. Rom. Seria II t. 8, 1886, p. 14). Din R ò m u l a saŭ R ò m u l a s, prin trecerea luĭ *l* în *n* ca în «sémĕn = similem» și chĭar lătinescc «Ruminalis = Romularis»:

Rumina nunc ficus, R o m u l a ficus erat...
(Ovid., Fast. II, 411)

s'a făcut R ò m u n a, de unde apoĭ numele districtuluĭ R o m a n a ț ĭ, în vechile documente R o m o n a ț ĭ, literalmente «locuitorĭ din Romuna», cu acelașĭ sufix -ațĭ = ates prin care se formă lătinesce numele etnic din numele unuĭ oraș cu finalul *-na-*, de ex. Casinates Arpinates, Ravennates, Antinates etc. R o m o n a ț ĭ = R o m u n a t e s, cu un sufix etnic curat latin netrecut în graĭul românesc, probéză existința formeĭ R o m u n a saŭ R o m u n a s deja în epoca romană, pe lîngă primitivul «Romula» cu etnicul seŭ «Romulenses»: «ordo Romulensium» în inscripțiunĭ (Mommsen). Dar de unde vine numele *Antina*?

Fotino susținea că pe lîngă *Antina* ar fi locuit poporul slavic A n t a e saŭ *Ἄνται*, despre ale

căruĭa lupte cu Imperiul Roman Oriental vorbesc Iornande, Procopiŭ, Teofilaet şi alţiĭ. Schafarik (Slowanské starožitnosti p. 459, 462) a demonstrat însă prin analisa tuturor fântânelor istorice, cum că tribul A n ţ i l o r, cunoscut numaĭ în seciliĭ VI — VII, era aşeḑat pe ţermul Măriĭ-negre în regiunea Nipruluĭ, nu de 'neóce de Prut, ér cu atât maĭ puţin la capĕtul apusén al Daciei. Afară de acésta, chĭar dacă Anţiĭ ar fi înaintat într'un moment pînă aprópe de Olt, totuşĭ din termenĭ etnicĭ limba română nu formézǎ niciĭ o dată numirĭ topice prin sifixul -ina. După cum nu există «Serbina», «Bulgărina», «Turcina», «Grecina», «Ungurina» etc., tot aşa din A n ţ ĭ nu se putea nasce *Antina*.

Cuvîntul sună de tot lătinesce. Trecem cu vedere peste derivaţiunea propusă de Vaillant: *Antina* = C o n s t a n t i n a (La Romanie, I, 88); dar ne vom opri o clipă asupra uneĭ alte etimologiĭ maĭ discutabile. Incepênd dela Blaramberg, generalmente se crede că *Antina* este A n t o n i n a, după numele împĕratuluĭ Antonin Caracalla (Xenopol în Tocil., Rev. II, t. I pag. 292—3). Netrecerea silabeĭ *an-* în vocală nasală obscură n'ar fi tocmaĭ o pedccă fonetică, căcĭ în numirĭ topice latine iniţialul *a-* derivă une-orĭ din preposiţiune, ca în: Ad-mediam, Ad-pontes, Ad-aquas etc., adecă: *Antina* = A d - a n t o n i n a m, cu o contracţiune cam violentă, dar nu peste putinţă; există însă o altă dificultate maĭ specifică. Latinul A n t o n i n a tre-

buĭa să devină la Românĭ T i ĭ a, după cum din «Vidin» s'a făcut «Diĭu»; și localitățĭ numite T i ĭ a se și află în România, ba chĭar în Romanațĭ, tocmaĭ pe calea romană dela Islaz spre Recĭca. Fotino confundă pe *Antina* cu T i ĭ a: *Ἀντίνα ἢ Τία*, după cum le confundă și Vaillant: «Antine ou Tia», deși sînt doĕ puncturĭ geografice fórte depărtate unul de altul. T i ĭ a póte fi «Antonina»; dar *Antìna* — nu. Numaĭ printr'un duplu -i n n a s'ar explica conservarea finaluluĭ *n* în *Antina*. Eĭ bine, în regiunea unde Tabula Peutingeriană pune pe Romula, tot acolo la Ptolemeŭ, care ne dă nomenclatura din epoca dacică, se află *Ἀρκίννα*, A r c i n n a. Uniĭ archeologĭ o caută în Dolj (Rev. Română 1861 p. 421), alțiĭ în Gorj (Goss, p. 51), dar de o potrivă fără nicĭ o probă, recunoscênd însă uniĭ și alțiĭ că era în Oltenia. *Antina*, adecă A n t i n n a, fi-va óre numele cel vechĭu dacic al Romuleĭ, latinisat de către legionarĭ? Se scie că în latinitatea vulgară -ci- și -ti- se confundaŭ; ĭar la Româniĭ din Banat aceste grupurĭ fonetice se confundă până astăḑĭ. Prin *Antina* = A r t i n n a se justifică atât conservațiunea finaluluĭ *-ina*, precum și nescăderea inițialuluĭ *a* la vocală obscură, de óră-ce de'naintea luĭ *r* el se păstréză tot-d'a-una intact, fie tonic saŭ netonic. Maĭ rĕmâne o singură întrebare. De ce óre *-r-* a trecut în *-n-*? Ar fi fórte legitimă influința finaluluĭ *-n-* pentru a preface pe A r t i n n a în *Antina*, după cum s'a prefăcut *r* în *n* în «cu*n*u*n*ă = coro*n*am», «se*n*i*n* =

se*re*num», «mi*nu*n*e*» etc.; forma *Antina* totuşĭ pare a se fi născut pe o altă cale. Coloniĭ romanĭ îşĭ maĭ aduceaŭ a-minte de străbuna cetate A n t ī n u m în Italia, astădĭ «cività d' A n t i n o», nu departe de Roma în ţéra Marsilor, şi astfel numele oraşuluĭ dacic a fost modelat după o reminiscinţă italică. In scurt, *Antina* din A r t i n n a nu e o transiţiune curat fonetică datorită Românilor din epoca post-latină, ci este o latinisare din acele timpurĭ primitive ale colonisariĭ, când era încă próspetă în memoria legionarilor nomenclatura topică din Italia.

Aşa dară aceĭaşĭ localitate se chiăma la Dacĭ A r c i n n a saŭ A r t i n n a, latinesce R o m u l a saŭ R o m u n a. Din termenul latin supravieţuesce «Romanaţí = Romunates», ca nume al districtuluĭ întreg; din cel dacic – *Antina*, ruine ale vechĭuluĭ oraş, la cóstele căruĭa maĭ trăesce abia un sătuleţ numit maĭ tărdiŭ «Rîuşor», slavonesce R e c ĭ c a, de unde se scot pînă astădĭ — ne spune d. A. Odobescu — «acele late şi masive cărămidĭ, cărora dialectul local al Romanaţenilor le-a însuşit denumirea topică a *Antineĭ*, dicêndu-le c ă r ă m i d ĭ d e A n tina». Ba ce-va maĭ mult; în Romanaţĭ se dice cu acest sens chĭar simplu c ă r ă m i d ă -*a n t i n a*, la plural c ă r ă m i d ĭ - *a n t i n a*, fără adjectivalul «de» (D. Radulescu, c. Amăresciĭ de jos), cuvîntul *antina* ajungênd a exprime o cărămidă de calitate superióră şi funcţionând invariabil ca adverbul «gata» în: lucru gata, trébă gata, banĭ gata.

R o m a n a ţ ĭ şi *Antina* ar fi de ajuns ele singure pentru a dovedi nestrămutata stăruinţă a Românilor în Dacia luĭ Traian, spulberând aşa numita teoriă a luĭ Rösler. Dacă némul românesc ar fi venit de peste Dunăre abĭa în secoliĭ XII saŭ XIII, vr'o ḑece vécurĭ în urma luĭ Aurelian, atuncĭ dela cine óre ar fi căpĕtat el o nomenclatură dacolatină atât de pipăită ca *Antina* şi R o m a n a ţ ĭ?

APUC

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. II P. 1389—1416)

Apùc (*apucat*, *apucare*), vb.; saisir, empoigner, ravir, surprendre, atteindre, commencer, s'y prendre, s'acheminer, s'engager. Pe lîngă ĭ e a ŭ, care este expresiunea cea maĭ generală, se grupéză noţiunile maĭ mult saŭ maĭ puţin speciale de p r i n d, d o b â n d e s c, c a p ĕ t, r ă p e s c, î n h a ţ etc., sinonimĭ cu *apuc*, dar de carĭ el se deosebesce maĭ ales prin nuanţa fundamentală de ce-va neisprăvit, pe când în cele-lalte tóte acţiunea ne apare ca terminată. Tocmaĭ de aceea ele îşĭ pot prepune pe *apuc*, când noĭ voim să arătâm anume că este abia un început saŭ o parte din lucrare: *apuc* a l u a, *apuc* a p r i n d e, *apuc* a d o b â n d i şi aşa maĭ încolo; dar nu se póte dice: ĭ e a ŭ a *apuca* saŭ p r i n d a *apuca*. De aci se desvóltă apoĭ o mulţime de sensurĭ secundare, prin carĭ *apuc* se tot depărtéză din ce în ce de sinonimiĭ seĭ şi'şĭ capĕtă pe deplin — nu *apucă* a c ă p ĕ t a — o individualitate bine definită. Intr'unul şi a-

celaşĭ pasagĭu, *apuc* póte fi întrebuinţat în treĭ saŭ maĭ multe sensurĭ diferite; bună-óră la Anton Pann, Prov. I, 62:

Ca în loc să se *apuce* de negoţ saŭ meşteşug,
Eĭ, p'alţĭ asemenĭ cu dînşiĭ găsind, fac prieteşug
Şi *apuc* prin mahalale împreună înhăĭtaţĭ,
Umblă, mirósă pe uliţĭ, ca nişte înverşunaţĭ:
Or-ce zbóră, li se pare că îl vor puté mânca,
Intind felurite curse în mână a'l *apuca*...

Cunóscem treĭ derivaţiunĭ propuse pînă acum pentru *apuc*. Cea maĭ veche: «per metathesin a verbo o c c u p o» (Lex. Bud.), a fost susţinută de Cihac prin următorul paralelism semasiologic ingenios: «spaĭma *apucă* inimele = pavor o c c u p a t animas; a se *apuca* de ce-va = o c c u p a r i aliqua re; a *apuca* pre cine-va = o c c u p a r e aliquem». A doua etimologiă apropiă pe *apuc* de termenul juridic teodosian a p o c h o din ἀποχή «encaisser» (Cipar). A treĭa, cea maĭ nouă şi maĭ argumentată, trage pe *apuc*, prin forma metatetică intermediară a u p u c = a u c u p, din latinul a u c u p o (Burlă). Lăsâm la o parte ipótesa dela mijloc. Din cele-lalte doĕ, prima admite trecerea iniţialuluĭ netonic *o* în *a* şi tot-o-dată o metatesă; cea a treĭa, corectă sub raportul vocalismuluĭ (*apuc* :: aupuc = ascult :: ausculto), necesitézâ şi ea totuşĭ o metatesă nejustificată pe tărîmul specific românesc, de óră-ce din cele doĕ exemple citate, unul — «ruguma» (= it. rugumare) lîngă «rumega» (= lat. rumigare) — este latin rustic, nu românesc; ér altul:

«aştcpt = adspecto», chiar dacă ar fi sigur, nu cuprinde o metatesă, ci numaĭ o equaţiune fonetică disimilativă, căcĭ din «adspecto» se face românesce «aspept», de unde «aştept» prin disimilaţiunea «sp + p = st + p». Noĭ respingem dară câte-trele; şi le respingem cu atât maĭ vîrtos, cu cât aceïaşĭ rădăcină ca în *apuc* ni se presintă în latinul a p i s c o r. Aşa la Plaut:

Tace sis modo, sine me hominem a p i s c i...
(Epid. V, 2 v. 3)

este românesce: «Rogu-te să tacĭ pînă ce'l voĭu *apuca*!» Aceĭaşĭ rădacină se regăsesce în sanscritul ā p (āpati, āpnoti) şi zendicul a p (apāiti) «atteindre, obtenir, acquérir»; apoĭ în grecul *ἅπτω*, de ex.: «*ἅπτεσθαι ἀνθρώπου τινός* = a p i s c i hominem».

Acum, fără a maĭ vorbi despre formele sanscrită şi zendică, să constatâm că latinul a p i s c o r, grecul *ἅ π τ ω* şi românul *apuc* se desbină numaĭ prin elementul sufixal. De unde însă vine al nostru -u c în *apuc?* Pe de o parte, *apuc* se află atât în dialectul daco-român, precum şi'n cel macedo-român; pe de alta, sufixul verbal -u c n'are o existinţă propriă la Românĭ. Prin urmare, forma întrégă *apuc*, ér nu numaĭ rădăcina a p, trebue să se tragă dintr'un prototip italic. In adevĕr, latinul a p i s c i derivă din simplul a p ĕ r e: «comprehendere antiqui vinculo a p ĕ r e dicebant» (Paul. Diac.). Din acest à p e r e se desvóltă o formă latină derivată a p ū c a r e, întocmaĭ după cum din m à n d e r e vine m a n d ū c a r e şi după cum din latinul vul-

gar b a t t ĕ r e s'a născut b a t t ū c a r e, de unde portugesul b a t u c a r, în carĭ -ūc- servă numaĭ la întărirea noţiuniĭ celeĭ fundamentale. Raportul este matematicesce exact:

a p ū c a r e :: a p ĕ r e
= mandūcare :: mandĕre
= battūcare :: battĕre.

Intru cât nu se póte rădica în acéstă privinţă nicĭ o obiecţiune fonetică saŭ morfologică, românul *apuc* reconstituă dară o vorbă italică rustică perdută a p ū c o, strîns înrudită cu clasicul a p i s c o r (ad-ipiscor, ind-ipiscor, red-ipiscor, ind-episci, ind-epto).

Diferitele sensurĭ ale luĭ *apuc*, maĭ mult saŭ maĭ puţin, se desfăşóră şi se înlânţuesc cam în următorul mod:

saisir = empoigner;
empoigner = ravir;
ravir = surprendre;
surprendre = atteindre;
atteindre = commencer,
commencer = s'y prendre;
s'y prendre = s'acheminer;
s'acheminer = s'engager.

I°. *A p u c* «e m p o i g n e r».

Proverbĭ şi locuţiunĭ proverbiale:

Despre ceĭ făţarnicĭ, şi maĭ cu samă despre femeĭ ipocrite: «Ḑioa fuge de bivol, şi nóptea *apucă* pe dracu de córne (Pann, III, 65).

Amenințare pentru ceĭ șovăitorĭ pe calea cea bună: «Când te-a scăpa Dumneḍeŭ, dracul te și *apucă*» (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

«Despre un om sgârcit: la acela nu'ĭ *apucă* șórecele sfărmitura de pe masă» (R. Simu, Trans., c. Orlat).

Despre morțĭ: «Ce *apucă* pămîntul, lesne se uĭtă» (I. Călugărénu, Tecuciu, c. Movilenĭ).

Din Iordachi Golescu (Conv. lit. 1874 p. 71): «Aĭ *apucat* pisica de códă, învîrtesce-o să nu te sgârie = pe vrăjmaș când îl supuĭ, să te îngrijescĭ de el».

Proverb juridic: «Pînă nu *apucĭ* pe cel drept, cel strîmb nu ese» (Pann, II, 30).

Despre ceĭ nenorocoșĭ:

Ce *apucă*,
Se usucă.

(Hințescu)

Pentru francesul «ôte-toi de là que je m'y mette»:

De ar muri socrul
Ca să'ĭ *apuc* locul.

(Pann, I, 103)

Cu acelașĭ sens: «De ar muri moșul, să'ĭ *apuc* toĭagul» (ibid.).

Doĭna «Florica»:

Cin'o să'mĭ *apuce* l o c u l
Să'șĭ fericéscă norocul?..

(Alex., Poes pop. 2. 278)

«A *apuca* cap de fune = trouver un point de départ».

Cantemir, Chron. II p. 17, după ce citéză un pasagiŭ din Iornande, urméză: «de aice vor unii să *apuce* cap de fune și să aréte, că acești Ostrogothi rămași să fie lăcuit pre locurile Dakieĭ...»

Altă locuțiune archaică: «*apucă* ca gaĭa mațul» (Cantemir, Chron. II, p. 8) = «sans discernement».

G. D. Teodorescu, Proverbe p. 83: «Românul dice: pentru asta aș pune mâna'n foc! saŭ: nu pot să'mĭ puĭu mâna'n foc pentru dînsul! In Moldova se'ntrebuințéză cu același înțeles expresiunea: *apuc* foc cu gura! ér în Muntenia: ĭeaŭ foc în gură».

In loc de «*apuc* cu gura», în graĭul vechiŭ: «*apuc* cu rostul», literalmente «cu ciocul», «rostro», ceĭa ce este maĭ potrivit.

Dosofteĭu, 1680, ps. XLIX:

. . . drep-ce tu povestești îndereptările mĭale și *apuč* lĭagĭa mĭa cu rostul tău...?	. . . quare tu enarras justitias meas, et assumis testamentum meum per os tuum. . .»

unde la Coresi, 1577: «priimești zisa mé», ĭar la Silvestru, 1651: «iaĭ legătura mĭa».

«A *apuca* pe-a-mânele = a se sili să ĭea care maĭ de care».

I. Créngă, Moș Nichifor Coțcarĭul (Conv. lit. 1877 p. 375): «pe vremea aceea era bine să fiĭ hara-

bagiŭ în tîrgul Némțuluĭ, că *te-apucaĭ* p e - a m â n e l e...»

«Cât *apucă* piciorul = în fuga mare».

Alexandri, «Româniĭ și poesia lor»: «Cuĭ nu'ĭ place să vadă alergând pe un șes întins o poștă românéscă cu opt caĭ? Caiĭ alérgă cât le *apucă* p i c ĭ o r u l...»

In agonie, i se pune bolnavuluĭ o lumînare în mână. Așa fiind obiceiul, nu e bine să móră cine-va fără lumînare. De aci, în balada «Corbea»:

Arnăuțĭ că trimetea
Pe roșul a'ncăleca;
Dar cine'l încăleca,
La pămînt trântit cădea:
L u m î n a r e n'*apuca*...

(G. D. T., Poes. pop. 530)

«Când cine-va se silesce la mâncare, ḑice: *apuc* ce-oĭu *apuca*, și fug la trébă...» (I. Rugescu, Iașĭ, c. Bădenĭ).

Intre locuțiunĭ proverbiale, se maĭ aude în popor:

«P'ar'că a *apucat* pe D u m n e ḑ e ŭ de p i c ĭ o r!» când arétă cine-va o bucurie necumpĕtată saŭ când se îngâmfă de o dată, creḑêndu-se pré-mare, pré-fericit etc.

«Te *apuc* d e c u v î n t» = să nu uițĭ ce spuĭ; să te țiĭ de vorbă.

«Il *apuc* d e s c u r t» = stăruesc să facă fără zăbavă saŭ fără șovăire.

«*Apuc* pe cine-va d e o c h ĭ» = vréŭ să'l fac a crede ce-va ce nu este...

Dosofteĭu, 1680, ps. LXX:

. . . alergaţ de'lŭ *apucaţ*, că nu ĭaste cine'l izbăvi..	. . . persequimini et c o m p r e h e n d i t e eum, quia non est qui eripiat...

unde la Coresi, 1577: «goniţi şi p r i n d e ţ i el».

Dosofteĭu, 1673, f. 13 b:

Tupilă s'*apuce* şi să c ă p u ĭ a s c ă,
Pre mişel să tragă'n laţ şi să'l smeréscă...

Cantemir, Ist. Ieroglif. (Mss. în Acad. Rom. p. 220): «sabiĭa zavistiiĭ mănunchĭu nu are, şi orcine a-mână ar *apuca*-o, nerânit şi nebetejit să rămâe nu poate...»

Nic. Muste, Letop. III, p. 17: «... l'aŭ îmbrăcat pre dănsul (Dimitraşco Cantacuzino) cu caftan de domniea ţăriĭ în locul luĭ Petriceĭco Vodă, fiind Impărăţiea la Obluciţă, şi ĭ-aŭ dat poroncă să strice toate cetăţile de aice din ţară, să nu le *apuce* Leşiĭ cu oştĭ...»

Zilot, Cron. p. 31: «de mulţĭ anĭ întrând supt jugul biruluĭ şi al supuneriĭ, şi ne maĭ *apucând* arme, cursul anilor şi împilarea ce aŭ avut în tótă vremea ĭ-aŭ desbrăcat [pe Românĭ] de mărimea

inimeĭ, care nasce vitejia şi îndrăznéla, şi ĭ-aŭ îmbrăcat cu spaĭma şi cu frica...»

Beldiman, Tragod. v. 139:

Unuĭa iĭ sbóră mâna, pe altul în cap lovesc,
Şi pe altul unde-*apucă*; mórtea cât pot prelungesc...

A. Pann, Erotocrit, II, p. 86:

Insă amîndoĭ stătură pe caĭ ca nisce voĭnicĭ,
De care se îmbunară toţĭ câţĭ privĭa, marĭ şi micĭ
Apucară alte suliţĭ, şi s'aŭ repeḑit pe loc,
Căutând să se lovéscă tot la primejdios loc...

Balada «Mihu Copilul»:

Codrul mi'l lăsaţĭ,
Gĭugul *apucaţĭ*,
Că nu sînteţĭ voĭ,
Nu sînteţĭ ca noĭ
Ómenĭ de mândrie,
Bunĭ de vitejie...

Figurat: «*apuc* sborul = prendre l'essor».

Gr. Alexandrescu, «Meditaţiă»:

Vara 'şĭ *apucă* sborul spre ţĕrmurĭ depărtate,
Al tómneĭ dulce sóre se plécă la apus...

«A *apuca* pe cine-va pentru datoriĭ, pentru bir, pentru pagube etc. = a'l trage la respundere».

Dr. Polysu: «L'am *apucat* să'mĭ plătéscă = ich packte ihn an, mich zu bezahlen...»

Constantin Brâncovan, 1694 (Cond. Mss. în Arch. Stat. p. 63): «au fost *apucat* datornicii şi pre jupănésa Mara sora lui Mihai Drosul...»

Acelaşĭ, 1694 (ibid. p. 89): «*apucăndu*'l Iorga Cauşul pentru aceşti bani ce scrie mai sus, ca să'i dé, şi el neavănd banii să să plătéscă...»

A. Pann, Prov. III, 46:

> *Apucase* pe cĭobanul
> Paguba să'ĭ împlinéscă...

In acest sens, *apuc* se póte construi cu d e: *apuc* de datoriă, *apuc* de chiriă, *apuc* de pagubă etc.

Cântec din Moldova:

> Că te-a zări vr'un panţir
> Şi te-a *apuca* d e bir
> Şi d e posne ce-aĭ făcut
> Din Vasluĭu şi pînă'n Prut!...
>
> (Caranfil, Valea Prutuluĭ, 1)

«A *apuca* D o m n i a» saŭ «a *apuca* S c a u n u l» este a ajunge la tron prin mijlóce piezişe.

Moxa, 1620, p. 376: «dupâ Costantinŭ *apucâ* Martinŭ domniĭa...»

Ibid. p. 391: «se râdicâ unŭ fečorŭ a lui Andronicŭ Duca de adŭnâ voinici şi se ispiti să *apuce* domniĭa, ce mainte'lŭ *apucâ* arma şi i se vărsâ săngele...»

Zilot, Cron. p. 116: «mişcările Porţeĭ şi ale Grecilor fanarioţĭ, cariĭ vîna de mult a *apuca* şi Scaunul Ţěreĭ Românescĭ cum *apucaseră* al Moldoveĭ cu anĭ maĭ nainte...»

Din activul *apuc* «empoigner», una şi aceĭa-şĭ formă «a se *apuca*» funcţionéză în patru chipurĭ, pe carĭ nu trebue să le confundâm: 1°. ca verb reflexiv, de ex.: «mě *apuc* de pěr»; 2°. ca verb re-

ciproc: «eĭ se *apucă* unul pe altul»; 3° ca verb deponent: «eŭ mĕ *apuc* de cutare»; 4°, ca verb pasiv: «el se *apucă* = este saŭ póte fi prins».

a) Reflexiv: «s'empoigner soi-même».

Costachi Negruzzi, «Alexandru Lapuşnénul», III: «Ah, ce foc simt că mĕ arde! — strigâ bolnavul, *apucându*-se cu mânile de pântece...»

b) Reciproc: «empoigner l'un l'autre».

Balada «Mihu Copilul»:

Ianuş Ungurén,
Mihul Moldóvén,
De-o parte se duc,
La luptă s'*apuc*...

Balada «Vidra»:

Eĭ de brâe s'*apucară*
Şi la luptă se luară,
Di de vară
Pînă'n séră...

Balada «Păunaşul Codrilor»:

Eĭ de brâe s'*apucaŭ*
Şi la luptă se luaŭ...

Balada «Tudor»:

Eĭ de. brâe s'*apuca*
Şi la luptă se'nclesta...

(Marian, Buc. I, 16.)

c) Deponent: «a se *apuca* de = empoigner, ne pas laisser tranquille».

Pravila Moldov. 1646, f. 11: «de va avĭa neştine un dulău tare şi dărz şi va mănca pre toţŭ dulăii,

şi de să va *apuca* de vre unŭ dulău mai slabŭ şi'l va birui . . .»

Nic. Muste, Letop. III, p. 13: «Boïeriĭ s'aŭ *apucat* de Stefan Petriceïco, ce era Clucer mare, fiind bătrăn şi boïer de ţară, numaĭ să'l rădice Domn . . .»

Enachi Cogălnicénu, Letop. III, p. 198: «Constantin Vodă în Moldova domnĭa cu pace, *apucăndu*-se de capul preoţilor să'ĭ înveţe carte . . .»

d) Pasiv: «se laisser empoigner».

I. Văcărescu, p. 64:

> Când s'o *apuc*, sbóră;
> Când staŭ, se scobóră;
> Nicĭ va să se ducă,
> Nicĭ nu se *apucă* . . .

II⁰. *Apuc* «ravir».

Dicţionar Mss. bănăţén circa 1670 (Col. I. Tr. 1883 p. 424): «*Apuk*. Rapio. Apprehendo».

Despre ómenĭ lacomĭ se ḑice: «*apucă* ca lupul» (D. Negoescu, Dîmboviţa, c. Pietroşiţa).

«iii! ala e sciĭ ca lupul: umblă numaĭ s'*apuce*!» (D. Georgescu, Ialomiţa, c. Coşerenĭ).

Varlam, 1643, II f. 45 a: «să ne oprimŭ urechile de-a ascultaré căntece lumeşti de ĭuboste, mănule de-a *apucarĭa* şi de-a prâdarĭ ạ . . .»

Indreptarea legiĭ, 1652, p. 360: «atunce'l *apucarâ* diavolii deîn mănile părinţilor luĭ şi perirâ cu dînsulŭ . . .»

Dosofteĭu, 1680, ps. CIII:

Țâncii leilor scâncindŭ să *apuce*...	Catuli leonum rugientes ut r a p i a n t...

unde la Coresi, 1577: «răcăiĭa să r ă p é s c ă...» Arsenie din Bisericanĭ circa 1650 (Mss. în Acad. Rom.), ps. LXXXI:

... *apucați* pre cel méser și pre cel mișel diîn mănule păcâtosului...	... e r i p i t e pauperem et egenum de manu peccatoris...

la Coresi, 1577: «l u a ț i méserulŭ și mișelul»; la Silvestru, 1651: «s c o a t e ț i surmanulŭ și lipsitulŭ...»

Dosofteĭu 1673, f. 10 b:

> Dobitoc sălbetec de câmp și de luncă,
> Jigâniĭ siriape ce strică s'*apucâ*...

III°. *Apuc* «s u r p r e n d r e».

Când voim a apĕsa asupra elementuluĭ de «ceva neașteptat», se ḑice: *apuc* f ă r ă v e s t e.

Pravila Moldov. 1646, f. 89: «de va lua bărbatul pre muĭare numai cu voĭa sa, ce să dzice să o *apuce* f ă r â d e v ĭ a s t e cu arme sau și fârâ de arme...»

Când e vorba de a pre'ntimpina pe alt cine-va, se ḑice: *apuc* i n a i n t e, o expresiune care se întrebuințéză maĭ adesea într'un alt sens, după cum vom vedé maĭ jos.

Biblia luĭ Șerban-Vodă, 1688, f. 625 (Iudith. VII, 17):

Şi s'au rădicat tabăra fiiloră lui Amonŭ şi împreună cu ei 5000 den fiii lui Asurŭ, şi s'au tăbărât în vale, şi au *apucat* înainte apele şi izvoarăle apelorŭ fiilorŭ luĭ Israilŭ . . .	Et promoverunt castra filiorum Ammon, et cum eis millia quinque filiorum Assur; et castrametati sunt in valle, et praeoccupaverunt aquas et fontes aquarum filiorum Israel . . .

Maĭ obicĭnuit însă se întrebuințéză simplul *apuc*. A. Pann, Prov. I, 108:

Şi'n sat la zapciŭ se duce.
Grăbind din somn să'l *apuce* . . .

Balada «Codrénul»:

Vr'un creştin de'l întâlnĭam,
Averile 'ĭ împărțĭam:
Cu doĭ caĭ de'l *apucam*,
Unu'ĭ dam, unu'ĭ luam . . .

I. Văcărescu, p. 198:

Al nostru cés şi el sosesce;
Orĭ-cum îl vom *apuca*,
Indrăznéla izbutesce
Cât cu minte vom umbla . . .

Dosofteĭu, Liturgiar 1674 (Molitve la pĭatdesĭat f. 115 a): «carele nĭ-aĭ spodobit, pre neşte păcătoşŭ, şi la această dzâ să *apucăm* cu ispovédanie şi cu rugâ fața sfințieĭ tale . . .»

Şépte-taĭne, 1644, p. 17: «Pentru prunculŭ de să va prileji spre moarte, şi va vré preutul să'l

botédze, şi să va téme că nu'lŭ va *apuca* c u s u f l e t ŭ să-ĭ cetéscă molitvele . . .»

Despre locuţiunea «*apuc* D o m n i a», care póte să însemneze: «surprende le trône», vedĭ maĭ sus.

Cu sensul de «surprendre», *apuc* se întrebuinţéză maĭ ales în privinţa bólelor celor năprasnice şi a tot felul de durerĭ saŭ suferinţe.

A. Pann, Prov. III, 68:

> Te mirĭ ce îşĭ fac nălucă
> Şi f r i g u r i l e 'ĭ *apucă* . . .

Ibid. I, 121:

> Eĭ mĕ veninéză cu spirtosul duh,
> Şi pe loc m'*apucă* t u s e a cu năduh ..

Balada «Năluca» :

> Inghiţĭa de doă orĭ
> Şi'l *apuca* recĭ f i o r ĭ . . .

I. Créngă, Capra cu treĭ iedĭ (Conv. lit. 1875 p. 341): «Şi bocesce el, şi bocesce, pînă îl *apucă* l e ş i n . . .»

Tot aşa despre factoriĭ ceĭ mitologicĭ aĭ bólelor, de ex.: «îl *apucă* I e l e l e» saŭ: «îl *apucă* din Ĭ e l e».

Alexandri, Haĭmană: « . .am ajuns a fi nervos de când mĕ aflu în serviciul Statuluĭ. Sciĭ că mĕ *apucă* n ă b ă d ă ĭ c e l e când vĕd un plic ministerial . . .»

«Intre blăsteme se aude: să'l *apuce* R u s a l i i l e!» (G. Maĭor, Tutova, c. Plopana).

Tot așa, ba încă maĭ pe neașteptate, *apucă* pe om m ó r t e a.

Balada «Balaurul»:

> Săĭ, bădiță ortomane,
> Că m'agĭunge la cĭolane!
> Săĭ, bădiță, de mĕ scóte,
> Că m'*apuc* f i o r ĭ d e m ó r t e!..

Psaltirea Șcheĭană circa 1550 (Mss. în Acad. Rom.), XVII:

. . . *apucară*-me cursele morției...	. . . p r a e v e n e r u n t me laquei mortis...

unde la Silvestru, 1651: «l u a r ă-mâ pre dinainte», ĭar la Dosofteĭu, 1680: «înainte mă s ă r g u i r â», și numaĭ în Biblia luĭ Șerban-vodă, 1688: «*apucatu*-m'aŭ».

Moxa, 1620, p. 360: «zicĭa toți: pănâ nu vomŭ vedía fața înpăratului (Tit), să nu ne întoarcemŭ întristați și măhniți; ce'l *apucâ* moartĭa mainte de vréme, numai ce domni doi ai...»

In acelașĭ mod ne *apucă* f r i c a, s p a ĭ m a, g r ó z a, tot ce ne sperĭă.

Costachi Negruzzi, Zoe, III: «Une orĭ un t r e m u r fioros o *apuca*, alte-orĭ radica frumoșiĭ seĭ ochĭ spre cer și suspinând îșĭ frângea mâĭnele...»

A. Pann, Prov. III, 67:

> C'un cuvînt, e o nălucă:
> S'o vedĭ g r ó z ă te *apucă*...

De la Vrancea, Sultănica p. 229: «și tot răcnĭa d'o *apucaŭ* g r ó z e l e, maĭ ales când scrîșnĭa din dințĭ și învîrtĭa sabia...»

Balada «Doncilă»:

Dar uń p l â n s m'aŭ *apucat*,
Că pe fetele din sat
Grea urgie aŭ picat...

Despre suferințe maĭ mărunte:

M'*apucă* d o r și s u s p i n...

(J. B. 31)

saŭ:

Intru'n casă, o aud,
Și m'*apucă* d o r u l crud...

(Alex., Poes. pop. [2], 303)

Intr'un sens glumeț:

Alexandri, Florin și Florica, sc. 1: «de când nu maĭ am pe nime în capu meŭ ca să mĕ siléscă la trébă, m'o *apucat* o s f â n t ă d e l e n e de mi se rup fălcile...»

Ca o necesitate fatală, cu voe saŭ fără voe, ne *apucă* s o m n u l.

Balada «Corbea»:

De când, maĭcă, am întrat,
Pic de vin n'am maĭ gustat,
S o m n nu m'a maĭ *apucat*...

(G. D. T., Poes. pôp. 508)

M â n i a fiind privită ca un fel de bólă, când vedem pe cine-va supĕrat, maĭ cu samă fără temeïu, ḑicem cu ironiă: «l'a *apucat!*» saŭ: «érăşĭ îl *apucă!*» orĭ îl întrebâm în bătae de joc: «când te-*apucă*, mult te ţine?»

După bóle, durerĭ, suferinţe saŭ alte neajunsurĭ, o mare sferă în care se întrebuinţéză *apuc* «surprendre» sînt schimbările timpuluĭ; ast-fel se ḑice că: ne *apucă* ḑ i u'a, ne *apucă* n ó p t e a etc., maĭ ales însă atuncĭ când ne temem de o asemenea a p u c a r e.

Balada «Chira Chiralina»:

Marfa ce-o avem
In curţĭ s'o băgâm,
Căcĭ ḑ i o a ne-*apucă*,
Potira ne'ncurcă...

(Burada, Dobrogea, p. 110)

Doĭna «Decât ruda şi vecinul»:

Fie nóptea cât de mare,
Că tot mică mi se pare:
Trece 'ngrab ca o nălucă,
Ḑ i o a'n braţe'ĭ te *apucă*...

(Alex., Poes. pop.², 356)

Zilot, Cron. p. 33: «zăḥovindu-se óre-şĭ-ce şi *apucându'*ĭ ḑ i u a, ĭ-aŭ vĕḑut uniĭ-alţiĭ...»

Ibid., p. 111: «când se apropie de ḑio, începênd a cânta cocoşiĭ des şi jiganiile temêndu-se să nu le *apuce* l u m i n a ḑ i l e ĭ prin locurĭ primejdióse pentru dînsele, pe unde ele nóptea umblă de'şĭ agonisesc hrană, fug de se ascund în vizuinĭ...»

«Primăvara ómeniĭ ḑic: haĭ la plug, că ne-a *apucat* c ĭ o c î r l i a tot în'sat» (P. Mihăescu, Braila, c. Cécâru).

Doĭna «Drum la dél»:

Ostenit mereŭ de ducă,
N ó p t e a 'n codri mĕ *apucă*...
(Alex., Poes. pop. ², 277)

Altă doĭnă:

N ó p t e a 'n drum o *apuca*,
Ea mergea, calea'şĭ perdea
Şi 'ntr'un rîŭ adînc cădea...
(Ibid. 49)

A. Odobescu, Dómna Chiajna, p. 97: «Or fi călătorĭ şi i-o *apucat* n ó p t e a pe drum...»

In Dolj, în loc de «ne *apucă* nóptea» se ḑice: «ne c o p r i n d e nóptea» (N. Guran, Craĭova).

Balada «Darie şi potira»:

Căcĭ pe mine mĕ vor duce,
S é r a ca să nu m'*apuce*,
Sus la locul de pĭerḑare,
Locul de spînḑurătóre...
(Marian, Bucov. I, 15)

Cantemir, Ist. Ieroglif. p. 253: «într'acĭa dzi pănă în sară călătorind, unde î n t u n é r e c u l îl *apucă* acolĭa popasul şi masul îşĭ făcu...»

Nic. Muste, Letop. III p. 54: «*apucăndu*'l v r e m e a acolo tăbărît, n'aŭ cutezat să ésă...»

Din *apuc* «surprendre» se desfăşóră dela sine *apuc* «atteindre», ambele sensurĭ confundându-se une-orĭ, de pildă:

Nic. Costin, Letop. II p. 103: «când aŭ sosit boĭeriĭ la Ţarigrad, n'aŭ *apucat* pe Vezirul acolo, fiind acum eşit şi purces la Odriĭu...»

Balada «Blăstemul»:

De mergea ce maĭ mergea,
Greŭ zăduf îl *apuca*,
Osténéla l' a j u n g e a
Şi el, măre, se culca...

(G. D. T., Poes. pop. 438)

IV⁰. *A p u c* «atteindre».

Sinonim cu a j u n g, dar numaĭ în timp, anume la viitor saŭ la trecut, niciĭ o dată în spaţiŭ. Se construesce cu relativul «de», cu acusativul, cu «pînă», cu «din» saŭ «dela».

1⁰. Cu «de»:

Pravila Moldov. 1646, f. 15: «el va *apuca* mainte de toţŭ de va ţinĭa acelŭ locŭ...

Ibid. f. 92: «*apucâ* de le aflâ firĭa, şi de-aciĭa le scoate den minte...»

Miron Costin, Letop. I p. 240: «Schindir-paşa tot cu acea năvălă aŭ lovit la başca cea den jos, şi îndată aŭ întrat Eniceriĭ în başcă; sărit'aŭ Leşiĭ de lăngă şanţurĭ, şi aŭ *apucat* de aŭ scos o samă de pedestrime ce era în başcă, éră maĭ mulţĭ aŭ perit...»

Nic. Costin, Letop. II p. 13: «Leşiĭ *apucase* de pusese oaste de a lor prin cetăţĭ: la Némţ, la Sucéva...»

Ibid. p. 83: «Închisăse pe Rugină Sulgerul şi pe Ştefan Luca Visternicul pentru baniĭ năpăştilor

în Visterie; ce Rugină *apucasă* de grabă de întorsăse oamenilor...»

Neculce, Letop. II p. 267: «Deci el [Dediul Spătar] într'o noapte aŭ îmbătat pre Siimenĭ, pe străjăriĭ ce'l păzĭa, şi s'aŭ slobozit cu o frănghie pe o feréstră din turn pănă gĭos, şi aŭ *apucat* de aŭ încălecat pre cal şi cu doĭ fecĭorĭ şi aŭ fugit...»

Acelaşĭ, p. 280: «[Constantin Vodă Duca] aŭ trimis noaptea un stég de Lipcanĭ să ĭa pe Turculeţ din măna oamenilor Caĭmacanilor să'l ducă la Iaşĭ; ĭar pănă a merge Lipcaniĭ, Turculeţ aŭ *apucat* de aŭ scăpat...»

2⁰. Cu acusativul şi cu «pînă»:

«Intre juraminte: să n'*apuc* Pascele! să n'*apuc* Crăcĭunul!» (G. Poppescu, Ialomiţa, c. Broscenĭnoĭ); ér ca blăstem: «să nu *apucĭ*...», «să nu *apuce*...»

Cu acelaşĭ sens: «să n'*apuc* pînă la...», după cum se ḑice: «se n'a j u n g pînă la...»

Dr. Polysu: «bolnavul n'*apucă* pînă mâîne = der Kranke erlebt nicht die Nacht», ceea ce şi maĭ bine se exprimă prin acusativ: «bolnavul n'*apucă* ḑiua de mâîne».

Tot noţiunea de «atteindre» este atuncĭ când, vorbindu-se despre un om din trecut, de care nu mulţĭ îşĭ maĭ aduc a-minte, dar care ne fusese cunoscut întru cât-va, noĭ ḑicem: «l'am *apucat* încă».

Jipescu, Opincaru p. 58: «Taĭca bĭetu — că voĭ

nu l-ațĭ *apucat* — ĭera Rumân dĕ 88 dĕ anĭ fără doĭ. . .»

Ibid. p. 132: «Nevoĭa duce pĕ Rumân maĭ mult cum nu vrea ĭel. Cum a fost și i să'ntâmplâ răposatuluĭ Barbu Pisăŭ — că par'că știĭ, or l'aĭ *apucat*? — țăran dĕla munte, d'încolo . . .»

De asemenea se póte ḑice: am *apucat* un lucru, am *apucat* un obiceĭu, am *apucat* un port, când e vorba despre ce-va vechĭu, care nu se maĭ întrebuințéză.

Miron Costin, Letop. I p. 28: «chivere, care am *apucat* și eŭ și la boĭeriĭ țăriĭ noastre . . .»

Pravila Moldov. 1646, f. 59: «cine va îngropa pre mortŭ ce va fi otrăvit, și nu va socoti toate lucrurile și obyčéele ce s'aŭ *apucatŭ* într'acel locŭ de să fac, face prepusŭ cum să'l fie el otrâvitŭ . . .»

Proverb:

Fie-care cum *apucă*,
Ast-fel trebuc s'o ducă . . .

(Pann, I, 72)

A. Pann, Prov. II, 12:

. . . . pré mult e răzgăĭat:
El de vorbă nu se bate, ține ce a *apucat* . . .

De la Vrancea, Sultănica p. 217: « . . .le spuneaŭ câte în lună și în sóre: ba de Turcĭ, ba de Tătarĭ, ba de Calmucĭ, ba de căpcăuniĭ cu doĕ gurĭ, ba de Muscalĭ, ba de Nemțiĭ cu códă; mĕ rog, din câte omul *apucă* și vede, aude și nu uĭtă . . .»

Se dice maĭ ales: *apuc* din bătrânĭ etc., în graĭul actual maĭ adesca: *apuc* dela...

3°. Cu «din» şi «dela»:

Act moldovenesc din 1656 (A. I. R. III p. 233): «nič l'aŭ ţănut [acel sat] Stoĭan uşérĭul nič dănăoară, ce l'au *apucat* încă den părinţii lor c'au fost domnesču pănă la Ştefan-vodă Tomşé...»

Altul din 1657 (ibid. p. 238): «să caute acei oameni buni cu sufletele lor cum or şti cu dreptul de răndul acelui sat Mihalcĭul, a cui au fost, şi cum au *apucat* ei d i n moşii lor şi d i n parinţii lor...»

Cantemir, Chron. I p. 292 «pre malul Oltuluĭ să să fie văzând nişte temeliĭ ca de cetate, cărora ţăraniĭ de pre acolo lăcuitorĭ, d i n bătrâniĭ lor *apucând*, le zic Curţile luĭ Ler-împărat...»

Acelaşĭ, Ist. Icroglif. p. 25: «Povéstć Vidriĭ noĭ Brebiĭ d i n moşiĭ-strămoşiĭ noştri aşa am *apucat'o*, aşa o mărturisim şi aşa o întărim...»

Neculce, Letop. II p. 203, vorbind despre o tradiţiune istorică: «letopiseţul de acésta nu scrie nemică, éră oameniĭ aşa vorbesc că aŭ *apucat* uniĭ d i n t r u alţiĭ...»

De la Vrancea, Sultănica p. 9: «Pĕrul lins, cu unde albăstruĭ, îl pórtă 'n tâmple; aşa a *apucat* d e l a mă-sa şi mă-sa d e l a mă-sa: obiceĭu adus de pe obârşia Ialomiţeĭ...»

Când însă *apuc* se construesce cu o locuţiune infinitivală, noţiunea de «atteindre» se plécă către

acea de «commencer», fără totuşĭ ca trecerea să fie deplină.

De aci:

V°. Apuc «commencer».

Exprimă ce-va mijlociŭ între încep şi ajung, ast-fel că adesea e aprópe peste putinţă a deosebi nuanţa cea hotărîtă.

A. Pann, Prov. II, 83:

Ca doă óă când s'alérgă
Şi a se cĭocni *apucă*,
Un' din eĭ o să se spargă
Şi trebue să se ducă...

Ibid. III, 79:

Vĕḑĕnd dar Ovreĭul, stând, se socoti
Cu înşelăcĭune dulap a'nvîrti;
Apucă şi ḑice unuĭ alt hamal:
Voĭnice...

Jipescu, Opincaru p. 27: «Uni dulăĭ, măgulitorĭ lingăriţĭ domneştĭ, nicĭ n'*apucă* să să crape bine dĕ ḑiuă şi merg la Domn cu zîmbĭet prefăcut, cu trupu 'mlădiat către la pămînt, şi'ĭ tócă la urechĭe Domnuluĭ câte ale tóte...»

Doĭna luĭ Petrénu:

N'*apucaĭ* să'mbuc o dată,
Cĭocoĭul îmĭ face plată
Şi mĕ ĭe la schingĭuit
Că nimic nu ĭ-am cosit...

(Alex., Poes. pop. ². 259)

Moxa, 1620, p. 376: «domni numai unŭ anŭ şi nu *apucâ* să facâ ce-va ca să se cunoascâ...»

Pravila Moldov. 1646, f. 1: «de va fi *apucat* celalalt să fie sămănat pămăntul . . .»

Ibid. f. 37: «cela ce să va svătui să ucigâ pre vre un diregătorĭu dela vr'un tărgŭ, și de nu va fi *apucatŭ* să facâ moarte, să nu să cérte ca cela ce suduĭaște domniĭa, ĭarâ numai să i să tae capulŭ . . .»

Miron Costin, Letop. I p. 257: «Aŭ căutat Radul vodă la boĭerĭ și le-aŭ zis: aŭ nu v'am spus că acest om de boĭerie nu este? Ĭară cătră dănsul aŭ zis: eŭ, măre, încă pe boĭerie n'am *apucat* a'țĭ zice; și așa aŭ zis Armașuluĭ: ĭeĭ gărbaciul! și aŭ pus de ĭ-aŭ dat 300 de toĭege . . .»

Act moldovenesc din 1680 (A. I. R. I p. 140): «ne am învoit și ne am așăzat tot pre ačasta tocmală să ție dumnĭalui locul dela mine carele scrie mai sus, și eu să țiĭu locul acesta pre lăngă locul micu, gĭumătate de locul Cĭutei ce-i dispre femeĭa lui Antimiĭa; și eu n'am fost *apucat* a face zapis ca să hie de credință . . .»

Constantin Brâncovénu, 1695 (Cond. Mss. în Arch. Stat. p. 177): «pentru că lui întâmplându-i-se moarte de grab, n'au fost *apucat* să lase și să dé danii și mile . . .»

Neculce, Letop. II p. 232: «[Antonie Rusăt] zidit'aŭ și la mănăstirea sfântul Sava zidul împregĭur, ce n'aŭ *apucat* să'l istovéscă . . .»

Nic. Costin, Letop. II p. 34: «Doamna Ducăĭ Vodă venise la Focșenĭ ca să mérgă și ea la Dom-

neştĭ, ce n'aŭ *apucat* a trece, că étă şi aŭ venit perirea...»

Nic. Muste, Letop. III p. 8: «şi acolo la Leva aŭ bătut Nemţiĭ pre Turcĭ şi ĭ-aŭ răsipit, că n'aŭ maĭ *apucat* să dea ajutor Veziruluĭ...»

Zilot, Cron. p. 25: «n'aŭ *apucat* săĭ căpătuéscă pĕ toţĭ...»

Ibid. p. 49: «s'aŭ sfătuit cu ministrul fii-seŭ Grigorie Beizadé şi aŭ luat sfat fórte — n'ar fi maĭ *apucat* să-l facă!...»

Caragea, Pravila 1818, p. 5: «Orĭ-ce lucru nu este al nimunuĭ, acela să face al celuĭ ce va *apuca* să 'l ĭa înainte...»

Costachi Negruzzi, «Alexandru Lăpuşnénul», III: «Puţinĭ carc scăpară cu viaţă, *apucând* a sări peste zidurĭ...»

Acelaşĭ, «O alergare de caĭ», III: «m'am culcat, însă de abĭa *apucasem* a adormi, şi un vis fantastic veni şi'şĭ puse asupră'mĭ negrele sale aripĭ...»

A. Odobescu, Mihnea-Vodă p. 20: «abié *apucaseră* să ĭea în gură şi s'amestece...»

I. Créngă, Povestea luĭ Harap-alb (Conv. lit. 1877 p. 185): «Par'că dracul vrăjesce, de n'*apuc* bine a scăpa din una şi daŭ peste alta. Se vede că m'a născut mama într'un cĭas reŭ...»

Doĭnă oltenéscă:

Frundă verde mĕr creţesc,
Staŭ în drum să mĕ gândesc:
Ce s'*apuc?* ce să muncesc,
Pânea să'mĭ agonisesc?..

(Alex., Poes. pop. ² 285)

Sub forma reflexivă, *apuc* «commencer» capĕtă nuanţa de «s y prendre», pe care une-orĭ o are şi sub forma activă, de ex. A. Pann, Prov. III. 60:

Dacă e aşa, respunse bărbatul eĭ, bine dar,
Apucă de te gătesce, şterge'ţĭ ăl cojoc murdar...,

unde însă póte să fie o disimilaţiune sintactică pronominală în loc de: «t e *apucă* de t e *gătesce*».

VI⁰. M ĕ *a p u c* «s' y prendre».

In acest sens, alăturĭ cu noţiunile de a j u n g şi de î n c e p, ba maĭ pe sus de ele, figuréză noţiunea de î n c e r c, care exprimă căutarea saŭ găsirea unuĭ mijloc de a face ce-va.

Fabula luĭ Donicĭ:

Racu, brósca şi o ştĭucă
Intr'o ḑi s'aŭ *apucat*
De pe mal în ĭaz s'aducă
Un sac cu grăŭ încărcat...

Proverb: «Când te *apucĭ* l a vr'o trébă, n'o lăsa fără ispravă» (Pann, II, 48).

«A se *apuca* d e s ă n ă t ó s a», une-orĭ sub forma activă: «a *apuca* s ă n ă t ó s a», însemnéză: «a fugi».

Dionisie Eclesiarh, Cron. (Papiŭ, Monum. II p. 177): «Mavrogheni prin cercetare vĕḑênd cum-că Nemţiĭ fără apestire vor să între în ţéră, şi ordiĭ de óste a maĭ face nu putea, că Turciĭ se spăimîntase de popara Nemţilor, s' a ŭ *apucat* d e s ă n ă t ó s a, măcar-că'ĭ era cam ruşine, dar ruşinea aŭ dat'o într'o parte şi aŭ trecut Dunărea...»

Ibid. p. 179: «s' a ŭ *apucat* d e s ă n ă t ó s a l a f u g ă, ne maĭ stând de a se împotrivi cu răsboĭu. .»

Ibid. p. 213 (cfr. 206, 208): «vĕḑênd nevoĭa, aŭ eșit din cetate pe supt cumpăt cum aŭ putut, și aŭ *apucat* s ă n ă t ó s a de aŭ răsmat'o la cetatea Buda...»

Urechiă, Letop. I p. 120: «eĭ nefiind tocmițĭ de răsboĭu, nemică de arme nu s'aŭ *apucat*, ce de fugă...»

Ibid. p. 153: «[Albu-Sultan] s'aŭ suit păn la Șerbanca, den sus de Ștefăneștĭ, și s'aŭ *apucat* a prădare țéra...»

Ibid. d. 95: «și măcar că să află și de alții însemnate lucrurile țărâi Moldovii, *apucatu*-m'am și eu a scriere începătura și adaosul, mai apoi și scăderé care să vede că aŭ venit în zilele nóstre...»

Cantemir, Ist. Icroglif. (Mss. în Acad. Rom. p. 315): «la acĭasta uleul cu ochii a clipi și din grumazi a adii î n c e p u, dulăii coada între pičoare și urechile pe spinare a'ș cĭuli se *apucară* ...»

Nic. Costin, Letop. II p. 24: «acéstă toată cheltuélă s'aŭ *apucat* Duca Vodă să o scoată tot din spinarea țăriĭ...»

Balada «Niță și Petru»:

Turcul vesel s'*apuca*
Galbeniĭ a numĕra,
Iar nevasta suspina...
(Pompiliŭ, Sibiĭu, 60)

A. Pann, III, 83:

S'*apucară* să mănânce, vorbe vesele spuind,
Și cu înzîmbite fețe uniĭ la alțiĭ privind...

Ibid. 1, 66:

Dând băĭatul socotéla, eĭ pe loc s'aŭ *apucat*
Şi fiesce-care mâna în buzunar aŭ băgat...

Maĭ adesea se construescc cu genitivalul «de».

Indreptarea legiĭ, 1652, p. 291: «De să va *apuca* neştine de vre o curătură striină părăsită, să fie mărăcinósă şi plină de pădure, de ačasta de vréme ce să va afla că ĭaste a altuĭ lucrătorĭu, atunce pentru truda ce va fi pusŭ acolo de o va fi curăţitŭ, treĭ ani să se hrănéscâ cu roada eĭ....»

A nu sci saŭ a nu avé d e c e s e *apuca* = manquer de ressources; a s c *apuca* d e a l e s a l e = revenir à ses propres affaircs.

Enachi Cogălnicénu, Letop. III p. 247: «avănd mare trebuinţă de banĭ ca să dee la Poartă pentru Domnie, fiindcă din ţară eşĭa baniĭ cu greŭ, şi încă nu putea cuprinde cu baniĭ ce eşĭa nevoile ţăreĭ, şi datoriea se înglotĭa, s e m i r a d e c e s e v a *apuca*...»

Nic. Costin, Letop. II p. 27: «uniĭ s'aŭ făcut oamenĭ răĭ şi tălharĭ, de mare nevoe ce le era asupră, că n u m a ĭ a v e a d e c e s e m a ĭ *apuca*...»

Ibid. p. 32: «Duca Vodă dela Trotuş aŭ tras la Domneştĭ la cascle soacră-sa a Doamneĭ Dabijoaeĭ, şi s'aŭ aşezat acolo, şi aştepta din zi în zi să mérgă la Iaşĭ să s e *apuce* d e a l e l u ĭ...»

A se *apuca* d e l u c r u în genere:

Cantemir, Ist. Ieroglif. p. 169: «Muscele dar, ca nisce lighioi spurcate, mojicóse şi în samă ne-

băgate, lasă-le să înble, ïară noĭ d e l u c r u l început *apucându*-ne, la sfîrşit a'l duce nevoitori să fim...

A. Pann, Prov. I, 19:

Nu'mĭ venĭa să şeḑ în casă,
Nicĭ d e l u c r u să m'*apuc*...

Alexandri, Scara mâţeĭ, sc. 3: «Eĭ, de-acum, Mărinaş dragă, destulă vorbă, şi mi te *apucă* d e l u c r u...»

Balada «Movila luĭ Burcel»:

La Tătarĭ că mĕ duseĭ,
Un plug mare că prinseĭ,
Şi c'un boŭ îl îngĭugaĭ
Şi d e l u c r u m'*apucaĭ*...

A se *apuca* de vre-o meseriă anume.

Enachi Cogălnicénu, Letop. III p. 285:

Acésta de nu le vine
Şi vor să trăéscă bine,
Apuce-s' de ḳăcălie,
Că'ĭ maĭ mare boĭerie...

Costachi Negruzzi, «Aprodul Purice»:

Plugarĭul cu hărniciă s'*apucase* de arat
Pămîntul ce era încă d'al seŭ sânge rourat...

Colinda «Plugul»:

Şi curând s'a*apucat*
Câmpul neted de arat
In lungiş
Şi'n curmeḑiş;
S'a *apucat* într'o gĭoĭ
C'un plug cu doĭ-spre'ce boĭ...

(Alex., Poes. pop. [2] 387)

A se *apuca* de resboiu, de vrajbă, de dușmăniă etc...

Nic. Muste, Letop. III p. 58: «[Carol XII] se *apucasă* de răsboiŭ din casele de unde ședea el, să nu se dea Turcilor să'l ducă la Țarigrad...»

Neculce, Letop. II, p. 321: «Șveziĭ aŭ purces să se suĭe în vărvul déluluĭ Cernăuților să se *apuce* de b ă t a e, ce văzând că este mulțime de oaste, nu s'aŭ maĭ putut *apuca* d e b ă t a e...»

In Pravila Moldov. 1646, f. 37: «ačastâ vrajbâ ce s'au *apucatŭ* cu acel omŭ domnescŭ, nu s'au *apucatŭ* de căndŭ au fostŭ cu slujbâ domnéscâ, č'au fostŭ mai de multŭ învrăjbiț, derept acéĭa l'au suduit...» — construcțiunea: «vrajbâ ce s'au *apucat* cu...» este un cas de atracțiune sintactică în loc de: «vrajbâ de care s'au *apucat* cu...»

Tot așa în Indreptarea legiĭ, 1652, p. 39: «ačastâ vrajbâ ce s'au *apucat* cu acelŭ omŭ domnescŭ, nu s'au *apucatŭ* de căndŭ au fostŭ cu slujbâ domnéscâ, č'au fostŭ maĭ de mult învrăjbiți...»

A se *apuca* d e v o r b ă.

A. Pann, Prov. II, 8:

Că eĭ dacă s'*apucară* de vorbă și de lung sfat,
De sluga lor își uitară că slujesce nemâncat...

Ca archaism juridic, este interesantă locuțiunea: «a se puté *apuca* de lege ca să jure», care ne întimpină fórte des în Condica Logofețieĭ de sub Constantin Brâncovénu (Mss. în Arch. Stat.) cu

sensul de «jusjurandum dare» saŭ «jurejurando stare».

Iată câte-va pasage:

p. 94: «am dat domniĭa mé Radului Știrbéĭu légé țărăi cum să jure el înpreună cu frate-său Constandin vel clucer și cu văru-său Cernica biv vel armaș, de cătră boĭarinul domnii méle Șerban vel comis, că n'au luat nič un ban dela soacră-sa Ilinea vornicéasa pentru ačastă moșie Negrénii; deč jurănd într'acestaș chip, el să'ș ție moșiĭa, și fiind ispravnic la jurămănt sluga domnii méle Haivaz vel portar, și după judecata domnii méle; ĭar Radul Știrbéĭu el nič cum nu s'a u p u t u t *apuca* d e l é g e ca să jure cu acești boĭari ce scriu mai sus...»

p. 203: «domniĭa mé vrănd ca să descoapere lucrul, să nu se facă acestor oameni înpresurare de rumănic, domniĭa mé am judecat cum să jure Oltat și nepotu-său Nistor cu 6 megiĭaș lăngă dănșii, cum nu săntu rumăni mănăstirii, ce săntu oameni slobozi megiĭaș și bărséni den țara unguréscă; deč acești oameni nič cum nu s'a u p u t u t *apuca* de l é g e c a s ă j u r e, ce rămăind ei de judecată...»

p. 246: «domniĭa mé am judecat înpreună cu toț boĭarii cei mari ai divanului domnii méle, cum să jure Mihail Săpunarĭul cu doi oameni lăngă dănsul străĭni, anume Stančul Bujor i Radul sin, în sfănta besérecă cu măinele pe sfănta evanghelie, cu sufletele lor, cum când au cumpărat Iane acéste vii n'au fost pren știré lor, nič pren știré rudeniilor

lui nič n'au ştiut pănă acum, deč jurănd într'acestaş chip să aibă a întoarceré luĭ Ĭane banii înapoi şi să'ş ţie ei viile, ĭar neputănd jura să'ş ţie Ĭane viile cu bună pace, precúm le-au cumpărat, şi după judecata domnii méle; ĭar Mihail cu rudeniile lui nič de cum nu s'au putut *apuca* dă légе ca să jure, ce au rămas dă lége şi dă judecată...»

In «m ĕ *apuc*» se apésă asupra omuluĭ însuşĭ ca instrument de a face ce-va: «*apuc* p e m i n e pentru a — »; înlăturându-se elementul reflexiv, avem în vedere maĭ ales ţinta instrumentalităţiĭ: «*apuc* d r u m u l cutare» saŭ «*apuc* s p r e». Ambele nuanţe sînt atât de apropiate, încât lesne se pot confunda, bună-óră în următórea doĭnă:

Staŭ în codru şî gândesc,
Ce să fac ca să trăesc?
Să m'*apuc* de plugărie,
Orĭ s'*apuc* în haĭducie?..

VII⁰. *Apuc* «s'acheminer».

Prin francesul «s'acheminer» nu se traduce tocmaĭ bine acest sens al românuluĭ *apuc*, care în fond este transitiv, ca în «prendre» când îĭ urméză «le chemin», «la direction», «la ligne» etc.

Poenar-Aaron-Hill: «P r e n d r e l e c h e m i n des écoliers = a *apuca* d r u m u l cel maĭ lung».

A. Odobescu, Dómna Chiajna p. 57: «Chiajna, în fruntea oştireĭ sale, *apucâ* d r u m u l înapoĭ către Bucurescĭ...»

Basmul «Tinereţe fără bătrâneţe» (Ispirescu, Le-

gende p. 4): «și *apucând* c a l e a către rĕsărit, s'a dus, s'a dus treĭ ḑile și treĭ nopțĭ...»

A. Pann, Moș-Albu, I p. 66:

. . . din voĭ fie-care câte un d r u m *apucând*
Și în treĭ părțĭ ale lumiĭ tot-d'o-dată toțĭ plecând...

Balada «Voĭna»:

Eŭ trebue să mĕ duc,
C a l e lungă să *apuc*...

(Pompiliŭ, Sibiĭu, 76)

Enachi Cogălnicénu, Letop. III p. 229: «de Miniștriĭ Măriei tale nu săntem mulțămițĭ, căcĭ n'*apucasă* d r u m bun...»

De aci, lăsând «drumul» saŭ «calea» în sub-înțelegere, simplul *apuc* însemnéză «p r e n d r e telle direction».

Construit cu s p r e:

Zilot, Cron. p. 99: «Iar Vezirul cu Murahazi și Beĭzade Dumitrașcu Moruz abia scăpând, *apucară* spre Șumla...»

Pann, Prov. III, 108:

Spre Gĭurgĭu a *apucat*,
Și fugĭ! fugĭ! pogóră! urcĭ!...

Balada «Iordachi al Lupuluĭ»:

Și-de drum să ne cătâm,
Spre Bugéc să *apucâm*,
Pe Hanul să'l ridicâm...

Construit cu «în», maĭ rar cu «la»

Doĭna oltenéscă:

In nóptea sânteĭ Măriĭ

S'aŭ vorbit vr'o treĭ copiĭ
S'*apuce*'n codru de teĭ
Să cerce de's voĭniceĭ...

(Alex., Poes. pop. [?]. 2[?]9)

saŭ într'o doĭnă haĭducéscă:

Și s'*apuc* în codrul mare,
Pe. când mugurul resare...

(Ibid. 312)

Balada «Holera»:

Și pe cal încăleca,
Drumul la vale-*apuca*,
Apuca 'n călătorie
Să facă negustorie...

Nic. Muste, Letop. III p. 16: «Ruptu-s'aŭ și podul pre Nistru de năvală; câțĭ aŭ *apucat* în cela capăt de pod, aceĭa aŭ hălăduit, fugind la Camenița...»

I. Văcărescu, p. 48:

Cu totul m'am prăpădit,
Mințile mi s'aŭ zmintit:
Es din casă să mĕ duc,
Nu sciŭ în cotro s'*apuc*...

I. Créngă, Stan Pățitul (Conv. lit. 1877 p. 21): «nu maĭ sciea ce să facă și încotro să *apuce*...»; și maĭ jos (p. 22): «a dat [dracul] poroncă tuturor slugilor sale, ca să *apuce* care încotro a vedé cu ochiĭ, și pretutindene, pe mare și pe uscat, să vîre vrajbă între ómenĭ...»

Balada «Mĭerla și sturdul»:

Eŭ de gura ta
Şi de-a maĭcă-ta,
Unde să mĕ duc?
Incotro s'apuc?..,

(Burada, Dobrogea p. 129)

Apuc «s'acheminer», fie cu acusativul, fie în construcţiune preposiţională, e fórte des la ceĭ vechĭ în descrierĭ topografice.

O hotărniciă moldovenéscă din 1644 (A. I. R. I p. 87): «am început dila petrile-albe în stănca ča mare, şi pogori suptŭ piscul în dreptul locului în matca părăului ce vine despre hărcul, şi de acolo dreptu în groapa mălaĭului ce ĭaste în dreptul guri valii şi de acolo suptu margine în capu chičorului din mijloc lăngă mocirla într'o moviliţă care ĭaste suptu gropa-boului alăture cu vale, şi acolo s'au făcut boor într'un ğugastru lăngă cel vechĭu, şi *apucă* chičorul din mijloc la délŭ în pădure pănă ĭasă în făntăna lui Vărlan, şi din făntăna lui Vărlan în dreptul locului în făntăna Rogozăi, şi din făntăna Rogozăi în lacul-porcului, şi din lacul culmé délului Bănilă pănă într'un ştejar unde am aflat boorul vechĭu, şi de acolo tot culmé în ğos păn' tr'un plop întru carele am aflat boorul vechĭu şi păn' în bălcul lui Balhic, şi *apucă* chičorul din mijloc şi pogoară în gura părăului-răchiţii, şi *apucă* părăul în ğos păn în mitoh şi pănă în matca Almaşului în sus şi ĭasă în gura drumului . . .»

Grigorie Ghica 1753 (Cond. Mss. a Vieroşului 1780, în Arch. Stat. f. 221): «moşiĭa Căpăţăneni

despre Corbeni *apucă* d i n apa Argeşuluĭ spre apus pre viruga din sus de cireş pen pietri pre lăngă sălaşul popei, şi *apucă* vălcéoa în sus . . .»

Act oltenesc din 1775 (Cond. Mss. a Govoreĭ No. 1, în Arch. Stat. p. 334): «am mersu dreptu în nucul costeliv, care ĭaste în matca Orgovii-seci, şi de aci dreptu în piĭatra care ĭaste (sic) să hotăraşte 3 hotară, însă hotarul Siliştenilor i hotarul sfintei mănăstiri i hotarul Dedoviţa al dumnélui căpitan Mihai Ştiucă, şi din piĭatră au *apucat* matca api î n j o s pă lăngă drumul bătrăn pănă în gura Orgovii-seci . . .»

Construit cu p e:

Doĭna «Lena»:

> *Apucaĭ* pe drum la vale
> Ş'agĭunseĭ pe Lena 'n cale . . .
> (Alex., Poes. pop. ², 237)

Balada «Inelul şi năframa»:

> El pe cal a'ncălecat
> Şi pe drum aŭ *apucat* . . .

Balada «Vulcan»:

> Făcea mă-sa cum dicea,
> În calic îl prefăcea,
> El pe uliţe-*apuca*
> Crişmele de le cerca . . .

Alexandri, Boierĭ şi cĭocoĭ, act II sc. 17: «Dacă nu te-aş ĭubi, nu mĭ-ar pĕsa nicĭ de cum să te vĕd *apucând* pe cărărĭ unde nu trebue să calce picĭorul uneĭ fete . . .»

In descântece:

> Şi *apucaĭ* p e c a l e
> Pe c ă r a r e...

Apuc l u c r u l s p r e:

Cantemir, Ist. Ieroglif. (Mss. în Acad. Rom. p. 25): «mai multă sfadă şi voroavă strâncĭunată s'ar fi scornit, şi mai multă ocară s'ar fi lucrat, de n'ar fi fost Brébul l u c r u l cu un čas mai înainte s p r e descoperirea adevărului *apucat*...»

Apuc d'a-l u n g:

Pann, Prov. II, 90:

> Eŭ vrînd să caut comóră
> Şi'n deşert să nu muncesc,
> Cumpĕraĭ o moşióră
> Dorinţa să'mĭ izbândesc,
> Şi o *apucaĭ* d'a-l u n g u l...

In balada «Dolca», cĭobanul către cânele seŭ:

> Inainte să *apucĭ*
> Şi la furĭ drept să mĕ ducĭ,
> Pe urmele oilor,
> Prin pajiştea florilor!...
> Dolca vesel se scula,
> Câmpul d e - a l u n g *apuca*,
> Botul prin érbă virînd,
> Urmele tot mirosind...

Apuc c â m p i ĭ:

I. Créngă, Amintirĭ din copilăriă (Conv. lit. 1881 p. 10): «dac'aĭ sta să facĭ voe rea de tóte, ḑeŭ ar trebui dela o vreme s'*apucĭ* c â m p i ĭ...»

Cu acelaşĭ sens *apuc* î n l u m e:

Cântec din Ardél:

> Cucul cântă, mĭerla dice:
> Nu'ţĭ bé banĭĭ, măĭ voĭnice,
> Că ţi'ĭ carul tot stricat,
> Şi plugul neferecat,
> Şi pămîntul nelucrat,
> Ĭar tu'n l u m e-aĭ *apucat!*...
>
> (Familia, 1884 p. 60)

Apuc p e u ş ă:

Pann, Prov. I, 20:

> Sare îndată cu berea
> Ş'*apucă* pe uş'afară...

Apuc a l t ă v o r b ă:

Hristachi Pitarul, Istoria luĭ Mavroieni (Bucĭumul 1863 p. 28):

> Acum dar să maĭ lăsâm,
> Ş'altă vorbă s'*apucâm*...

Apuc î n a i n t e:

Neculce, Letop. II p. 270: «mergănd veste la Poartă că aŭ murit Cantemir Vodă, Brăncovanul Vodă Domnul muntenesc aŭ *apucat* î n a i n t e şi aŭ isprăvit Domnia luĭ Constantin săn Duca Vodă celuĭ bătrăn...»

Costachi Negruzzi, «Sobieski»: «aŭ trimis pe loc pe Căpitanul Turculeţ c'o strajă de călăreţĭ, care *apucând* î n a i n t e, aŭ scos toţĭ ómeniĭ de prin sate...»

Jipescu, Opincaru p. 29: «Meseriĭaşĭ streinĭ aŭ *apucat* î n ă i n t e la aĭ noştri, şi unĭ câştigă şi se rumenesc, alţi pĭerd şi sĕ'ngălbinesc...»

Coresi, Omiliar 1580, quatern. XXVII p. 14: «nu aşteptâ pre judcle gloateei să răspunză, ce *apucâ* î n a i n t e de zise lui: nu te téme . . .»

I. Ruset, Sgârcitul de Molière (Buc. 1836), p. 10: «de aceïa *apucaì* î n a i n t e, ca să nu te maï încercï să mă înduplecï . . .»

I. Créngă, Capra cu treï ïedĭ (Conv. lit. 1875 p. 339):

«—Pot să am nădejde în voï?

«—Să n'aï nicï o grijă, mămucă; *apucară* c u g u r a î n a i n t e ceï maï marï . . .»

Din *apuc* «prendre une direction» se desfăşóră dela sine'şĭ «mĕ *apuc*=s'engager», când direcţiunea se resfrânge maï cu dinadinsul asupra celuïa ce o ïea.

VIII°. M ĕ *a p u c* «s'engager».

Neculce, Letop. II p. 258: «Cantemir Vodă n'aŭ ţinut p a r o l a, cum s'aŭ *apucat* când l'aŭ pus Domn: să omoare pre Iordachi Rusăt . . .»

Acelaşĭ, p. 363: «Maï cerşut'aŭ Turciĭ Azacul, şi s'aŭ *apucat* Moscaliĭ să'l dee cu tot venitul şi hotarul luĭ...»

Ibid. p. 233: «pe Stolnicul Constantin îl credea Duca Vodă, că'ĭ era cumnat şi s e *apuca* că va întórce pe frate-săŭ dela Udriĭu înapoĭ, şi aşa aŭ amăgit şi eĭ pe Duca Vodă...»

Ibid. q. 214: «Constantin Stolnicul s'aŭ agĭuns cu o slugă a luĭ Grigorie Vodă pre anume Ionaşcu Cap-de-ghindă şi l'aŭ scos martor înaintea Divanuluĭ Impărătesc de aŭ mărturisit cumcă l'aŭ o-

morit stăpănu-săŭ Grigorie Vodă fără de nicĭ o vină pre Constantin Postelnicul; decĭ Grigorie Vodă dacă aŭ văzut că mărturisește așa sluga luĭ, n'aŭ avut ce m'aĭ răspunde, că se *apucasă* p e c a p înaintea Divanuluĭ că'ĭ este năpaste...»

Nic. Muste, Letop. II p. 17: «...aŭ venit Domn țăriĭ Dimitrașco Cantacuzino, ce aŭ fost Capichihac luĭ Petriceĭco Vodă la Poartă, *apucându*-se el să strice cetățile țăriĭ, să nu între Leșiĭ într'însele...»

Act moldovenesc din 1703 (A. I. R. III p. 269): «Izvod de pre zapisul lui Toder Moțoc, cum s'au l e g a t să dé unchĭu-mieu lui Murguleț părcălabul pentru vitele carile zice unchĭu-mieu c'au perit pentru pribegiĭa tătăne-mieu, să se știe ce s ' a u *apucat* Moțoc: că va da doi boi și doaă vaci...»

Dialog țerănesc din Moldova:

« — Ci maĭ faci cumătru Vasile? Tot răŭ?

— Tot, cumătre! Nu'ĭ mergi spri ghini di felĭu. Nu. A maĭ adus acù o babă, cari s'a *apucat* că l'a'ndrepta...» (C. Mironescu, Tutova, c. Ibănescĭ).

Doĭna «Cucul»:

Ba! în curte'țĭ n'oĭu întra,
Slugă nu m'oĭu *apuca*,
Ci maĭ bine m'oĭu ține
Cu hrana ce mĭ-a plăcè...
(Marian, Bucov. II, 75)

De aci: «m ĕ *apuc* cu cine-va p r e r e m a s, mĕ prind = paciscor, pactum ineo, pignore certo» (Lex. Bud.).

Un cântec din Moldova:

> Iată mări cum eĭ beaŭ,
> R e m ă ș a g că s'*apucaŭ*:
> Că celuĭ ce s'a 'mbăta
> Frumos cap i s'a tăia...
> (Caranfil, Valea Prutuluĭ, 34)

Costachi Negruzzi, Cărlaniĭ, sc. 4:

«Terinte: Te'nșelĭ, cumătre! Ba eŭ m'aș *apuca* că dacă coconașul ar îmbla, Domnica...

«Miron: Domnica? E, cerce D-luĭ, și'ĭ vidè; mi ți l'a lua cu prăjina. Dar Voĭchița... ha, ha, ha

«Terinte: Ha, ha, ha. Dacă ți'ĭ așa povestea, p u n r ă m ă ș a g...»

IX. P a r t i c u l a r i t ă ț ĭ:

1⁰. Este a-nevoe a clasà în vre-una din rubricele de maĭ sus pe *apuc* urmat de partitivul l a, bună óră într'un cântec satiric din Ardél:

> Doĕ rețe ș'un rățoĭu,
> Să' m ĭ *apuc* și eŭ l a boĭ;
> Doĕ rețe potcovite,
> Să' m ĭ *apuc* și eŭ la vite...
> (Tribuna din Sibiĭu, 1885 p. 270).

unde «*apuc* l a boĭ», «*apuc* l a vite», adecă «*apuc* l a avere», însemnéză: c a p ĕ t p u ț i n ce-va.

In acelașĭ sens, dar cu o nuanță morală, deja la Miron Costin, Letop. I p. 269: «de atuncĭ ceĭalanțĭ boĭerĭ ce era închișĭ, și ceĭ ascunșĭ, maĭ aŭ *apucat* l a suflete cu nădejde de viață...», unde în alte manuscripte (ed. Urechiă, t. I p. 527): «aŭ *apucat* l a suflet» și «aŭ *apucat* l a fire».

Tot aci vine locuţiunea poporană: «luĭ îĭ *apucă* mâna la tóte», când cine-va se pricepe în multe lucrurĭ măcar câte puţin.

2°. Compusul a i n t e-*apuc* «prévenir» ne întimpină la Coresi, 1577, ps. LVIII:

Dumnezeulŭ mieu, meseréré lui a i n t e-*apucâ*-mâ...	Deus meus, misericordia ejus p r a e v e n i e t me...

şi aprópe tot aşa în Psaltirea Şcheĭană circa 1550 (Mss. în Acad. Rom): «Dzeul mieu, meseréré lui a i n t e *apucă*-me...»

Ibid. ps. LXXVI:

. . . a i n t e-*apucarâ* strajâ...	. . . a n t i c i p a v e r u n t vigilias...

3°. *Apuc* pe cine-va cu făgăduinţe, cu linguşire, cu vorbe:

Varlam, 1643, f. 213 a: «cu cuvente bune *apuca*-i, şi daruri mari le da, şi domnii le ğuruiĭa, pentru ca să sâ lépede de Hristos...»

4°. Forma poetică *dapuc*, cu *d* ca în «dalb = alb», într'o colindă din Ialomiţa:

Maĭca de veste p r i n d e a,
Fiĭu 'n braţe că'şĭ l u a,
Cărăruĭa *dapuca*...

(G. D. T., Poes. pop. 26)

ARICIU

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. II P. 1648—1658).

1. Arìcĭu (plur. *aricĭ*), s. m.; t. de Zool.: hérisson. Mic mamifer insectivor, acoperit în loc de perĭ cu ţepuşe lungĭ şi tarĭ. Lat. h e r i c i u s = ital. r i c c i o = span. c r i z o etc. (Cihac). Pe a-locurĭ se rostesce aspirat: *haricĭu* (Transilv., Făgăraş, c. Copăcel). La Macedo-românĭ *aricĭu* şi *aritzu* (ἀρίτζου).

Când îşĭ ascunde sub sine capul şi picĭórele, *aricĭul* ne apare ca un marc ghem spinos, pe care nu poţĭ pune mâna şi de care se feresc animalele. De aci:

Proverb: «*Aricĭul* cu meşteşug se prinde şi vrabia cu meĭu» (Pann, II, 125).

Locuţiune proverbială: «s'a făcut g h e m ca *aricĭul*» (Negoescu, Dimboviţa, c. Pietroşiţa).

Cu acelaşĭ sens:

«s'a s g u l i t ca un *aricĭu*» (R. Simu, Transilv., c. Orlat);

«s'a s t â r c i t ca un *aricĭu*» saŭ «s'a s g â r c i t».

Descântec de «vătĕmătură»:

> Nu rage ca buhaiĭ,
> Nu necheza ca caiĭ,
> Nu te s g â r c i ca *aricii*,
> Nu te sbate ca chiticiĭ. . .

(Albina Carpaților 1879 p. 326; Marian, Descânt. p. 25)

Basmul «Picĭ, ramură» (Stăncescu, Basme p. 17): «Ĭa spune și tu, măĭ cĭobănaș, o poveste. Ce staĭ s t â r c i t ca un *aricĭu*, acolo?...»

«Par'căĭ un *aricĭu*, se ḑice despre cel sfiicĭos, care vorbesce fără a se uĭta în ochiĭ omuluĭ» (S. Stănescu, Dîmbovița, c. Bilcĭurescĭ).

Când *aricĭul* pășesce, încet și mândru, nemic nu'l zugrăvesce maĭ bine ca ghicitórea poporană:

> Merge pașa pe ulițe
> Cu treĭ miĭ de sulițe. . .

(Revista populară, 1884 p. 45)

In Bucovina aceĭașĭ ghicitóre:

> Hanțul
> Sbanțul
> Cu o mie de sulițĭ.

(Sbiera, Poveștĭ p. 321)

Altă ghicitóre despre *aricĭu*:

> Am un unchĭaș mare
> C'o sută d'aracĭ în spinare. . .

(G. D. T., Poes. pop. 217)

saŭ: «am un moș bătrân și urcă araciĭ la dél» (Ispirescu, Pilde p. 43).

Destul de apĕrat prin puternica'ĭ armură, *aricĭul* caută să se asigure și maĭ bine în cuĭbul ce'șĭ sapă

printre buruienĭ sub pămînt, unde pare a fi atât de mulţumit cu al seŭ şi numaĭ al seŭ, încât proverbul dice :

Te resfaţă într'al teŭ
Ca *ariciu* 'n cuĭbul seŭ...

(Pann, I, 136)

Ţepuşele *ariciuluĭ* se chiamă g h i m p ĭ, maĭ propriŭ însă a r i c e.

«Poporul crede că, dacă se împunge cine-va cu g h i m p i ĭ *ariciuluĭ*, carnea cea rănită cóce de 9 orĭ pînă ce se vindecă» (N. Ghiţescu, Teleorman, c. Pîrlita).

In basme, matahala numită Mama-păduriĭ se descrie în următorul mod : «ea avea numaĭ un ochĭu cât un talger, capul ca o căpiţă, codile ca măturóiele, pěrul ca a r i c e l e, dinţiĭ ca secerele, degetele ca ţepóiele, unghiile ca cósele, picĭórele ca răşchitóre...» (G. Teodorescu, Galaţĭ, Mavromolu).

Ariciul scóte un glas, despre care se dice că p u f n e s c e (G. Chisencu, Dobrogea, c. Satu-noŭ; Dumbravă, Némţ, c. Uscaţiĭ) orĭ f o r c ă e s c e (T. Cĭobanu, Tutova, c. Fruntişeniĭ; Fălciŭ, c. Iepureniĭ) saŭ f o r c o t e s c e (Carare, Iaşĭ, c. Cucuteni).
Tot aşa se chiamă glasul viedureluĭ saŭ bursuculuĭ, cu care vechile texturĭ şi poporul confundă uneorĭ pe *aricĭu:*

Glosar slavo-român circa 1600 (Cuv. d. bătr. I, 310 : «хнрогрнл, viezure, *arič*».

«*Ariciul* şi v ĭ e d u r e l e sînt piez reŭ» (I. D. Spinénu, Severin),—o credinţă poporană, care din-

tru'ntâĭu trebuĭa să fi privit numaĭ pe v i e ḑ u r e, căcĭ despre *aricĭu* în specie se ḑice, din contră, că: «*Aricĭul* la o casă e cu noroc» (I. Neculaŭ, Némţ, c. Serbeniĭ).

Româniĭ nicĭ o dată nu omóră pe *aricĭu*, nu numaĭ pentru că el stĕrpesce unele insecte şi prinde chĭar şórecĭ, dar maĭ cu samă fiind că jócă un mare rol în cosmogonia poporană. Deja la vechiĭ Grecĭ *aricĭul* era privit ca cel maĭ sciutor din tóte vietăţile: πολλ'οἶδ' ἀλώπηξ, ἀλλ'ἐχῖνος ἓν μέγα (Gubernatis, Zoolog. mythology, II, 11; cfr. Hahn, Alban. Mährchen, II, 103), încât nu e de mirare dacă Românul îĭ atribue, cel puţin în parte, zidirea lumiĭ.

«*Aricĭul* a urḑit pămîntul împreună cu D-ḑeŭ» (M. Ştefănescu, Teleorman, c. Traĭan).

«D-ḑeŭ a trimes pe *aricĭu* d'a urḑit pămîntul» (P. Dobrea, Muscel, c. Dîrmănescĭ).

«*Aricĭul* se ḑice că ar fi urḑit pămîntul cu D-ḑeŭ» (I. Georgescu, Dolj, c. Bodăesciĭ).

«*Aricĭul* a fost întrebat de D-ḑeŭ la facerea lumiĭ, şi pentru accea e pĕcat să se omóre» (C. Dermonescu, Prahova, c. Filipescĭ; G. Voĭculescu, c. Mălăescĭ).

«Pe *aricĭu* ómeniĭ nu'l omóră, căcĭ e de când cu urḑirea pămîntuluĭ» (I. Radescu, Dîmboviţa, c. Titu).

«Fiind că *aricĭul* a ajutat la urḑirea pămîntuluĭ, este un pĕcat a'l bate saŭ a'l omorî, ca şi pe om»

(P. Michăescu, Brăila, c. Cécâru; I. Bujoescu; c. Tătaru).

P. Ispirescu, Snóve p. 92: «Spun, măre, că Dumnedeŭ, după ce a urdit pămîntul cu *aricĭul*, avu poftă să facă și ómenĭ...»

Despre chipul aceleĭ urdirĭ a pămîntuluĭ, legenda se desbină în maĭ multe varianturĭ.

«Poporul povestesce despre *aricĭu* că, atuncĭ când a făcut Dumnedeŭ pămîntul, el a umblat cu un ghem și a urdit pînă unde trebue să fie uscat și pînă unde trebue să fie apă» (I. Popescu, Buzeŭ, c. Mărăcinenĭ).

«Se dice că *aricĭul* dintru 'ntâĭu mergea în picĭóre. Când însă, la urdirea pămîntuluĭ, el a învĕțat pe Dumnedeŭ să facă vâĭ și munțĭ, ca să nu fie pămîntul neted, atuncĭ Dumnedeŭ ĭ-a dat *aricĭuluĭ* să se pótă face ghem, și la vale să se dea de-a-róta» (Mironescu, Némț, c. Frumósa).

«Când a făcut Dumnedeŭ pămîntul, nu se pricepea cum să'l așede ca să'ĭ facă loc, căcĭ pămîntul era mult grozav. Așa i-a dis albinei să se ducă la *aricĭu* ca să'l întrebe pe el: ce este de făcut? Când a sosit albina la *aricĭu*, ĭ-a dis: Bună diua, cumetre! *Aricĭul* a respus: Mulțumim d-tale, cumătră! Da ce vînt a bătut? — Am venit să'țĭ cer un lucru. — Ce? — M'a trămis Dumnedeŭ să'mĭ spuĭ, cum să așede pămîntul, că e mult grozav și nu se pricepe cum să'l puĭe. — Da bine, cumĕtră, eŭ un bĭet ghĭem ce să sciŭ?... Albina și-a luat diua bună ș'a plecat. Remas singur, *aricĭul*

ḑicea: Veḑĭ! Par'că el nu scie să facă vâĭ adâncĭ și munțĭ înalțĭ!... Când a isprăvit *aricĭul* vorba, albina sbărrr dup'o flóre de lubene, unde se pitise ca s'audă ce va ḑice, și s'a dus drept la Dumneḑeŭ săĭ spuĭe...» (D. Basilescu, Prahova, c. Drajna-de-sus).

Jipescu, Opincaru p. 117: «*aricĭu* ĭera voinic, cu barba mare, când urḑĭa Dumneḑeŭ pămîntu, și chĭemându'l să-ĭ țiĭe doo ghĭemurĭ, unu dĕ urḑiélă ș'altu dĕ bătătură, *aricĭu* s'a 'nhiorat dĕ fața Domnuluĭ, a scăpat un ghĭem din mână: din astă pricină pămîntu dîn lat și șes cum ĭera să hiĭe, s'a scovîrdat și s'a prefăcut în mălușténurĭ, văĭ, văgăunĭ, colnice, piscurĭ, munțĭ, rîpĭ, mătcĭ, și Dumneḑeŭ s'a necăjit și l'a blestemat să rămâĭe ghĭem, ș'asa stă d'atuncĭ...»

O paralelă a legendeĭ cosmogonice de maĭ sus se găsesce și la Bulgarĭ (Dragomanov, Malorusskiĭa predaniĭa, Kiev 1876 p. 431); dar acolo personagele nu sînt Dumneḑeŭ, albina și *aricĭul*, ci Dumneḑeŭ, albina și d r a c u l. Dracul este acela dela care albina află pe furiș și apoĭ destăinuesce luĭ Dumneḑeŭ meșteșugul de a așeḑa pămîntul. *Aricĭul* dară ține la noĭ locul demonuluĭ dintr'un mit dualistic despre zidirea lumiĭ; un mit al căruĭ urmărire metodică ne-ar duce, póte, în Persia, urcându-ne pînă în epoca zoroastrismuluĭ. Remâne a se cerceta.

Din legenda despre bătrânețea și priceperea *a-*

ricĭuluĭ s'aŭ născut la noĭ uniĭ idiotismĭ fórte caracteristicĭ.

«Ăsta'ĭ ca *aricĭul* de când a urḑit Dumneḑeŭ pămîntul, — se ḑice de omul mic de stat, dar mare de vrîstă» (D. Georgescu, Ialomiţa, c. Coşerenĭ).

Alexandri, Concina, sc. 2: «sciĭ cu ce samenĭ de o óră de când te sbucĭumĭ ca un óre-care fost orator la tribună? Cu un *aricĭu* de 60 de anĭ, ce s'ar rostogoli şi şĭ-ar înfige ghimpiĭ seĭ în tóte încercările timpuluĭ de faţă . . .»

Basmul «Doĕ spre-ḑece fete de împĕrat» (Ispirescu, Legende p. 240): «Flăcăiandrul însă se furişâ şi de astă dată de.intrâ în cămara fetelor ca să asculte la sfatul lor. Pare-că'ĭ spusese *aricĭul* la ureche că are să se petrécă între ele ce-va pentru dînsul . . .»

Basmul «Copiiĭ văduvuluĭ» (ibid. p. 333): «A fost o dată un om. El avea o fată şi un băiat. Şi remâind văduv de muma copiilor, îl îndemnâ *aricĭul* să se însóre de a doua óră . . .»

In ultimele doĕ pasage, «spusese *aricĭul*» şi «îndemnâ *aricĭul*» însemnéză întocmaĭ ca: spusese d r a c u l, îndemnâ d r a c u l.

Dintr'un alt punct de vedere, înţelepcĭunea *aricĭuluĭ* este lăudată chĭar de Sfinţiĭ Părinţĭ.

Antim, Predice p. 119: «să facem cum face *aricĭul*, că după ce merge la vie, întâĭu se satură el de strugurĭ, şi apoĭ scutură viţa de cad brobónele jos, şi se tăvălesce pre dînsele de se înfig în ghimpiĭ luĭ, şi duce şi puilor . . .»

Totuşĭ Biserica numĕră pe *aricĭu* între vietăţile cele spurcate.

Pravila dela Govora 1640 f. 49: «cine va mănca lupŭ sau vulpe sau căine sau pisicâ sau *aricĭu* sau pâlşŭ sau nevăstuicâ sau véveriţâ şi ş'altele altele căte săntŭ necurate...»

Şi'n medicina poporană, *aricĭul* ţine un loc destul de însemnat.

«Pielca de *aricĭu* se pune pe botul viţeilor ca să nu sugă» (P. Olténu, Haţeg).

«Décă se tund ghimpiĭ de pre *aricĭu* şi se daŭ la oĭ în sare, oile nu maĭ căpiază» (acelaşĭ).

Intre fermece este şi unul: «fapt cu sânge şi cu maţe de *aricĭu* (G. D. T., Poes. pop. 374).

Pe lîngă sensul seŭ propriŭ zoologic şi pe lîngă cel mitologic, *aricĭu* a dat nascere la o numerósă familiă de cuvinte, despre carĭ a se vedé la locurile cuvenite, precum: a r i c ĭ u ca bólă la om, a r i c ĭ u ca bólă la caĭ şi la vite, a r i c ĭ u ca bólă la plânte, de aci verbul a r i c e s c cu adjectivul a r i c i t, apoĭ a r i c ĭ u ca joc copilăresc şi ca danţ ţerănesc etc. etc.

[2]. **Aricĭu**, s. m.; t. de choréogr.: 1° jeu enfantin; 2° sorte de danse populaire, imitant les mouvements d'un hérisson.

A r i c ĭ u l fiind simţitor la zingănitul metaluluĭ, care'l pune în mişcare ca şi când ar danţa, copiiĭ ĭeaŭ un cleşte şi un vătraĭu saŭ o tingire, le lovesc cu sgomot şi cântă:

A r i c ĭ u, a r i c ĭ u,
Pogonicĭu,
Du-te la móră
Şi te'nsóră
Şi ĭea fata luĭ Cicóră,
Cu cerceĭ
De ghioceĭ,
Cu salbă de noĕ leĭ,
Şi ĭea zestre
Noĕ ţeste
Ş'un ogar
După car...

(G. D. T., Proverbe p. 97),

unde d. Teodorescu explică fórte bine pe «Pogonicĭu» prin: «care mĕsóră pogónele». Să adaugâm însă că acest epitet face alusiune anume la rolul cel cosmogonic al a r i c ĭ u l u ĭ, care — după credinţa poporuluĭ — umbla cu ghemul la urḑirea pămîntuluĭ de către Dumneḑeŭ.

In loc de «Cicóră» în unele varianturĭ se ḑice:

Şi ĭea fata luĭ Necóră...

(I. Teodorescu, Ialomiţa, c. Petroĭu)

Din acest joc copilăresc de-a a r i c i u l (I. Maior, Tutova, c. Plopană) s'a născut între ceĭ marĭ petrecerea numită *aricĭu*, maĭ ales articulat *aricĭul*, cunoscută pe la ţéră în România întrégă.

«Intre danţurĭ din popor este şi *aricĭul*» (I. Stănescu, Teleorman, c. Odaĭa; G. Ioachim, Covurluĭu, c. Tulucescĭ; G. Alesandrescu, Vasluĭu, c. Tangujiĭ; preut C. D. Gheucă, Iaşĭ, c. Galata).

Descrierea cea maĭ amănunţită a acestuĭ danţ ţĕrănesc o avem din Oltenia:

«*Ariciul* se jócă în doĕ felurĭ: 1°. Flăcăiĭ şi fetele îl jócă în chip de horă. 2°. La nunţĭ, *ariciul* este un danţ comic: dănţuitoriĭ, după ce prind pe chef, fac pe unul dintr'înşiĭ a r i c ĭ u, care se întinde imitând întocmaĭ mişcările aceluĭ animal, ĭar lăutarul cântă aria şi cuvintele, toţĭ ceĭ-alţĭ privind şi făcĕnd haz . . .» (I. Popescu, Dolj, c. Băilescĭ).

Iată şi aria oltenéscă a acestuĭ danţ:

Cuvintele acesteĭ arie sînt:

Aricĭu, aricĭ pogonicĭ } bis
Ce-aĭ cătat pe-aicĭ? }

Dracul te-a adus pe-aicĭ, } bis
Aricĭu pogonicĭ! }

Frundă verde sălcióră, } bis
Aricĭu pogonicĭ! }

Plécă *aricĭul* la móră, } bis
Aricĭu pogonicĭu! }

Apoĭ, cu acelașĭ refren și cu aceĭașĭ repetițiune, urméză:

Plécă astădĭ că se'nsóră
Și ĭea fata luĭ Cicóră;
Frundă verde treĭ oglicĭ,
Cu plânticĭ de stirc de bicĭu;
Frundă verde dedețeĭ,
Cu cerceĭ de ghioceĭ, etc.

(P. D. Ciocâlteĭu, Dolj, c. Găliciuica)

Acest cântec învederéză pe deplin nascerea danțuluĭ poporan din jocul cel copilăresc.

In Moldova, o varianță coreografică fórte interesantă a *aricĭuluĭ*, însoțită de aceĭașĭ arĭă, se chĭamă subet (T. Speranță).

[3]. **Arìcĭu**, s. m.; t. de Méd.: 1°. herpès, une espèce de dartre; 2°. verrue, durillon. O bólă de pele, care dâ acestcĭa un aspect solḍos.

Lex. Budan. 31: «*aricĭu*, o sgrăbunță primejdiósă».

La Macedo-românĭ *aricĭu* insemnéză neg saŭ ne-

gel, care prin formă, în adevĕr, se asémĕnă cu un a r i c ĭ u.

De aci adjectivul a r i c i t «couvert de dartres» saŭ «couvert de verrues».

4. Arìcĭu, s. m.; t. de Vétérin.: 1°. mulcs, arêtes, queue de rat (des chevaux et des bêtes à cornes). Un fel de bólă de picĭóre la caĭ şi la vite. Sinonim cu a r i c é l ă, cu acea deosebire însă că prin acésta se înţelege bóla în stare acută şi care se vindecă, pe când *aricĭu* e cronic, pĕrul ne maĭ crescênd pe picĭorul cel bolnav.

«*Aricĭul* la caĭ vine din sudóre. Când calul asudă tare, stând în loc, sudórea curge pe picĭóre pînă la copită, acolo se strînge şi, fiind fórte ĭute şi sărată, intră prin porĭ împregĭurul copiteĭ, apoĭ se umflă picĭorul la copită, pelea crapă şi dă sânge, carnea se cangrenéză. *Aricĭul* la vite cornute se face la ĭĭa picĭórelor şi la pântece, de'ntâĭu ca o nucă, apoĭ cresce ca un pumn legat de piele numaĭ printr'o grosime de un deget; se vindecă lesne. Când la vite cornute se face *aricĭu* la copită ca la caĭ, e maĭ primejdios» (G. Constantiniŭ, Némţ, c. Dómna).

«Când calul se rănesce la picĭóre, se ḑice că are *aricĭu*» (I. Demetriŭ, Vasluĭu, c. Mircescĭ).

«*Aricĭul* e o umflătură ce o fac boiĭ ce umblă mult la cărăuşiă. Se face la câte un picior» (M. Lupescu, Sucéva, c. Broştenĭ).

«*Aricĭu* la vite este un fel de sgaĭbă crescênd

jos lîngă copită ca un burete» (S. Lĭuba, Banat, c. Maĭdan).

Să se observe că și Germaniĭ aŭ în veterinăria lor cuvîntul «Igel» = a r i c ĭ u; ba și italienesce aceĭașĭ bólă la caĭ se chiamă «ricciolo», literalmente a r i c e l.

Un cal bolnav de *aricĭu* este a r i c i t; o vită — a r i c i t ă; ĭar ca verb, calul saŭ vita s e a r i c e s c e.

[5]. Aricĭu, s. m.; t. d'Agron.: sorte de maladie végétale; rouille, surtout de la vigne. O bólă a plântelor, numită încă t ă c ĭ u n e și b u r e t e.

«*Aricĭu* pe butucĭ de viă = der Brand an Reben» (Sava Bărcianu).

De aci apoĭ verbul: a s e a r i c i și adjectivul a r i c i t, când o plântă capĕtă acéstă bólă saŭ — altfel ḑicênd — se b u r e ț e s c e.

G. Seulescu (Archiva Albineĭ, Suplem. la Gazetă No. 41, 1847): «Cĭorlanĭ, ciriteĭe, tufarĭ se ḑice când arboreiĭ mâncațĭ de vite agĭung a se a r e c i (cangrenà)».

[6] Aricĭu, s. m.; t. de Botan.: Echinops, boulette. Nume de plântă, întrebuințat maĭ în specià la Româniĭ din Banat.

D. S. Mangiucă (Botanica românéscă, în Familia 1874, p. 586) constată existința și explică originea acesteĭ numirĭ:

«In 23 sept. 1874 fiind cŭ într'o comisiune am

bulatória de pădure în procesul urbarial al comunei Gherlişte, şi ajungênd comisiunea la punctul mai înalt în pădure la livéda numită Polumb, vĕdui în livédă un loc plin de acéstă plântă. Deci întrebai pe 6 locuitori din Gherlişte, cari aşteptaŭ acolo, cum se chiamă acea plântă, la ce ei rĕspunseră: *Aricĭu*, de óră-ce este învĕlită ca un a r i c ĭ u şi dacă 'i rupi códa nu scii unde'i este capul. De faţă aŭ fost d. At. M. Marienescu, Ión Popovici, Ivaşcu parocul, apoi Pavel Lepa judele comunal din Gherlişte. La vre-o doĕ dile după acésta venind înapoi la Oraviţa, am căutat în vorbarĭul etimologic botanic: ce însemnéză grecesce echinops? şi spre mare surprindere a mea am aflat, că echin însémnă a r i c ĭ u şi ops prospect, formă. Drept aceea numirca românéscă de *aricĭu* a acestei plânte trebue să fie fórte veche şi tradiţională, de óră-ce corespunde conceptuluĭ vechĭu grecesc, şi nu póte fi numire de întâmplare...»

Să se noteze că şi franţusesce acéstă plântă se chiamă «t ê t e h é r i s s o n n é e».

-ATEC

(ETYMOLOGICUM MAGNUM T. II, P. 2046—2049)

-àtec, -àtecă, suffixe servant à former des adjectifs, rarement des substantifs, dont le sens est généralement un peu péjoratif. Derivă din latinul -à t i c u s, sufix compus din participialul -a t- şi deminutivalul -i c-, exprimênd o noţiune maĭ mult saŭ maĭ puţin pejorativă, astfel că «volaticus» este maĭ reŭ decât «volatilis» saŭ «volucer», «silvaticus» maĭ reŭ decât «silvestris», «fanaticus», «lunaticus» etc. Românesce *-atec* rare-orĭ se acaţă la tulpine nelatine, bună-óră: p r o s t a t e c, p o s n a t e c, p ă l ă v a t e c, s p ă n a t e c. Maĭ tot-d'a-una cuvîntul e luat întreg din lătinesce, saŭ cel puţin sufixul *-atec* se asociază cu elemente latine nominale: s e l b a t e c, l u n a t e c, u m b r a t e c, m o l a t e c, v î n t u r a t e c, t o m n a t e c, v ĕ r a t e c, ĭ e r n a t e c, b ă t r ă n a t e c, s u r d a t e c, r o ş i a t e c, n e b u n a t e c, f l u t u r a t e c saŭ f l u ş t u r a t e c, m u ĭ e r a t e c, î n d e m ă n a t e c etc. Sufix

adjectival, numaĭ prin excepţiune *-atec* forméză une-orĭ substantivĭ, de ex. ĭ e r n a t e c, care presupune însă pe latinul neutru - à t i c u m: «hibernaticum = fr. hivernage»; ĭar de aci, prin analogiă, dintr'o tulpină slavică: j e r a t e c. O formaţiune de asemenea analogică este b u r a t e c în loc de «brótec = brotăcel», ca şi când s'ar trage din «bură», pe când în realitate cuvîntul «brotac» este înrudit cu vechĭul grec *βάτραχος*.

Doĕ vorbe cu sufixul *-atec* merită o deosebită atenţiune.

Moldovenesce s t r u l u b a t e c saŭ s t u r l u b a t e c, alăturĭ cu formele «strulubat» saŭ «sturlubat», însemnéză «écervelé». Cihac (II p. 377) îl trage din paleo-slavicul «strêla = săgétă», fără a'şĭ da ostenéla de a explica sufixul. Este învederat că acest sufix s'a acăţat la s t u r l u b prin analogiă cu s e l b a t e c saŭ cu n e b u n a t e c, cuvinte avênd un înţeles apropiat de s t r u l u b a t e c. Dar tulpina vorbeĭ să fie óre «strêla = săgétă»? Maĭ întâĭu, sub raportul sensuluĭ, ce are a face s t u r l u b a t e c cu noţiunea de «săgétă»? Un «săgetatec» ar însemna pe cine-va ĭute, energic, mergênd drept la ţintă, ĭar nicĭ decum pe un om neastîmpĕrat. Apoĭ, sub raportul morfologic, Românul nu póte asocia pe *-atec* cu vorba slavică «strêla», de óră-ce acéstă vorbă n'a trecut de loc în limba românéscă. In fine, sub raportul fonetic, din «strêla» ar trebui să fie «strălatec»; ce să facem dară cu

elementul constitutiv *-b-*, care figurézā în tóte variantele cuvîntuluĭ? S t u r l u b a t e c, cu metatesa luĭ *l* ca în «culbec» din vechĭul «cubelc», nu este decât t u l b u r a t e c. In latina vulgară aceĭaşĭ noţiune se exprima prin «turbaticus» (Du Cange), acăţându-se sufixul - a t i c u s la «turbo». Din amplificatul «turbulo», de unde al nostru «tulbur» şi francesul «trouble», trebuĭa să resulte prin aceĭaşĭ sufixaţiune adjectivul «turbulaticus». Lîngă «turbo» există o formă maĭ energică «exturbo»; prin urmare, lîngă «turbulo» — «exturbulo», ĭar de aci — e x t u r b u l a t i c u s, românesce s t u l b u r a t e c. Varianturile s t r u l u b a t saŭ s t u r l u b a t în loc de s t u l b u r a t vin apoĭ din forma participială e x t u r b u l a t u s.

Este şi maĭ interesantă vorba z ă n a t e c. Cihac (II p. 713) o traduce prin «lunatique» şi o trage din grecul *σεληνιακός*, de unde orĭ-cine vede că s'ar fi putut nasce «selenéc», fie «seneléc», fie «seĭac», dar numaĭ z ă n a t e c — nu. In privinţa sensuluĭ z ă n a t e c nu este tocmaĭ «lunatec», de óră-ce chĭar în proverbul din Anton Pann (II, 142) citat de Cihac:

E nebună, lunatică,
Umblă ca o z ă n a t i c ă...

se stabilesce o deosebire de nuanţă între « z ă n a t e c » — « nebun » — «lunatec », o nuanţă pe care Pann o maĭ lămuresce prin următórele doĕ versurĭ :

De rea, câmpiĭ nu o 'ncap,
Işĭ ĭea pólele în cap..

Nuanţa propriă luĭ z ă n a t e c reĭese şi maĭ bine din cel-lalt pasagĭu din Anton Pann (Moş-Albu, II p. 38), citat trunchiat de cătră Cihac, dar care în întregime sună aşa:

Dacă amîndoĭ sînt érăşĭ z ă n a t e c ĭ, năbădăĭoşĭ,
Se bat apoĭ ca nebuniĭ şi trăesc tot mânioşĭ...

De aci se vede că un z ă n a t e c n'are conscinţă de ce face, ca şi lunatecul, dar pe când acesta din urmă e liniştit, cel de 'ntâĭu ne apare, din contra, năbădăios, zurbagiŭ, bătăuş. Eĭ bine, acest z ă n a t e c este pe de 'ntregul, din punct în punct, latinul d i a n a t i c u s, nu teoreticesce restabilit, ci existinte într'un text fórte preţios, o predică a episcopuluĭ italian Maxim din secolul V, şi anume: «Cum maturius vigilaveris et videris saucium vino rusticum, scire debes quoniam, sicut dicunt, aut D i a n a t i c u s aut aruspex est; insanum enim numen insanum solet habere pontificem: talis enim sacerdos parat se vino ad plagas Deae suae, ut dum est ebrius, poenam suam miser iste non sentiat. — Nam ut paulisper describamus habitum vatis hujusce, est ei adulterinis criniculis hirsutum caput, nuda habens pectora, pallio crura semicincta, et more gladiatorum paratus ad pugnam ferrum gestat in manibus, nisi quod gladiatore pejor est, quia ille adversus alterum dimicare cogitur, iste contra se pugnare compellitur» (Muratori, Anecd. Lat.

IV p. 99 — 100). Z ă n a t e c dară, adecă d i a n a t i c u s, era la vechiĭ Romanĭ un individ care, pretinḑênd a serba pe ḑeiţa Diana, se schimonosĭa la faţă, se despuĭa la pele şi, îmbĕtându-se, învărtĭa în mână o armă şi se lovĭa pe sine însuşĭ. Păstrarea acestuĭ termen mitologic la Românĭ, şi póte numaĭ la Românĭ din tóte popórele neo-latine, este dé o mare însemnătate.

-ĂESC

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. II P. 2208—2219)

-ăèsc (*-ăit, ăire*), suffixe servant à former des verbes pour exprimer une action diminutive et fréquentative à la fois. După cum sufixul - u e s c în vorbe ca «legĭuesc» se deosebesce numaĭ prin elementul *-u-* de verbiĭ obicĭnuiţĭ în - e s c, şi totuşĭ capĕtă prin acest *-u-* o funcţiune specială de a formà verbĭ denominativĭ, în acelaşĭ mod sufixul *-ăesc*, deosebindu-se érăşĭ de simplul - e s c numaĭ prin elementul *-ă-*, are restrînsa specialitate de a formà verbĭ cu un sens deminutivo-frequentativ, maĭ ales dela nesce tulpine curat onomatopoetice. Ambele aceste sufixe verbale: - u e s c şi *-ăesc*, sînt de o fórte mare însemnătate în morfologia specifică românéscă.

Vom înşira aci numaĭ o mică parte din verbiĭ în *-ăesc*, anume din ceĭ maĭ sigurĭ şi ceĭ maĭ respândiţĭ tot-o-dată:

b ă l ă l *ă e s c* saŭ b ă n ă n *ă e s c* «balancer, brimbaler».

b e h *ă e s c* «bêler».
b ă l b *ă e s c* «balbutier».
b ă z *ă e s c* «bourdonner».
b l e h *ă e s c* «japper, clabauder».
b o m b *ă e s c* saŭ b o m b ă n e s c «bourdonner, grogner».
b o n c *ă e s c* «beugler».
b o r f *ă e s c* «dévaliser, filouter».
c ă r *ă e s c*, c ă r c *ă e s c*, c h ĭ o r *ă e s c*, g h ĭ o r *ă e s c*, tóte însemnând «grouiller, gronder».
c h e l ă l *ă e s c* saŭ s c h i l ă l *ă e s c* «glapir».
c â r ţ *ă e s c* saŭ s c â r ţ *ă e s c* «grincer, crisser, craqueter».
c h i ţ *ă e s c* «crier comme une souris».
c o v i ţ *ă e s c* «crier comme un pourceau».
c ĭ o f *ă e s c* şi c l e f *ă e s c* «faire du bruit avec la bouche en mangeant».
c ĭ o r o v *ă e s c* «disputer pour des riens.
c l o n c *ă e s c* saŭ c l o n c ă n e s c «glousser».
c o t r o b *ă e s c* «fureter».
d ă n ă n *ă e s c* «trainer en chantant».
d ă r d *ă e s c* «tremblotter».
f ă l f *ă e s c* «voltiger, flotter».
f i ţ *ă e s c* «remuer la queue, dandiner».
f ă s *ă e s c* «ronfler».
f l e o r c *ă e s c* saŭ f l e o n c ă n e s c «habler, jaser».
f o r *ă e s c* saŭ s f o r *ă e s c* «ronfler, haleter».
g ă g *ă e s c* «caqueter, crier comme une oie».
m ă c *ă e s c* «crier comme un canard».

m ă c ă c *ă e s c* «crier comme une chêvre, chevroter».
g ă l g *ă e s c* «glougotter».
g ă s *ă e s c* «siffler comme une oie».
g ă f *ă e s c* «haleter, panteler».
g r o h *ă e s e* saŭ g r o h ă n e s c «grogner».
h ă m *ă e s e* «japper, clabauder».
h o r c *ă e s e* «râler, ronfler».
h u p *ă e s e* «sautiller».
l e h *ă e s c* «jaser, jaboter».
l e o p *ă e s c* «patauger, laper».
l e o r b *ă e s c* «bavarder, caqueter».
m o r m *ă e s c* «marmotter, marmonner».
m ĭ o r l *ă e s e* «miauler».
m ĭ o r c *ă e s c* «geindre, coasser».
m o ţ *ă e s c* «tomber de sommeil».
o c ă c *ă e s c* «coasser».
p ă l p *ă e s c* «flamber, crépiter».
p i p *ă e s c* «tâtonner».
p l e s c *ă e s c* «gargouiller, claquer des mains».
p o s p *ă e s c* «replâtrer».
r ă s g *ă e s c* «mignarder, dorloter».
r î c *ă e s c* «gratter la terre (en parlant des animaux)».
r î g *ă e s e* «roter, avoir des renvois».
r o n ţ *ă e s e* «gruger, croquer».
s b ă r n *ă e s c* «tinter, résonner».
s g â l ţ *ă e s e* «branler, secouer, remuer».
s î c *ă e s e* «taquiner».

ţ o c ă e s c «faire du bruit avec la bouche en baisant».

ţ î r ă e s c «ruisseler».

t r o p ă e s c «trépigner».

t r o n c ă e s c saŭ t r o n c ă n e s c «radoter, bavarder mal à propos».

v i s g ă e s c «fretiller».

v î j ă e s c «tinter, bruire, siffler (en parlant du vent)».

z o r n ă e s c «tinter, (du tambour)».

z u z ă e s c «bourdonner, gazouiller»...

Majoritatea acestor verbĭ și a altora de aceĭașĭ formațiune sînt de tot onomatopoetice. Numaĭ Cihac a putut să susţină că pe bălb*ăesc*, pe chiț*ăesc*, pe clonc*ăesc*, pe măc*ăesc*, pe gălg*ăesc*, pe găf*ăesc*, pe hup*ăesc*, pe morm*ăesc*, pe ţoc*ăesc*, pe zuz*ăesc* etc. etc., Româniĭ aŭ luat dela Slavĭ saŭ dela Ungurĭ, deși rădăcinele cele onomatopoetice ale unor asemenea se găsesc împrăștiate pe întréga suprafață a pămîntuluĭ pînă la Irochesĭ și pînă la Hotentoțĭ. Bróscele luĭ Aristofan o c ă c ă ĭ a ŭ întocmaĭ așa ca și bróscele din Dîmbovița. Luat'aŭ óre și Eleniĭ pe al lor κοὰξ-κοάξ tot din rusescul k v a k a t ĭ? Varrone, când ḑicea că oițele sale b e h ă e s c: «vox earum b e e sonare videtur», va fi avênd în vedere, după Cihac, pe polonul b e c z e ć!

Deja între exemplele de maĭ sus noĭ am vĕḑut că se ḑice de o potrivă: bomb*ăesc* și bomb ă n e s c, groh*ăesc* și groh ă n e s c, tronc*ăesc* și tronc ă n e s c, fleorc*ăesc* și fleonc ă n e s c, clonc*ăesc* și

clonc ă n e s c. Sufixul -ă n e s c funcţionéză apoĭ întocmaĭ ca *-ăesc* în:

bodog ă n e s c «grommeler»;
cĭond ă n e s c «se disputer pour des riens»;
dănd ă n e s c «brandiller, balancer»;
toroc ă n e s c «jaser, babiller»;
ţăc ă n e s c «craquer, cliqueter»;
zing ă n e s c «tinter, résonner»;
etc.

Intru cât *n* între vocale s'a perdut în «frîŭ = frenum», în «grâŭ = granum», în «brâŭ la plural «brâne» şi «brâe» etc., se póte conchide că sufixul nostru verbal *-ăesc* s'a desvoltat dintr'o formă maĭ veche -ă n e s c, care tocmaĭ de aceea s'a rărit apoĭ în graĭu, astfel că astăḑĭ un verb cu -ă n e s c ne maĭ întimpină abia o dată la ḑece verbĭ cu *-ăesc*.

Pe de altă parte, cu acelaşĭ sens deminutivo-frequentativ, dar fără element onomatopoetic, ne întimpină maĭ mulţĭ verbĭ cu sufixul -l e s c, precum:

cĭug u l e s c «becqueter»;
coc o l e s c «mignoter, mignarder»;
gug u l e s c «idem»;
jum u l e s c «plumer, peler»;
mânz e l e s c «barbouiller, mâchurer»;
măzg ă l e s c «idem»;
moz o l e s c «mâchonner, travailler lentement»;
scorb e l e s c «fouiller, farfouiller»;
scorm o l e s c «idem»;
sgrib u l e s c «trembloter de froid»;

svîrc o l e s c «tortiller»;

etc.

Căutând acum pentru *-ăesc* = -ă n e s c şi pentru -(ă, e, o, u) l e s c paralelurĭ romanice, noĭ constatâm că:

a) luĭ t r o p *ă e s c* îĭ corespunde francesul «trépigner» — vechĭu «trépiner», luĭ f i ţ *ă e s c* francesul «dandiner», luĭ g r o h *ă e s c* «grogner» — vechĭu «groigner» — ital. «grugnire», luĭ p i p *ă e s c* «tâtonner», luĭ s î c *ă e s c* «taquiner» — ital. «taccognare», luĭ b ă z *ă e s c* şi luĭ z u z *ă e s c* «bourdonner»; adică întrevedem la Neo-latiniĭ din Occident existinţa unuĭ sufix verbal cu *-n-* corespundĕtor românuluĭ *-ăesc* = ă n e s c, dar remas acolo fără desvoltare.

b) cât se atinge de sufixul verbal deminutivo-frequentativ cu *-l-*, apoĭ el se află deja în latinitatea clasică: «cantillare», «sorbillare», «vacillare» etc., propaginându-se apoĭ cu belşug în graĭurile neo-latine: fr. «sautiller» — vechĭu «sauteler» — ital. «saltellare», «grommeler», «harceler», «chanceler», «babiller», «tortiller», «brandiller», «ruisseler», «gazouiller», etc.

Nu aducem exemple din italiana, provenţala, spaniόla şi celelalte dialecte romanice occidentale, căcĭ ele se apropiă de graĭul nostru maĭ mult decât francesa, şi prin urmare cuprind à-fortiori elementele linguistice cele comune nouĕ şi Francesilor.

Cuvîntul românesc cel maĭ remarcabil cu su-

fixul *-ăesc* este m o l f *ă e s c*, nu numaĭ pentru că ni se presintă tot-o-dată sub forma m o r t o l e s c, adecă cu sufixul colateral -l-e s c, dar pentru că póte fi urmărit pînă şi'n latinitatea rustică.

Forma m o r f o l e s c, uĭtată în dicţionare, este tot atât de poporană ca şi forma m o l f *ă e s c*. Vlăhuţă o întrebuinţéză figurat:

> Nevoĭaşiĭ noştri criticĭ, spadasiniĭ damblagiĭ
> Cariĭ neputênd să musce, m o r f o l e s c arta 'n gingiĭ...

M o r f o l e s c şi m o l f *ă e s c* se trag d'o potrivă, prin cele doĕ sufixurĭ sinonimice, dintr'un prototip m o r f, în m o l f *ă e s c* trecênd *r* de'naintea labialeĭ în *l* întocmaĭ ca în «tu*l*pină = t*r*upină». Laurian şi Massim (Gloss. 383) ne asigură că: «se aude fórte des cu *r* în loc de *l*, m o r f ă i r e, m o r f ă e s c, m o r f ă i t o r etc., avênd sensul de m o l f ă i r e cu adaos de a strica neteditatea veşmintelor, şeḑênd, călcând pe ele şi strîngêndu-le în tot modul...» Acest «adaos de sens» este închipuit. Negreşit, s'ar puté ḑice «a m o r f o l i saŭ a m o l f *ă i* haĭne», atuncĭ când le cocoloşim fără a le rumpe, după analogia aceluĭa care m o r f o l e s c e saŭ m o l f *ă e s c e* bucate. Dar în privinţa haĭnelor cuvîntul românesc cel obicĭnuit este m o t o t o l e s c. Dacă Laurian şi Massim ţineaŭ atâta la pretinsul «adaos de sens», acésta a fost numaĭ şi numaĭ pentru ca prin noţiunea de «diformare» să pótă ajunge la etimologia dela grecul μορφή «formă». Eĭ nu s'aŭ sfiit, cu acest scop, chiar de a plăsmui

substantivii m o r f u și s m o r f u, aducênd drept specimene de întrebuințarea lor nesce frase ca: «m o r f u l fustelor nóstre e de plâns», «s m o r f u l prunculuĭ face să crape țîțele mameĭ» etc. Laurian și Massim aŭ amestecat aci pe grecul μορφή «formă» cu italianul smorfia «grimasă», carĭ ambele aŭ putut să se furișeze la noĭ în limba cărturarilor din epoca fanariotică și din acea a Văcărescilor, dar poporane n'aŭ fost câtu-ĭ lumea. Cihac, ca și ceĭlalțĭ lexicografĭ aĭ noștri, cunósce numaĭ variantul m o l f *ă e s c*, pe care'l traduce (Dicț. II p. 202) prin: «murmurer, mâchonner, grignoter, pignocher». Sensul «murmurer» figuréză pe prima liniă. Dar m o l f *ă e s c* nu însemnéză niciĭ o dată «murmurer». Neapěrat, prin analogiă cu m o l f *ă i r e a* bucatelor, se póte dice metaforic: a m o l f *ă i* cuvinte, franțuzesce «mâchonner ses paroles»; însă Românul are pentru acéstă figură o mulțime de termenĭ propriĭ: a m o r m ă i, a b u ì g u i, a b o m b ă n i, a b ă l b ă i, a b o l b o r o s i, a g ă n g ă n i etc. După cum Laurian și Massim aŭ născocit un «adaos de sens» pentru ca să dea cuvîntuluĭ o paternitate grécă, tot așa Cihac a închipuit și el un alt «adaos de sens», cu ajutorul căruĭa să'l pótă slavisà. Ințelesul de «murmurer» îĭ trebuĭa cu orĭce preț, căcĭ rusesce m o l v i t ĭ însemnéză «parler». Printr'un adaos la ureche, din cal se face măgar; printr'un mititel «chiffoner» saŭ «murmurer», acățat la ințelesurile cele adevěrate ale cuvîntuluĭ m o r f o l e s c saŭ m o l f *ă e s e*, îl faceți grecesc

saŭ rusesc; procedura este aceiașĭ. Se înțelege dela sine că «adaosurile de sens» sînt rele nu numaĭ când ne duc la Grecĭ și la Rușĭ, dar și atuncĭ când ne împing cu de-a sila la Roma. Nu maĭ puțin vinovat decât Cihac este episcopul Bobb, când în dicționarul seŭ din 1822 adaogă la m o l f ă e s c sensul de «a muĭà», prin care'l identifică cu latinul m o l l e f a c i o.

De unde dară vine m o r f o l e s e saŭ m o l f ă e s c? Nicĭ cu grecul μορφή, nicĭ cu rusul molvitĭ, nicĭ cu latinul mollefacio, nu se potrivesce. Am spus că lexicografiĭ noștri cunosc numaĭ variantul m o l f ă e s c, pe care 'l explică în următorul mod. Lexicon Budan: «langsam essen, lente vel tarde edo»; Sava Barcianu: «langsam kauen, knaupeln»; Costinescu: «a mânca fără dințĭ, a mânca încet fără poftă»; Pontbriant: «grignoter, ronger, pignocher, manger lentement»; Polysu: «naschen, knaupeln, langsam essen»; Poĭenar și Aaron: «pignocher, a cĭuguli, a m o l f ă i, a mânca fără poftă, luând bucățele fórte micĭ în gură». Așa dară sensul primar al cuvîntuluĭ este m ă n â n c; sensul secundar: mănâne a - l e n e saŭ a-n e v o e; orce alt sens e figurat.

Alăturĭ cu al nostru m o r f o l e s e și m o l f ă e s c ne întimpină în vechea francesă treĭ varianturĭ: «morfer, morfier, morfiailler», tóte cu sensul primar de m ă n â n e, din carĭ la Littré nu s'a strecurat decât: «Morfer. Terme hors d'u-

sage. Manger goulûment», cu o citațiune din Charles de Sorel, Histoire de Francion, Paris 1622.

Afară de un pasagiŭ din Rabelais cu «morfiailler», Godefroy (Dict. de l'ancienne langue française, V, 408) citéză altele de prin diferițiĭ scriitorĭ din secolul XVI, și tot-o-dată substantivul «morfe = mâncare», bună-óră:

> Tout se faict pour la m o r f e; on a beau estre accort,
> Sans cela tout n'est rien, le plus vif semble mort...

Godefroy a scăpat din vedere numaĭ pe medievalul «morfée = îmbucătură» într'un act al mănăstiriĭ de Pipriac: «Morphea panis et pintaphus vini = une b o u c h é e de pain et une pinte de vin» (Du Cange, Gloss. Lat. ed. Carpent., IV p. 550).

Cel maĭ vechiŭ mare dicționar al limbeĭ francese, publicat de Randle Cotgrave în London la 1611, este fórte important prin amăruntele pe carĭ ni le dă asupra sensuluĭ luĭ «morfiailler» și al derivatelor sale, anume:

«Morfiailler, a mânca cu lăcomiă, a mânca saŭ a bé cu grabă, cu g u r a n e'n d e m â n a t e c ă a m e s t e c a ș i a î n g h i ț i (with the mouth illfavouredly in chawing, or in swallowing)»;

«Morfiaillie, mâncare lacomă, n e'n d e m â n a t e c ă saŭ n e m e s t e c a t ă (ill-favoured or hastly devouring)»;

«Morfiailleres, bucate mâncate lacom și n e ' n d e m â n a t e c (ill-favouredly taken in) »

Prin n e ' n d e m â n a r e a mâncăriĭ, «ill-favouredness», asupra căriĭa Cotgrave insistă atâta, francesul «morfiailler» se identifică cu românul m o r f o l e s c nu numaĭ în sensul primar, dar și în cel secundar. Ambele sensurĭ se păstréză și maĭ bine pînă astădĭ în unele dialecte francese. Iată, de exemplu, ce dice Godefroy din dialectul dela Hainaut în Belgia: «morfelier, m â c h e r u n e c h o s e à d e m i en la mordant de tous les sens.» De asemenea în dialectul dela Franche-Comté «mourfiller» însemnéză a mânca des, dar câte puțin: «manger peu, mais souvent», tocmaĭ funcțiunea cea deminutiv-frequentativă o românuluĭ m o r f o l e s c, care pînă și prin sufixul *-l-* se întâlnesce cu francesul «mortélier, mourfiller, morfiailler».

Dacă Littré ar fi cunoscut vechimea, respândirea curat poporană și nuanțele luĭ «morfe» cu derivatele sale în limba francesă, ba tocmaĭ în dialectele cele nordice ca Hainaut saŭ Franche-Comté, el nu l'ar fi credut împrumutat din Italia, de unde împrumuturile francese s'aŭ făcut tóte maĭ târdiŭ și prin canalul literar. Italieniĭ, în adevĕr, aŭ și eĭ din vechime verbul «morfire» și substantivul «morfia», dar în nesce condițiunĭ maĭ puțin caracteristice decât acelea pe carĭ le-am vĕdut în varianturile francese.

In dialectul vențian « morfir » însemnéză a

m â n c a, iar «morfia» g u r ă (Boerio, ed. 1867 p. 426). Ambele cuvinte sînt și maĭ familiarc în Toscana. Din limba literară elc aŭ perit de-mult, conservându-se însă în vechile texturĭ. Ast-fel la Mattio Franzesi, Rime burlesque (Firenze 1555, II, 194), noĭ citim:

Mercore stemmo in Viterbo a m o r f i r e,
E dopo pranzo alquanto dormire...,

ĭar celebrul istoric și poet florentin Benedetto Varchi (L'Hercolano, Vinetia 1580, p. 52) ḑice: «chiamano i Firentini Berlingaiuoli e Berlingatori coloro, i quali si dilettano d'empire la m o r f i a, cioè la b o c c a, papando c leccando...»

Italieniĭ dară aŭ reținut în varianturile lor numaĭ sensul primar «mănânc», perḑênd pe cel secundar «a-lene», care a remas la Românĭ și la Francesĭ. Dacă n'ar fi cunoscute decât tipul italian și tipul românesc, identificarea lor ar remâné o simplă ipotesă nedovedită. Numaĭ varianturile francese, maĭ ales acelea din Cotgrave și din dialectele nordice, așéḑă o temeliă seriósă și aduc o demonstrațiune sciințifică. Când o vorbă, sub aceĭașĭ formă și cu acelașĭ sens, ba încă cu cel primar și cu cel secundar tot-o-dată, trăesce în gura poporuluĭ, cu totul afară din sfera literară, în Dacia și 'n Galia, chiar dacă n'ar fi lăsat o urmă adâncă și 'n Italia, acésta ne-ar ajunge pe deplin pentru a constata că se trage dintr'un prototip latin rustic. Ce-va maĭ mult; noĭ putem afirma că prototipul a fost anume din dialectul umbric, care con-

scrva pe *f* după *r*, pe când dialectul latin propriŭ dis îl schimba în *b*, de exemplu: latinul «verbum»=umbricul «verf»; dar acésta ne-ar duce pré departe, şi—fiind-că latinul *b* şi umbricul *f* corespund ario-europeuluĭ *dh*—cine scie dacă nu ne-am urca pe nesimţite la radicala sanscrită m a r d h «humidum esse, humectari», care în dialectul vedic exprimă tocmaĭ noţiunea de un act lenevos: «lässig werden» (Grassmann, Wtb. z. Rigveda p. 1060).

In prima jumătate a seculuĭ XVII, atât la Italienĭ «morfire» şi «morfia», precum şi la Francesĭ «morfer, morfiailler, morfe» etc. aŭ despărut din limba literară şi din stratul cel burges. Atâta aşteptaŭ pungaşiĭ pentru ca să introducă aceste vorbe în «argot» saŭ «gergo». Astfel în gergul italian m o r f a însemnéză «fóme», m o r f i a «gură», m o r f e z z o «mănânc» (Fr. Michel, Dict. d'argot p. 279, 431); ĭar în argotul frances: m o r f e «mâncare», m o r f a n t é «farfuriă» şi m o r f i e r «a mânca». Chiar în Franţa însă pungaşiĭ aŭ uĭtat saŭ aŭ nesocotit sensul cel secundar al cuvîntuluĭ, lăsând numaĭ pe cel primar. Furtişagul nu e vechĭu. Epoca luĭ se póte urmări. Intr'o carte fórte curiósă, întitulată: «Le jargon ou langage de l'argot réformé, tiré et recueilli des plus fameux argotiers de ce temps», publicată la 1634 (Nisard, Hist. d. livres populaires, II p. 404), noĭ citim: «Manger, c'était b r i f e r ou g o u f f i e r, à présent c'est m o r f i e r». Prin urmare, pe când scriea Rabelais şi

chiar Charles de Sorel, hoțiĭ nu întrebuințaŭ încă acéstă vorbă.

Diez (Etymol. Wtb.[2] II p. 46), cunoscênd numaĭ forma italiană și pe una singură din cele francese, le trage din olandesul medieval m o r f e n «a mânca cu lăcomiă», pe care 'l găsesce și 'n medio-germanul m u r p f e n. Față cu formele francese dialectale și cu cele doĕ forme române, este învederat că Olandesiĭ din vécul de mijloc împrumutaseră acest cuvînt curat romanic dela Francesiĭ din Belgia, și l'aŭ dat atuncĭ și Germanilor, dar uniĭ și alțiĭ l'aŭ perdut în urmă. Să amintim în trécĕt, că dacă vorba ar fi fost germană din baștină, ea neapĕrat trebuĭa să sune la Olandesĭ «morpen», nicĭ odată «morfen», căcĭ se scie că, după legile fonetice, un *f* saŭ *pf* german propriŭ ḑis nu póte să corespunḑă unuĭ *f* olandes.

TRECEREA LUI „BI“ IN „GHI“

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. III P. 2228—2242)

Tóte dialectele române cunosc, maĭ mult saŭ maĭ puţin, trecerea labialelor în guturale de 'naintea luĭ *i*, fie când labiala este iniţială ca în: ghine din bine, ghie din vie, kicĭor din picĭor, hire din fire, nie (nγie) din mie, — fie labială medială ca în: alghină din albină, cokil din copil, trandahir din trandafir, dornire din dormire, — fie labiala urmată de finalul *i* scădut la *ĭ* ca în: cerghĭ din cerbĭ, lukĭ din lupĭ, dornĭ din dormĭ, — fie, în sfîrşit, vocala *i* trecută în *ĭ* şi apoĭ despărută ca în: kétră = kĭétră, herb = hĭerb etc., carĭ în vechile texturĭ se scriŭ: **пиатрѫ** saŭ chiar **пıатрѫ**, **фиербꙋ**. Trecerea cea maĭ importantă este a celor doĕ labiale explosive, *b* şi *p*, fiind cea maĭ rĕspândită în graĭu prin numĕrul cuvintelor în carĭ ne întimpină şi cea maĭ variată tot-o-dată prin complicaţiunĭ fonetice ulterióre: *bi-ghi-bghi-bgi*, *pi-ki-pki-pci* (bine = ghine = bghine = bgine; pi-

cĭor = kicĭor = pkicĭor = pcicĭor = cicĭor). Ajunge dară a supune unuĭ studiŭ critic pe *ghi* din *bi*, de care nu putem despărţi pe *ki* din *pi*, pentru ca prin însăşĭ acésta să se limpeḑéscă cestiunea celor-lalte labiale guturalisate, carĭ sînt de o importanţă secundară.

Despre acest fenomen, întru cât îmĭ pot aduce a-minte, aŭ scris maĭ pe larg Miklosich, Lambrior, Oncĭul şi Şăĭnénu, din carĭ primiĭ treĭ n'aŭ cunoscut în privinţa'ĭ preţiosisimul text al luĭ Cantemir, ĭar câte-patru nu puteaŭ să cunóscă adevĕrăta mĕsură de circulaţiune în totalitatea dialectelor românescĭ a formelor cele guturalisate. Lipsindu-le ast-fel punctul istoric de plecare, şi maĭ ales statistica fenomenuluĭ, nu e de mirare că conclusiunile lor sînt cu desăvîrşire subiective.

Miklosich (Lautl. d. rum. Spr. Cons. II p. 14 sqq.; cfr. Schuchardt, Litteraturbl. f. german. u. rom. Phil. 1892 No. 9) în deşert caută pentru guturalisarea labialelor române paralelurĭ neo-latine occidentale. E cu totul alt-ceva când Neapolitaniĭ saŭ Sicilianiĭ ḑic «chianta» pentru «pianta» saŭ «ghianco» pentru «bianco», căcĭ neapolitano-sicilianul *ghi* şi *ki* nicĭ o-dată nu represintă pe primitivul *bi* şi *pi* ca la Românĭ, ci tot-d'a-una pe *bl* şi *pl*: ghianco = blanco, chianta = plantam, chiaga = plagam, chiano = planum, chiantu = planctum, chieno = plenum, chiu = plus, chiummo = plumbum etc. Guturalisarea grupurilor consonantice *bl* şi *pl*, ba şi *fl*, este romanică occidentală, fie italiană,

fie chiar spaniólă, dar tocmaĭ Româniĭ n'o aŭ de loc; pe când guturalisarea grupurilor consono-vocalice *pi*, *bi*, *fi*, pe care o aŭ Româniĭ, e tocmaĭ ce-va cu totul necunoscut dialectelor romanice occidentale. Apoĭ Miklosich se înșélă (cfr. Rumun. Untersuch. II, 7) când atribue Românilor rostirea «dĭine» pentru «ghine» saŭ «tĭicĭor» pentru «kicĭor», după cum se rostesce numaĭ acolo unde elementul românesc este amestecat cu Unguriĭ, pe când Moldoveniĭ, Munteniĭ și Macedo-româniĭ rostesc fórte lămurit *ghi* și *ki*, nu *dĭi*, nicĭ *tĭi*.

Lambrior (Romania 1877 p. 446) nu se sfiesce a ne asigura, că Româniĭ n'aŭ pe *ghi* = *bi* și pe *ki* = *pi* decât de pe la finele secoluluĭ trecut: «ils «n'ont pu commencer que dans la seconde moitié «du XVIIIe siècle». Cu alte cuvinte, numaĭ după 1750 toțĭ Macedo-româniĭ și toțĭ Moldoveniĭ aŭ început de o-dată a dice *ghine* și *kicĭor!* Apoĭ Lambrior sciea că acest fonetism nu este numaĭ moldovenesc și macedo-românesc: «Ce phénomène «s'observe dans t o u t l e d o m a i n e r o u m a i n, «mais il n'est pas partout également développé; «en Moldavie, en Bessarabie et en Boukovine, c'est «l' é t a t n o r m a l du parler populaire et même «de la conversation familière; on le trouve spo-«radiquement e n V a l a c h i e e t e n T r a n-«s y l v a n i e et il est constant dans le dialecte «macédo-roumain...» Și tóte astea abia de un secol!

D. Onciul (Conv. lit. 1885 p. 594) îșĭ pune întrebarea, dacă nu cum-vá o samă de coloniĭ ma-

cedo-române, un «adaos de populaţiă română din peninsula balcanică», va fi altoit Daco-românilor guturalisarea labialelor; şi acéstă ipotesă surîde de asemenea d-luĭ Şăineanu (Ist. filologieĭ p. 70—72), ambiĭ credênd că fenomenul e specific trans-danubian şi necunoscênd faptul statistic că pînă şi între Macedo-românĭ sînt uniĭ carĭ nu guturaliséză labialele, anume sub-dialectul macedo-român din Meglen (Weigand, Vlacho-Meglen p. 16), unde se dice: bine, corbĭ, piciŏr, lupĭ, ĭar nu: ghine, corghĭ, kiciŏr, lukĭ.

Din puctul de vedere curat fisiologic, trecerea luĭ *bi* în *ghi* saŭ a luĭ *pi* in *ki*, palatalisate apoĭ în *gi* şi *ci*, putea să se 'ntâmple în orĭ-ce limbă. Aşa, bună-óră, o aŭ în extremul Orient Tibetaniĭ, la carĭ «*pia* se pronunţă *cĭa* (tcha), *bia*—*gĭa* (dja)» (Abel-Rémusat, Recherches sur les langues tartares p. 340). Alt-ceva însă este o posibilitate abstractă, şi alt-ceva realisarea concretă. In Europa întrégă, întru cât am putut cerceta, afară de Peninsula Balcanică nu se găsesce nicăirĭ *ghi*=*bi* şi *ki*=*pi*. Nu fisiologia dară, adecă nu elementul antropologic trebuĭ să ne preocupe, ci urmărirea causeĭ locale etnice.

Cantemir (Descr. Mold., ed. Papiŭ p. 151) dice: «Mulieres quoque moldavae peculiarem a viris pro- «nunciationem habent. Mutant enim syllabas *bi* et «*vi* in *gi*, ut: bine (bene) =gine, vie (vinea)=gie; «*pi* in *ki*: pizma (invidia)=kizma, piatra (petra)= «kiatra. *Mi* initiale in *ng* literam, vix aliis pronun-

«ciabilem, ut: mie (mihi) = ngie etc. Qui semel e «viris etiam ei pronunciationi asvetus fuerit, vix «ac ne vix quidem ab ea liberari potest, et ceu «sorex suo ore semper prodit se nimis diu in ma«tris sinu moratum fuisse, qua de re etiam tales «vulgo ficior de baba, filii vetulae, per contemtum «dicuntur.»

Cantemir dară constată, că atât *ghi* = *bi* şi *ki* = *pi*, precum şi *ni* = *mi*, era la Românĭ un fonetism străin graĭuluĭ bărbătesc, caracterisând în specie graĭul femeiesc, aşa că bărbaţiĭ carĭ rostĭaŭ ast-fel eraŭ porecliţĭ cu despreţ: «fecĭorĭ de babă». Şi aserţiunea luĭ Cantemir se întăresce pe deplin prin faptul positiv, necontroversabil, că nu se află nicĭ un vechĭu text românesc, fie din orĭ-ce provinciă şi fie de o provenință orĭ-cât de rustică, în care să ne întimpine *ghi* pentru *bi* saŭ *ki* pentru *pi*, ba nicĭ *ni* pentru *mi*. Sînt texturĭ cu rotacismul *r* din *n*, sînt texturĭ cu duplul *z* (з şi ѕ) saŭ cu *r* şi *rr*, sînt texturĭ cu *hi* pentru *fi*, sînt texturĭ cu χ şi гχ, dar texturĭ cu *ghi*, *ki* saŭ *ni* pentru *bi*, *pi* şi *mi* — nu există, căcĭ letopiseţele, zapisele, cărţile bisericescĭ, pisaniile de pe morminte etc. aŭ fost scrise tóte de bărbaţĭ, nu de femeĭ, nicĭ de «fecĭorĭ de babă».

Una din pré-puţinele excepţiunĭ este actul moldovenesc din 1644 (Arch. ist. I, 1 p. 87), în care sînt descrise hotarele uneĭ moşiĭ: «şi de acolo suptŭ margine în capu k i c ĭ o r u l u ĭ din mijloc lăngă mocirla într'o moviliţă, cari ĭaste suptŭ

gropa boului alăture cu vale, și acolo s'au făcut bour într'un gĭugastru lăngă cel vechĭu, și apucă k i c ĭ o r u l din mijloc la délŭ în pădure...» Să se observe însă că în acest text k i c ĭ o r nu este un cuvînt comun, ci s'a stereotipat ca termen topic, încât trebuĭa scris întocmaĭ, chĭar dacă l'ar fi scris însușĭ Cantemir.

Datele statistice, culese prin învĕțătorĭ și prin preoțiĭ de prin sate, probéză pe de o parte marea respândire teritorială a acestuĭ fonetism, ĭar pe de alta: o r i g i n e a l u ĭ c e a f e m e é s c ă p r e - t u t i n d e n e a

In districtul Brăileĭ peste tot (comunele Cazas, Naziru, Slujitorĭ-Albotescĭ, Lacul-Rediĭ, Cotu-lung, Rusețĭ, Tichilescĭ, Sutescĭ, Filipescĭ, Viziru etc.) se dice: ghine, kicĭor. In unele locurĭ fenomenul maĭ conservă caracterul seŭ femeesc, ĭar bărbațiĭ, printr'o reacțiune, prefac vice-versa pe *ki* în *pi*. Așa învĕțătorul I. Păișescu din comuna Stăncuța ne scrie: «La noĭ *ghi* pentru *bi* se rostesce maĭ cu samă de femeĭ când ocăresc copiiĭ: să'l mănânce corghiĭ! Apoĭ *ki* se amestecă cu *pi* dicênduse nu numaĭ kept pentru pept, dar și înpide pentru închide, pin pentru chin, pirie pentru chirie.» In comuna Latinul bărbațiĭ aŭ învins pe *ki*, încât toțĭ dic picĭor, dar femeile la rîndul lor aŭ învins pe *bi*, încât toțĭ dic ghine, nu bine.

In districtul Ialomița dela un capĕt pînă la cellalt (comunele Dudeștĭ, Perieţiĭ, Coșerenĭ, Ograda, Borănescĭ, Reviga, Grindu, Cosumbescĭ, Larga, Pioa-

Petrii, Poiana, Broştenĭ, Cĭochina, Copuzu, Gârbovii, Slobozia, Pribegiĭ, Iazu, Petroĭu etc.) se dice ghine, kicĭor. O mustră de graĭul ţĕrănesc de acolo, comunicată de învĕţătorul Th. Theodorescu din comuna Lupşénu: «Da *gh*ine, Mariĭo! tu staĭ şi eŭ «nu maĭ pocĭu dă fóme. Du-te şi fă ce-va dă mân-«care; hĭerbe nişte carne d'aĭa dă óĭe cu vardă; «da s'o hĭer*ghĭ* *gh*ine că-ĭ cam bătrână. — A cum-«părat arândaşu nostru nişte caĭ negri ca cor*ghĭ*. « — Când am trecut lacu, nĭ-a vinit apa pîn'la «*k*ept, ş'o scoĭcă nĭ-a sgâriet *k*elea dâla *k*icĭoru «stâng. As-nópte a întrat lu*chĭ*'n zăvadă . . .» Nicĭ aicĭ totuşĭ lupta între rostirea bărbătéscă şi între cea femeéscă nu s'a isprăvit încă de tot. In unele comune (Socaricĭu, Ţăndăreĭ etc.) circuléză de o potrivă la plural: lupĭ şi lukĭ, popĭ şi pokĭ, dar tot-o-dată reacţiunea bărbătéscă a înlocuit pe *ki* prin *pi* în rapiŭ (rakiŭ) saŭ pirie (kiric). In comuna Cécu se aude de o potrivă kicior şi picĭor, kept şi pept etc., dar se dice numaĭ bine, nu ghine. In comuna Malu, după cum îmĭ scrie învĕţătorul Ion Cancĭu: «cicĭor d i c n u m a ĭ f e m e-«i l e, când îşĭ mângâe copilul, ĭar ómeniĭ marĭ «nu întrebuinţéză decât forma kicĭor», adică femeile, după ce altoiră bărbaţilor pe *ki*, s'aŭ diferenţiat ele înseşĭ apoĭ maĭ departe palatalisându'l în *ci*.

In districtul Teleorman rostirea bărbătéscă a învins aprópe pretutindenea pe cea femeéscă, dar lăsând urme de luptă. Sînt unele comune în carĭ

aŭ biruit femeile. Așa învĕțătorul Cr. Voiculescu din Viișóra ne scrie: «Pe la noĭ se ḑice: este «*ghi*ne se te ducĭ cu *ghi*oliĭ, cor*ghi* sînt negri, tu «sor*ghĭ* cĭorbă, lu*kiĭ* mănâncă un *ki*cĭor de cal, «po*kiĭ* cerșesc, *ke*ptenele meŭ este rar».

In districtul Rîmnic-sărat (comunele Sgârcițiĭ, Bălăcénu, Obilescĭ, Corbu, Jirlâŭ, Dedulescĭ, Buda, Tâmboescĭ, Vișanĭ etc.) guturalisarea labialelor e maĭ generală decât chĭar în districtele Buzeŭ și Prahova. In adevĕr, în Buzeŭ sînt multe comune (Săgéta, Petrósa, Gherasenĭ, Lipia, Stâlpu, Fundenĭ, Zernescĭĭ-Călnâŭ, Tăbărescĭ, Boldescĭ, Pogónele, Cilibia, Sărulescĭ, Găvănescĭ etc.), în carĭ pe lîngă formele *ghi* și *ki* se aude tot-o-dată *bi* și *pi*. In Prahova de asemenea; ba chiar pe a-locurĭa (Scăienĭ, Mălăiescĭ etc.) nu se aflĕ de loc *ghi* pentru *bi*, ci numaĭ *ki* pentru *pi*.

In districtul Muscel formele *ghi* și *ki* sînt fórte respândite (comunele Cetățenĭ, Rădescĭ, Valea-mare, Nămăescĭ, Țițescĭ, Poienarĭ, Voinescĭ, Bălilescĭ, Cotescĭ etc.), dar în acelașĭ timp se aud și formele *bi* și *pi*, ĭar în unele locurĭ (comunele Băjescĭ, Mățâŭ, Vălenĭ etc.) există numaĭ *ki*, nu și *ghi*; apoĭ la plural nu se ḑice maĭ nicĭ o dată cerghĭ, lukĭ, ci cerbĭ, lupĭ. In acest district, ca și 'n nordul Moldoveĭ și în partea rĕsăriténă a Transilvanieĭ, lupta între elementul bărbătesc și între cel femeiesc se manifestă maĭ cu deosebire prin forme de compromis, prin acel «syllexis» despre care eŭ am vorbit cel de'ntâiŭ altă dată

(Cuv. d. bătr. II p. 218, 240) și am găsit apoĭ o confirmațiune la Weigand (Olympo-Walachen p. 44). Circulând în acelașĭ timp femeescul *ghi-ki* lîngă bărbătescul *bi-pi* și ambele fiind de o potrivă tarĭ, din amestecul lor, ca un fel de împăcare, s'a născut *bghi* și *pki*. Invĕțătorul G. Țuțuianu din comuna Valea-mare: «P'aicea se ro«stesce *ghi* în loc de *bi* în multe cuvinte, așa se «dice ghine în loc de bine, cerghĭ în loc do cerbĭ, «corghĭ în loc de corbĭ, dar maĭ ales se aude și «*b* înaintea luĭ *g*, carĭ contopindu-se sună amîn«doĕ slab, precum: bghine, cerbghĭ, corbghĭ, «orbghĭ, neghĭobghĭ etc. Tot asemenea se întâmplă «și cu *ki* în loc de *pi*, așa se dice kicĭor în loc «de picĭor, kimniță în loc de pivniță, kept în loc «de pept, okincĭ în loc de opincĭ, dar maĭ ales se «pune *p* înaintea luĭ *k*, spre ex.: pkicĭor, pkimniță, «opkincĭ etc. La plural: popkĭ, lupkĭ, vulpkĭ.»

In districtul Dîmbovița *ghi* pentru *bi* se aude numaĭ la cĭobanĭ (comuna Pietroșița), dar *ki* pentru *pi* se aude adesea și din gura țĕranilor. De asemenea numaĭ *ki* pentru *pi* se găsesce în districtul Romanațĭ. Invĕțătorul Marin Stănescu din comuna Leul ne scrie: «Poporul din acéstă localitate dice «kept, kepten, dar nu lukĭ saŭ pokĭ, ci lupĭ și «popĭ». Tot așa în districtul Dolj (comunele Cetatea, Vela, Cĭupercenĭ, Țințărenĭ, Băilescĭ, Risipițĭ, Dobridor, Poĭana, Coțofeniĭ-din-față, Maglavit, Gubancea, Plosca, Pelescĭ, Brésta, Adunațiĭ-de-Geormane, Plenița, Séca-de-câmp etc.). Alăturĭ cu *ki*

circulézá însă forma cu *pi* și cea silectică *pki*: pkĭatră, pkept, pkeptene.

Din districtul Vâlcea, preotul Istănescu din Recea ne scrie; «Aicĭ păstoriĭ de oĭ dic ghine în loc «de bine, cerghĭ pentru cerbĭ etc. In glume dic și «sătenii kept pentru pept, kicĭor pentru picĭor». Adecă — după vorba luĭ Cantemir — bărbațiĭ îșĭ bat joc de «fecĭorĭ de babă», a cărora rostire femeéscă a fost învinsă prin cea bărbătéscă.

Formele cele de compromis *bghi* și *pki*, adesea palatalisate apoĭ în *bgi* și *pci*, carĭ resultă, după cum am spus, din neputința formeĭ femeiescĭ de a goni cu totul pe cea bărbătéscă, sînt respândite maĭ cu deosebire în districtele Sucéva și Némț (comunele Fărcașa, Tătărușĭ, Broștenĭ, Borca, Botescĭ, Bodeștiĭ-Precisteĭ, Șaru-Dorneĭ, Dorna-Gura-Negriĭ etc.), unde se aude: bghine și bgine, corbghĭ și corbgĭ, cerbghĭ și cerbgĭ, pkicĭor și pcicĭor, opkincă și opcincă, pkĭatră și pcĭatră, pkept și pcept, ĭar în unele vorbe labiala se perde: corgĭ, cergĭ, cicĭor, cĭatră, cept; de asemenea lupcĭ și popcĭ. Cât se atinge de lupkĭ, popkĭ, copkil, stupkină, apoĭ așa se rostesce în Moldova întrégă.

Acelașĭ fenomen ne întimpină și'n Transilvania, nu numaĭ în regiunea Năsăuduluĭ cea învecĭnată cu Moldova, dar și în părțile Făgarașuluĭ (comunele Voĭla, Vistea, Lisa etc.), unde se dice: bghine, albghină, corbghĭ, cerbghĭ, pkept, pkicur, pkele, pkerd, popkĭ etc. Tot așa și în Maramurăș, în Selagĭu, în așa numita țéră a Oașuluĭ, unde totușĭ

guturalele tind a se palatalisa : bginc, pcicior (preut E. Bran, Selagiu, com. Bârseul-de-jos). In regiunea Sibiiuluĭ (com. Sina, Orlat, Vestem etc.) se aud numaĭ formele nesilectice și nepalatalisate *ki* și *ghi*, ca și 'ntr'o mare parte din regiunea Făgărașuluĭ (com Vaĭdarecea, Ohaba, Mărgineni, Copăcel etc.). Pretutindenea însă, cel puțin într'un mod sporadic, se aud și formele cele bărbătescĭ *bi* și *pi*.

In multe localitățĭ, după cum am vědut'o deja maĭ sus, femeiescul *ghi* pentru *bi* n'a putut să se împună, dar s'a impus totușĭ femeiescul *ki* pentru *pi*. Față cu acest fenomen, se nasce o întrebare firéscă: de ce óre *ki* a fost maĭ tare decât *ghi*? Respunsul se cuprinde și se dă pe față dela sine în următorul șir de fapte decisive.

Intr'o mare parte din districtul Dolj (comunele Drănicu, Gogoș, Comoștenĭ, Bulzescĭ, Galiciuĭca, Vela, Ișalnița, Murgaș, Șimnic, Căprenĭ, Bodăcscĭ, Calopěr etc.) nu se aude de loc *ghi* pentru *bi*, nicĭ *pi* pentru *ki*, afară de un singur cuvînt: kept, une-orĭ pkept.

In comuna Ploiescioriĭ din Prahova labiala se guturaliséză numaĭ în treĭ cuvinte: kept, kipotă și keptene, ĭar în comuna Mălăiescĭ numaĭ în doě: kept și keptene.

In comuna Bălțațiĭ din Teleorman numaĭ în singurul kept.

De asemenea în comuna Micloșanĭ din Muscel.

Dialectul istriano-român nu cunósce de loc gu-

turalisarea labialelor, afară numaĭ şi numaĭ în doĕ vorbe: kĭept şi cĭaptere = kĭaptene (Miklosich, Rumun. Untersuch.' I, 23—4).

Aceĭaşĭ guturalisare este cu desăvîrşire necunoscută sub-dialectuluĭ macedo-român din Meglen, afară ĭarăşĭ de cele doĕ vorbe: kĭept şi kĭaptene (Weigand, op. cit.)

Nemic maĭ femeiesc ca noţiunile de «pept» şi de «peptene», şi tocmaĭ mulţumită lor, în lupta cea seculară între fonetismul bărbătesc şi între cel femeiesc, *ki* s'a arĕtat aprópe pretutindenea maĭ forte decât *ghi*, ĭar vorbele isolate kiept şi kieptene aŭ isbutit a se furişa pînă şi la Istrianoromânĭ.

De aci resultă că:

1. Guturalisarea labialelor există în tóte dialectele române: cel daco-român, cel macedo-român şi chĭar cel istriano-român:

2. Ea este fórte veche, de óră-ce să urcă maĭ sus de formarea acestor dialecte, a cărora despărţire nicĭ într'un cas nu póte fi maĭ nouă de secolul X;

3. In tóte aceste dialecte ea ni se înfăţişéza ca un element de tot femeiesc, persistând în cele doĕ cuvinte kept şi keptene chĭar acolo unde nu s'a putut încuĭba în restul graĭuluĭ;

4. Orĭ-unde s'a întrodus la noĭ şi s'a propagat acest element de tot femeiesc, el a întimpinat o crâncenă resistinţă din partea elementuluĭ celuĭ bărbătesc a conservăriĭ labialelor.

Dar cum óre să se explice o asemenea restrăbunéscă desbinare linguistică între cele doĕ sexurĭ în sînul uneĭ singure naţiunĭ?

Pretutindenea unde o naţionalitate s'a născut prin cucerire, elementul cuceritor cel bărbătesc vorbĭa la început o limbă cu totul alta decât elementul cucerit cel femeiesc. Dintre copiiĭ născuţĭ din căsătoriile cele bilinguice, băieţiĭ se deslipĭaŭ maĭ curând «a matris sinu» după expresiunea luĭ Cantemir, susträgêndu-se astfel înrîuririĭ mumelor, pe când fetele, remănênd tot-d'a-una sub acéstă înrîurire, conservaŭ cu stăruinţă tradiţiunea graĭuluĭ femeiesc, pe care vécurile o puteaŭ şterge numaĭ treptat-treptat, aşa că la urma urmelor — după ce se plăsmuise deja din amestec o singură limbă pentru bărbaţĭ şi pentru femeĭ — trebuĭa totuşĭ să maĭ trécă mult timp pînă să dispară orĭce deosebire fonetică.

O divergință între graĭul bărbătesc şi graĭul femeiesc se constată pînă astăḑĭ pe o scară fórte întinsă la Caraibĭ, a cărora naţionalitate se născuse sînt acum câţĭ-va secolĭ prin cucerire, bărbaţiĭ din tribul Galibilor căsătorindu-se cu femeile din tribul Arruacilor; şi Adam Lucien (Revue de Linguistique, XII, 275—304) observă: «La science «saisit sur le vif, dans le d o u b l e p a r l e r ca«raïbe ramené à ses origines, le phénomène in«structif de la formation d'une langue par l'effet «d'une conquête qui, d'une partie des hommes de «la nation conquérante et d'une partie des fem-

«mes de la nation vaincue, fait une nation nou-«velle».

Dintr'o causă analogă la Eschimoşiĭ din Grœnlandia numaĭ femeile schimbă pe *k* în *ng* 'şi pe *t* în *n* (Sayce, Introd. to the Science of language, I, 205).

Tóte naţionalităţile latine extra-italice s'aŭ zămislit din amestecul bărbaţilor romanĭ cu femeile barbare. Despre Spanioli, naţionalitatea extra-italică cea maĭ veche, noĭ avem în acéstă privinţă un text special categoric la Tit-Liviŭ (XLIII, 3): «Et alia n o v i g e n e r i s h o m i n u m e x H i s-«p a n i a legatio venit. Ex militibus romanis et «ex hispanis mulieribus, cum quibus connubium «non esset, natos se memorantes, supra quatuor «millia hominum...»

La Românĭ — pe carĭ Tit-Liviŭ ĭ-ar fi numit «novum genus hominum ex militibus romanis et dacicis mulieribus» — la Românĭ elementul cuceritor, adecă cel bărbătesc, fiind Latiniĭ, ĭar elementul cucerit saŭ femeiesc fiind Daciĭ, fenomenul linguistic *ghi* = *bi*, *ki* = *pi*, *ni* = *mi*, întru cât el este femeiesc, nu póte să fie decât o remăşiţă dacică, niciĭ decum latină.

Şi aci ni se presintă o dilemmă:

1. saŭ că în limba dacică labialele se guturalisaŭ de 'naintea luĭ *i*;

2. saŭ că în fonetismul latin grupurile *bi*, *pi*, *mi* se rostĭaŭ altfel decât aceleaşĭ grupurĭ în fonetismul dacic, adecă se rostĭaŭ în aşa fel încât

pentru auḑul Dacilor ele cuprindeaŭ un element diferenţial gutural.

Prima ipotesă trebue înlăturată cu desăvîrşire, de vreme ce în nomenclatura personală, în cea locală şi în cea botanică a Dacilor ne întimpină fórte des labiale neguturalisate de 'naintea lui *i*, bună-óră :

Bere*bi*stes, nu Bere*gi*stes;

*Bi*cilis, nu *Gi*cilis;

*Pi*eporus, nu *Ki*eporus;

Cle*pi*dava, nu Cle*ki*dava;

Ti*bi*scum, nu Ti*gi*scum;

apoĭ Ca*pi*dava, *Pi*roboridava, *Pi*num, caro*pi*thla, rhathi*bi*da etc.

Traciĭ de peste Dunăre, despre carĭ noĭ scim că eĭ numĭaŭ tesaurul «pitu-», nu «kitu-» (Schol. Apollonii Rhodii I, 933: Θρᾶκες τὸν θησαυρὸν πιτύην λέγουσιν), de asemenea nu guturalisaŭ labialele, după cum nu le guturaliséză nicĭ posteritatea lor actuală Albanesiĭ.

Remâne dară în picĭóre numaĭ ipotesa a doua, şi anume: Daciĭ rostĭaŭ pe latinul *bi*, *pi*, *mi* ca *ghi*, *ki*, *ni*, un pseudo-fonetism cam aşa după cum Creoliĭ prefac sonurile francese, spaniόle şi portugese (Schuchardt, Kreol. Studien, passim), saŭ după cum Alsacieniĭ, chĭar când aŭ învĕţat în şcólă franţusesce, totuşĭ pronunţă :

Mon *b*éti *V*rançois
Toi *f*ouloir que *che* t'apprenne
*G*omment au*d*refois

Che falsais à la Prussienne
Ou *pien* à la Tyrolienne...

(Nisard, Hist. d. livres popul. I, 78).

Fonetismul latin nu era tocmaĭ ușor pentru o ureche ne-romană. Așa vechiĭ Grecĭ aveaŭ pe *ti* (τι), și totușĭ pe latinul *ti* îl rostĭaŭ *tzi*: «optzimus = optimus». Așa Celțiĭ aveaŭ pe *v*, dar pe latinul *v* îl amestecaŭ cu *f*: «vulgor = fulgur», «figil — vigilia» (Sittl, Verschiedenheiten d. lat. Spr. p. 51 sq.).

Intr'un singur punct, sub raportul guturalisăriĭ labialelor, fonetismul dacic se întâlnĭa întru cât-va cu cel latin. Se scie că Romaniĭ confundaŭ pe *f* cu *h*: faedus — haedus, fordeum — hordeum, folus — holus, fariolus — hariolus etc. (Corssen, Ausspr.[2] I, 159 sqq.). Iată de ce *hi* pentru *fi* era nu numaĭ dacic, dar și óre-cum latin, încât a putut să se introducă fără resistință în graĭul românesc: el figuréză adesea în vechea nóstră literatură și nu se atribue de către Cantemir «fecĭorilor de babă». In fond însă acest fonetism nu este la Românĭ latin, ci dacic, după cum fonetismul analog la Spaniolĭ în «hierro = ferrum», «hacer = facere» etc., nu este latin, ci iberic (cfr. Ascoli, Due lettere p. 29). Concordanța latino-dacică într'o parte, ca și concordanța latino-iberică în cea-laltă, a fost o simplă înlesnire de propagandă fonetică.

Aplicarea Dacilor, saŭ maĭ bine ḑicênd a Tracilor în genere, de a guturalisa pe labialele latine de 'naintea luĭ *i* póte ea singură să deslege o enigmă

din Hesychius. Acest culegĕtor de glose din secolul IV aduce pluralul: «ser*ghi*» în loc de latinul «cer*vi*» saŭ «cer*bi*» : «*σεργοί* — *ἐλαφοί*», întocmaĭ ca la Românĭ în «cerghĭ», moldovenescc «şerghĭ». El nu ne spune de unde a luat'o, dar nefiind nicĭ grecéscă, nicĭ italică, estc învedcrat că acéstă glosă nu póte să fie decât tracică. Tot de provenință tracică, directă saŭ indirectă, ni se pare a fi guturalisarea labialelor de 'naintea luĭ *i* în dialectul neogrecesc aşa numit tzaconic, pe care însă aci noĭ ne mărginim a'l menționa numaĭ.

B A

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. III P. 2242—2251)

Ba, adv. et conj.; 1°. non, pas, point; 2°. mais, d'autant plus. In ambele sensurĭ *ba* exprimă o oposiţiune, dar în primul sens oposiţiunea este negativă, în sensul al doilea restrictivă, ĭar o restricţiune este o afirmaţiune tot-o-dată. Din acest punct de plecare tóte accepţiunile luĭ *ba* se pot reduce la patru: 1°. « — Te ducĭ? — *ba*» este o negaţiune simplă. 2°. «Te ducĭ acuma? — *ba* mĕ voiŭ duce maĭ târḑiŭ» este o' restricţiune, în care se négă ducerea «acum», dar se afirmă ducerea «maĭ târḑiŭ». 3°. «Te ducĭ? — *ba* nu», este o negaţiune duplă. 4°. Contrariul: «nu te ducĭ? — *ba* da» este o duplă afirmaţiune, care însă, cuprinḑênd în sine un element de oposiţiune, e maĭ puţin categorică decât simplul d a.

I. Negativul *ba* e tot-d'a-una maĭ energic decât sinonimul n u. Când e vorba de o alternativă, el se légă de afirmaţiunea ce'ĭ precede prin conjunc-

ţiunea a ŭ în graĭul vechĭu, prin o r ĭ în cel de astădĭ, rare-orĭ prin s a ŭ.

Biblia Şerban-vodă, 1688, Genes. XXXVII, 32:

. . . cunoaşte de ĭaste haina fečoruĺui tău au *ba*...	. . . agnosce si tunica filii tui est, an n o n...

Ibid. Numeri XIII, 21:

. . . de sântŭ într'ănsulŭ copaci aŭ ba. . .	. . . si sunt in ea arbores an n o n...

grecesce în ambele locurĭ: ἢ οὔ.

Şĭapte taine, 1644, p. 15: «va fi lucrul cu prepusŭ, oare botedzaţi sămtŭ au *ba*...»

Pravila Moldov. 1646, f. 87: «stă pre sama gĭudeţului să gĭudece acel lucru şi acĭa vină de carĭa să téme muĭarĭa, poate să fie de chizeşie au *ba*...»

Cantemir, Divanul lumiĭ, 1698, f. 27 b: «au putĭa-viĭ ačasta tăgădui? sau putĭa-viĭ că ačasta nu ĭaste aşĭa să dzici *ba*?...», unde în contextul grecesc luĭ *ba* ĭĭ corespunde «ὄχι».

Acelaşĭ, Ist. Ieroglif. (Mss. în Acad. Rom.) p. 140: «Şi cum cu singură numai tăcérĭa spre robie şi suppunere véčnică ne vom lăsa? *Ba*, fraţilor, odată cu capul lucrul acesta neizbândit să nu lăsăm...»

Costachi Negruzzi, «Sobieski şi Româniĭ»:

« — Incă o dată vě întreb, vě închinaţĭ orĭ *ba*?

«— *Ba*...»

Alexandri, Boierĭ şi cĭocoĭ, act. III, sc. I: «Mojicul

nu póte să dică *ba*, când poruncesce guvernul...»

Basmul «Porcul fermecat» (Ispirescu, Legende p. 50): «de unde o să scie tata, daca noĭ am întrat aŭ *ba*...»

In basmurĭ, când e vorba de ce-va peste měsură frumos, fie om, fie femee, fie lucru, este stereotipă locuțiunea: «La sóre te poțĭ uĭta, dar la dînsul saŭ la dînsa *ba*».

Balada «Cucul și turturica»:

Pentru dumnéta
Eŭ n'aș dice *ba*,
Dar dic și dic *ba*
Pentru maĭcă-ta...

Doĭnă din Ardél:

Strigă mórtea la feréstră:
Spoveditu-te-aĭ, nevéstă?
— Ce-aĭ tu, mórte, a 'ntreba
Spoveditu-m'am orĭ *ba*?...

(S. Liuba, c. Maĭdan).

Doĭnă din Banat:

Pìn' eram la maĭca fată,
Cățĭ voĭnicĭ mě întâlnĭaŭ,
Imĭ zîmbĭaŭ și mě 'ntrebaŭ:
Maĭ sugĭ tu țîță orĭ *ba?*
Dómne, albă ți-ĭ fața!
De când m'am înstrăinat,
Cățĭ voinicĭ mě întâlnesc,
Cu toțiĭ mě jelucsc,
Către min' așa grăesc:
Carĭ tu petre, deŭ, orĭ *ba?*
Dómne, négră ți-ĭ fața!...

(J. B. Trans. 177).

II°. *Ba* ca o restricţiune, prin care ce-va se mărginesce într'o sferă determinată.

Gavril Protul, Viaţa luĭ Nifon, 1652, ed. Erbicénu, p. 58: «boĭariĭ nu se putĭa voi pre cine vor pune domnŭ, că uniĭ zicĭa să fie cesta, ĭar alţiĭ *ba* c e l a, şi era gălčavă...»

Biblia Şerban-vodă, 1688, Genes. XIX, 2:

. . . abateţi-vă la casa slugiĭ voastre şi odihniţŭ şi spălaţŭ picĭoarele voastre, şi mânecândŭ veţŭ mérge la calé voastră; şi ziseră: *ba* î n u l i ţ ă vomŭ odihni...	. . . declinate in domum pueri vestri, et divertite, et lavamini pedes vestros, et mane surgentes abibitis in viam vestram. Et dixerunt: N e q u a q u a m, sed in platea divertemus...

în contextul grec: οὐχὶ.

A. Odobescu, Scrierĭ I, 162:

« — Dar ce, măre, să maĭ fie şi asta? strigaŭ uniĭ din drumeţĭ, ne'ncercaţĭ la sama cailor. Or că strechĭa a dat într'înşiĭ?

« — *Ba* a ş a ' s bahmeţiĭ dela noĭ; — rĕspunse cu mândriă un bătrân lipean tătar din Bugĭac...»

Laurian-Massim: «Ast om nu pré vede. *Ba* e orb cum se cade. — Furiĭ te pradă. *Ba* te şi omóră. — Nu'ţĭ respunde datoria. *Ba* te şi bate...»

Acelaşĭ sens are repetatul *ba*: «*ba* aşa, *ba* altfel», fórte obicĭnuit în graĭul poporan şi prin care lucrul nu se mărginesce într'o singură sferă, ci în maĭ multe sfere posibile, tóte însă determinate.

I. Crêngă, Scrierile I p. 109: «aveaĭ muşterei de nu eraĭ bucuros: *ba* săĭ ducĭ la Pétră, *ba* la Fălticenĭ, *ba* pe la ĭarmaróce, *ba* la mănăstirea Némţuluĭ, *ba* la Secu, *ba* la Rîşca, *ba* în tóte părţile pe la hramurĭ...»

Ibid. p. 139: «slujind cu credinţă *ba* la unul, *ba* la altul, pînă la vrîsta de treĭ-ḑecĭ şi maĭ bine de anĭ...»

Jipescu, Opincaru, p. 115: «pĕ dracu l'aŭ zărit ómeni ca o nălucă, *ba* ca o mogândéţă, *ba* că era cu córne, *ba* că şedea în casă pustiĭe cu spahiilc, cu muma păduri, cu joĭmăriţa...»

Th. Speranţia, «Iţic gândesce»:

> *Ba* căĭ trécă, *ba* căĭ méргă,
> *Ba* căĭ asta, *ba* cutare,
> *Ba* chiar Iţic o să fie
> Un bancher, un lucru mare...

Basmul «Aleodor împĕrat» (Ispirescu, Legende p. 43): «Aleodor voi să se codéscă óre-cum, *ba* că trebile împĕrăţieĭ nu'l ĭértă să facă o călătorie aşa de lungă, *ba* că n'are călăuz, *ba* că una, *ba* că alta...»

Basmul «Inşiră-te mărgăritar» (ibid. p. 64):

« — Iată, stăpână, ce făcuşĭ d-ta!

« — Cum se póte una ca asta? ĭĭ rĕspunse dómna.

«Şi pângara de cĭóră începù a se cĭorovoi cu dómna sa: *ba* c'o fi, *ba* că n'o fi...»

III°. *Ba* servind a maĭ întări o negaţiune: *ba* n u, *ba* n i c ĭ — *ba ba*...

Costachi Negruzzi, «Gelosia» :

Scii pentru ce? — *Ba* n u. — Ah! trebuĭ să ți-o spun,
Destul e de când chin în sufletu'mĭ adun!...

Acelașĭ, «Cărlaniĭ», sc. 4:
«Miron: Ha! am înțeles. Îțĭ temĭ nevasta?
«Terinte: Eŭ? *Ba* n i c ĭ gândesc...»

Basmul «Treĭ frațĭ împěrațĭ» (Ispirescu, Legende p. 270):

« — Poțĭ tu să citescĭ ce dice aicĭ?
« — *Ba* n i c ĭ bóbă...»

Țichindél, Fabule 1814, p. 228: «Dară ce se adună cu Hristos? banĭ? *ba*, *ba*, că el nicĭ au adunat, nicĭ au avut banĭ...»

Balada «Cucul și turturica» :

Ba, cucule, *ba*,
Nu te-oĭu asculta...

A. Pann, Povestea vorbeĭ I, p. 83:

Și altul are cap, da,
Dar ca-al meŭ *ba-ba-ba!*

Basmul «Cĭobănașul cel isteț» (Ispirescu, Legende, p. 246): «Maĭ vědușe el caĭ bunĭ, înșelațĭ și înfrînațĭ frumos; maĭ vědușe și fiĭ tinerĭ de boierĭ îmbrăcațĭ cu haĭne scumpe; audise că uniĭ dintr'înșiĭ sînt limbuțĭ, desmerdațĭ, luătorĭ în rîs și înfumurațĭ de nu le ajunge cine-va cu strămurarea la nas; dar ca și aceștiĭa, *ba*, *ba*, *ba*!...»

IV⁰. *Ba* întărind o afirmațiune, maĭ cu samă în *ba* î n c ă saŭ *ba* ș i saŭ *ba* c h ĭ a r «et même,

mais encore», și în *ba* s ă ḑ i c ĭ saŭ *ba* c ă s ă ḑ i c ĭ «bien plus» etc. In genere însă, tocmaĭ din causa caracteruluĭ seŭ fundamental restrictiv, *ba* dă afirmaţiuniĭ pe care o însoţesce o nuanţă ironică: *ba* t o c m a ĭ, *ba* c u m n u, etc.

Costachi Negruzzi, «Aŭ maĭ păţit'o şi alţiĭ»: «se deprinde a bé cafea turcéscă şi a fuma dintr'un cĭubuc lung, *ba* î n c ă află multă poesiă în forma şliculuĭ şi a haĭnelor lungĭ...»

Ţinchindél, Fabule 1814, p. 339: «pentru acéĭa nu mĕ muncéşte cugetul, *ba* î n c ă din protivă mă bucur...»

Ibid. p. 18: «au văzut strâgoae prefăcându-se în găinĭ şi strigonĭ în pricolicĭ, apoĭ aşa se duc noapté şi mâncă inimele oamenilor celor adormiţĭ, *ba* î n c ă să auzim ce povestéşte şi baba Socolana...»

I. Créngă, Scrierile I p. 4: «nunta se făcu, şi baba îşĭ luâ cămeşa de sócră, *ba* î n c ă netăiată la gură...»

Doĭnă din Ardél:

> Când eram la mama fată
> Mĕ culcam destul pe vatră,
> Pe vatră şi pe cuptorĭu,
> *Ba* ş i jos a-uneorĭ...
>
> (J. B., Trans. p. 443)

Cu ş i saŭ î n c ă sub-înţeles:

> Frunḑă verde sălcióră,
> Trage-o cătană să móră,
> Ş'aşa trage de cu milă

Că móre 'n țéră străină:
Ba móre fără lumină...

(Ibid. p. 320)

«In locuțiunĭ particulare *ba* s ă ḑ i c ĭ, *ba* s ă m a ĭ ḑ i c ĭ, cine-va adaoge la cele spuse, afirmând că acestea's și maĭ pe sus de ce spune. Ex.: Ce om învĕțat! *Ba* să ḑicĭ, frate. — Rcŭ maĭ este domnul! *Ba* că să ḑicĭ, ḑĕŭ!» (L. M.). In aceste locuțiunĭ se sub-înțelege: «și maĭ mult». Tot așa, cu sensul de «à-fortiori», în doĭna din Ardél:

Eŭ pe dél, mândra pe vale,
Frică mi-ĭ să nu mĕ 'nșale;
Inșela-va pe dracul...
Ba pe badea săracul!

(J. B., Trans. p. 95)

In idiotismul *ba* c ă c h ĭ a r, fórte respândit maĭ ales în Moldova, *ba* dă afirmativuluĭ «chĭar» o accepțiune ironică: «à d'autres!»

Costachi Negruzzi, Cărlaniĭ, sc. 4: «Miron: Par' că'ĭ numaĭ Vochița în tot satul.

«Terinte: Vochița, femeea mea! *ba* c ă c h ĭ a r...»

Alexandri, Chir Zuliaridi, sc. I:

«Afrodita: Dumnéluĭ care se culcă o dată cu găinile și se trezesce o dată cu cucoșiĭ!

«Măndica: *Ba* c ă c h ĭ a r!... Maĭ dinióră s'o trezit și dumnéluĭ...»

Acelașĭ, Iorgu dela Sadagura, act. I sc. 4:

«Gahița: Du-te de veḑĭ paveoa cea nouă.

«Damian: *Ba* c ă c h ĭ a r! hodoronc-tronc...»

Cu acelașĭ sens se aude în Muntenia exclama-

țiunea: *ba* ce! scurtată din: *ba* c e s e p o t r i v e s c e.

«Ți-e frică de mine. — *Ba* c e!» (L. M.).

E de asemenea ironic afirmativul *ba* în construcțiune cu subjonctivul:

«De când am tăiat copilului bine nasul, *ba* să maĭ facă ce maĭ făcea, de atuncĭ *ba* să maĭ dea pe la mine». (L. M.).

Aceĭașĭ accepțiune ironică în legătură cu afirmațiunea ne întimpină în «*ba* a ĭ a ' ĭ v o r b ă».

Basmul «Numaĭ cu vitele se scóte sărăcia» (Ispirescu, Legende p. 209):

« — Da unde să maĭ mĕ daŭ? respunse sărăcia.

« — Eșĭ afară, dacă n'aĭ loc, și te du în oțelele «puscĭ vr'unuĭ vînător, că acolo țĭ-e locul.

« — *Ba* aĭa'ĭ vorbă! maĭ pune'țĭ pofta în cuĭu!...»

De asemenea afirmațiunea «*ba* ḑ e ŭ» e numaĭ pe jumătate seriósă, une-orĭ de tot glumétă, maĭ ales când se pune în formă interogativă.

Doĭnă din Ardél:

Cât de mare'ĭ pămîntul,
Ce'ĭ maĭ reŭ ca urîtul?
Ba ḑ ĕ ŭ, maĭ rea'ĭ dragostea,
Care uscă pajiștea...

(J. B., Trans. p. 9)

Alta:

Suflă vîntu 'n paie ude,
Eŭ strig, mândra nu m'aude.
— *Ba* ḑ e ŭ, bade, aud bine,
Dar nu pot veni la tine!

(Ibid. 56).

Filimon, Cîocoiĭ vechĭ și nouĭ p. 111:

«— Heĭ! dacă e așa, lasă-mĕ pe mine; o să te fac să mănâncĭ un miel fript hoțesce.

«— *Ba* ḑ ĕ ŭ! și ce fel frig hoțiĭ mieiĭ?...»

Alexandri, «Iorgu dela Sadagura», act. I sc. 1:

«Damian: Nu veḑĭ că cucóna Gahița 'ĭ damă de moda nouă, care cu cât îmbătrânesce, se socóte maĭ tînĕră? . . . Ce dracu 'ĭ vorbescĭ tot de lécurĭ?»

«Gângu: *Ba* ḑ e ŭ?... Iaca dracul!...»

In Bucovina, póte întru cât-va și pe aĭurĭ, sînt familiarĭ idiotismiĭ:

c a m a ĭ *ba* «pas du tout»;

n i c ĭ m a ĭ *ba* «impossible!»;

ba c a m d a «tout de même».

Basmul «Hargatul năsdrăvan» (Sbiera, Poveștĭ p. 243): «Preutul sări îndata-mare, și unde nu mi'l înhață pe lupul de morarĭu cu un par de pe cuptorĭu, și mi'l frécă așa de tare încât abĭa aŭ scăpat numaĭ cu un pic de suflet din mânile mortților, și de-acŭ înainte c a m a ĭ *ba* să se ĭubéscă el cu cumătră-sa...»

Basmul «Sînta Vinere» (ibid. p. 309): «După acésta, bĭéta fată n i c ĭ m a ĭ *ba* să zoléscă ea spre ḑiua de Vínerĭ...»

Basmul «Ceĭ treĭ tălharĭ» (ibid. p. 269): «Óspeții luĭ Petrea se cam pricepură ce făcu el, și de aceea ḑise unul din eĭ către celalalt:

«— N i c ĭ m a ĭ *ba*!

«— *Ba* c a m d a! Tot om păpa-o...»

La Macedo-românĭ *ba* se întrebuințéză, deși mult maĭ rar decât la Daco-românĭ (Dr. Obedenaru, Texte p. 133); cuvîntul însă, orĭ-cum ar fi, nu e de loc romanic, și n'are a face nicĭ cu italianul o i b o, nicĭ cu francesul p a s, cu care îl alătură deja Lexiconul Budan; tot așa n'are a face cu latinul v a h și cu francesul b a h, de unde îl trag Laurian și Massim. El este din punct în punct slavicul *ba*, conjucțiune și adverb, cunoscut Rutenilor, Bohemilor și Polonilor (Cihac, II, 3). La Polonĭ și la Bohemĭ, maĭ cu deosebire, el funcționéză întocmaĭ ca la noĭ. Iată câte-va exemple polone după Linde: b a bez mala nie prawda = *ba* puțin lipsesce ca să fie adevĕrat; b a latwo to mówić, ale trudno czynić = *ba* e ușor s'o spuĭ, dar e greŭ s'o facĭ; nie wie, b a i wiedzieć nie chce = nu scie, *ba* nicĭ nu vrea să scie; nowy smutek b a nie nowy = întristare nouă, *ba* nu nouă; b a toć się nie godzi = *ba* asta nu se cuvine; b a prawie! = *ba* țĭ-aĭ găsit! Exemplele boheme se pot vedé la Jungmann, care compară pe slavicul b a cu latinul v a h, cu grecul *β ᾶ* și cu sanscritul b a, tóte pré depărtate prin sens: așa sanscritul b ā, maĭ corect v ā, nu însemnéză alt ce-va decât «saŭ».

Pe lîngă simplul b a, Poloniĭ maĭ aŭ pe compusul b a i: «b a i bardzo!» «b a i prawie!» întrebuințat ironic cu sensul de «ce spuĭ!» saŭ «ce are a face!» Acest b a i a trecut și el la Românĭ, în specie la Moldovenĭ, devenind negativul b ă ĭ u,

dissilabic, care funcţionéză ca un fel de verb cu înţeles de «nu pot» saŭ «nu vreŭ».

Basmul din Bucovina «Délul roşu» (Sbiera, Poveştĭ p. 201):

« — Haĭ, întră de grabă în lăuntru! îĭ ḑise dracul.

« — B a ĭ u ! n u v r e ŭ, ca să nu mĕ vadă...»

Basmul tot de acolo «Cucoşelul şi mîţa» (ibid. p. 295): «Dar baba n'aŭ vrut, ci ĭ-aŭ ḑis b a ĭ u!»

Costachi Negruzzi, Cârlaniĭ, sc. 12:

«Lionescu: Ia stăĭ puţinel, dragă Vochiţo!

«Vochiţa: «B a ĭ u, b a ĭ u, nu se póte...»

Acest b a ĭ u se aude pe a-locurĭ şi la Muntenĭ sub forma b a ĭ e ŭ, pe care Dr. Polysu a luat'o drept composiţiune din *ba* şi e ŭ: «*ba* eŭ = ich nicht».

BABA-NOVAC

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. III P. 2256—2262)

Babà-Novac, n. pr. m.; 1° héros légendaire de l'épopée populaire roumaine, serbe et bulgare; 2° personnage historique, général roumain sous Michel le Brave. Baladele poporane române aŭ amestecat la un loc, ca și când ar fi o singură individualitate, pe haĭducul *Baba-Novac* și pe generalul *Baba-Novac*, între carĭ, în adevĕr, este nu numaĭ identitatea de numĭ, dar și alte puncturĭ de asemĕnare: amîndoĭ Serbĭ, amîndoĭ dușmanĭ aĭ păgânilor; dar unul personagĭu curat legendar, care în orĭ-ce cas va fi trăit cu mult înainte de anul 1500, ĭar cel-alalt un personagĭu de tot istoric, brațul drept al luĭ Mihaĭu cel Vitéz în luptele contra Turcilor, contra Poloñilor și contra Ungurilor, prins și ars de viŭ de către acești din urmă la 1601.

Balada «Novac și corbul»:

Fost'a, cică, un Novac,
Un Novac, *Baba-Novac*,

Un vitéz d'aĭ luĭ Mihaĭu
Ce săria pe șépte caĭ
De striga Craĭova vaĭ!
El un fecĭoraș avea
Și tot ast-fel iĭ dicea:
Fecĭoraș Gruĭuțul meŭ,
Ascultă de ce'țĭ dic eŭ! . . .

Lăsâm la o parte pe *Baba-Novac* cel istoric, despre care se póte citi maĭ ales la contimporanul seŭ Spontoni (Historia della Transilvania, Venezia. 1638), și ne vom opri o clipă asupra luĭ *Baba-Novac* celuĭ legendar, care numaĭ eĭ aparține pe deplin literatureĭ poporane la Românĭ și la Serbĭ, pînă la un punct și la Bulgarĭ (Miladinovtzi, Bâlgarski narodni piesni, p. 209—11), tot-d'a-una în însoțire cu fiĭul seŭ Grue. Nicĭ o baladă românéscă despre *Baba-Novac* nu este o traducere și nicĭ măcar o imitațiune a vre-uneĭ balade slavice transdanubiane, deși aceleașĭ sînt caracterele celor doĭ eroĭ și motivele epice, adecă un fond comun pe care Serbiĭ, Româniĭ și Bulgariĭ l'aŭ utilisat pe treĭ căĭ neatârnate una de alta. Să luâm, bună-óră, următorul fragment din balada română:

In munțiĭ Catrinuluĭ,
In pădurea Pinuluĭ
Odihnĭa *Baba-Novac*
La umbra unuĭ copac,
Și prin vis el tot vedea
Pe fecĭorul seŭ Gruĭa.
Iat'un corb că se ivĭa
Și pe créngă se punea

Chïar d'asupra capuluï,
Capuluï Novacului.
Corbulețul ușurel
Avea'n cïocu-ï un inel,
Care jos cădea din el
Chïar în barba luï Novac,
Luï Novac *Baba-Novac*.
Adormitul se trezïa,
Și inelul cât vedea,
Scotea haïne novăcescï
De punea călugărescï,
Scotea cuca de Novac
Și punea un comanac...

și apoï purcedea la scăparea luï Gruc. Să alăturâm acuma și un cântec bulgăresc din Macedonia, în care motivul și caracterul sînt aceleașï, dar cu totul alt fel este modul utilisăriï: «Inflorcsce de timpuriŭ flórea trandafiruluï! Sub trandafir se așterne un covor, pe covor este pusă o perină albă, pe perina albă șéde m o ș N o v a c, bea și mănâncă, mielul rumen e fript, vinul galben e turnat. Iată însă că sosesc treï porumbeï, se lasă din sborul lor pe trandafir, cade jos flórea trandafiruluï, iar eï vorbesc așa: Ascultă, ascultă m o ș N o v a c e! Tu bine mănâncï și bine beï, mielul rumen e fript, vinul galben e turnat, pe când piere scumpul teŭ fiŭ, scumpul teŭ fiŭ de 'mpreună cu cea de 'ntâiŭ a luï ïubită, de 'mpreună cu băiețelul lor...» (Verković, Pesme Makedonski Bugara, t. I p. 205). Caracterul luï *Baba-Novac* — căcï fie-care eroŭ din epopcea poporană presintă o figură ti-

pică a-parte — se zugrăvesce cu o deosebită plasticitate în următórea baladă serbă: «Novac și Radivoe béŭ vin la recóre lîngă fluviul Bosna la cnezul Bogoslav, ĭar după ce bĕuseră în voe, étă că acesta începe a grăi așa: Spune'mĭ drept, fârtate m o ș N o v a c e, spune'mĭ pe față, de ce óre teaĭ apucat tu, frate, tocmaĭ la bătrânețe, când nu se maĭ cade, a'țĭ frânge gâtul, a rĕtăci pe délurĭ, a duce traĭul mișelesc de hoț? Bătrânul Novac îĭ rĕspunde: ascultă-mĕ, fârtate cneje Bogoslave, să'țĭ povestesc cu dreptate cruda mea nevoe, de vreme ce mĕ'ntrebĭ. Precum sciĭ și'țĭ aducĭ aminte, când Irena zidĭa orașul Semendria, atuncĭ m'a pus și pe mine la muncă de ĭ-am argățit treĭ anĭ, cărând lemne și petre tot cu căruța mea și tot cu boiĭ meĭ, ĭar la sfîrșitul celor treĭ anĭ nu aveam nicĭ un ban în pungă, măcar ca să'mĭ pocĭu cumpĕra nesce opincĭ. Acésta n'ar fi fost nemica, dar maĭ este ce-va, frate. După ce isprăvise cetatea, ea începu a maĭ zidi și turnurĭ, cu porțĭ și cu ferestre tot aurite, aruncând bir asupra ómenilor câte treĭ litre de aur de fie-care casă, ceea-ce face, frate, câte treĭ sute de galbenĭ! Cine avea banĭ, îĭ da; cine da, rĕmânea; numaĭ eŭ, sărmanul, neavĕnd ce să'ĭ daŭ, mi-am luat tărnăcopul cu care argățisem, și luând tărnăcopul mĕ duseĭ în haĭducĭă, căcĭ nu maĭ era chip a maĭ rĕmâné în téra afurisiteĭ Irene. Și fugiĭ spre Drinul cel rece, apoĭ spre Bosna cea petrósă, și când mĕ apropiaĭ de muntele Romania, ĭată că întâlniĭ acolo în cale

nuntașĭ Turcĭ, ducênd o fată Turcóĭcă. Toțĭ nuntașiĭ trecură în liniște, numaĭ Turculețul mire, care călărĭa pe un mare cal cam murg, nevrênd să mĕ lase în pace, scóse un bicĭu întreit, ferecat la treĭ capete, și mĕ lovi peste spate. De treĭ orĭ ĭ-am spus chĭar ca la un frate: mĕ rog ție, Turculețule mire, să aĭbĭ norec și vitejiă, bucuriă și fericire, dar plécă înainte, cată-țĭ de drum, căcĭ dóră mĕ vedĭ bine că sînt om sărac. Turculețul însă nu vru să mĕ asculte, ci mĕ bătea din ce în ce maĭ tare, pînă ce a început să mĕ cam dóră, și atuncĭ furia mĕ cuprinse, apucaĭ târnăcopul de pe umĕr, loviĭ pe Turculețul ce mi se gurguța călare, și'l potriviĭ atât de bine, încât cădu jos la pămînt. Apoĭ mĕ repediĭ la dînsul, îl maĭ loviĭ de vr'o doĕ-treĭ orĭ pînă ce'l despărțiĭ de suflet, băgaĭ mânile în buzunarele sale, scoseĭ treĭ pungĭ pline, le aședaĭ la mine în sîn, îĭ descinseĭ sabia dela brâŭ, luĭ ĭ-o descinseĭ și mie mĭ-o încinseĭ, îĭ puseĭ la cap târnăcopul meŭ, ca să aĭbă Turciĭ cu ce să'l îngrópe, încălecaĭ pe murgul seŭ, și plecaĭ drept spre muntele Romania; ĭar nuntașiĭ Turcĭ se uĭtaŭ la mine și nu voĭaŭ să mĕ iea la gónă, orĭ că nu voĭaŭ, orĭ că nu cutedaŭ. De atuncĭ, frate, sînt étă patrudecĭ de anĭ de când petrec pe muntele Romania maĭ bine decum petreceam a-casă; staŭ aicĭ de pândesc calea din dél în vale, aștept pe tineriĭ Turcĭ ce vin dela Saraievo, le răpesc argint și aur, catifea și mândrul postav, cu care mĕ îmbrac apoĭ pe mine și pe tovarășiĭ meĭ; sciŭ când să atac,

sciŭ când să fug, sciŭ când să mě bat, și nu mě tem de nimenĭ, afară numaĭ de Dumnedeŭ...» (Karadžić, Spske narodne pjesme, ed. 1846, III p. 1—4.)

La Românĭ, ca și la Serbĭ și la Bulgarĭ, *Baba-Novac* este un tip de haĭduc-patriarc, un haĭduc pater-familias:

La grădina cu cerdac
Luĭ Hagi-*Baba-Novac*
Care pórtă comanac,
Lungă mésă e întinsă
Și de óspeţĭ mulţĭ cuprinsă.
Dar la mésă cine șede?
Pe 'mprejur cine se vede?
Șede bătrânul Novac
Ce trăesce-acum d'un véc,
Cu cincĭ-decĭ de finișorĭ,
Tinereĭ màndri bujorĭ,
Și cincĭ-decĭ de finișóre,
Tinerele garofióre.
Toţĭ cu bine petrecea,
Pe Novac îl fericĭa...

Vechĭu de dile, dar de o putere gigantică; lung-rĕbdător, dar gróznic la mâniă; drept, dar rĕsbunător.

O particularitate interesantă este că numele de Babà, turcesce «tată», se dă luĭ Novac numaĭ la Românĭ, și nu la toţĭ Româniĭ. In baladele serbe îĭ ţine locul epitetul Starina, care e sinonim cu Babà, de vreme ce însemneză «bătrân». In

baladele bulgare ne întimpină D e b e l - N o v a k, adecă «Novac cel gros». Acésta dovedesce că redacţiunile actuale ale baladelor române despre *Baba-Novac*, şi 'n specie cele publicate de Alexandri, sînt tóte posterióre epocei luĭ Mihaiŭ-Vitézul, căcĭ numaĭ atuncĭ s'a putut face o fusiune între legendarul haĭduc şi între *Baba-Novac* cel istoric. Pînă la acea epocă trebuĭa să fi fost în epopeea nóstră poporană numaĭ N o v a c fără B a b à. S'ar puté bănui că pe B a b à l'a adaos dela sine Alexandri, dacă n'am găsi acest epitet şi în excelenta colecţiune bucovinénă a luĭ S. F. Marian (t. I p. 142):

La grădină, la cerdac
Luĭ H a g i *Baba-Novac*...

Fără B a b à totuşĭ sînt varianturile de peste Carpaţĭ, cele maĭ multe din Banat, ceea ce lesne se explică prin vecinătate cu Serbiĭ. Dr. At. Marienescu a cules peste 30 de balade cu N o v a c, în carĭ tóte lipsesce B a b à. Una se începe aşa:

Plecat'a Dómne! plecat
Un fecior de împĕrat
Şi de viţă de vitéz,
Cel N o v a c ca porcăraş
In cel codru 'ntunecat
Şi de níme neumblat,
Porciĭ dinapoĭ mînând,
Codru 'ntreg cutrierând.
N'a umblat o ḑi saŭ doĕ
Ci-a umblat el, ḑĕŭ, şi noĕ

Dile mândre tot de vêră,
Şi a noua dî 'n de-sêră
Cel N o v a c mult s'a mirat
Că în codri el a dat
De un lac cu lapte dulce,
Ce tot cresce şi nu curge,
Unde şoïmiĭ se adapă,
Unde dînele se scaldă
In tot anul de treĭ orĭ
Când aŭ ele sĕrbătorĭ!...

(Col. l. Tr. 1882 p. 354).

Chiar în unele varianturĭ din Ţéra-Românéscă ne întimpină numaĭ N o v a c, bună-óră în acele din Brăila:

In vremile de de-mult
N'aŭ fost puşcă nicĭ săbiĭ
Pe N o v a c a 'l prăpădi.
Sus la munte, la cerdac,
La cerdacul luĭ N o v a c,
La mésă de os de pesce
Bea N o v a c şi libovesce,
Numaĭ Gruia 'ĭ supĕrat,
Nebĕut şi nemâncat...

(Şedĕtórea 1892, p. 107).

In Oltenia, de asemenea, se conservă în graïu simplul n o v a c cu înţeles de «uriaş», un înţeles pe care cuvîntul nu'l are în limbile slavice, unde el însemnéză «tînĕr», «νεανίας», tocmaĭ antitesă cu B a b ă şi cu serbul S t a r i n a. In districtul Romanaţĭ circuléză pînă astădĭ legende despre un

gigant numit N o v a c, care cu un plug având înjugaţĭ doĭ bivolĭ albĭ a tras o brazdă chĭar prin Olt, «maĭ adăugênd că Oltul face şi acum valurĭ pe unde a trecut acéstă brazdă» (A. Odobescu, Scrierĭ, II p. 420).

B A C Â U

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. III P. 2288—2294)

Bacâŭ, n. pr. m. loc.; ville en Moldavie, chef-lieu du district de même nom. Capitala districtuluĭ cu acelaşĭ nume în regiunea nord-vestică a Moldoveĭ. Se rostesce tot-d'a-una cu primul *a* clar: *Bacâŭ*, în documente scrise în limbĭ străine: Бакobъ, Bakow, Bacov, Bacovia, Bacovium etc. Deja la 1341 exista în Serbia un sat cu acest nume: Баково (Daničić, Rĭečnik iz knĭiževnih starina, I p. 22); de asemenea în Ungaria sînt o mulţime de localităţĭ numite B a k ó, B a k a, B á k, B a k o v (Hornyanszky, Geogr. Lex. d. Ung.), dintre carĭ «claustrum de valle B a k o w a» se citéză deja la 1411 (Fejér, Cod. Diplom. Hung. X, 5 p. 207); cu tóte acestea vorba nu e de loc slavică, ba nicĭ ne-apĕrat unguréscă, dar tot-o-dată n'are a face nicĭ cu ḑeul B a c c h u s, cu care o înrudiaŭ la noĭ latinomaniĭ de altă dată. Silaba b a c se găsesce în orĭ-ce limbă, şi întru cât semnificaţiunea *Bacâuluĭ* nu e cunoscută, o etimologiă sigură e peste

putinţă. Singura ipotesă plausibilă se póte răḑema pe următorul fapt istoric. La 1400 *Bacâul* era deja un oraş însemnat. Nemic nu arată şi nu e probabil că el se va fi întemeiat în scurtul interval de jumătate de secol după descălecarea Moldoveĭ în 1350. Inainte de venirea Românilor din Maramurăş, aci stăpânîaŭ Cumaniĭ, pe când în partea orientală a Moldoveĭ se întinseseră Ruteniĭ. *Bacâul* dară ar puté să fi avut ca oraş o origină cumanică, şi atuncĭ numele luĭ s'ar explica prin dialecte turce. A se compara în acest cas oraşul B a k ŭ de lîngă Marea-Caspică.

Prin *Bacâŭ* se înţelege nu numaĭ oraşul, dar şi districtul întreg, bună-óră la Ion Neculce, Letop. II p. 246: «aŭ vândut un sat la *Bacăŭ* anume Făntănelele...»

Crisov dela Ştefan Vodă Tomşa din 1614 (Condica Doljescilor No. II p. 186 în Arch. Stat. din Buc.): «câmpiĭa luĭ Dragoş voevod la *Bacău*» — o câmpiă despre care a se vedé crisovul luĭ Alexandru cel Bun din 1419 (Arch. ist. I, 1 p. 111).

La 1646 episcopul italian Marco Bandini (ap. Kemény, Das Bisthum zu Bakov, în Kurz's Magazin, II p. 14) descriea *Bacâul* şi regiunea luĭ în următorul mod: «Oraşul *Bacâŭ* a fost într'o vreme reşedinţa Domnilor Moldoveĭ, maĭ ales atuncĭ când trăia Margareta, fiĭca voevoduluĭ unguresc Stefan din Transilvania şi soţia luĭ Alexandru-vodă (mórtă la 1410). Pe atuncĭ se înălţa în partea sudică a oraşuluĭ un palat domnesc, care acum zace în ce-

nușă. Posițiunea orașuluĭ e cea maĭ desfĕtată, scăldat la resărit de rîul Bistrița, care se revérsă cu violență din munțiĭ Ardéluluĭ, la méḍă-ḍi privind o întinsă câmpiă acoperită cu dese sate românescĭ, despre crivĕț pînă la Carpațĭ avênd vestita vale a Bistrițeĭ, numită astfel după rîŭ, și 'n fine despre apus, la o depărtare de o legă, munțĭ și délurĭ, întrerupte prin văĭ, cale de treĭ ḍile pînă la Transilvania. Aerul e cel maĭ sănătos; pădurĭ frumóse prin natură și prin artă, stejărișe, fére sĕlbatece și pasĕrĭ mulțime, rîurĭ pline de pescĭ delicioșĭ necunoscuțĭ în Italia, apoĭ belșug de vite, de grâne, de póme, unt și mĭere...»

Despre Dómna Margareta, prima nevéstă a luĭ Alexandru cel Bun și aceĭa sub care *Bacâul* ajunsese pe la 1400 la apogeul înfloririĭ, se vorbesce la cuvîntul B a ĭ a.

Un alt moment important în istoria *Bacâuluĭ* a fost episcopatul catolic de acolo, «episcopia cé unguréscă din tărg din *Bacâŭ*» după cum îl numesc Duca-vodă și Antonie Ruset (Fóia pentru minte, 1845 p. 25, 37), un episcopat fundat la 1401 de către papa Bonifaciŭ IX și despre care pe la finea secoluluĭ XVII Miron Costin (Arch. ist. I, 1 p. 169) ne spune: «Biscopul de *Bacâŭ* are titlul: al bisericelor catolice din tótă țéra Moldoveĭ. Autoritatea luĭ se întinde și asupra Bugĭaculuĭ, unde locuesc nu puținĭ catolicĭ, anume în Cetatea-albă, în Teghinea și în cele șépte sate bă-

nescĭ...» Lista episcopilor catolicĭ dela *Bacăŭ* se póte vedé la Benkö, Milcovia, II, 24 —35.

In secolul XV *Bacăul* maĭ avea încă o altă însemnătate, cea maĭ mare din punctul nostru de vedere, fiind-că, după cum vom vedé maĭ jos, ea a lăsat pină astăḑĭ o urmă în graĭu. Pînă la anexarea cătră Moldova în 1475 a districtuluĭ Putneĭ (Letop. I p. 128), *Bacăul* era oraş de hotar despre Muntenia şi chĭar despre Ardél. Aci trebuĭa să se vămuéscă mărfurile. In tractatul comercial cu Polonia din 1407 Alexandru cel Bun ḑice (Arch. ist. I, 1 p. 131): «Exportaţiunea postavurilor la Ungurĭ şi la Muntenĭ este slobodă, anume pentru exportaţiunea munteneéscă se va plăti în Sucéva dela 1 grivnă 3 groşĭ, şi l a f r u n t a r i ă l a *Bacăŭ* dela 1 grivnă 2 groşĭ, şi apoĭ la întórcere din Valachia cu marfă de acolo, fiă piper, fie lână, fie orĭ-şi-ce, se va plăti în *Bacăŭ* dela 12 cântare $^1/_2$ rublă de argint...»; şi maĭ jos: «importaţiunea cereĭ muntenescĭ şi braşovenescĭ e liberă, plătindu-se vamă dela o pétră de céră în *Bacăŭ* 1 groş...» Tot astfel sună tractatul comercial cu Polonia din 1434 dela Ştefan-vodă (Kalužniacki, Dokumenta moldawskie, Lwów, 1874 p. 25) şi dela Petru-vodă din 1456 (ibid. p. 37). Despre depositul mărfurilor străine în *Bacăŭ* vorbesce un crisov al luĭ Stefan cel Mare din 1460 (Arch. ist. I, 2 p. 7): «orĭ-care neguţitor va veni fie de orĭ-unde şi-şĭ va depune mărfurile în *Bacăŭ*, să dea călugărilor (dela Tazlăŭ) vama cea mare de grivnă, ĭar de

mărfurile trecĕtóre să se ïea după lege vamă de car...», adecă o vămuire m a r e după valóre și o vămuire m i c ă după greutate. Un alt crisov dela Stefan cel Mare din 1459 (Arch. ist. I, 1 p. 114) ne arată în *Bacăŭ* o autoritate judiciară, compusă din judecătorĭ (sudtzi) avênd la disposițiunea lor «globnicĭ» și «slugĭ», agențĭ pentru executarea sentințelor.

Din acea epocă s'a născut și a rĕmas în graïul românesc o locuțiune proverbială fórte interesantă, pe care Cihac (II, 477) o scrie: «a'șĭ găsi b ă c ă u l», o traduce prin: «trouver son diable» și o trage din cuvîntul ungurese b a k ó «bourreau». Tot așa d. Șăïnénu (Dicț. germ. 30): «a'șĭ găsi b ă c ă u l = seinen Meister finden, ung. b a k ó, călăŭ», precum și d. Mândrescu (Elem. ungurescĭ p. 134). Acéstă locuțiune, care nu însemnéză nicĭ odată «a perit» saŭ «a murit», ci numaĭ «a pățit'o», «șĭ-a găsit cine-va omul care să'l pună la loc și să'l învețe minte, a cădut cine-va într'o nevoe din care învéță minte» (Laurian-Massim, Gloss. p. 38), n'are a face de loc cu nicĭ un fel de «calâŭ». Apoĭ nu se rostesce «băcâul», ci tot-d'a-una «bacâul», cu *a* clar. Este o locuțiune de aceïașĭ natură ca și: «orbul cu întrebarea a nimerit B r ă i l a» (Pann, Povestea vorbeĭ II p. 4), a nimerit'o adecă măcar-că e orb și măcar-că «Brăila» e departe, ceeă ce Cihac ar fi trebuit să scrie cu inițiala mică «a nimerit b r ă i l a», ș'apoĭ să'ĭ caute originea bunăóră în germanul «Brille = ochilarĭ», tocmaĭ ceea

ce caută un orb! «Şĭ-a găsit *Bacâul*», nu «băcâul», vrea să ḍică pur şi simplu: a mers pînă ce a dat de hotar, a ajuns la vamă, a fost oprit şi scotocit, n'a putut să maĭ mérgă înainte. Născut în secolul XV, când pe călětorĭ şi maĭ ales pe neguṡtorĭ îĭ îngrozĭaŭ cele doě vămĭ, «mĭ-am găsit *Bacâul*» este un adevěrat monument istoric.

Chĭar după ce *Bacâul* încetase de de-mult a fi oraş de margine cu cele doě vămĭ, totuşĭ apropierea acesteĭ regiunĭ de hotar şi posiţiunea'ĭ cea fórte muntósă, care înlesnĭa hoţiile de tot felul, făcea ca districtul întreg în curs de maĭ mult timp să fie organisat curat milităresce, cu sate scutite de dărĭ şi însărcinate a ţiné s t r a j ă.

Iată în acéstă privinţă un act inedit din 1633 (Doc. Rom. I No. 88 în Arch. Stat. din Buc.): «Io Alexandru Iliĭaş voevoda etc., scriem domniĭa mé tuturor slugilor domniei méle, căţi veţi înbla cu slujbele domniei méle la ţinutul *Bacăului*, dămu-vă ştire, décă veţi vedé carté domniei méle, ĭară voi să aveţi a lăsa foarte în pace de toate angheriile satul Burleşti, numai să aibă ei a'şi plăti cisla lor căt vor hi scrişi la catastiv în vistérĭul domniei méle, nici iliş să nu dé nici sulgĭu nici unt nici čară nici lup, nici o angherie căte sint pre alţi mişei a domniei méle, pentru căci domniĭa mé ĭ-am lăsat să ţie strajă pre apa Taslăului celui mare, cum ţin şi alte străji, şi de toate să li se ţie în samă de căte se ţin şi altor străjĭ, şi nime întru nimic să nu-i învăluĭască preste carté dom-

nici méle, inak ne bădet. Sam gospodin vedél. Io Alexandru Iliĭaș voevoda. (L. S.). u Ias lét 7141 mart 15. — Poĭannă».

Bine scris și întrebuințat aprópe-aprópe în sensul seŭ cel adevĕrat, acest prețios idiotism ne întimpină la Costachi Negruzzi, Scrisórea XXVIII: «Cahin-caha am trecut prin Roman, a m g ă s i t *Bacăul*, și am înaintat spre Tîrgu-Ocneĭ. . .» Norocul luĭ Negruzzi că la *Bacăŭ* nu maĭ eraŭ vameșiĭ de altă dată, ba nicĭ măcar străjeriĭ luĭ Alexandru-vodă Iliaș, căcĭ atuncĭ el n'ar fi dis: «am găsit», ci: «mĭ-am găsit *Bacăul*».

«A'șĭ găsi *Bacăul*» este ceea ce în folkloristică se numesce «blazon populaire»: porecle satirice saŭ ironice ce se daŭ de către popor diferitelor localitățĭ și a cărora origine se perde une-orĭ în vechimea cea maĭ depărtată. Un alt b l a z o n al *Bacăuluĭ*, care n'a isbutit a se respândi și a deveni proverbial, se cuprinde într'o colindă «a pluguluĭ» din Moldova (Ghibănescu în Analele literare 1888 p. 44):

Uniĭ sîntem dela *Bacăŭ*,
Unde mămăliga e un leŭ,
Cea de făcăleț
Un sorocovĕț,
Cea de pe căldare
Doĕ-decĭ de parale! . . .

BALȘ

(ETYMOLOGICUM MAGNUM T. III P. 2392—2395 ȘI ADDENDA)

Balș s. **Bàlșe** s. **Bàlșa** (plur. *Balșĭ* și *Bălșescĭ*), 1°. n. pr. pers. m.; 2°. une ancienne famille noble moldave. Vom vorbi de'ntâiu despre némul boieresc al *Bălșescilor*. Se rostesce nu numaĭ monosilabic *Balș*, dar și dissilabic *Balșe* saŭ *Balșa*; bunăóră:

Intr'un act din 1615: «Ghiorghie *Balșe* (**Балше**) vtorii logofet» (Arch. ist. I, 1 p. 158).

Intr'un crisov dela Grigorie Ghica din 1737 (Condica Mss. Asachi în Arch. Stat. din Buc. t. II f. 55 b): «vornicul Ion *Balșe*»; de asemenea într'un zapis din 1667 (ibid. f. 78 b): «Măricuța fata Lupului *Balșe* sulger».

Nicolae Costin, Letop. II p. 10: «a trimis Petriceĭco Vodă pe Neculai Răcoviți logofătul și pe Ionașco *Balșĭa* (**Балша**) vornicul . . . »

După o tradițiune, care circula în secolul XVII, *Bălșescii* ajunseră la boieriă mare pe la 1564.

Ion Neculce, Letop. II p. 202: «Dela a doua domnie a luĭ Alexandru vodă Lăpușnénul aŭ început Domniĭ a se așăza maĭ cu temeĭu în scaun în Ĭașĭ; și când aŭ purces dela Poartă cu a doua domnie, zic să'l fie învățat Turciĭ să taĭe boĭeriĭ să'ĭ slăbéscă, și pe cuvântul Veziruluĭ aŭ tăiat atâta mulțime de boĭerĭ, și aŭ trimis și aŭ ales din c u r t e n ĭ d e ț a r ă pre Racoviteștĭ și pre Sturzeștĭ și pre *Bălșeștĭ* și pre alțiĭ mulțĭ . . .»

Ca «curtenĭ de țară», adecă boierime districtuală, *Bălșesciĭ* ne întimpină deja sub Ștefan cel Mare, care la 1490 întăresce unuĭa din eĭ satul Drăgușaniĭ: «потврьдили слѹзѣ нашемѹ Балши».

Genealogia regulată a *Bălșescilor* nu se 'ncepe decât dela 1598, când trăia marele vornic Cristea *Balș*, din aĭ căruĭa doĭ fiĭ, Lupul și Gheorghie, s'aŭ tras cele doě ramure cunoscute luĭ Cantemir (Descriptio Mold. ed. Papiŭ p. 115): «*Balszestii*, d u p l i c e s».

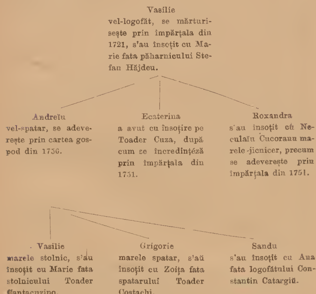
Din prima ramură era vornicul Ionașco *Balș*, pe a căruĭa fétă o ținea unul din fiiĭ luĭ Brâncovén.

Ion Neculce, Letop. II p. 315: «iară în anul 7214 (1706) făcut'aŭ nuntă Brăncovanul Vodă cu un fecior a luĭ anume Dinul în târg în Bucureștĭ de aŭ luat o fată de aice din țară dela noĭ din Moldova a luĭ Ioan *Balș* Vornicul, și aŭ dus'o acolo la Bucureștĭ . . .»

După genealogia autentică, pe care ne-a împărtășit'o d. Mihail *Balș*, toțĭ *Bălșesciĭ* de astădĭ se trag din ramura a doua, și anume din însoțirea luĭ

Vasile *Balș* cu Maria féta păharniculuĭ Stefan Hasdeŭ, nepóta luĭ Petriceĭcu-vodă (cfr. Arch. ist. I, 1 p. 52).

Iată acéstă parte a genealogieĭ:

Némul *Bălșescilor* este, negreșit, unul din cele maĭ vechĭ și maĭ istorice în Moldova, fără a avé nevoe de a'șĭ căuta un fantastic légĕn nicĭ în vechea familiă contală ungurréscă «B a l a s s a de Gyarmath», nicĭ în ilustra familiă provențală «de B a u l x», din care o ramură se stabilise în secolul XIV pe teritoriul iliric și este cunoscută în istoria serbă sub formele **Бальша** și **Баоша**. Cu

tóte sbuciumările unora (cfr. Kanitz, Neue freie Presse 1888 No. 8583) a trage pe *Bălşescĭ* din «de B a u l x», acésta este tot aşa de arbitrar ca şi când ĭ-ar aduce cine-va din oraşul portuges B a l s a!

Istoricul serb Miĭatović, într'un studiŭ publicat englesesce (The eastern and western Review, 1893 January p. 96), ne spune că în archivul particular al *Bălşescilor* se află următórele treĭ acte: 1º. un chrisov moldovenesc din 1493, în care se ḑice că eĭ sînt «principĭ veniţĭ din Serbia»; 2º. doĕ scrisorĭ din 1490, prin carĭ împĕratul Frederic III recomandă Domnuluĭ Moldoveĭ şi Domnuluĭ Ţereĭ-Românescĭ pe «principiĭ serbescĭ Teodor şi Ivan *Balşa*». Putem asigura pe d. Miĭatović că aceste treĭ acte sînt cu totul imaginare. De aceĭaşĭ natură este împregĭurarea că B a l ş i ĭ din Serbia purtaŭ în marca lor nobilitară o stea, şi că tot o stea ne întimpină pe pecetea *Bălşescilor*, dar — numaĭ dela anul 1800 încóce.

Balş, cu formele colaterale *Balşe* şi *Balşa*, este un nume curat românesc, derivat din vechĭul nume fórte respândit B a l ă saŭ B a l e prin acelaşĭ sufix onomastic - ş a ca şi în numile propriĭ «Lupşa» din «Lup», «Popşa» din «Popă», «Capşa» din «Cap», «Comşa» din «Coman» etc. Intre Moţiĭ din Ardél există pînă astăḑĭ numele de familiă *Balşa* (Frâncu-Candrea, Munţiĭ apusenĭ p. 117), care n'are a face cu *Bălşesciĭ* din Moldova. Tot aşa n'are a face cu dînşiĭ satul *Balş* din Romanaţĭ.

Zapis oltenesc din 1636 (Doc. Rom. I No. 316

în Arch. Stat. din Buc.): «Radul căpitan din Fărcaş şi Stan clucer din *Balşi*...»

Altul din 1645 (Doc. Rom. II No. 5 p. 23 b, în Arch. Stat. din Buc.): «Dumitru postelnicul ot *Balşi* i Preda postelnic ot Mileşti...»

Şerban-vodă, 1689 (Cond. Mss. a mănăstiriĭ Hurez în Arch. Stat. din Buc. 1754, f. 427): «precum au fost avut şi mumă-sa Nidélĭa pără de faţă cu Vartolomeĭu sluj. la conacul domniei méle la pod la *Balşi*...»

O altă formă colaterală a aceluĭaşĭ nume este B a l o ş.

La 1433, între boieriĭ luĭ Alexandru cel Bun era şi marele păharnic B a l o ş (Ulĭanitzki, Матерiялы для исторiи p. 35).

O hotarnică din 1689 pe maĭ multe moşiĭ din Fălciĭu (Condica Mss. Asachi în Arch. Stat. din Buc., t. II f. 240 b): «Loghin fičor Cărstei nepot lui B a l o ş şi cu nepotu-său Iordache fičor lui Gheorghie şi cu nepotu-său Ion fičor Uléchii, cum au văndut parte moşului lor lui B a l o ş gĭumătate de sat...»

O altă formă veche B a l a ş i n se cuprinde în numele satuluĭ B a l a ş i n e ş t i, menţionat într'un crisov moldovenesc din 1442 (Arch. ist. I, 1 p. 74).

BAN

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. III P. 2403—2415)

Ban (plur. *Banĭ*), s. m.; 1°. d'abord prince ou souverain de la Petite-Valachie, plus tard vice-roi de la même province, enfin le premier des boyards de la Valachie; 2°. dignitaire moldave, intermédiaire entre le grand-porte-épée et le grand-échanson. Se dicea generalmente vel *Ban*, slavonesce великїи Банъ adecă «mare *Ban*», și așa deja în documentele cele maĭ vechĭ.

In Moldova boĭeria *Ban* saŭ vel-*Ban* se întroduse abia pe la începutul seculuï trecut saŭ cu puțin înainte.

Gheorgachi Logofĕt, 1762, Letop. III p. 292: «...vel Postelnic, vel Spătar, vel *Ban*. Insă acéstă boĭerie a Băniеĭ în vechile vremĭ n'aŭ fost, și nu de mult s'aŭ adaos și acéstă boĭerie, făcându-i-se și venit un ban de drobul de sare dela ocnă. După vel *Ban*, vel Paharnic, vel Vist, vel Stolnic și vel Comis. Și fieste-care boĭerie se păzĭa și se cinstĭa la rănduĭala sa..»

Introducerea cea statornică a boieriei de v e l-*Ban* în Moldova datéză din anul 1705, cu a doua venire la Domniă a luĭ Antioh Cantemir, despre care Ion Neculcea, Letop. II, 313, ḑice aşa: «pre Lupul Bogdan ĭar l'aŭ pus Hatman, pre Maxut vel Postelnic, pre Ilie Cantacuzino vel Spatar, pre Savin Zmucilă v e l *Ban*; şi de atuncea se aşăză acéstă boĭerie cu temeĭu în Moldova de este aşezată la rănd, că maĭ înainte vreme, deşi era la vre-un Domn, une-orĭ şedea maĭ sus, ĭar alte orĭ maĭ gĭos: dupre cum le fusăse alte boĭeriĭ, aşa şedé şi cu B ă n i e a la divan; ĭar de aci înainte i s'aŭ aşezat rändul după Spătarul cel mare, şi i s'aŭ făcut şi venit boĭerieĭ câte un ban de drobul de sare dela Ocnă...»

Era o imitaţiune nominală fórte scăḑută a trepteĭ de m a r e *Ban* din Muntenia, unde acéstă boieriă a fost în adevĕr «mare» şi n'a încetat nicĭ odată de a sta în fruntea tuturor celor-lalte.

Cantemir, Hron. II p. 372: «până astăzĭ *Baniĭ* în ţara Muntenéscă, măcar că supt ascultaré şi voĭa Domnuluĭ sânt, însă după privileghiile — poate fi — carile d'inceput au fost având, şi la boĭerie sânt maĭ de frunte, şi altă putere au peste Olt, n u n u m a ĭ a g ĭ u d e c a, c e ş i c u m o a r t e a p r e v i n o v a ţ ĭ a c ă z n i, şi tot acel vechĭu titlu de *Ban* îşĭ ţân...»

Inlăturându-se innovaţiunea din Moldova, istoria B ă n i e ĭ ne înfăţişéză patru periódе:

1°. Pînă pe la 1300 *Banul* Severinuluĭ era singurul suveran al Olteniei;

2°. De pe la 1300 pînă la 1600, de 'ntâĭu *Ban* al Severinuluĭ, apoĭ *Ban* al Craĭoveĭ (Ist. crit. ². I p. 81 § 21), unc-orĭ *Ban* al Mehedințuluĭ ca în actul latinesc dela Vlad-vodă din 1511: «Radulo Bano de Mchedince» (Marienburg, Kleine Siebenb. Gesch. Pesth 1806 p. 224), câte o-dată *Ban* àl Jiĭuluĭ ca într'un crisov din 1533 (Condica Mss. a mănăstiriĭ Govora 1753, în Arch. Stat din Buc. p. 111; cfr. Venelin, p. 164), *Banul* scădu la a doua tréptă după Domnul Țereĭ-Românescĭ, dar era maĭ tot-d'a-una din dinastia Basarabilor, rudă fórte de aprópe al Domnuluĭ, care 'l numĭa și'l lăsa să fie stăpân peste cele cincĭ județe ale Olteniei, avênd o curte a sa princiară deosebită la Craĭova, o judecată, o armată etc.;

3°. De pe la 1600 pînă pe la 1700 *Ban* al Craĭoveĭ = un fel de vice-rege al Olteniei, numit de către Domn dintre ómeniĭ ceĭ maĭ de frunte, maĭ ades dintr'o veche familiă boieréscă, rar din străinĭ, exercitând în marginea celor cincĭ județe o autoritate administrativă și judiciară aprópe suverană;

4°. De pe la 1700 încóce pînă la stîngerea vechiĭ organisațiunĭ ierarchice, *Ban* al Craioveĭ = primul boier al Țereĭ-Românescĭ, une-orĭ Fanariot, figurând în fruntea sfatuluĭ domnesc, reședênd tot-d'a-una în Bucurescĭ și bucurându-se de o au-

toritate curat nominală asupra Olteniei, unde administraŭ de fapt «ispravnicii» de județe sub supremația unuĭ «caĭmacam al Craĭoveĭ».

Cu tótă scăderea treptată a importanțeĭ politice, *Banul* remase pînă la urma urmelor un personagiu atât de mare, încât chiar în ultima periódă dede nascere la locuțiunea proverbială: «voĭa la dumnéta ca la *Banul* Ghica» cu sensul de: poțĭ să facĭ tot ce'țĭ place.

O colindă muntenéscă, în care se închipuesce vorbind un «Lixandru-vodă»:

Slujésce'mĭ, slujésce
Pîn' la Sân-văsiĭ
Să 'mpart boĭeriĭ,
Că te-oĭu ridica
Ban la Craĭova,
Și tu căĭ b ă n i
De teĭ ferici...
(G. D. T., Poes. pop. 48)

unde e fórte interesant verbul b ă n e s c corespundĕtor luĭ «domnesc».

Balada «Radu Calomfirescu»:

Baniĭ S u v e r i n u l u ĭ,
Caĭmacaniĭ Oltuluĭ
Și boĭeriĭ tîrguluĭ
Staŭ la drépta Domnuluĭ
Cam în fața cortuluĭ;
Iar la stânga Domnuluĭ,
Domnuluĭ și *Banuluĭ*
Șed Buzesciĭ
Și Căplesciĭ...
(Ibid. 478)

Sînt casurĭ când aŭ fost tot-o-dată doĭ *Banĭ* de Craiova, de şi nu se scie cam ce fel anume să fi fost între dînşiĭ despărţirea de atribuţiunĭ. Aşa sub Vlad-vodă Ţepeş, la 1486, eraŭ *Banĭ* «jupan Dimitru Ghizdavăţ» şi «jupan Détco» (Col. l. Tr. 1876 p. 469). Aşa érăşĭ la 1602 sub Simeon-vodă Movilă Oltenia era administrată în acelaşĭ timp de «Voda logofăt» şi de «Sidor», amîndoĭ de o potrivă *Banĭ* de Craĭova: «Банн кралювскн» (Cuv. d. bătr. I. p. 125). Este probabil că acéstă reduplicare a Băniei se făcea numaĭ în timpurĭ grele, atuncĭ când unul din *Banĭ* trebuĭa să fie concentrat asupra administraţiuniĭ ostăşescĭ a Olteniеĭ, pe când cel-alalt remânea cu administraţiunea civilă, adecă cam în acelaşĭ mod cum se rînduĭaŭ în Moldova câte doĭ părcălabĭ la districtele cele importante din punctul de vedere milităresc.

Un specimen de «carte de judecată» dela un *Ban* de Craĭova;

«† Jupan Dragomir vel *Ban* cralevskiĭ. Scriim carté noastră sfintei mănăstiri Tisménei şi părintelui Stefan igumenul, ca să aibâ a ţiné pre Radul de Tismana rumănŭ să fie sfintei mănăstiri şi cu toţ fečorii lui, pentru că acest rumăn Radul ce scrie mai sus au fost de moşie al sfintei mănăstiri, ĭar Vintilâ post den Glogovâ şi Ghiné post den Cătun ei au zis că ĭaste rumăn al lor den Bae; de-acia s'au părăt aceşti boĭari ce scrie mai sus cu părinţii den mănăstire înnainté Hrizei *Banul*, Dumnezeu 'l pomenéscă, de faţă, şi

s'au adevărat că ĭaste rumăn sfintei mănăstire; ĭar de-acia l'au tot ţinut mănăstiré cu pace; ĭar acum ĭar s'au sculat aceşti boĭari ce scriu mai sus de-au venit înnainté noastră cu pără de faţă cu părintele Stefan igumenul, zicănd că ĭastc rumănul lor, ĭar noi am căutat şi am judecat pre lége deréptâ şi am adevărat cum ĭaste rumăn sfintei mănăstire şi data fi rumăn şi de Hriza *Banul*; noi încă am dat să fie rumăn Radul şi fečorii lui şi tot némul lui sfintei mănăstiri în vécŭ neclătit, ş'au rămas Vintilâ post şi Ghiné post de lége şi de judecată, ş'au zis şi ei înnainté noastră cum să nu mai scornéscă pârâ, ce să fie rumănŭ Radul sfintei mănăstiri, cum scrie maĭ sus; ĭar cine va mai scorni pără de acum înnainte să nu se créze. Ačasta scriim, inak de nést po našemu rečeniĭu. Pis u Tismanâ ĭun 12 lćt 7151 (1643). (L. S.)» (Doc. Rom. II No. 11 în Arch. Stat. din Buc.).

Nevésta saŭ văduva unuĭ *Ban* se ḑicea Bănésă. Un zapis din 1656 (Doc. Rom. I No. 125 în Arch. Stat. din Buc.): «scriş'am eu Ilćna Bănésa Buzasca împreună cu fiĭu-mieu Matei acesta al mieu zapis ca să fie de mare crediînţă la măna Vladului spătar ot Oteteliş, cum să se ştie că au botezat fiĭu-mieu Mateĭ un cocon al dumnĭalui de ş'au pus numele lui Matei, deci căndu au fost la tunsóre hărăzit'au coconului partĭa noastră de moşăe den Cĭupercéni den vadul Diĭului, moşăĭa

noastră den moş den strămoş al nostru dela *Banul* Vladul . . .»

Un zapis din 1699 (Doc. Rom. I No. 190 în Arch. Stat. din Buc.): «Adecă eu jupănésa Mariĭa Bănésa, care au fostu a răposatului Barbului biv vel *Ban* Milescul . . .»

De aci maĭ multe localitățĭ în România numite Bănésa, precum şi satul din Teleorman Storobănésa, maĭ bine Stara-Bănésă «Bănésa cea bătrână».

Ierarchia curțiĭ princiare la Românĭ era modelată întrégă după tipicul bulgar din epoca Asenilor, adecă după ierarchia bizantină slavisată : logofĕt = λογοϑέτης, vornic = дворьникъ, spatar = σπαϑάρης, stolnic = стольникъ etc. Numaĭ *Ban* se sustrage acesteĭ ierarchiĭ, fiind o demnitate supra-ierarchică cu mult maĭ veche.

Intre aniĭ 1350—1450 titlul de *Ban* al Severinuluĭ figura câte o-dată în titulatura Domnilor Țereĭ-Româneseĭ; bună-óră:

In crisovul din 1360 dela Vladislav Basaraba, păstrat în archivul municipal din Braşov (Marienburg, p. 189): «Weyvoda Transalpinus et Banus de Zeurino», ĭar pe pecete: «WEYVODA TRANSALPINUS BAN DE ZEVRINO DUX DE FVGRVS», adecă «*Banul* de Severin» maĭ pe sus de «Duce de Făgăraş».

In doĕ acte din 1390 şi 1391 Mircea cel Mare se întitulézĕ: «Woyuoda Transalpinus, Ffogoras et Omlas Dux, Severini Comes», ĭar pe pe-

cete: «WAIWODA TRANSALPIN B A N DE CZWRINIO» (Docum. Hurmuzache p. 322, 334), unde este interesantă traducerea lui *Ban* prin «Comes» (cfr. ibid. p. 374).

Pe un alt sigil al mareluĭ Mircea din 1411: «B A N I SEVERINIENSIS» (ibid. 473).

Tot dînsul, într'un crisov slavic din 1406 (Venelin, Vlaćho-bolgarskiĭa gramaty p. 22), îşĭ dă titlul: «stăpân al B ă n i e ĭ de Severin (**Сѣверинскомꙋ Банствꙋ Господинъ**).»

La 18 Iuliŭ 1387 istoria ne arétă pe un mare demnitar ungurescu Stefan Losonczy intitulându-se «Banus Sewrinensis», fiind-că administra regiunea Mehadieĭ şi a Almaşuluĭ din Temeşiana actuală (Kemény în Kurz's Magaz. II, 304); şi 'n acelaşĭ an la 27 Iuliŭ, aprópe tot atuncĭ, Mircea cel Mare hărăzĭa saŭ întărĭa mănăstiriĭ Tisména maĭ multe proprietățĭ în Oltenia propriŭ ḑisă (Arch. ist. III p. 191), adecă era «Banus Sewrinensis» în tótă puterea cuvîntuluĭ. Noĭ am explicat deja altă dată (Ist. critică I § 11) că întregimea stăpânirii *Banuluĭ* de Severin înainte de 1400, şi chĭar ce-va maĭ încóce, era Oltenia şi porțiunea orientală a Temeşianeĭ cam pînă la rîul Caraş. Rare-orĭ însă, bună-óră în ultimul pătrar al seculuĭ XIII şi 'n primul pătrar al seculuĭ XIV, apoĭ în al treilea pătrar din secolul XIV şi 'n primul pătrar al secoluluĭ XV, afară de intervalurĭ de tot scurte, Basarabiĭ reuşĭaŭ a cuprinde întregul acest teritoriŭ. Cele maĭ de multe orĭ regiunea Mehadieĭ şi maĭ

alcs al Almașuluĭ remânea sub stăpânirca Ungurilor, carĭ îndată rînduiaŭ acolo pe un «Banus Scwrinensis» din partea lor, pe când altmintrelca ḑiccaŭ în diplomele lor că «honos Banatus Sewrinensis vacat».

Primul «Banus Sewrinensis» de acest fcl al Ungurilor, întru cât sc póte constata prin documentc, a fost un «Leukus» la 1233; și aprópc la acelașĭ timp se referă următorul pasagiŭ din cronica orientală a luĭ Fazel-ullah-Rașid (D'Ohsson, Hist. d. Mongols, I p. XXXV): «In primă-véra anuluĭ 1240 principiĭ mongolĭ trecură munțiĭ Galițicĭ pentru a întra în țéra Bulgarilor și a Ungurilor. Ordà, carele mergea spre drépta, după ce a trecut țéra Oltuluĭ, îĭ ese înainte B a z a r a n b a m cu o armată, dar e bătut...» Adecă: dintr'o parte spre apus cra *Banul* de Severin ccl unguresc Lcukus, ĭar de altă parte sprc resărit era Românul B a s a r a b a-*ban*.

Negreșit, nu atuncĭ pc la 1230 în ajunul năvăliriĭ mongole, ci cu mult maĭ de 'nainte se vor fi înființat «*Baniĭ* de Severin», și anume ceĭ româneseĭ, de óră-ce ceĭ unguresciĭ n'aŭ fost nicĭ o-dată decât un fel de reacțiune contra Basarabilor, un titlu așa ḑicênd de contrabandă. Nu este o socotélă încărcată de a crede că B ă n i a cea olte-nésca trebuĭa să fi existat deja cel puțin de vr'un secol, cam de pe la 1100—1150.

Intre 1189—1378 principele Bosnieĭ își dedea titlul de *Ban* și de m a r e *Ban*: банъ велики. Pe la 1253

ne întimpină un *Ban* la Ragusa (Daničić, Rječnik I p. 25). In Slavonia, Croaţia şi Dalmaţia *Banii* apar pe la 1150; în Serbia, aşa numiţii *Bani* de Macĭva, «Bani Machovienses», pe la 1270 (Fejér, Cod. Diplom. passim). Temeşiana n'a fost nicĭ o dată B ă n i ă, ei numaĭ din causa legătureĭ sale cu Oltenia, căriĭ îĭ aparţinuse în parte din timp în timp, şĭ-a căpĕtat numele cel modern de B a n a t, pentru prima óră abia în secolul XVI sub forma de «Banat de Lugoş şi de Caransebeş».

In Ardél, de asemenea, n'aŭ fost *Banĭ*; Româniĭ de acolo cunosceaŭ însă pe ceĭ unguresci pe de o parte, bună-óră la 1275 «Alexander B a n u s Comes Seibiniensis et de Doboka» (Fejér, Cod. dipl. V, 2, 298), ĭar pe de altă parte cunosceaŭ pe *Banii* Basarabĭ din Oltenia, ast-fel că suvenirea *Banilor*, ca şi când ar fi existat chĭar în Ardél, s'a păstrat în poesia poporană, de exemplu:

Eŭ sînt Niţa *Banuluĭ*
D i n ţ a r a A r d é l u l u ĭ...
(Pompiliŭ, Balade p. 61).

«*Banul* din Ardél» e cunoscut şi'n poesia poporană epică a Serbilor:

... b a n a Hrdelĭića,
Herdelĭskoga b a n a...
(Bogišić, Narodne pĭesme p. 93)

La Serbĭ însă titlul de *Ban* se putea aplica într'un mod onorific la orĭ-ce principe saŭ om puternic, ĭar în Ragusa şi'n Muntenegru el se întrebuinţéză pînă astăḑĭ cu sensul de «seigneur» saŭ «monsieur» (Karadžić, Lex. ad voc.).

Bulgariĭ n'aŭ avut pe *Banĭ*, dar aŭ cunoscut pe ceĭ din Oltenia și pe ceĭ din Serbia, încât în poesia epică bulgară *Ban* e aprópe sinonim cu C r a ĭ u, bună-óră:

Sé sobrale, sé nabrale
Do tri B a n a, do tri K r a l ĭ a,
Vo grad Solun na Solunski
Na Solunski sedum kuli..,

(Miladinovtzi p. 246)

saŭ:

Sednala ĭe Kralĭovitza,
K r a l ĭ o v i t z a B a n o v i t z a
Na visoki-te palati...

(ibid. 258)

adecă: «s'aŭ adunat, s'aŭ nemerit vr'o treĭ *Banĭ*, vr'o treĭ C r a ĭ, la orașul Tesalonica, la cele șépte turnurĭ de acolo»; și: «ședea Crăésa, C r ă é s a B ă n é s a, în cele nalte palaturĭ...»

Dan Basarab, fratele mareluĭ Mircea, trăesce pînă astăḑĭ în poesia poporană bulgară, maĭ ales în colinde, sub numele de «Dan-*Ban*, Dan-V o d ă»:

Dane B a n e, Dan Voivodo...

(Sbornik, V, 12, etc.).

Din cele de maĭ sus resultă că înființarea B ă n i i l o r peste tot se urcă istoricesce cel puțin la secolul XII, între 1100—1200.

Schafarik, și alțiĭ după dînsul, pretind a găsi pe *Ban* la Croațĭ deja în secolul X în *βοάνος* și *βοεάνος* din Constantin Porfirogenet; dar elementul vocalic în aceste doë forme indică învederat pe slavicul

воіє· în воіє-вати «pugnare», вои «miles», воіеводa «belli dux», de unde воинъ = βοάνος, βοεάνος este o formaţiune serbéscă tot aşa de corectă ca воинъ «bellator» dela вои «pugna». O observaţiune analógă o făcuse deja Diefenbach (Kuhn's Zeitsch. XI, 287: «βοεάνος, βοάνος, deutet eher auf sl. v o j a n vgl. ngr. βοεβόδος».) Să maĭ adăogâm pe bohemul v o ĭ a n «ostaş» (Jungmann, v. Wogan). Constantin Porfirogenet dară nu vorbesce de loc despre *Ban*, deşi de altmintrelea *Banul* putea să fi petruns deja la Serbĭ de pe atunce.

La Bizantinĭ, prima menţiune despre *Ban* la Serbĭ ne întimpină abia în secolul XIII la Cinnam (Matzenauer, Cizí slova p. 104) sub forma μπάνος, singură care corespunde luĭ банъ.

De unde óre vine cuvîntul?

Pentru a'l latinisa cu orĭ-ce preţ, Laurian şi Massim (Gloss. 58) pe de o parte explică pe βοεάνος din Constantin Porfirogenet prin b o u a n «avut în turme de b o ĭ», ĭar pe de altă parte se acaţă de glossa lexicografuluĭ alexandrin Hesychius din secolul IV: «β ά ν ν α ς, βασιλεύς παρὰ Ἰταλιώταις, ὁ δὲ μέγιστος ἄρχων». Eĭ uită că: 1. dintr'un latin b o v a n u s trebuĭa să se facă la Românĭ b o u â n, nicĭ o dată b o u a n; 2. βοεάνος din Porfirogenet, după cum am constatat'o maĭ sus, este v o ĭ a n, ĭar nu *Ban*; 3. «παρὰ Ἰταλιώταις» la Hesychius însemnéză pe Grecíĭ din Italia sudică, nicĭ decum pe Latinĭ; 4. între epoca romană şi între prima apariţiune istorică a *Banuluĭ* este o multi-seculară

întrerumpere, care nu póte fi nesocotită pentru simplul hatâr al uneĭ etimologiĭ de tot arbitrare.

Ban—latin nu este şi nu póte fi. E adevĕrat însă că Serbiĭ l'aŭ primit dela Românĭ, dar pe o cale cu totul alta.

Cuvintele curat persiane, ca «cĭoban» bună-óră, străbăteaŭ în vécul de mijloc în regiunea dunărénă maĭ cu samă prin mijlocirea celor doĕ marĭ popóre turanice năvălitóre, Pecenegiĭ şi Cumaniĭ, carĭ veniaŭ în Carpaţĭ după o lungă şedere la cóstele Persieĭ. Un vocabular cumanic din secolul XIV, ajuns din fericire pînă la noĭ, este plin de persianisme (Kuun, Codex Cumanicus, passim). Eĭ bine, nemic nu póte fi maĭ persian ca *Ban*: b ā n (= zendicul v a n) «possessor, dominus, vir magnus, illustris» (Vullers, I, 184). Dela Persianĭ b ā n a trecut la toţĭ veciniĭ lor, Turanĭ şi ne-Turanĭ. Aşa la Armenĭ compusul m a r z - b ā n era titlul capuluĭ oştiriĭ (De Lagarde, Abhandl. p. 64). Alaniĭ din Caucas, când aŭ înaintat în Europa împinşĭ de Hunĭ, unul din principiĭ lor se chiăma «Sangi b a n u s» (Jornand.).

Continuitatea teritorială dela Oltenia prin Serbia pînă la Adriatică este învederată. Pe acest spaţiŭ geograficesce ne'ntrerupt, pecenegul saŭ cumanicul *Ban* «Domn» nu putea să călătorescă decât plecând din România, prima staţiune balcanícă a Pecenegilor şi a Cumanilor, ast-fel că după mine nu este nicĭ o îndoélă că Olteniĭ avuseseră pe *Banĭ* înainte de a'ĭ fi căpĕtat Serbiĭ. Ce-va maĭ mult;

gonită prin invasiunea maghiară, ramura românéscă cea așeḑată de vécurĭ în Pannonia, după cum am arĕtat'o aĭurĭ, se revĕrsase în parte în secoliĭ X—XI tocmaĭ asupra Bosnieĭ și Dalmațieĭ, adecă acolo unde ne întimpină cele maĭ vechĭ Bănii ale Serbilor. De aci resultă că în acea epocă — o epocă în care o mare parte a Românieĭ era cuprinsă de Pecenegĭ, ast-fel că contimporanul Suidas ḑice: «*Δάκες, οἱ νῦν Πατζινακῖται λεγόμενοι* — în acea epocă Oltenia avea deja *Banĭ*, titlul pe care prin Româniĭ ceĭ din Pannonia ea l'a transmis Serbilor.

Pe lîngă titlul *Ban*, Româniĭ aŭ avut din aceĭașĭ vechime numele personal Ban cu derivatele Bănilă, Bănică, Bănâŭ, Bancĭu, Băncilă, Banș etc., despre carĭ se vorbesce deosebit.

BASARABĂ

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. III)

Basarabă, articulat *Basaraba* (plur. *Băsărăbescĭ*, modern *Basarabĭ*); n. pr. pers. m.; 1°. nom ancien général de la caste nobiliaire dans la Petite-Valachie; 2° nom spécial de l'ancienne dinastie princière.

Basarabă este cuvîntul cel maĭ important din întréga limbă istorică a Românilor.

Dacă ne va fi dat a lămuri cu deplinătate:
cine aŭ fost *Basarabiĭ?*
de unde?
de când?
o întinsă lumină se va respândi asupra periódeĭ celeĭ maĭ lungĭ şi tot-o-dată celeĭ maĭ întunecóse din trecutul naţionalităţiĭ române.

I. *BASARABIĬ* N'AŬ FOST O FAMILIĂ, CI O CASTĂ.

Cantemir dicea că pe timpul seŭ nu maĭ existaŭ de-mult *Basarabiĭ* (Gesch. d. osm. Reichs, 608).

Cantemir greșesce.

In adevĕr contimpuranul seŭ Constantin Brancovénul nu era *Basarabă* în linia bărbătéscă, măcar-că, după expresiunea cronicaruluĭ: «şĭ-aŭ pus nume de domnie Constantin *Basarabă*-vodă» (Nic. Costin), măcar-că pe medalia sa gravéză cu litere marĭ: CONSTANTINVS BASSARABA, măcar că înjurătura trivială muntenéscă cu «*Basaraba* tateĭ» saŭ «*Basaraba* mameĭ» pare a se referi la dînsul, şi măcar-că sub acest nume se memoréză el pînă astădĭ în jocul copilăresc Halca-malea din Moldova:

— De-a halea-malea
Incotro ţi-ĭ calea?
— Deschide porţĭ!
— A cuĭ porţĭ?
— A luĭ *Basarabă*.
— Ce'ĭ daĭ vamă?
— Un căţel
Ş'un purcel
Şi pe N. de-un picior...

(Th. Stamati, Alixandria 109);

în unele varianturĭ chĭar cu numele de botez: «Costea *Basarabă*» (G. D. Teodorescu, Poesiĭ populare p. 197). Tot aşa de puţin *Basarabă* era cel-alalt contimpuran al luĭ Cantemir, Şerban Cantacuzin, măcar-că îşĭ da numele de: **IѠАНЬ ШЪРБАНЬ**

кантакозино басарабъ. Și maĭ puțin *Basarabă* este astăḑĭ o ramură a Bibescilor, măcăr-că 'șĭ croesce o fantastică genealogiă tocmaĭ dela Radu-Negru în ridicula carte a conteluĭ Amédée de Foras: «Notice historique et généalogique sur les Princes Bassaraba»! Prin urmare, se póte ḑice că pe timpul luĭ Cantemir nu maĭ existaŭ urmașĭ recunoscuțĭ din acea ramură a *Basarabilor* care, începênd dela Mircea cel Mare și dela frate-seŭ Dan, îșĭ monopolizase, fie ca «Dănescĭ», fie ca «Drăculescĭ», tronul Munteniei; dar a ḑice că nu maĭ există n é m u l B ă s ă r ă b e s c i l o r e fals, findcă acel ném cuprindea nu o singură, ci o mulțime de ramurĭ, unele rĕmasc în ființă pînă astăḑĭ.

In secolul XVI numaĭ dintre *Basarabĭ* se numĭaŭ Mariĭ Banĭ aĭ Craioveĭ, căcĭ numaĭ *Basarabiĭ* aveaŭ dreptul ereditar la Bănia, ca uniĭ ce eraŭ B a n o v e ț ĭ, B a n ĭ ereditarĭ, Banĭ «de moșie», după cum ne-o spune lămurit pe la 1530 biograful contimpuran al patriarculuĭ Nifon (ed. Erbicénu p. 60): «un némŭ carele era maĭ alesu și maĭ temătorĭu de Dumnezeŭ, căruĭa era n u m e l e d e m o ș i e B a n o v e ț i, adecă *Băsărăbeștiĭ*». Așa dară Buzescĭ, bună-óră, pogorîtorĭ din Marele Ban Vlad de pe la 1535, eraŭ *Basarabĭ;* de asemenea *Basarabĭ* sînt Crețulescĭĭ, pogorîtorĭ din Marele Ban Dobromir de pe la 1565. Chiar Mihnea Turcitul, când numise pe la 1587 Mare Ban al Craioveĭ pe Grecul Iane (Venelin p. 225), putea să pretexteze nu fără temeĭu că numesce pe unul din B ă s ă -

r ă b e s c ĭ, căcĭ acel Iane îşĭ măritasc pe soru-sa după Petraşcu cel Bun şi era unchĭu al fiilor acestuia (cfr. Walther în Papiŭ, Tesaur, I p. 9: «matris frater gente Graecus, qui et ipse antea dicto Bahni officio functus erat»), decĭ nu un om străin némuluĭ B a n o v e ţ i l o r. Cel de 'ntâiŭ nepotul de soră al aceluĭ Iane, Mihaiŭ Vitézul, făcênd Marĭ Banĭ pe Grecul Manta şi pe Serbul George Raţ, îndrăznise a nesocoti pe deplin datina de a da Bănia Craioveĭ tot-d'a-una pe mâna *Basarabilor*. In acest chip, orĭ-ce familiă de astăḑĭ va puté dovedi prin acte autentice, ca Buzesciĭ saŭ Creţulesciĭ, cumcă străbunul eĭ fusese Mare Ban al Craioveĭ înainte de anul 1600, este o familiă din «némul B ă s ă r ă b e s c».

Alte ramure de *Basarabĭ* eraŭ aşeḑate de vécurĭ în Transilvania, anume în ţéra Haţeguluĭ. La 1398 un «*Bassarabe*» este acolo chinez la Rîuşor (Fejér, Cod. Dipl. Hung. X, 8 p. 447; cfr. ib. XI p. 504). In colecţiunile documentale ale luĭ Kemény, păstrate în Biblioteca Universităţiĭ din Cluj, eŭ am găsit sub anul 1592 la marginea haţegană a Banatuluĭ pe nobilul «Franciscus *Bazaraba* de Karansebes» (Kemény, Cod. Dipl. MSS. literalium instrumentor. t. VI p. 111—118), ĭar la 1686, chiar pe timpul luĭ Cantemir, în oraşul Hunyad trăia nobilul «Stephanus *Bazzarabai*» (Kemény, Regestra MSS. archivorum, t. II p. 263). Tot acolo un sat pînă astăḑĭ se chiamă *Basarabésa* (Windisch, Geogr. d. Siebenb. 138), — şi forma femeéscă *Basa-*

rabésă, analógă cu «bănésă», «vornicésă» etc., este fórte remarcabilă prin aceea că presupune numele *Basarabă* a fi ca o demnitate saŭ un rang, pe când femininul dela numĭ propriĭ de familiă se formézá obicĭnuit prin -óiă: Bălşóe, Sturḑóe, etc. După datele oficiale adunate de cavalerul de Puşcarĭu (Familiele române p. 49 — 50), pînă astăḑĭ există doĕ familiĭ nobile române *Basaraba* în Haţeg, una in comuna Pescéna, cea-laltă în comuna Cornescĭ.

In fine, nu mult înainte de Cantemir, la 1649, în oştirea căzăcéscă, printr'o mulţime de Românĭ carĭ îşĭ făceaŭ acolo tot-d'a-una ca un fel de scólă militară şi une-orĭ ajungeaŭ polcovnicĭ saŭ hatmanĭ, servĭaŭ cincĭ *Basarabĭ*, fie din Muntenia, fie din Haţeg (Реестра всего войска запорожскаго, ed. Bodianski, Mosсva 1875 p. 73, 142, 148, 187, 208), şi anume: Sava *Basarab* în regimentul de Kaniew şi Marcu *Basaraba* în regimentul de Kalniça; apoĭ Vasile *Basaraboĭ* în regimentul de Umanĭ şi Ion *Basarabéĭ* în acelaşĭ regiment, a cărora formă nominală cu -oĭ şi -éĭ nu este decât maghiarisatul *Bazzarabai* de maĭ sus, cu finalul -*i* nobilitar; în sfîrşit, Teodor *Basarabenco* în regimentul de Kiev. Se scie că Rutenіĭ acăţaŭ pe atuncĭ sufixul deminutival -*enco* la numele unuĭ tînĕr care trăia pe lîngă tată-seŭ saŭ o rudă maĭ mare, aşa că *Basarabenco* presupune pe un bătrân *Basarabă* venit la Căzacĭ o dată cu tînĕrul.

In scurt, crengile «némuluĭ Băsărăbesc» eraŭ

fórte întinse în afară din dinastia propriŭ disă: nu era o familiă, ci o colectivitate de familiĭ cu tradiţiunĭ comune, un fel de castă care 'şĭ avea cuĭbul în Oltenia şi în Haţeg, nu maĭ departe, adecă cuprindea Dacia luĭ Traian în sensul cel restrîns al cuvîntuluĭ, acea Daciă unde se petrecuse lupta între Traian şi Decebal şi unde s'aŭ păstrat monumente din epoca cuceririĭ romane. Din acest cuĭb oltenesc şi circum-oltenesc, uniĭ *Basarabĭ* în cursul timpuluĭ emigraŭ în diferite direcţiunĭ, dar tulpina lor rĕmânea curat oltenéscă. Intr'un alt loc (Ist. crit., I, 83 sqq.), eŭ am dovedit că dinastia Muşătescilor din Moldova a fost şi ea o ramură a *Basarabilor*; un fapt pe care astădĭ nu'l maĭ contestă nimenea. Póte să fi fost tot *Basarabĭ* şi Aseniĭ; dar acésta nu ne intereséză de o cam dată.

Dacă *Basarabiĭ* ar fi fost numaĭ o familiă, ĭar nu o întrégă clasă predomnitóre, atuncĭ Oltenia şi Ţéra-Românéscă n'ar fi căpĕtat numele «ţereĭ *Basarabilor*», pe care l'a purtat deja în secolul XIII. Sub anul 1259, vorbind despre o invasiune a Mongolilor spre Carpaţĭ, cronicarul polon contimpuran dice: «MCDLIX. Thartari subiugatis B e s s a r e b e n i s» (Sommersberg, Siles. rer. script. II, 82; cfr. Ossolinski, Vincent Kadlubek ed. Linde, 622). In «Istoria critică» (ed. 2 p. 62 sqq.) sînt grupate maĭ multe texturĭ din secoliĭ XIV şi XV, în carĭ Ţéra-Românéscă e numită «a *Basarabilor*» saŭ B a s a r a b i ă: tzarul serbesc Stefan Duşan (1330 —1356), pápa Gregoriŭ XI (1370—1378), împĕra-

tul Sigismund (1366—1437), regele Vladislav Iagello (1350—1434), annalistul Dlugosz (1415—1480), annalistul Miechowski (1450—1523), annalistul Thurocz (1450—1490) etc. Astădĭ se maĭ pot adăuga alte făntâne de prin documente publicate maĭ încóce (Ulĭanitzki, Матеріалы для исторіи, Moscva, 1887). Așa la 1429 marele duce litvan Vitold, vorbind despre certele dintre Munteni și Moldovenĭ, ḑice: «differencias pro quibus inter B e s s a r a b i t a s et Moldwanos oriuntur quesciones», ĭar la 1430 ambasadoriĭ polonĭ vorbesc despre: «woywoda Dan B e s s a r a b i e, adunatis sibi exercitibus gencium B e s s a r a b i c o r u m...» Insușĭ Mircea cel Mare, la 1403, în doĕ acte de alianță cu regele Vladislav îșĭ dă titlul de: «mare voevod și domn autocrat a tótă ţéra b a s a r a b é s c ă». E nu maĭ puţin caracteristic că Domniĭ Moldoveĭ, cu Alexandru cel Bun și Stefan cel Mare în frunte, numĭaŭ și eĭ Ţéra-Românéscă B a s a r a b i ă, saŭ și maĭ bine o numiaŭ cu pluralul: *Basarabĭ*, ca și când ar fi fost *Basarabĭ* toţĭ locuitoriĭ.

O causă fórte curiósă a concurs a face ca numĕrul cel mare al *Basarabilor* să fie așa ḑicênd învăluit începênd chĭar din secolul XIV. Se pare că era un obiceĭu, ca în fie-care familiă din acest ném numaĭ unul din fraţĭ saŭ verĭ să pórte numele *Basarabă*, și încă să'l pórte în locul numeluĭ seŭ de botez. Acest obiceĭu se învederéză maĭ întâiŭ la *Basarabiĭ* din Haţeg, carĭ apar în istoriă în secolul XIV și — după cum am vĕḑut maĭ sus

— există acolo pînă astădĭ. In seoliĭ XIV şi XV eĭ stăpânĭaŭ, între altele, în însuşire de «chinezĭ» satul Rîuşor. Actul din 1398 numesce treĭ fraţĭ: «honestos viros Janustinum et fratres suos B a s s a r a b e et Custe Knesios de Riusor», şi maĭ jos: «saepedicti Knesi Janustinus, B e s s a r a b e et Custa» (Fejér, Cod. dipl. Hung. X, 8, 447—8): numaĭ fratele al doilea pórtă numele de *Basarabă*, fără nicĭ o indicaţiune a numeluĭ de botez. Actul din 1435 constată că chineziĭ de atuncĭ din Rîuşor, Costa, Stanciul şi Volcul popă, aŭ trădat Ungaria trecênd în Moldova, şi transmite chineziatul în partea «Nobilium Michaelis et B a z a r a d ac Joannis filiorum quondam Joannis de dicta Ryusor» (Fejér, XI, 504). Toţĭ ceĭ menţionaţĭ, treĭ fugiţĭ şi treĭ remaşĭ, eraŭ din aceĭaşĭ familiă chinezială a *Basarabilor* din Rîuşor, fraţĭ şi verĭ; totuşĭ numaĭ unul din şése se numesce *Basarabă*, şi érăşĭ un frate al doilea, al căruĭa nume de botez ne remâne necunoscut. Fără îndoélă, avem de 'naintea nóstră un obiceĭu; un obiceĭu pe care întru cât-va îl putem urmări în aceĭaşĭ epocă şi la *Basarabiĭ* din Ţéra-Românéscă.

După mórtea primuluĭ Dan-vodă la 1386, apucând tronul fratele seŭ Mircea cel Mare, se pregătise pentru viitor o crâncenă luptă între cele doĕ crengĭ domnescĭ; o luptă care s'a trăgĕnat pînă departe în secolul XVI. O créngă numită «Drăculescĭ» după numele luĭ Vlad Dracul, fiiŭ al luĭ Mircea şi tată al luĭ Ţepeş, se credea în drept

a domni prin faptele adevĕrat eroice ale membrilor seĭ; posteritatea însă a luĭ Dan saŭ «Dănescii», de câte orĭ isbutĭaŭ pe o clipă a apuca Domnia, pretindeaŭ că dînşiĭ singurĭ se pot numi *Basarabĭ*. Primiĭ doĭ «Dănescĭ», Dan I şi fiĭul seŭ Vladislav, se mulţumĭaŭ cu numile lor de botez (Arch. ist. I, 1 p. 19, 73, 142). Dar ĭată că fiĭul acestuĭ Vladislav nu se maĭ scie ce nume de botez va fi avut, căcĭ el se întitulézā: «tînĕrul *Basaraba* voevoda fiĭul bunuluĭ *Basaraba* voevoda», ca şi când *Basarabĭ* ar fi fost numaĭ el şi tatăl seŭ (Venelin p. 111, 121). La 1476 domnesce fiĭul luĭ Dan II, dândù'şĭ numele tot aşa: «*Basaraba* voevoda» (ibid. p. 118). Cel maĭ celebru dintre «Dănescĭ» a fost artistul Négoe. Şi el de asemenea, din dată ce ajunge Domn la 1512, nu vrea să maĭ scie de numele seŭ de botez «Négoe», ci începe a se scrie pretutindenea: «*Basaraba* voevoda fiĭul pré-bunuluĭ *Basaraba* voevoda» (ib. 137 etc.). Fenomenul este cam acelaşĭ ca şi la *Basarabiĭ* din Haţeg; ba este chĭar acelaşĭ, daca vom judeca după crisovul luĭ Dan II din 1428, în care «sînt numiţĭ, ca fiĭ aĭ domnitoruluĭ, Dancĭul şi *Basaraba*» (Odobescu, Scrierĭ I, 393), adecă este *Basarabă* numaĭ fiĭul al doilea, întocmaĭ ca în Haţeg.

In Ţéra-Românéscă urmările acestuĭ fenomen aŭ fost mult maĭ însemnate decum puteaŭ ele să fie în Haţeg. Din dată ce stăpânul ţereĭ monopolisà numele *Basarabă*, boieriĭ din «némul B ă s ă r ă b e s c» eraŭ siliţĭ a lua alte porecle, din ca-

usa cărora cu timpul li se uĭta originea și putea să se pară că *Basarabiĭ* ceĭ fórte mulțĭ de altă dată s'aŭ stins aprópe cu totul. Era și maĭ reŭ când veniaŭ la putere «Drăculescii»: atuncĭ orĭ-cine șĭ-ar fi ḑis *Basarabă* era expus a fi privit ca din ramura cea vrăjmașă a «Dănescilor». Ast-fel s'a întâmplat că în secolul XVII căutaĭ pe adevĕrațiĭ *Basarabĭ* și nu'ĭ maĭ găsiaĭ, căcĭ *Basarabiĭ* — după cum observă fórte bine patriarcul constantinopolitan Dositeiŭ în prefața la Biblia din 1688: «cândŭ era boĭari, pentru zavistiĭa stăpânitorilor celor tirani să chema cu altŭ nume».

Obiceĭul de a reserva numele de *Basarabă* unuĭa dintre frațĭ saŭ verì în fie-care din cele multe familiĭ de *Basarabĭ*, obiceĭu surprins de noĭ în Hațeg și în Țéra-Românéscă de o potrivă, a avut drept efect treptata împuținare aparentă a *Basarabilor*; dar acest obiceĭu fusese el-însușĭ la început efectul uneĭ cause. Și care causă? Nu putea să fi fost alta decât tocmaĭ acea mulțime a *Basarabilor*, care făcea ca toțĭ locuitoriĭ din Țéra-Românéscă să a-jungă a fi privițĭ de către străinĭ ca «Bassarabeni», «Bassarabitae», «Bassarabici», ba la Moldovenĭ chĭar ca *Basarabĭ*. Fiind pré-mulțĭ, *Basarabiĭ* aŭ căutat un mijloc de a nu se confunda cu poporul, și acel mijloc l'aŭ găsit în obiceĭul de maĭ sus, care era un fel de m a j o r a t saŭ maĭ bine de m i n o r a t nominal: o concentrare nu de avere, ci de poreclă.

Aci este locul de a vindeca un text, pe care reŭ l'aŭ îmbolnăvit uniĭ istoricĭ aĭ noștri, deși în

fond el este tot ce póte fi maĭ sănătos. Vestitul împĕrat serbesc Ştefan Duşan, vorbind despre coaliţiunea tuturor popórelor învecinate carĭ năvăliseră asupra tatăluĭ seŭ Ştefan Milutin la 1330, numesce între duşmanĭ: «Ѧлеѯендра цара Бльгаромъ и Басарабꙋ Иванка таста Ѧлеѯендра цара сꙋмегь живꙋщихь Чрьныихь Татарь и господство сашко и прочїихь сѫшнимь господа», adecă: «Alexandru ţarul Bulgarilor, şi Ivanco *Basaraba* socrul ţaruluĭ Alexandru al învecinaţilor Negri-Tătarĭ, şi domnia Săséscă şi alţĭ domnĭ cu dînşiĭ». In paleografia cirilică lesne confundându-se grupul са cu grupul ꙗ, fiind-că în acesta din urmă *i* este legat cu *a* printr'o liniuţă care'l asémĕnă cu cirilicul *s*, in loc de «господстко сашко» editorul Novaković (Zakonik, 1870 p. XXIII) citise «господство ꙗшко», ca şi când ar fi vorba despre I a ş i ĭ din Moldova saŭ cine maĭ scie despre ce, pe când sînt în joc numaĭ S a ş i ĭ din Transilvania, «dominium Saxonum», сашки fiind în vechea serbéscă un adjectiv dela сась, de ex.: «сашкимь пꙋтемь = viâ Saxonum» (Daničić, Rječnik, III, 81). Acéstă alianţă a Saşilor cu Bulgariĭ contra Serbilor merită a fi urmărită în fántânele istorice săsescĭ; în orĭ-ce cas, ea este un fapt. Mergem maĭ departe. Pe «Ivanco *Basarabă*» istoriciĭ l'aŭ prefăcut în Domn al Ţereĭ Românescĭ, pe când el era numaĭ socrul Domnuluĭ: «таст Ѧлеѯендра цара», ĭar acel Domn nu era Alexandru din Bulgaria, menţionat deja deosebit în acelaşĭ text, ci era celebrul Alexandru *Ba-*

sarabă, pe care Ştefan Duşan îl numesce aci: «ţar al Negrilor Tătarî», înţelegênd prin acésta «Nigra Cumania», după cum numiaŭ atuncî Ungurii România (Ist. crit. I, 99). Se scie că tocmai la 1330 Alexandru *Basarabă* era în luptă contra regeluî unguresc Carol-Robert; şi ĭată de ce în ajutorul aliaţilor seĭ Bulgarî nu putea să mérgă peste Dunăre el-însuşĭ, ci le-a trimis pe socrul seŭ.

Când d. Xenopol dice (Ist. Rom. II, 77): «Ivancu «Basarab, 1310—1320, este urmaşul şi probabil «fiĭul luĭ Radu Negru saŭ Tugomir Basarab. Des«pre acest Ivançu se spune în legile sîrbescĭ ale «luĭ Stefan Duşan că el ca Domn al Valachieĭ, ar «fi ajutat ţaruluĭ bulgar Mihail (1323—1331) în «lupta acestuĭa contra imperiuluĭ bizantin. Ivancu «Basarab, urmând exempluluĭ dat de tatăl seŭ Radu «Negru, mărită pe fata luĭ după Alexandru, ne«potul şi urmaşul în tronul bulgăresc a luĭ Mihail «etc. etc.» — în tóte acestea ne surprinde aritmetica autoruluĭ, în puterea căriĭa un Domn mort la 1320 merge totuşĭ la resboĭu între aniĭ 1323—1331, după ce de demult murise, dar nu ne surprinde de loc mulţimea de greşelĭ, maĭ multe greşelĭ decât cuvinte, impletite asupra unuĭ text slavic, pe care d. Xenopol nu l'a vědut nicĭ o dată, şi care nu e altul decât cel de maĭ sus. Este însă fórte de mirare că acelaşĭ text, aşa de lămurit, aşa de limpede, n'a fost înţeles de profesorul rus Brun (Ж. Мин. Нар. Просв. t. 200, 1878, sect. 2 p. 237) şi de Bohemul Jireček (Gesch. d. Bulg. 290, 293, 298).

Aşa dară într'o căsătoriă a sa înainte de 1330 Alexandru *Basarabă*, puternicul Domn al Ţereĭ Românescĭ, ţinea pe féta unuĭ Ivancu *Basarabă*, membru şi el al némuluĭ *Băsărăbescilor*, B a n o v e ţ şi el, din aceĭaşĭ castă şi el, dar nu rudă cu principele, ceea ce ar fi împedecat căsătoria, ci numaĭ un boier mare, pe care ginerele seŭ l'a trimis în capul oştiriĭ contra Serbilor.

Acuma dară, după ce noĭ scim cine aŭ fost *Basarabiĭ*: nu o dinastiă, nu o familiă, şi o numerósă grupă de familiĭ, constituind o castă în tótă puterea cuvîntuluĭ, maĭ ales înainte de secoliĭ XV şi XVI, să ne întrebâm: de unde vine numele *Basarabă?*

II. *BASARABĂ* ESTE O COMPOSIŢIUNE DIN TITLUL BAN ŞI DIN NUMELE DE FAMILIĂ S A R A B Ă.

In prima ediţiune a «Istorieĭ critice», începĕtor atuncĭ în studiĭ linguistice, eŭ credeam (t. I p. 166) că: «*Basarab* este de aceĭaşĭ origine cu clenicul βασιλεύς principe» şi am căutat a mĕ urca pînă la radicala sanscrită bhas «briller»; dar: 1°. radicala cea indo-europeă nu e bhas, ci bha; 2°. *bh*, după legĭ fonetice cunoscute, trebue să trécă la Grecĭ în *φ*, nu în *β*; 3°. forma cea organică a cuvîntuluĭ românesc este nu *Basarab*, ci *Basarabă*; 4°. în orĭ-ce ce ças finalul *b* nu se explică de loc prin grecul βασιλεύς. Deja în a 2-a ediţiune a «Istorieĭ critice» eŭ renunţaĭ cu totul la acea etimologiă, şi o maĭ citez astăḑĭ numaĭ dóră ca o fasă

fórte trecĕtóre în cronologia corectărilor mele asupra luĭ *Basarabă*.

In cronice, în unele texturĭ maĭ nouĕ, rare-orĭ în acte oficiale, ne întimpină trisilabicul *Basarab* în loc de tetrasilabicul *Basarabă*. Acésta se póte privi în parte ca o scurtare poporană prin analogiă cu cele-lalte numĭ bărbătescĭ: aşa eŭ-însumĭ scrieam altă dată *Basarab*, ĭar d. Odobescu, chĭar atuncĭ când traduce un text slavic dela Négoe-vodă, unde de doĕ orĭ e pus fórte clar nominativul **Басараба**, îl preface de doĕ orĭ în *Basarab* (Rev. Rom. I, 816—817). Maĭ obicĭnuit însă acest *Basarab* în loc de *Basarabă* este din partea editorilor de cronice şi de vechĭ texturĭ o lectură greşită şi o greşită transcriere a graficeĭ cirilice, în care finalul *bă* se scrie de-asupra rînduluĭ cu un singur в, dar prin consóna cea supra-scrisă se sub-întelege tot-d'a-una şi vocala ce o însoţesce, adecă nu «Basara*b*», ci «Basara*bă*. Apoĭ nu o dată în texturĭ se citesce *Băsărabă* saŭ *Băsărab*, cu ceĭ doĭ *a* netoniceĭ trecuţĭ în *ă*, prin analogiă cu fonetica normală a limbeĭ românescĭ, şi tot-o-dată prin înriurirea pluraluluĭ celuĭ poporan *Băsărăbescĭ*, unde toţĭ *a* scad la *ă*. Forma însă *Băsărabă* este fórte rară în texturile cele vechĭ şi aprópe fără exemplu în cele oficiale, maĭ ales pînă la anul 1600, unde scrierea cea tradiţională nu e alt-fel decât articulatul **Басараба** saŭ nearticulatul **Басарабѫ** şi **Басарабъ**. Ast-fel în colecţiunea de crisóve slavice munteneseĭ a luĭ Venelin:

1472: Басараба cu genitivul Басарабе, nu cu genitivul Басарабы, după cum cere gramatica slavică;

1476: Басараба;

1480: Басарабъ cu genitivul Басарабе;

1514: Басараба cu acelaşĭ genetiv fórte interesant, căcĭ nu e slavic, ci este genitivul românesc nearticulat, care nu póte să provină decât dela un nominativ cu—*ă*, nicĭ o dată cu—*ŭ*: babă—(uneĭ) babe, róbă—(uneĭ) róbe, bubă—(uncĭ) bube, tată—tate(ĭ), popă—pope(ĭ).

Forma cea organică este dară *Basarabă*, şi în acéstă formă totul arată că ca s'a compus din doĕ cuvinte:

de 'ntâĭu, lungimea Ba—sa—ra—bă e neobicĭnuită în numĭ propriĭ carĭ nu sînt formate prin sufixele onomastice—énu saŭ—escu şi carĭ totd'a-una sînt monosilabice, dissilabice, cel mult trisilabice, afară numaĭ de străinul «Cantacuzino», scurtat şi acela la Moldovenĭ în «Canta»;

al doilea, patru *a*, din carĭ primiĭ treĭ sînt pururea clarĭ în vechile monumente: *Ba—sa—ra—*, nu se pot explica decât prin fusiunea a doĕ cuvinte deosebite fie-care cu tonicul *a*, ceea ce a făcut ca asimilarea vocalică bilaterală să mânţină clar pe *a* cel dela mijloc, prin urmare: bà—sa—rà—.

Resultă dar că iniţialul *Ba* aparţine în composiţiune unuĭ alt cuvînt decât finalul *ràbă*, me-

dialul —*sa*— putênd să aparţină unuia saŭ altuia din cele doĕ cuvinte în composiţiune.

Ajunşĭ aci, lucrul se limpeḑesce dela sinc.

Fiind vorba despre némul cel b ă n e s c din Oltenia saŭ despre acea castă nobilitară a B a n o v c ţ i l o r din care se alegcaŭ B a n i ĭ, compusul *Basarabă* este B a n-S a r a b ă; şi acésta se întăresce pe deplin prin sintaxă şi prin fonetică în acclaşĭ timp.

Românesce titlurile se pun înainte de nume saŭ se pun după nume, nu însă arbritar, nu de o potrivă, nu fără nicĭ o deoscbire, ci urmând uneĭ regule statornice. După nume se pun titlurĭ individuale: Ion-vodă, Ştefan l o g o f ĕ t, Petru - s t o l n i c etc.; înainte de nume se pun titlurĭ car aparţin uneĭ clase de indiviḑĭ: j u p â n u l Ştefan-logofĕt, b o ĭ e r u l Petru-stolnic, c u c o n u l cutare. În *Basarabă*=Ban Sarabă titlul figuréză fórte corect înainte de nume, căcĭ acest titlu distingca pe toţĭ membriĭ casteĭ nobilitare din care se alegea capul ţcreĭ, pe toţĭ B a n o v c ţ i ĭ. Ast-fel într'un crisov dela Vlad Ţepeş din 1491 figuréză patru boĭerĭ purtând toţĭ de o potrivă titlul de «Ban», deşi nicĭ unul din eĭ nu era «Marelc Ban» : banul Détco, banul Dédĭu, banul Diĭcu şi banul Dragomir (Venelin, 130). Eraŭ patru B a n o v c ţ í, adecă patru *Basarabĭ*.

Ca titlu de bréslă, nu dc persónă, graĭul cerea dară ca B a n să se pună de 'naintea numeluĭ: «Ban Sarabă». Tinḑênd apoĭ a se aglutina ambele

elemente, de vreme ce B a n era inseparabil de S a r a b ă, o lege fonetică imperiósă în limba română impunea maĭ departe dispariţiunea luĭ *n* de 'naintea luĭ *s* din B a n-S a r a b ă. Trebuĭa să devină *Basarabă* după cum din «mensa» s'a făcut «masă», din «densus» — «des», «pensare» — «păsare», «pinso» — «pisez», «mansum» — «mas» etc., căcĭ *n* de 'naintea luĭ *s* n'a dispărut numaĭ în flexiunea verbală cu tematicul *d* şi *g* : tind—tins, plâng — plâns, ung — uns. Fenomenul a fost în parte cunoscut deja în latina şi ne întimpină şi în alte dialecte romanice ; la noĭ însă el forméză o normă.

Aşa dară, din punctul de vedere sintactic, ca şi din punctul de vedere fonetic, *Basarabă* este B a n S a r a b ă; şi decĭ, înainte de a se fi putut introduce la Românĭ titlul B a n, adecă înainte de secolul X, marea castă oltenéscă, din care a isvorît dinastia *Basarabilor*, se numĭa: S a r a b ă.

Aglutinarea luĭ B a n cu S a r a b ă pentru a forma *Basarabă* trebuĭa să fi fost completă deja în secolul XIII; cel puţin străiniĭ nu maĭ deosebĭaŭ de pe atuncĭ în composiţiune elementul cel titular «Ban», de vreme ce cronicarul Fazel-Ullah-Raşid, descriind sub anul 1240 năvălirea Mongolilor asupra «ţereĭ Oltuluĭ», numesce pe capul acesteĭa din urmă «Bazaranbam» (D'Ohsson, Hist. d. Mong. II, 627—8), adecă «Basarabă-ban», maĭ adaugênd o dată titlul în códa numeluĭ, după usul oriental. Cu tóte acestea, primitivul S a r a b ă, dacă nu în memoria poporuluĭ, încaĭ în tradiţiunea

propriă a *Basarabilor* cată să fi rĕmas multă vreme cunoscut ca numele cel primitiv al casteĭ. In adevĕr, în secolul XIV nu se accenta *Basaràbă*, ci *Bàsarabă,* unde accentul pe *Ba* arată că în acéstă silabă se simţía încă titlul B a n. Pe mormîntul luĭ Alexandru *Basarabă* din 1364, descoperit de către d. Tocilescu în interiorul biscriceĭ mănăstiriĭ Câmpulung, se citesce:

мца ноеврїа·ѕї днь·прѣстависѧ ве
ликїи и самодрьжавныи гдрь·іѡ·ни
кола алеѯандрь воевода· снь ве
ликаго. басарабѫ воеводѫ· вьлѣ·
ѕ· ѿ ог· єн· г· вѣчнаѧ ємꙋ памат·:·

(† luna Noembre 16 ḑile a reposat marele şi autocratul Domn Io. Nicolae Alexandru voevoda, fiĭul mareluĭ *Bàsarabâ* voevodă, în anul 6873 indiction 3, fie-ĭ eternă memoria).

In acéstă inscripţiune Басарабѫ e preţios nu numaĭ prin iniţialul *Bà* = B a n, dar şi prin finalul cel nearticulat: *Basarabâ* = B a n - S a r a b ă.

Inainte de a păşi maĭ departe, o parentesă. Asemĕnarea fonetică între elementul — s a r a b ă din numele *Basarabă* şi între S ă r b fiind fórte mare, uniĭ din cronicariĭ noştri s'aŭ apucat de timpuriŭ a face pe *Basarabĭ* de origine serbéscă. In cronica pe care, orĭ-câte ar spune d. V. A. Urechia

(Tocilescu, Revista an. II vol. I, fasc. 1; cfr. Sîrcu în Ж. Мин. Нар. Просв. t. 239 secţ. 2, p. 345), eŭ persist a o atribui luĭ Nicolae Milescu, se dice despre boierimea românéscă: «Uniĭ sînt din Sărbĭ, alţiĭ din Grecĭ, alţiĭ din Albănaşĭ, alţiĭ din Francĭ, alţiĭ dintr'alte limbĭ, că şi Domniĭ încă maĭ mulţĭ din străinĭ aŭ stătut, cum şi *Basarabiĭ* s e t r a g d i n n é m s ă r b e s c» (cfr. Istoria critică, ed. 2, t. 1 p. 81). In cronica luĭ Zilot Românul (ed. Hasd. p. 113): «Acest ném al Cantacozinilor rudindu-se de aprópe cu némul *Basarabescilor*, care aŭ stătut şi stă cel maĭ slăvit ném aicĭ în ţéră, şi pentru căcĭ se trage despre tată din sângele împĕraţilor S e r v i e ĭ, ĭar despre mumă din sângele împĕraţilor Ţarigraduluĭ, şi pentru căcĭ cel d'întâiŭ Domn al ţereĭ, de când avem istoric, aŭ stătut *Basarab*, şi pentru căcĭ eĭ cu vrednicia lor stătură destoĭnicĭ a înfrîna pe Turc pe acele vremĭ când el dedese gróză în tot pămîntul şi cădeaŭ supt dînsul împăraţiile şi crăiile, precum pică pómele când se coc, abia mişcând pomul la rădăcină; ĭar maĭ vîrtos Mircea-vodă cel Bătrîn şi Laiotă-vodă, amîndoĭ *Basarabescĭ*...» In aşa numita Cronică Cantacuzinéscă, la Cantemir şi în genealogia Domnilor Românescĭ cea publicată de Pray (Dissert., 140) noĭ vedem urmele aceleĭaşĭ confusiunĭ între *Basarabĭ* şi S e r b ĭ; o confusiune care, cu totul necunoscută cronicelor serbescĭ şi fântânelor slavice în genere, este datorită în fond numaĭ numeluĭ celuĭ primitiv:

S a r a b ă.

Dar ce este acest S a r a b ă? De unde vine? De când se începe?

Am vedut că e vorba nu de o familiă, ci de o castă întrégă, de un fel de bréslă, o colectivitate tradiţională, formată prin secolĭ şi ale căriĭa rădăcinĭ sînt înfipte în istoriă cu mult maĭ adânc decât se pare la prima vedere.

Sînt acum vr'o 20 de anĭ, pe la 1874, într'o notiţă pe care o dedeĭ d-luĭ F. Damé (Annuaire générale de la Roumanie 1879, p. 41), eŭ diceam: «La caste nobiliaire, du sein de laquelle on tirait par élection les princes et les pontifes, s'appelait chez les Daces B a s s a r a b i, nom tronqué en Z a r a b i dans Jornandès». Astădĭ nu voiŭ avé decât a modifica pasagiul în următorul chip: «s'appelait chez les Daces S a r a b i, nom amplifié chez les Roumains en B a s a r a b i».

Să vedem.

III. SARABI ESTE NUMELE CASTEĬ NOBILITARE LA DACĬ.

La Iornande, după tóte ediţiunile cele vechĭ, dintre carĭ vom pomeni pe cea de 'ntâĭu din 1515 a luĭ Conrad Peutinger, apoĭ a luĭ Bonaventura Vulcanius (1597), a dominicanuluĭ Jean Garet (1679) şi a luĭ Muratori (1723), se citesce următorul pasagĭu:

«... ut refert Dio, qui historias eorum (Getarum) annalesque graeco stilo composuit, qui dixit pri-

mum Z a r a b o s T e r e o s, deinde vocitatos Pileatos hos, qui inter cos generosi exstabant: ex quibus eis et reges, et sacerdotes ordinabantur...»

In nouele ediţiunĭ, dintre carĭ avem de 'naintea nóstră pe a luĭ Closs (1866) şi pe a luĭ Holder (1882), afară de a luĭ Mommsen (1882), în loc de «Z a r a b o s Tereos» ne întimpină: «Tarabostes eos». In codiciĭ manuscripţĭ, aşa cum ĭ-a colaţionat Mommsen, se găsesce:

Cel Ottobonian: «tarabostereos»;

Cel Berlines: «thorabostes eos»;

Cel Laurenţian: «strabostes eos»;

Cel Breslavian: «zarabostcreos».

Puţin ne pasă în casul de faţă, dacă pasagĭul de maĭ sus Iornande l'a luat d'a-dreptul din Dionc Crisostom saŭ numaĭ prin mijlocirea luĭ Cassiodor. Nu este de loc important, pe de altă parte, dc a se sci, care din codiciĭ manuscripţĭ e maĭ vechĭu şi care e maĭ noŭ, de óră-ce o copiă maĭ veche după acelaşĭ original póte să fie maĭ puţin corectă decât o copiă maĭ nouă. Singurul lucru de căpeteniă, tocmaĭ acela pe care neminea nu l'a băgat pînă acum în samă, este concordanţa pasagĭuluĭ în cestiune cu un alt pasagĭu tot din Iornande, şi anume:

«Elegit namque (Diceneus) ex eis tunc nobilissimos prudentioresque viros, quos theologiam instruens, numina quaedam et sacella venerare suasit fecitque sacerdotes, nomen illis Pileatorum contradens, ut reor, quia o p e r t i s c a p i t i b u s

t i a r i s, quos pilcos alio nomine nuncupamus, litabant; reliquam vero gentem Capillatos dicere jussit . . .»

Se scie că Iornande, ca și prototipul seŭ Cassiodor, confundă pe Dacĭ cu Goțiĭ; în pasagele însă de maĭ sus este învederat că se povestesce numaĭ despre Dacĭ, căcĭ în cel al doilea e vorba în specie de marele legislator dacic Deceneŭ, amic al regeluĭ dacic Berebista din epoca luĭ Cesar, ambiĭ bine cunoscuțĭ din Strabone (VII, c. 3 § 5, 11 ; XVI, c. 2 § 39); ș' apoĭ, direct saŭ indirect, relațiunea e luată din Dione Crisostom, scriitor din epoca luĭ Traĭan și autor al uneĭ opere perdute despre Dacĭ, nu despre Goțĭ.

In pasagiul al doilea este fórte interesantă mențiunea t i a r e l o r ca acoperimînt de cap la nobiliĭ Dacĭ. «Tiara» nu este un cuvînt grecesc, ba Greciĭ nu scieaŭ nicĭ măcar la ce gen să'l pună, ḍicênd «ἡ τιάρα» și ὁ τιάρας». Pentru copistiĭ ceĭ latinĭ aĭ luĭ Iornande, acéstă vorbă era atât de neobicĭnuită, încât în manuscriptele consultate de Mommsen fie-care o scrie altfel: «tyaris», «thyaris», «thiaris» și «tiaris». T i a r a era o căciulă curat tracică, pe care Servius în scoliele la Virgiliŭ (Aen. 247) o explică prin «pileum phrygium». Ea se întrebuința și la vechiĭ Persĭ, dar De Lagarde (Abhandl. 206) n'a putut să 'ĭ găséscă vre-o etimologiă eranică.

La Dacĭ dară exista o clasă nobilitară și sacerdotală, care nu umbla cu capul gol ca poporul,

ci purta pe cap tiare, de unde lătinesce eĭ se numĭaŭ «pilcati», ĭar în limba dacică se ḑiceaŭ «Zarabi Terei» saŭ «Tarabi Terei». Care din aceste doĕ lecturĭ este óre cea maĭ corectă?

Să presupunem că la Dacĭ s a r a b a însemna «cap»; o presupunere provisoriă, pe care maĭ jos o vom verifica pe calea positivă. Nobiliĭ dacĭ umblaŭ cu capul acoperit cu tiara, adecă eraŭ c a p e t e t i a r a t e: «capita tiaris operta» la Iornande în pasagĭul al doilea, întocmaĭ așa și la Dione Crisostom (Or. LXXII): «π ί λ ο υ ς ἐπὶ ταῖς κ ε φ α λ α ῖ ς ἔχοντας». Intru cât S a r a b i ar însemna «capete», a doua parte a numeluĭ: T e r e i, cată neapĕrat să cuprindă o noțiune privitóre la t i a r ă: un adjectiv «tiareus = couvert d'une tiare» este din punct în punct tot așa de tracic ca și adjectivul recunoscut tracic «bassareus, βασσαρεύς = couvert d'une pelisse de renard» din cuvîntul tracic βασσάρα «pelisse de renard» (De Lagarde, op. cit. 278). Este un raport fonetic și morfologic perfect :

tiareus : tiara : : bassareus : bassara.

Pentru a demonstra că textul luĭ Iornande nu póte fi citit și înțeles alt-fel decât așa cum l'am citit și înțeles noĭ, să luâm ipotesa contrariă, întemeĭată pe lectura «Tarabostes eos», și lesne se va vedé că ea duce la absurd.

In acéstă ipotesă «Tarabosti» se explică (Tocilescu, Dacia înainte de Romanĭ p. 657) prin «neopersianul tārbus, căcĭulă ascuțită, pileus», și deci

se referă la «Pileati». Insă «eos» care urméză după «Tarabostes», în antitesă cu «hos» care precede pe «Pileatos», vĕdesce că «Tarabostes» în acéstă ipotesă nu póte fi clasa cea nobilitară care purta căciule, ci numaĭ restul poporuluĭ dacic, ceĭ pletoșĭ, «Capillati» din pasagiul al doilea, cătră carĭ nu se potrivesce de loc «căciula», căcĭ tocmaĭ eĭ umblaŭ cu capul gol. Pe lîngă acéstă absurditate logică, vine apoĭ absurditatea etimologică de a atribui Dacilor un cuvînt neo-persian, fără a dovedi că el a existat la Tracĭ saŭ măcar la vechiĭ Persĭ.

Am puté să nu maĭ vorbim despre etimologia cea gotică a luĭ «Tarabosti» din «tharbôstai, was zwar egentes, necessarii; vielleicht aber auch sacrifici, sacrificantes heissen kann» (Grimm, Gesch. d. d. Spr. 820). Astădĭ neminea nu maĭ amestecă pe Dacĭ cu Goţiĭ, una la mână; ș'apoĭ al doilea, «tharbôstai» însemnând «săracĭ», este absurd ca să fie un nume tocmaĭ pentru casta cea domnitóre.

Numaĭ prin lectura «tereos = tiareos» dispare acel «eos» care încurcă orĭ-ce ipotesă contrariă. Dar culmea demonstraţiuniĭ este că numaĭ prin lectura «Sarabos» noĭ ajungem la un cuvînt curat dacic, asupra căruĭa ne vom opri acuma o clipă.

Maĭ sus noĭ ne-am mărginit a bănui că în limba dacică s a r a b a însemna «cap», după cum se admit presupunerĭ provisorie chiar în matematice, cu condiţiunea însă, neapĕrat, ca să le verifice și să le confirme apoĭ consecinţele. In casul de faţă

consecințele aŭ justificat bănuéla, și am avé dreptul din parte-ne de a ne mulțumi cu atâta. Din fericire, avem material îndestulător ca să mergem maĭ departe.

Pentru noțiunea de «cap», cuvîntul indo-europeŭ primitiv cel maĭ comun era ç a r a (Pauli, Benennung d. Körpertheile, Stettin 1867 p. 8), scăḑut în sanscrita la ç i r a și din care d'a-dreptul s'aŭ desvoltat:

cu *k*:

gr. *κάρα, κάρη, κάρ;*

lat. vulg. cara, de unde cara la Sarḑĭ, Provențalĭ, Spaniolĭ și Portugesĭ, vechĭu frances chiere (Körting, Rom. Wtb. 171).

cu *s*:

zend. ęara;

armén sar;

pers. sar, ser.

Se află o mărturiă textuală din epoca luĭ Cesar cumcă Traciĭ, ĭar prin urmare și Daciĭ, aveaŭ pentru «cap» acelașĭ nume, dar cu *s* ca Eraniĭ, nu cu *k* ca Greco-italiĭ, anume la Strabone (XI, 14): «*Φασί δὲ καὶ Θρᾳκῶν τινας, τοὺς προσαγορευομένους Σ α ρ α π ά ρ α ς, οἷον κ ε φ α λ ο τ ό μ ο υ ς...*», în traducere: «nesce Tracĭ poreclițĭ S a r a - pare, adecă c a p - tăiătorĭ...» (cfr. Lassen în Zeitschr. d. d. morgenl. Gesellsch., X, 367).

La Dacĭ în specie s a r a «cap» ni se înfățișéză în nomenclatura topică la orașul «Sarmizegethusa», capitala Dacilor, «caput Daciæ», după cum Tit-Liviŭ numesce Roma «caput Italiæ» saŭ Larissa «caput

Thessaliæ», ast-fel că acest nume trebuĭ descompus în Sar-mizegethusa. Apoĭ peste acelașĭ s a r noĭ dâm la «Sargetia», rîuleţ ce curgea lîngă Sarmizegethusa și care tocmaĭ prin acésta căpĕta importanţa de a fi și el «caput», descompunêndu-se în Sar-getia. In restul Dacieĭ s a r a se găsesce tot în composiţiune, întru cât îmĭ aduc a-minte, numaĭ la finea unor numĭ locale: Germi-sara și Deu-sara, peste Dunăre Sapri-sara, unde Germi-, Deu- și Sapri- trebuĭ să fie elemente adjectivale.

Alăturĭ cu ç a r a se constată în limba indo-europeă primitivă o formă amplificată ç a r a b h a, cu un *bh* care se scie că trece la Grecĭ în *φ*, la Eranĭ și Latinĭ în *b*. Așa sînt:

la Grecĭ: *κορυφή* «cap» cu nasalisatul *κόρυμβος*;

la Latinĭ: c e r e b r u m «crier», adecă c e r e b - r u m «aparţinênd capuluĭ», nicĭ decum c e r e - b r u m «purtător de cap», ceea ce n'are nicĭ un sens, de vreme ce nu crierul pórtă capul, ci vice-versa;

vechea formă persică la Isidor: «s a r a b a r a e quædam capitum tegmina nuncupantur qualia vidcmus in capite magorum picta» (De Lagarde, Abhandl. 206), adecă s a r a b a - ra «căcĭulă», literalmente ĭarășĭ «aparţinênd capuluĭ», cu acelașĭ sufix adjectival -ro- ca și în latinul c e r e b - r u m;

în fine, zendicul ç ā r a v ā r a «căcĭulă», «Kopfbedeckung» (Justi, Handb. 294), urmeză și el a fi îndreptat în ç ā r a b ā r a.

Așa dară Traciĭ, pe lîngă s a r a trebuĭ să fi avut

şi eĭ pe amplificatul s a r a b a, şi tocmaĭ pe acesta noĭ îl vedem la Dacĭ ca nume al casteĭ celeĭ nobilitare în preţiosul pasagiŭ din Dione Crisostom.

Prin urmare, din tóte punturile de vedere, cea maĭ corectă lectură a primuluĭ pasagĭu din Iornande remâne aceea din ediţiunea luĭ Peutinger : «Zarabos Tereos = Sarabos tiareos», şi maĭ bine: «Sarabas tiareos». Intregul pasagĭu va suna astfel: «ut refert Dio, qui historias eorum annalesque græco stilo composuit, qui dixit primum S a r a b a s t i a r e o s, deinde vocitatos Pileatos hos, qui inter eos generosi exstabant : ex quibus eis et reges et sacerdotes ordinabantur...»

In acest pasagiŭ «primum» se raportă la cuvîntul original dacic: «Sarabas», ĭar «deinde» la traducerea luĭ, fie grécă, fie latină: «πιλοφόροι» la Dione Crisostom, «pileati» la Iornande. Sensul dară este: «Dione, care a scris grecesce istoria Dacilor, ne spune că la dînşiĭ se numĭa S a r a b i t i a r e i, pe lătinesce p i l e a t i, clasa cea de sus, din care se alegeaŭ regĭ şi sacerdoţĭ».

S a r a b a însemnând «cap», este învederat că şi fără epitetul t i a r e u s acest cuvînt caracterisa deja în deajuns casta cea nobilitară, ast-fel că maĭ adesea saŭ chĭar tot-d'a-una el urmà să se întrebuinţeze singur în gura poporuluĭ de câte orĭ era vorba de «pileati» saŭ «πιλοφόροι», şi de aceea t i a r e u s trebuĭa dela sineşĭ să dispară, devenind de prisos.

IV. O URMĂ A DACICULUĬ SARABA IN GRAIUL ROMÂNESC DE ASTĂḌĬ.

Noĭ am vĕḍut că la Dacĭ s a r a b a era nu numaĭ un titlu, dar circula tot-o-dată cu sensul comun de «cap». Ca titlu, forma cea dacică, orĭ-care să fi fost, lesne putea să se conserve intactă la Românĭ, după cum se conservă intact un nume propriŭ prin tradiţiunea familiară, deşi tendinţele fonetice ale poporuluĭ supun în restul graĭuluĭ aceleaşĭ sonurĭ la diferite modificărĭ succesive. In compusul *Basarabă* = Ban-S a r a b ă dacicul s a r a b a ajunge pînă la noĭ cu vocalismul ne'ntunecat şi cu *b* între vocale. Este adevĕrat că în aceĭaşĭ posiţiune, după silaba tonică -ra-, *b* s'a păstrat în «scărăbuş», deminutiv din «scărăbu = scarabeus, *scarabus». Orĭ-cum însă, conservaţiunea aceluĭ *-b-* şi a vocalismuluĭ era cu mult maĭ anevoe pentru dacicul s a r a b a cu sensul comun de «cap». Acĭ trebuĭaŭ să'şĭ reĭa deplina lor putere tendinţele cele fonetice ale graĭuluĭ. Precum din «strabus» s'a făcut românesce «strâmbu», italicnesce «strambo», deja în epoca latină, tot aşa s a r a b a ar fi căutat de pe atuncĭ a da o formă nasalisată s ă r â m b ă. Eĭ bine, acest s ă r â m b ă trăesce la noĭ pînă astăḍĭ în gura poporuluĭ, şi trăesce ĭarăşĭ numaĭ într'o composiţiune: n ă s ă r â m b ă = n e - s ă r â m b ă, lucru fără minte, fără cap, *ἀκέφαλον*, *ἀκόρυφον*, «minus-caput».

Miklosich (Slav. El. im Rumun. 46) trage pe-

românul **нѫсърѫмьнъ** din slavicul **срамъ** «pudor», ca și când ar însemna «impudentia». Cihac (II, 215) îșĭ apropriază acéstă etimologiă, traducênd pe «năsărâmbă» prin «impudence». Vom vedé maĭ jos, dacă acésta se potrivesce din punctul de vedere al sensuluĭ; nu merge însă de loc sub raportul morfologic și sub cel fonetic, căcĭ:

1⁰. Româniĭ puteaŭ să adaoge negațiunea numaĭ la un cuvînt slavic trecut în limba română, pe când nu este nicĭ o urmă la noĭ de slavicul «sramŭ», ĭar prin urmare nu se putea forma o negațiune pentru ce-va neexistinte;

2⁰. E peste putință a presupune că Româniĭ aŭ împrumutat dela Slavĭ cuvîntul cu negațiunea cu tot, adecă «nesram», fiind-că acéstă formă substantivală negativă nu se aflĭ la Slavĭ, și este cu totul excepțională la dînșiĭ chiar forma adjectivală «nesramĭnĭ = impudicus»;

3⁰. Slavicul «sramŭ» ar fi rĕmas la Românĭ «sram», după cum «hramŭ» a rĕmas «hram», «gramada — grămadă», «păstramă — *παστραμᾶς*», «dram — *δράμι*», «cramă — krama», «năframă — maqrama» etc.;

4⁰. Chĭar trecerea masculinuluĭ «sram» în femininul «sărâmbă» ar fi ce-va anormal, de vreme ce limba română femininéză numaĭ pe neutriĭ slavicĭ, de ex. «baltă = blato», nu însă pe masculinĭ.

Dar derivațiunea luĭ n ă s ă r â m b ă din slavicul «sramŭ» este nu maĭ puțin greșită din punctul de vedere al sensuluĭ.

Lexiconul Budan din 1825, singurul pe care 'l cunoscuse Miklosich, vede de asemenea în n ă s ă r â m b ă o negațiune, însă anume din latinul «sirem ps» : «Siremps prorsus obsoletum apud Latinos, denotabat omnimodam rei similitudinem, et hinc negatio apud Valachos N e s ĭ r ĕ m b ă.»

Adjectivul latin «siremps» era un termen exclusiv juridic, contras din «si-rem-ipse» și însemnând : «parfaitement égal, absolument semblable» ; deci forma negativă nu'ĭ putea d'a un alt sens decât numaĭ dóră acela de «tout-à-fait différent», de unde nu ajungem la n ă s ă r â m b ă, chiar dacă trecerea latinuluĭ - p s e în românul - b ă n'ar fi o imposibilitate tot așa de mare.

Cum óre se traduce n ă s ă r â m b ă în cele-lalte vocabulare?

La Budai-Delénu, care observă fórte bine că acest cuvînt este numaĭ țerănesc: «năsărâmbă, der Possen» (Lex. MSS. circa 1820 în Muz. ist. din Buc.), adecă «farce, bouffonnerie, arlequinade».

La Sava Bareianu (Wtb. 1868 p. 153) «năsărâmbă» se explică prin «neghiobiă».

La Laurian-Massim (Gloss. 406) «năsărâmbă» este: «stultéță, nebuniă, inepțiă».

Prin urmare, n ă s ă r â m b ă» nu e de loc «impudence» a luĭ Cihac.

Ne'ncredĕtor în vocabulare, eŭ am făcut o anchetă în graĭul poporan, și ĭată resultatul:

«N ă s ă r â m b ă însemnéză: prost prostovan, meteleŭ» (avocat P. Călcĭunarĭu, Banat, Orșova).

«N ă s ă r â m b se întrebuinţéză cu înţelesul de: prost, hăbăue, tîmpit la minte, fără socotă» (Dr. I. Roşiu, Banat, Biserica-albă).

«In graïul poporuluï, a face n ă s ă r â m b ă însémnă a face un lucru nepotrivit, slab, prost» (preot D. Popovicï, Banat, Lugoş).

«N ă s ă r â m b ă însemnéză în Transilvania, de ex. în comitatul Alba-Iulia şi pe la Braşov: om prostănac, într'o ureche; ïar cu sensul ruşinos se ḑice numaï în privinţa caluluï, ca şi când s'ar ḑice: prostia caluluï» (N. Mănărăḑianu).

Cumcă n ă s ă r â m b ă n'are în fond alt sens decât acela de nerod saŭ neghiob, probă este că poporul îl amalgaméză une-orï cu «nătâng», prefăcêndu'l în n ă s ă r *â n g ă*, şi cu «nătăreŭ» prefăcêndu'l în *n ă t* ă r â m b ă.

«N ă t ă r â m b şi n ă t ă r â m b ă se aude în Banat şi pe Lipova. N ă t ă r â m b este un om care face o prostiă, n ă t ă r â m b ă o muïere care nu îngrijesce de afacerile sale. Se maï ḑice şi ca substantiv, de ex.: acest om a făcut o n ă t ă r â m b ă, s'a îmbĕtat şi şi-a bătut muïerea» (I. Tuducescu, Banat, Lipova).

«N ă s ă r â n g ă, la plural n ă s ă r â n g u r ĭ însemnéză ce-va reŭ, de ex.: acest argat numaï n ă s ă r â n g u r ĭ îmĭ face orĭ-unde îl mâïu» (I. Pop Reteganul, Transilvania).

«Cuvintele n ă s ă r â m b ă şi n ă t ă r â m b ă se întrebuinţéză în înţelesul de a face d'ale nefăcute, adecă un non-sens, un lucru reŭ, gâlcévă, potcă,

ce-va nebunesc. Apoĭ n ă s ă r â m b ă maĭ însemnézā a face o faţă urîtă cuĭ-va, a încreţi fruntea» (avocat P. Rotariu, Timişóra).

Afară de substantivul n ă s ă r â m b ă şi adjectivul n ă s ă r â m b, Lexiconul Budan ne maĭ dă adjectivul n ă s ă r â m b o s. Ambele forme adjectivale sînt însă învederat posterióre şi sporadice, ca şi formele analogice n ă t ă r â m b şi n ă s ă r â n g ă. Forma cea primitivă, singură rĕspândită în popor, este cea substantivală, maĭ ales în locuţiunea: a face o n ă s ă r â m b ă. Cuvîntul se descompune dela sine-şĭ în n e - s ă r â m b ă = «necap», o composiţiune prin care s'a tradus literalmente în Dacia latinul rustic m i n u s - c a p u t, conservat pînă astăḑĭ în Occident. Acest m i n u s - c a p u t «ne-cap» era tocmaĭ ceea ce însemnézā substantivul n e s ă r â m b ă, adecă o pagubă saŭ o neplăcere făcută prin lipsă de judecată, de unde spaniolul m e n o s c a b o «dommage, détriment, atteinte», apoĭ portugesul m e n o s c a b o «mépris, dépréciation», în fine provenţalul m e s c a p şi francesul m é c h e f «fâcheuse aventure», nuanţa logică cea maĭ apropiată de românul n e - s ă - r â m b ă, astfel că, bună-óră, în vechea francesă versul luĭ Gringoire în «Les folles entreprises» :

> Tu m'as fait m e s c h i e f
> En me cuydant faire tres grant service...

se traduce perfect românesce: vrênd să'mĭ facĭ un pré-mare bine, mĭ-aĭ făcut o n ă s ă r â m b ă.

Aşa dară dacicul s a r a b a, «cap» şi tot-o-dată numele membrilor casteĭ nobilitare, s'a păstrat la Românĭ în ambele sale înţelesurĭ: ca vorbă comună în n e - s ă r â m b ă «minus-caput» şi ca nume în *Basarabă* = B a n - S a r a b ă.

După ce am constatat modul de desfăşurare a *Basarabilor* din S a r a b i aĭ luĭ Dione Crisostom, să ne oprim acuma cu tot dinadisul asupra unor fase din istoria lor între seciliĭ II şi XI.

V. CAPUL NEGRU ESTE EMBLEMA ERALDICĂ A BASARABILOR.

Se scie că în vécul de mijloc o mare parte din mărcĭ nobilitare eraŭ ceea ce se numesce în eraldică «armes parlantes», «figurae paronomasticae», adecă pe pecete saŭ pe stég figuraŭ lucrurĭ al căror nume, peste tot saŭ măcar întru cât-va, aducea a-minte de numele familieĭ nobile respective. Aşa, bună-óră, dinastia regală a Plantageneţilor avea în marca sa o drobiţă, modestă plantă numită latinesce «genista» şi din care se fac măturĭ. Aceste f i g u r e p a r o n o m a s t i c e nu eraŭ o invenţiune a feudalităţiĭ, căcĭ ele ne întimpină şi la selbatecĭ: nu este în fond alt-ceva decât aşa numitul «totem» al Pieilor-Roşiĭ din America, o asociaţiune de ideĭ proprià minţiĭ omenescĭ în genere. In acest mod, marca *Basarabilor*, din causa elementuluĭ fonetic *arab*, — trebuĭa să fi fost un cap negru, adecă un cap de A r a p. Orĭ-cine cunósce

istoria blazonului medieval, póte să afirme à-priori pe acest t r e b u ĭ, chĭar dacă n'ar exista nicĭ un document în sprijinul afirmaţiuniĭ.

Olandesul Levinus Hulsius a publicat la 1597 o marcă a Ţercĭ-Românescĭ cu treĭ c a p e t e n e g r e, şi tot-o-dată o marcă a Moldoveĭ cu doĕ c a p e t e n e g r e pusc în vîrfurĭ a doĕ ramurĭ încrucişate, ĭar ramurile, «les ramaux», se scie că însemnéză în limbagiul eraldic derivaţiune, adecă marca Moldoveĭ derivând din aceĭa a Ţereĭ-Românescĭ (Ist. crit. [2] I, 95).

Iată cele doĕ mărcĭ:

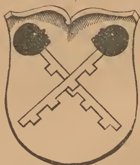
Hulsius se ocupase în specie cu ţerile românescĭ, scriind chĭar o carte intitulată «Descriptio Transylvaniae, Moldaviae et Valachiae» (Engel, Gesch. d. Wal. 69). Acele mărcĭ dară el le-a luat de unde-va dintr'o făntână consultată. Órĭ-care să fi fost însă acea făntână, în casul de faţă o întăresc doĕ fapte positive:

1°. Preceptele blazonuluĭ, după carĭ numele *Basarabă* urmà să aĭbă ca «armes parlantes» un c a p n e g r u;

2°. Impregĭurarea că dinastia Muşătescilor din

Moldova era în adevĕr o ramură, o derivaţiune din *Basarabĭ*.

In Cosmografia luĭ Sebastian Münster (1541), în «Illyricum» al luĭ Du Cange (1746) şi pe aiurĭ cele doĕ c a p e t e n e g r e, pe carĭ Hulsius le pune în marca Moldoveĭ, sînt atribuite Bosnieĭ:

Să fie óre printr'o confusiune între B a n şi B a n, fiind-că în vechea Bosniă principiĭ purtaŭ titlul de B a n ca şi în Oltenia?

Saŭ nu cum-va printr'o confusiune de o altă natură între iniţialul B o s - din «Bosnia» şi iniţialul B a s - din *Basarabă*?

Saŭ póte va fi fost în adevĕr aşa óre-când marca Bosnieĭ?

Ar trebui studiată sigilografia specială a acesteĭ ţerĭ. Să nu se uĭte în orĭ-ce cas că, din tóte regiunile serbescĭ, Bosnia este aceea unde s'a conservat maĭ mult timp un element românesc fórte puternic, immigrat din Pannonia cam în secolul

X, după cum noï am arĕtat'o într'un alt studiŭ (Strat şi sub-strat, p. 28), şi cuprindĕnd nu numaï cïobanĭ, dar şi căpetenii, bună-óră acel «cnez Markul», adecă «Marco» cu articlul românesc *-l*, de care se plângeaŭ la 1401 Ragusaniĭ că a apucat cu forţa şi nu lasă din mână oraşul dalmatin Almissa (Putzić, Споменици сръбски, t. I, p. 35). La 1373 un district întreg al Bosnieĭ se numïa «România-mare», «Major Vlachia» (Miklosich, Wander. d. Rum. 5).

Dar să ne'ntórcem la marca *Basarabilor*.

In Biblioteca imperială din Viena se află într'o traducere germană anterióră secoluluĭ XVIII o colecţiune de blazonurĭ făcută de unul numit Rubčić, care îşĭ dă titlul de eraldist (Wappenherold) al împĕratuluĭ serbesc Stefan Duşan (Ianko Schaffarik în Гласник, t. 9, 1857 p. 348). Dacă acéstă indicaţiune cronologică ar fi adevĕrată, atuncĭ noï am avé a face cu un monument eraldic tocmaĭ de pe la 1340. In acea colecţiune, marca Ţereĭ-Românescĭ este din punct în punct ca la Hulsius.

Tóte acestea, neapĕrat, sînt deja ce-va ; dar în cestiunĭ de o asemenea natură se cere cu orĭ-ce preţ un isvor fórte autorisat, când e vorba maĭ ales nu de o marcă particulară, ci de blazonul uneĭ ţerĭ. Prima confirmaţiune oficială ne oferă numismatica maghiară.

La 1368 Vladislav *Basarabă* recunoscuse suzeranitatea Ungarieĭ asupra Ţereĭ-Românescĭ (Fejér, IX. 4, p. 148, 210). Din aceïaşĭ epocă există mo-

nete dela regele Ludovic, de diverse mărimĭ, purtând pe o parte c a p   n e g r u :

Pe alte monete dela regele Ludovic, asupra cărora mĭ-a atras atențiunea amicul meŭ d. D. A. Sturdza, acelașĭ c a p - n e g r u nu ocupă scutul întreg, ci se află numaĭ la o parte saŭ de-desubtul efigieĭ regeseĭ, ceea ce represintă și maĭ expresiv triumful cel jubilat al Ungarieĭ asupra luĭ Vladislav *Basarabă* :

Acest c a p n e g r u nu póte fi marca Siciliei, care va fi avut a face cu familia Anjou a regeluĭ Ludovic, dar în orĭ-ce cas nu avea a face de loc cu Ungaria; cu atât maĭ vîrtos un cap figurând alăturea cu efigia regéscă, saŭ chiar ocupând scutul întreg, nu póte fi marca vre-unuĭ fabricant de monetă. Singura explicaţiune seriósă remâne dară «subjectio Valachiae», după cum presupuneaŭ deja în secolul trecut archeologiĭ ungurĭ: «hoc esse Mauri caput, eoque subjectionem Valachiae notari autumant» (Schönvisner, Notitia Hung. rei num. p. 206).

Numismatica maghiară ne dă o mărturiă oficială preţiósă, dar numaĭ externă, nu internă, adecă nu din partea *Basarabilor*, şi de aceea ea tot încă nu ne mulţumesce pe deplin.

Confirmaţiunea, pe care o dorim noĭ, ne vine pe o altă cale, graţiă uneĭ descoperirĭ făcute de d. D. A. Sturdza.

Maĭ întâiŭ, o observaţiune preliminară.

Orĭ-cine a avut în mână crisóve muntenescĭ, n'a putut să nu fie isbit de împregĭurarea că sigiliile lor presintă nu o singură marcă a ţereĭ, ci doĕ

mărcĭ diferite: una cu vulturul, cea-laltă cu sfinţiĭ Constantin şi Elena, întrebuinţate când una, când cea-laltă, când ambele în composiţiune.

Faţă cu acéstă duplicitate, lucrul cel maĭ natural este de a admite că o marcă era a Statuluĭ, cea-laltă a dinastieĭ. A Statuluĭ fiind vulturul, care singurul figuréză pe sigiliile cele marĭ atîrnate, pe sama dinastieĭ remân sfinţiĭ Constantin şi Elena. Dar sfinţiĭ Constantin şi Elena ce aŭ eĭ a face cu dinastia *Basarabilor*? Să se bage de samă că este tocmaĭ o dinastiă, care pînă la a doua jumătate a secoluluĭ XVII n'a avut în curs de cincĭ secolĭ nicĭ un membru cu numele «Constantin», ast-fel că nu sfântul Constantin ar fi fost dispus s'o patroneze.

Acuma vine descoperirea d-luĭ Sturdza: un act dela Vlad Dracul şi doĕ acte dela fratele seŭ Alexandru, ambiĭ fiĭ aĭ luĭ Mircea cel Mare. Actele sînt anterióre anuluĭ 1444, ĭar cele dela Alexandru sînt anume din 1431.

Pecetea luĭ Vlad Dracul este:

Pecetea luĭ Alexandru:

Cătră acestea vom maĭ adăuga, că întocmaĭ aşa se află doĕ capete deja pe pecetea luĭ Mircea cel Mare într'un act din 1403: «duo capita humana coronis ornata» (Hurmuzaki, Documente t. I, partea 2, p. 825, nota 4).

Negreşit, aceste capete se deosebesc de Arapiĭ luĭ Hulsius şi aĭ luĭ Rubčić, dar ele se deosebesc cel puţin tot pe atâta şi de figurele sfinţilor Constantin şi Elena de pe peceţile din seculiĭ XVI şi XVII. Numĕrul capetelor este indiferent, ca şi ramura dela mijloc, de vreme ce şi la Hulsius este o marcă numaĭ cu doĕ capete şi cu ramurĭ. Indiferentă maĭ este şi gătéla de cap, de óră-ce se deosebesc între ele în astă privinţă chĭar cele doĕ peceţĭ de maĭ sus. Acestea fiind indiferente, marca dela 1431 devine tocmaĭ ce-va intermediar între fasa cea de tot veche cu capete-negre şi între fasa cea nouă cu sfinţiĭ Constantin şi Elena.

Inainte de a se metamorfosa de tot în sfinţiĭ Constantin şi Elena, cele doĕ capete dela 1431,

saŭ maĭ corect dela 1403, aŭ trecut printr'o lungire treptată și ramura s'a prefăcut într'un arbore, după cum d. Sturdza o constată fórte bine pe următórea pecete dela Țepeș, fiĭul luĭ Vlad Dracul:

Nu sînt încă nicĭ aicĭ sfințiĭ Constantin și Elena, dar nu maĭ e departe până la dînșiĭ. «Capetele de pe sigiliile luĭ Vlad și Alexandru — ḑice d. Sturdza — capětă trup, însă nu pe deplin, ci numaĭ pe treĭ pătrare, la sigiliile luĭ Vlad Țepeș, și se desvóltă la urmă în trupurile întregĭ ale sfinților Constantin și Elena pe sigiliile posterióre» (Sturdza, Dare de samă p. 10).

Ce résultă de aci? Resultă că Arapiĭ, capetele cele negre, fie unul, fie maĭ multe, singura emblemă eraldică potrivită a *Basarabilor*, s'aŭ transformat pas la pas în sfințiĭ Constantin și Elena, trecênd prin maĭ multe trepte decât zimbrul pentru a ajunge boŭ și vulturul pentru a ajunge corb, dar trecêndu-le pe temeĭul aceluĭașĭ principiŭ, principiul că poporul, când o póte face, înlocuesce tot-

d'a-una noţiunile maĭ rare saŭ maĭ puţin cunoscute prin noţiunĭ maĭ familiare: boul e maĭ familiar decât zîmbrul, corbul e maĭ familiar decât vulturul, sfinţiĭ ceĭ sĕrbătoriţĭ mereŭ sînt maĭ familiarĭ decât A r a p i ĭ.

Evoluţiunea mărciĭ *Basarabilor* cată dară să se fi operat cam în următorul mod:

de'ntâiŭ un singur cap negru ca pe monetele regeluĭ Ludovic, ceea ce era suficient pentru «armes parlantes»;

apoĭ doĕ capete negre unul lîngă altul, adecă ce-va ca în marca Muşătescilor;

apoĭ treĭ capete negre ca la Hulsius şi la Rubčić;

apoĭ capul al treilea transformat intr'o ramură înflorită între cele-lalte doĕ capete, tóte perḑênd tipul negritén, ca pe sigiliele din 1403—1431;

apoĭ sub capete adăugându-se o parte din corp, ĭar ramura cea înflorită prefăcêndu-se în copăcel, ca pe sigiliul luĭ Ţepeş;

apoĭ corpul lungindu-se etc. etc. pînă la figurele sfinţilor Constantin şi Elena.

In orĭ-ce problemă din archeologia figurată lipsa uneĭ verigĭ dela mijloc împedecă nu numaĭ de a lega ambele capete ale lanţuluĭ, dar chiar de a recunósce că acele capete aparţin unuĭ singur lanţ. Intr'un asemenea cas fie-care capĕt se studiéză în deosebĭ ca ce-va străin unul altuĭa, găsindu-se pentru fie-care în parte multe analogiĭ, carĭ totuşĭ perd orĭ-ce valóre din dată ce, prin aflarea verigeĭ celeĭ dela mijloc, se reconstitue totalitatea lanţuluĭ.

Doĕ figurĭ în felul sfinţilor Constantin şi Elena de pe sigiliile românescĭ se vĕd pe moncte şi la Bizantinĭ, şi la Serbĭ, şi la Ungurĭ, şi cine maĭ scie pe unde; în acelaşi mod în Portugalia, în Sicilia, în Polonia şi pe aĭurĭ se nemeresc pe mărcĭ capete-negre; ast-fel dintr'o parte şi din cea-laltă se puteaŭ face cu multă erudiţiune nesce apropierĭ fórte ingeniόse, a cărora lipsă de temeiŭ se îndeveréză însă pe dată ce regăsirea verigeĭ celeĭ dela mijloc restabilesce la Românĭ în specie strînsa filiaţiune între capetele cele negre şi între cele doĕ figurĭ. Acéstă filiaţiune ar fi remas ascunsă fără descoperirea d-luĭ Sturdza, o descoperire în aşteptarea căriĭa sfinţiĭ Constantin şi Elena eraŭ o nestrăbătută enigmă în marca *Basarabilor*.

Post-scriptum. Cele de maĭ sus eraŭ tipărite, când d. Dim. Sturdza, în şedinţa Academieĭ Române din 12 Novembre 1893, a comunicat o carte care — dice d-sa — «din câmpul îndoelilor l'a făcut să între în acel al realităţiĭ» întru cât privesce capetele de Arapĭ din Levinus Hulsius. Este anume descrierea Conciliuluĭ dela Constanţa, făcută de către Ulric de Reichental la 1417, nu numaĭ ca martur ocular, dar încă după o însărcinare expresă din partea municipalităţiĭ de acolo, în archivul căriĭa s'a şi depus atuncĭ manuscriptul original. După 1450, adecă după descoperirea tiparuluĭ, opera luĭ Reichental fu tipărită la Augsburg; dar acea ediţiune devenise în scurt timp atât de rară, încât la 1536 a retipărit'o tot la Augsburg Enric Steiner, in-folio sub

titlul: «Das Concilium so zu Constantz gehalten ist worden». Acéstă a doua ediţiune, devenită şi ea fórte rară şi fórte scumpă, este aceïa pe care d. Sturdza a dăruit'o Academieĭ Române. In cartea luĭ Reichental numile propriĭ sînt maĭ-maĭ tóte desfigurate, cel puţin în textul cel tipărit; adevĕrat importantă însă nu este nomenclatura personală, ci partea cea figurativă, în care nu încăpeaŭ niciĭ erorĭ de pronunciaţiune, nicĭ acelea de tipar. Intre maĭ multe steme, copiate de către Reichental la 1417 de pe stégurile celor veniţĭ la Constanţa, se află şi doĕ steme princiare pe carĭ le aduseră cu sine representanţiĭ oficialĭ aĭ Românieĭ: «die Walachie». Ambele sînt sub o corónă ducală şi 'n ambele ne întimpină de o potrivă c a p e t e d e A r a p ĭ, cu deosebirea numaĭ că pe una sînt treĭ capete negre întórse spre stânga, pe cea-laltă doĕ figurĭ aprópe întocmaĭ ca cele publicate de Boliac (Daco-romane No. XXII), care nu arétă de unde le-a luat, şi anume: «doĭ Arapĭ întregĭ, goĭ, fără legătură, întorşĭ cu spatele unul către altul, braţul stâng al fie-căruïa fiind rădicat în sus, ast-fel că ambele se unesc încrucişându-se în nivelul capetelor, ïară braţele drepte sînt lăsate în jos şi piciórele aŭ aerul de a danţa» (v. Etymologicum magnum t. 2 p. 1460). În acest mod cercetarea nóstră despre blazonul *Basarabilor* primesce o nouă strălucită confirmaţiune, printr'un document autentic din epoca luĭ Mircea cel Mare şi a luĭ Alexandru cel Bun, dovedindu-se tot-o-dată că atât numĕrul capetelor

precum și proporțiunile corpuluĭ eraŭ supuse la variațiunĭ chiar în sînul dinastieĭ, ĭar cu atât maĭ vîrtos în totalitatea casteĭ *Basarabilor*.

VI. SARABIĬ AU FOST CUNOSCUȚĬ VECINILOR SUB PORECLA DE ARABĬ.

«Arab» este un element eraldic al numeluĭ *Basarabă*, dar maĭ ales al formeĭ celeĭ vechĭ Sarabă, de care se deosebesce printr'o singură consónă. Inainte dară de a deveni *Basarabĭ*, adecă înainte de a'șĭ fi aglutinat titlul de «Ban», Sarabiĭ cată să fi avut deja pe pecetea și pe stégul lor capete negre saŭ un cap negru. Numele și emblema trebuĭaŭ de o potrivă să le dea în ochiĭ tuturor vecinilor un aspect de Arapĭ, și tocmaĭ acésta o constatase cel d'întâiŭ d. Bezsonov în poesia poporană epică serbă și bulgară, unde fórte adesea Româniĭ sînt numițĭ Arapĭ (Rybnikov, Народныя былины p. CCCXXX sq.)

Nu voesc a reveni aci asupra celor desvoltate pe larg în «Istoria critică» ; voĭu semnala însă ce-va noŭ.

Căzaciĭ ceĭ ruteni din Ucraina nu puteaŭ să aĭbă a face cu *Basarabiĭ* dela Olt; dar începênd din secolul XVI eĭ aŭ fost mereŭ în contact cu acea parte a Moldoveĭ, căriĭa din timpul stăpâniriĭ muntenescĭ acolo în seculiĭ XIV și XV, de pe când Mircea cel Mare și Vlad Dracul eraŭ Domnĭ pînă la gurele Dunăriĭ, iĭ remăsese numele de «Basa-

rabiă», după cum o spune deja Miron Costin în poema sa polonă: «Giurgiul și Brăila sînt eterne suveniri ale acelor domni muntenesci *Basarabi*, cari stăpâniseră o parte a Bulgariei și peste țermul Mării unde s'a lățit numele B a s a r a b i e i» (Arch. ist. I, 162).

Dd. Antonowiez și Dragomanov aŭ publicat în dece variante o baladă poporană rutênă de pe la finea secolului XVI, intitulată «Alexe Popovici și furtuna pe Marea-négră» (Историческія пѣсни Малорусскаго народа, I, 176—208), unde este vorba anume despre acea B a s a r a b i-ă dela Nistru.

Primul variant se începe așa:

«Acolo pe Marea-négră, pe o pétră albă séde un șoim «luminos și suspină cu jéle, privind îngrijit la Marea-négră. «Nu va fi bine pe Marea-négră, căci furtuna cea rea se «rădică, împrăștiând în trei părți luntrile cele voinicesci «ale Cazacilor: o parte din ele spre țéra B i l a r a p é s c ă «(u Bilarapsîku zemlîu), a doua parte în gîrla Dunării, a «treia parte în mijlocul Mării-negre . . .»

Variantul al optulea:

«Acolo pe Marea cea vînătă, pe o pétră albă, séde lu«minosul șoim cu ochii strălucitori; el iși plécă în jos «capul și suspină cu jale, privind la sfântul cer, căci în«tunericul a acoperit jumătatea sórelui, jumătatea lunei, și «se începe furtuna pe Marea cea vînătă, se rădică valuri «din fundul mării și împrăștiă în trei părți luntrile căză«cesci: duc o parte din ele în Dunărea cea liniștită, împing «a doua parte spre țéra A r a b é s c ă (v Arabsîku zemlîu), «innécă a treia parte în mijlocul Mării . . .»

Variantul al șéselea:

«Acolo pe Marea-négră, pe o pétră albă șéde luminosul «șoĭmuleț, trist și jelitor, privind departe la luciul Măriĭ-«negre, căcĭ nu va fi bine pe Marea-négră: se rădică din «fundu'ĭ valurĭ dușmănescĭ și împrăștiă în treĭ părțĭ lun-«trile căzăcescĭ, asvărlind o parte din ele în gîrla Dunăriĭ, «împingênd pe a doua parte spre țéra Orabéscă (u «zemlîu Orabsîku), ér pe a treĭa parte, nesciind ce să'ĭ «maĭ facă, o înnécă în mijlocul Măriĭ...»

Variantul al șéptelea se începe ca cel al optulea, cu deosebirea numaĭ că în loc de «țéra Arabéscă» este «țéra Orabéscă» (u zemlîu Orabsîkuĭu) ca și'n variantul al șéselea.

Variantul al treilea:

«Pe Marea-négră, pe o pétră albă suspină cu jéle lu-«minosul șoĭm; e trist și privesce îngrijit la Marea-négră, «căcĭ nu va fi bine pe Marea-négră; s'aŭ întunecat pe cer «tóte stelele, aŭ acoperit noriĭ jumătatea luneĭ, și din jos «suflă vîntul cu furiă împrăștiând în treĭ părțĭ luntrile «căzăcescĭ: a dus o parte spre țéra Agaréscă (v zem-«lîu Agarsku), a doua parte a înghițit'o gîrla Dunăriĭ, a «treĭa parte — unde să fie? — se'nnecă în Marea-négră...»

In fine, în variantul al patrulea «țéra agaréscă» este amplificată în «țéra Agaranéscă» (v Agaranîsku zemlîu).

Precum vedețĭ, naufragiul se întâmplă pe Marea-négră, aprópe de gurele Dunăriĭ, fațǎ cu țermiĭ Basarabieĭ.

Din «Basarabiă», prin o schimbare fonetică ne

simţită, balada de maĭ sus, după primul seŭ variant, a făcut «Bilarapiă», ceĭa-ce însemnéză «Albaarabiă»; din acéstă «Bilarapiă», omiţêndu-se iniţialul *bil*, considerat ca un simplu epitet de a l b, a remas în variantul VIII numaĭ «Arabiă», de unde apoĭ în variantul VI şi VII a eşit o formă maĭ coruptă «Orabia»; în sfîrşit, numele «Arabilor» amintind imaginaţiuniĭ poporane, prin asociaţiunea de ideĭ, pe al «Agarilor» saŭ «Agarenilor», ambele aceste numĭ aplicându-se d'o potrivă la păgânĭ şi maĭ ales la mahometanĭ, ĭată că în loc de «Arabia» saŭ «Orabia» ne întimpină în variantele III şi IV «Agaria» şi «Agarania».

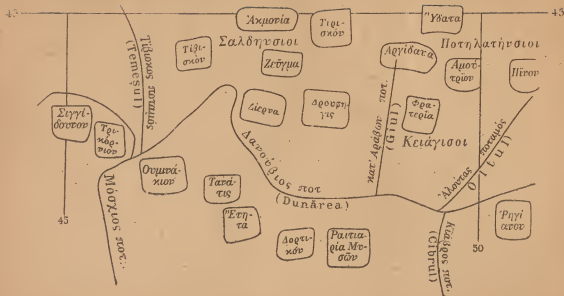
Este o procedură identică cu aceĭa prin care, într'o epocă maĭ veche, Serbiĭ şi Bulgariĭ a r a b i z a ŭ pe *Basarabiĭ* dela Olt; o procedură însă pe care balada ruténă, graţiă numeróselor sale variante, ne permite, ca să ḑic aşa, a o pipăi de astă-dată cu degetul, urmărind pas la pas tóte fasele succesiveĭ sale transformaţiunĭ. Dacă o scurtă cunoscinţă cu B a s a r a b i a cea dela gurele Dunăriĭ aŭ permis Rutenilor a o preface în A r a b i ă şi apoĭ chĭar în A g a r i á, cu cât maĭ vîrtos Serbiĭ şi Bulgariĭ, puşĭ în contact cu *Basarabiĭ* şi maĭ întâĭu ca S a r a b i ĭ dela Olt în curs de maĭ mulţĭ secolĭ, trebuĭaŭ neapĕrat să urḑéscă asupra acestor A r a b ĭ din Dacia o vastă ţesĕtură de complicaţiunĭ ! Bezsonov ne-a indicat abia câte-va puncturĭ; restul urméză săl studieze alţiĭ.

Ceea ce s'a întâmplat Rutenilor, ceea ce s'a

întâmplat Serbilor și Bulgarilor, nu putea să nu se întâmple și maĭ de'nainte tuturor nèmurilor învecinate cu *Basarabiĭ*, adecă tóte trebuĭaŭ de asemenea să'ĭ arabiseze maĭ mult saŭ maĭ puțin; și întru cât începutul Sarabilor se înfundă în epoca dacică, de pe atuncĭ deja ar puté să ne fi remas în istoriă vre-o urmă de acest fenomen.

Sarabiĭ luĭ Dione Crisostom, ca și *Basarabiĭ* posteriorĭ, îșĭ aveaŭ cuĭbul lor în munțiĭ Hațeguluĭ și aĭ Olteniei, căcĭ aci, în gĭurul Drobeteĭ și al Sarmizegetuseĭ, fusese centrul Statuluĭ luĭ Decebal, ĭar prin urmare și al casteĭ celeĭ nobilitare. Hațegul și Oltenia sînt tocmaĭ regiunea pe care, sub raportul idrografic, o represintă rîul Jiĭu, isvorînd din Hațeg și străbâtênd apoĭ pe lîngă Vulcan pentru a șerpui în lung prin întréga Olteniă. Eĭ bine, în geografia luĭ Ptolemeŭ Jiĭul n'are alt nume decât: *κατ᾽ Ἀράβων ποταμός*, literal «de Arabibus fluvius», adecă: «rîul care se pogóră din țéra Arabilor», pe când Dunărea este *Δανούβιος ποταμός*, Oltul — *Ἀλούτας ποταμός*, Temeșul — *Τίβισκος ποταμός* etc.

Iată secțiunea corespondinte din atlantele luĭ Ptolemeŭ, luată după prețiosul manuscript din secolul XII, cel maĭ vechĭu din cele cunoscute pînă acum, descoperit de Sevastianoff la Vatopedi în Atos (Géogr. de Ptolémée, 1867, p. LXXVIII):

45
45
Ἀκμονία
Τιρισκόν
Ὕδατα
Τίβισκος ποταμός
(Temeşul)
Τίβισκόν
Σαλδηνσιοι
Ζεῦγμα
Ἀργίδαυα
Ποτηλατήνσιοι
Ἀμούτριον
Πίνον
Σιγγίδουνον
Τρικόρνιον
Δίερνα
Δρουβῆτις
Φρατερία
κατ' Ἀράβων ποτ.
(Giul)
Κειάγισοι
Δανούβιος ποτ
(Dunărea)
Ἀλούτας ποταμός
(Oltul)
Ουμινάκιον
Μόσχιος ποτ.
Ταυάτις
Ἔτητα
Δορτικόν
Ραιτιαρία Μυσῶν
Κίαβρος ποτ.
(Cibrul)
Ῥηγίανον
45
50

Fiind-că editorii luĭ Ptolemeŭ tipăresc tot-d'a-una: κατὰ Ῥαβῶνος ποταμοῦ, cată să facem următórele observaţiunĭ paleografice asupra manuscriptuluĭ: 1°. De câte orĭ prepositiunea κατὰ nu se unesce prin elipsă cu vorba ce'ĭ urméză, manuscriptul îĭ dă regulat accentul, pe când în casul de faţă accentul lipsesce pe chartă ca şi'n text (p. XXXIII), ceea ce dovedesce că nu póte fi «κατὰ Ῥαβ-», ci este «κατ᾽ Ἀραβ-». 2°. Atât în text precum şi pe chartă se vede -βων fără obicĭnuita abreviaţiune suprascrisă pentru finalul -ος, astfel că este arbitrar de a citi -βωνος. 3°. In text acest -βων nu e accentat de loc, ĭar pe chartă accentul este dubios, căcĭ copistul trage de 'ntâĭu o liniuţă din vîrful luĭ β spre a forma un ὀξύς pe α din ρα, şi după aceea se resgândesce şi se întórce spre ω accentându'l cu un lung βαρύς, o nedumerire care probéză că în original lipsĭa accentul. Lectura dară cea maĭ corectă este: κατ᾽ Ἀράβων ποταμός, unde noĭ completâm pe ποτ prin nominativul ποταμός, după cum tot la nominativ sînt puse şi cele-lalte rîurĭ.

Ptolemeŭ scriea pe la 170, peste vr'o 50 de anĭ după Dione Crisostom. Dione Crisostom fusese elînsuşĭ în Dacia, unde cunoscuse casta cea nobilitară a S a r a b i l o r. Ptolemeŭ, trăind departe în Alexandria, putea să culégă numaĭ nesce informaţiunĭ indirecte, extra-dacice, dar tocmaĭ de aceea noĭ îĭ datorim cunoscinţa celeĭ maĭ vechĭ transformaţiunĭ a S a r a b i l o r în A r a b ĭ. Gura Jiĭuluĭ fiind pe charta luĭ Ptolemeŭ faţă cu Misiĭ din

oraşul Ratiaria : *῾Ραιτιαρία Μυσῶν*, este probabil că făntâna luĭ Ptolemeŭ îşĭ luase pe *῎Αραβες* din Oltenia dela Misĭ, carĭ, ocupând regiunea Slavilor meridionalĭ de astădĭ, vor fi numit astfel pe S a r a b ĭ cu maĭ mulţĭ secolĭ înainte de Serbĭ şi de Bulgarĭ. In orĭ-ce cas, numaĭ prin S a r a b i din Dione Crisostom se póte înţelege «*κατ᾽ ῍Α ρ ά β ω ν ποταμός*» din Ptolemeŭ, şi acésta este punctul cel esenţial, dela care putem trece d'a-dreptul la una din cestiunile cele maĭ interesante în istoria *Basarabilor*.

VII. IMPĚRAŢIĬ FILIP ŞI LICINIŬ AŬ FOST DACĬ DIN CASTA S A R A B I L O R.

Despre împĕratul roman Filip dintre 244—249, acela sub care Roma îşĭ serbase jubileul de 1000 de anĭ şi care a fost cel întâiu împĕrat creştin, făntânele istorice sînt fórte puţine. Toţĭ se unesc a'ĭ da porecla de «Arabs», A r a b u l; dar de ce «Arab»? ce fel de «Arab» şi de unde?

Bizantinul Zonara ne spune că Filip era din regiunea Bostreĭ în Palestina, unde a şi fundat oraşul Filipopole. Cedren însă dice că acea Bostră, de unde era Filip, se afla nu în Asia, ci în Europa, adecă Filipopole din Tracia. Cedren trăia în secolul XI, Zonara şi maĭ târdiŭ cu un secol. Despre fundarea Filipopoleĭ de cătră împĕratul Filip maĭ vorbesc Cassiodor din secolul V şi Iornande din secolul VI, amîndoĭ însă o pun în Europa:

«Philippus urbem nominis sui in Thracia construxit»; ba Iornande (Summa temporum, 283) maĭ adaoge şi numele cel curat tracic al acestuĭ oraş: «Pulpudeva». Toţĭ însă de o potrivă uĭtă că oraşul cel pretins fundat atuncea, fie Filipopole din Tracia, fie Bostra din Asia, existaseră cu mult maĭ de'nainte.

Făntâna cea maĭ importantă, întru cât e scrisă numaĭ cu un secol după mórtea luĭ Filip, este Aurelius Victor. In capitolul 28 din cartea sa «De Caesaribus» el ḑice: «M. Julius Philippus A r a b s T r a c h o n i t e s, sumpto in consortium Philippo filio, rebus ad Orientem compositis, conditoque apud Arabiam Philippopoli oppido, Romam venit.» Deci oraşul cel fundat era în Asia, dar nu Bostra, ci o altă localitate, pe care se pare că a şi descoperit'o d. Waddington în ruinele satuluĭ Şehebe din Hauran (Sur l'emplacement de Philippopolis d'Arabie, în Revue numismatique, X, 56 sqq.). Deşi satul Şehebe nu se află tocmaĭ în regiunea numită la ceĭ vechĭ «Trachonitis», *Τραχωνῖτις*, *Τραχωνῖται Ἄραβες* la Ptolemeŭ, totuşĭ archeologul frances crede pe deplin confirmată prin acéstă descoperire originea luĭ Filip anume din acea provinciă, adecă crede că aşa trebuĭ să fie înţeles textul luĭ Aurelius Victor: «Arabs Trachonites».

Maĭ întâiŭ, «Trachonites» saŭ «trachonites» — majusculul T aparţine editorilor modernĭ, ĭar nu paleograficĭ — póte să nu însemneze alt-ceva de-

cât «hoţ» saŭ «fecĭor de hoţ», «nem de haĭduc»; şi acésta în doĕ felurĭ:

1°. Locuitoriĭ Trachoniteĭ eraŭ vestiţĭ departe prin hoţiile lor, după cum nĭ-o spune Strabone (XVI, c. II § 20), şi prin urmare numele lor putea să fi devenit un simplu epitet pentru orĭ-ce bandit;

2° Din grecul τραχών se formase în latinitatea vulgară t r a c h o n e s cu sensul de ascunḑĕturĭ sub pămînt şi chĭar cu acela de balaurĭ. Vilhelm de Tyr, vorbind despre regiunea Trachoniteĭ, ḑice: «Videtur nobis a traconibus dicta; tracones enim dicuntur occulti et subterranei meatus, quibus ea regio abundat..» Intr'un glosar din evul mediŭ: «Traco idem est quod via subterranea, vel ubi habitant dracones fantastici...» (ap. Du Cange, ed. Carpent. VI, 625).

Deci, prin «Trachonites» Aurelius Victor nu trebuĭa neapĕrat să aĭbă în vedere ţéra Trachonită, ci putea să înţelégă originea cea hoţéscă a luĭ Filip; saŭ maĭ bine, profitând de porecla «Arabs» el putea să'ĭ acaţe un epitet în legătură cu hoţiĭ din Arabia propriŭ ḑisă. Noĭ ḑicem de o cam dată «putea», fără a afirma că aşa a şi fost. Pentru afirmaţiune se cere o probă; şi o asemenea probă cine óre póte să ne-o dea maĭ cu temeĭu decât însuşĭ Aurelius Victor?

Noĭ am vĕḑut maĭ sus că pasagĭul din Iornande n'a fost înţeles numaĭ şi numaĭ fiind-că nu se pusese în alăturare cu un alt pasagĭu corespunḑĕtor

tot din Iornande. Pasagiul din Aurelius Victor, de asemenea, nu póte fi înțeles decât alăturându-se cu un alt pasagiu corespundĕtor tot din Aurelius Victor, și anume capitolul 28 din cartea sa «De vita et moribus», unde despre originea împĕratuluĭ Filip se dice: «Is Philippus humillimo ortus loco fuit, patre nobilissimo latronum ductore...»

Iată dară în loc de: «Trachonites» — «latronum ductoris filius», «fiĭul unuĭ căpitan de hoțĭ.»

In acest pasagiu ne maĭ întimpină un «nobilissimus» fórte caracteristic. Cum putea óre să fie «nobilissimus» un bandit? Ș'apoĭ fiĭul unuĭ «nobilissimus» cum óre să fi fost «humillimo ortus loco»? Este învederat că pasagiul întreg trebuĭ să fie tradus: «Acest Filip a fost născut în obscuritate, fiind-că tatăl seŭ, deși de un ném ilustru, totușĭ se făcuse căpitan de hoțĭ». Și atuncĭ «nobilissimus» din pasagiul al doilea ne va da o cheiă pentru «Arabs» din pasagiul întâiŭ, dacă în adevĕr «Arabs», după cum ne vom încredința în dată, nu este alt-ceva decât numele «Saraba» al casteĭ celeĭ aristocratice din Dacia, «virorum nobilissimorum» din Dione Crisostom.

Pînă acĭ noĭ am stabilit numaĭ posibilitatea ca Filip să nu fi fost de loc «Arab» în sensul geografic al cuvîntuluĭ; dar o pură posibilitate. De aci înainte urméză argumentațiunea cumcă el a fost în realitate Dac.

Rolul acestuĭ împĕrat în privința Dacieĭ n'a fost

încă destul de studiat. Usurpând tronul imperial după măcelul luĭ Gordian III în rĕsboĭul contra Persieĭ, Filip nu'şĭ maĭ bate capul cu Asia, cedéză Perşilor Mesopotamia, le-ar fi cedat la nevoe şi Arabia, se 'ntórce în Europa, serbéză în Roma jubileul cel mare şi apoĭ... apoĭ s'ar păré că nu se maĭ gândesce decât numaĭ la Dacia. După ce perduse cu nepĕsare o mare provincia asiatică, el ţine ca Dacia să nu fie niciĭ măcar turburată de barbarĭ. La cea de 'ntâiŭ ocasiune Filip lasă în Roma pe fiĭul seŭ numit de asemenea Filip, înaintéză cu o armată în Dacia, se luptă cu o invasiune germanică, maĭ ales cu Carpiĭ, învinge şi linişteşce provincia. Acésta nĭ-o spune Zosima (I, 20), dar şi maĭ cu autoritate monetele cu legenda «Victoria Carpica» şi cu titlurile «Carpicus Maximus» şi «Germanicus Maximus», urmate la 248 de un triumf. Nu e încă tot. La 247 Filip înfiinţéză în Dacia o monetăriă propriă, ceea ce este o mare graţiă imperială şi dovedesce tot-o-dată o stare comercială înflorită a provincieĭ. Pe aceste «monete dacice» figuréză Dacia ca o femeiă între o aquilă şi un leŭ, cu numerele Legiunilor V şi XIII, ţinênd într'o mână sabia dacică cea încovoiată întocmaĭ ca pe bas-reliefurile Columneĭ Traiane, ĭar în cea-laltă un stég. Sabia cea dacică nu se vede decât numaĭ pe aceste monete ale luĭ Filip. Pe unele exemplare Dacia pórtă tiara saŭ bonetul cel frigian, simbol de libertate. Pe altele, noĭ citim : «Dacia Felix». Locuitoriĭ Dacieĭ îşĭ creaseră chiar o

eră propriă dela împěrăţirea luĭ Filip, numĕrând anul 247 ca cel întâiŭ, şi acéstă eră a durat acolo cât-va timp şi sub urmaşiĭ luĭ Filip: Deciŭ, Valerian, Emilian şi Galien (Katancsich, Istri geographia, II, 347). Erà un fel de renascere a Dacieĭ, operată sub Filip în scurtul interval de vr'o treĭ anĭ.

Ce îndemn să fi avut un A r a b din Asia de a face tóte acestea pentru Dacia? Intrebarea e cu atât maĭ legitimă, cu cât pentru restul Imperiuluĭ Roman Filip n'a făcut nemic, saŭ nu va fi făcut decât acel oraş din Hauran despre care vorbesce d. Waddington, deşi însuşĭ d. Waddington ne face a bănui că oraşul în cestiune, negreşit sub un alt nume, existase acolo deja sub împĕratul Marc-Aureliŭ (161—180): «sur les dix inscriptions que j'ai copiées à Chéhebé, il y en a une d'une époque incertaine, une d u r è g n e d e M a r c A u r è l e...» (loco cit. p. 62). Incă o dată, de unde o asemenea dragoste exclusivă a luĭ Filip pentru Dacia? Fiind-că acel A r a b nu era din Asia, ci era un S a r a b a, un «nobilissimus» din Dacia, din provincia luĭ Traïan; şi despre acésta, ca ultimul argument decisiv, vom da acum un text, care a scăpat cu totul din vedere d-luĭ Waddington şi celor-lalţĭ istoricĭ aĭ împĕratuluĭ Filip.

Dintre împĕraţiĭ pe carĭ ĭ-aŭ luat Roma din Dacia, cel maĭ celebru a fost Liciniŭ, cumnatul luĭ Constantin cel Mare şi înverşunatul duşman al creştinilor. Făntânele sînt unanime asupra originiĭ sale: «Licinius imperator est factus, D a c i a o r i u n-

d u s» (Eutrop.); «ἀπὸ Δακίας ὁρμώμενος» (Socrates Scholasticus). Și se maĭ adaoge că era un barbar, un om crescut și născut departe de orașe: «agraribus plane ac rusticantibus, quia ab eo genere ortus altusque erat, satis utilis» (Aur. Victor). Despre Liciniŭ dară este necontroversabil că a fost «natione Dacus», ca să vorbim în stilul inscripțiunilor. Eĭ bine, acest D a c Liciniŭ dicea că se trage din némul luĭ Filip A r a b u l; ĭar prin urmare una din doě: saŭ Liciniŭ a fost Arab din Asia, ceea ce'ĭ peste putință, saŭ Filip a fost S a r a b a din Dacia, după cum am vědut că'l arétă-și faptele sale.

Julius Capitolinus trăia sub Constantin cel Mare, căruĭa ĭ-a și închinat scrierile sale. In viéța luĭ Gordian III (c. XXXIV) la sfîrșit, tocmaĭ în pasagĭul unde se adreséză către Constantin cel Mare, Capitolinus vorbesce despre o inscripțiune în care se menționa că Gordian fusese învins de Filipĭ, adecă de împěrațiĭ Filip Arabul și fiĭul seŭ Filip II; apoĭ adaoge că se dice cum-că Liciniŭ, când ajunse împěrat, a distrus acea inscripțiune, fiind-că el, Liciniŭ, «pretindea a se trage din némul celor doĭ Filipĭ»: «Quem titulum evertisse L i c i n i u s dicitur eo tempore quo est nactus imperium, quum se vellet videri a P h i l i p p i s o r i g i n e m t r a h e r e».

Acest text este nec-plus-ultra categorie. Tótă lumea scia că Liciniŭ era Dac, ba încă barbar din Dacia; dar toțĭ trebuĭaŭ să scie nu maĭ puțin că

el îşĭ urcă originea némuluĭ la Filip Arabul, pe care însuşĭ Julius Capitolinus îl numesce «Philippus A r a b s»; şi trebuia s'o scie maĭ ales Constantin cel Mare, când îĭ deduse pe soru-sa în căsătoriă. Inrudirea însă între Liciniŭ şi între Filip nu putea să fi fost în fapt decât identitatea de castă: amîndoĭ S a r a b ĭ. Elementul cel maĭ resistinte contra dominaţiuniĭ romane în Dacia, S a r a b i ĭ, flórea Dacilor de altă dată, par a se fi ţinut tot-d'a-una retraşĭ, departe de cultura cea curat latină a oraşelor: de aci tatăl luĭ Filip ne este descris ca un hoţ de codru, ĭar Liciniŭ ca un ţerănoĭu. Ném barbar pentru urbanitatea romană, S a r a b i ĭ se destingeaŭ totuşĭ prin trăsura caracteristică de a fi toţĭ fórte mândri: «superbus», dice Capitolinus despre Filip. Asupra acesteĭ trăsurĭ caracteristice noĭ vom reveni maĭ jos.

Originea dacică a împĕratuluĭ Filip şi sensul poreclei sale «Arabs» fiind lămurite, nu ne va fi greŭ acuma de a explica greşéla acelora carĭ îl aduceaŭ din «Bostra», o greşélă fórte instructivă prin aceea ca pînă şi ea, bine înţelésă, servesce a confirma adevĕrul. Ca Dac, Filip era un «Traĭanensis», era din «Provincia Traiana», şi o alusiune la acésta cată să fi fost în vre-o fântână cunoscută încă Bizantinilor înainte de Cedren şi de Zonara. Din dată însă ce porecla «Arabs» era luată în sensul geografic, Bizantiniĭ trebuĭaŭ vrênd-nevrênd să caute anume în Arabia vre-un oraş cu numele luĭ Traian, şi n'aŭ putut să găséscă acolo decât numaĭ unul

singur, căcĭ numaĭ unul singur existà :«Nova Traiana Bostra», care pe monetele sale pórtă legenda: *NEA TPAIANH BOΣTPA* (Mionnet, Descr. d. médailles, V, 579 sq; Eckhel, III, 500 sq.). Fără acest «*TPAIANH*» nimenuĭ n'ar fi venit în cap să aducă pe Filip din Bostra, ci l'ar fi lăsat simplu cu porcela sa de «Arabs». Orĭ-ce poreclă însă să fi avut, stăruinţa luĭ Filip de a rădica Dacia şi preţiosul text al luĭ Capitolinus demonstréză că el era Dac.

Confusiunea între doĕ regiunĭ t r a i a n e n s e ca «Dacia» şi «Bostra» ne amintesce ce-va absolut de aceĭaşĭ natură la Ammian Marcellin. Dacia era «provincia luĭ Traian»; Spania era «patria luĭ Traian»; de aci unul şi acelaşĭ «Traianensis», Paulus notarius, personagiŭ important sub împĕratul Constanţiŭ, este numit la Ammian Marcellin în cartea XIV: «ortus in Hispania», ĭar în cartea XV: «natus in Dacia». Un alt qui-pro-quo cam de acelaşĭ fel ne întimpină în privinţa împĕratuluĭ Carus, despre care nu se sciea dacă a fost de origine din Pannonia saŭ din Africa, fiind-că se confundaseră termeniĭ «Pannonius» şi «Poenus» (Vopisc., Car. IV).

D. Waddington susţine că tatăl împĕratuluĭ Filip, «nobilissimus latronum ductor» al luĭ Aurelius Victor, — o expresiune care, fie ḑis în parentesĭ, ne amintesce cuvintele luĭ Vopiscus despre împĕratul Proculus: «domi nobilis, sed majoribus latrocinantibus» (IV Tyr., XII), — d. Waddington

susţine că acel tată se numia «Marinus« şi că a fost apoteosat în Filipopole cel din Hauran. Lucrul e cu putinţă, cu atât mai mult că tocmai acolo nu se sciea că el fusese bandit. Noi lăsâm dară în picióre tot ce spune d. Waddington despre monete şi inscripţiuni cu *ΘΕΩ ΜΑΡΙΝΩ*, deşi argumentaţiunea 'i e departe de a fi suggestivă. Marin saŭ ne-Marin, tatăl luĭ Filip a fost un S a r a b a din Dacia, după cum un S a r a b a din Dacia a fost şi tatăl cel necunoscut al luĭ Liciniŭ, ambiĭ din regiunea cea caracterisată de cătră Ptolemeŭ prin «κατ' Ἀ ρ ά β ω ν ποταμός».

VIII. ALŢĬ SARABĬ ÎMPĔRAŢĬ ROMANĬ.

Dominaţiunea romană în urma cuceririĭ Dacieĭ nu exterminase acolo niciĭ poporul de jos, pe ceĭ «pĕroşĭ», «capillatos», niciĭ casta cea aristocatică a «căciulaţilor», «S a r a b a s», ba niciĭ chiar în sînul acesteĭ caste dinastia cea regéscă a luĭ Decebal. Filip, un S a r a b a ordinar, adecă ne-dinastic, apucă sceptrul imperial la 244. Peste 17 anĭ, la 261, pe fostul tron al cuceritoruluĭ Dacieĭ se urcă un alt Dac, dar nu S a r a b ă ordinar, ci tocmaĭ din dinastia luĭ Decebal, anume Regillian: «gentis Daciae, Decibali ipsius, ut fertur, affinis» (Treb Pollio, XXX Tyr. IX). Acésta învederéză pe deplin puternica persistinţă a S a r a b i l o r în Dacia un secol şi jumătate după mórtea luĭ Traian. Ce-va

maĭ mult; peste vr'o ḑece anĭ după Regillian împěratul Aurelian retrage din Dacia administrațiunea romană și legiunile, lăsând pe ceĭ-lalțĭ locuitorĭ în voĭa furtunelor; dar elementul cel nedomolit al S a r a b i l o r rěmâne nestrămutat acolo, și, după ce Roma perde cu totul Dacia, doĭ dintr'înșiĭ maĭ isbutesc a deveni împěrațĭ Romanĭ: la 307 Liciniŭ, despre care s'a vorbit deja, ĭar la 305 Galeriŭ.

Se repetă mereŭ că împěratul Galeriŭ a fost născut în Dacia cea nouă saŭ a luĭ Aurelian nu departe de Sardica, adecă aprópe de Sofia, în Bulgaria actuală, fiind-că Eutropius (IX, 22) ḑice: «Maximianus Galerius in Dacia haud longe a Sardica natus». In privința luĭ Galeriŭ, o fântână mult maĭ sigură decât Eutropius este Lactantius, contimporan cu acest principe, nu posterior ca cela-lalt, și carele ne spune fórte lămurit că Galeriŭ era din Dacia cea veche saŭ a luĭ Traian, de unde mumă-sa fugise cu dînsul trecênd Dunărea de'naintea uneĭ invasiunĭ a Carpilor, și prin urmare putea să fie crescut în Sardica saŭ pe aprópe, dar nu fusese născut acolo. Lactantius maĭ adaogă că Galeriŭ nu era Latin, ci barbar din Dacia cea veche, și anume indigen, adecă dac, de vreme ce fugĭa de'naintea năvălitorilor străinĭ. Iată chĭar textul: «Inerat huic bestiae naturalis barbaries et feritas a Romano sanguine aliena. Non mirum, cum mater ejus T r a n s d a n u v i a n a infestantibus Carpis in Daciam novam transiecto amne confugerat» (De mort. persecutor. IX). De aci se explică ami-

cia sa cu Liciniŭ: «veteris contubernii amicum et a prima militia familiarem», pe care dînsul l'a ajutat a se urca pe tron, ast-fel că în acelaşĭ timp Roma avea doĭ Dacĭ împĕraţĭ.

Despre Liciniŭ noĭ scim că a fost S a r a b ă, de óră-ce pretindea a fi din nemul luĭ Filip Arabul. Fost'a óre tot S a r a b ă şi Galeriŭ?

A-priori se póte rĕspunde că da, căcĭ este de credut că în secolul IV, faţă cu agera sistemă romană de desnaţionalisare în curs de doĭ secolĭ trecuţĭ, din întregul popor dacic de altă dată numaĭ dóră elementul cel ne'nduplecat al S a r a b i l o r, cu tradiţiunile sale de veche mărire, a putut să păstreze acea atitudine autoctonă pe care Romaniĭ o numĭaŭ «barbaries». Poporul de jos, «pletoşiĭ», «capillati», afară de ceĭ adăpostiţĭ în creeriĭ munţilor sub îndatinata căpetenie a S a r a b i l o r, cată să fi devenit de de-mult o singură apă cu coloniĭ romanĭ. Dacă dară Galeriŭ ar fi fost dintre aceştiĭa, Lactantius nu putea să'l numéscă barbar «a Romano, sanguine alienus».

A-posteriori, Galeriŭ era fórte mândru de originea sa. Pe când alţiĭ îl poreclĭaŭ «cĭoban», «armentarius», după cum diceaŭ luĭ Filip «haĭduc» şi luĭ Liciniŭ «bădăran», însuşĭ Galeriŭ pretindea a fi dintr'un ném deesc: «diis oriundus» după Lactantius, saŭ un ném de balaur: «matre compressa dracone» după Aurelius Victor.

Consideraţiunile de maĭ sus ar fi ele singure destul de ponderóse pentru a ne îndemna să cre-

dem că Galeriŭ, ca şi prietenul seŭ Liciniŭ, a fost din casta S a r a b i l o r; dar ce-va şi maĭ hotărîtor este însuşĭ numele «Galerius». Dacă nu s'ar sci cu certitudine că acest împĕrat a fost Dac, numele seŭ «Galerius» n'ar avé nicĭ o importanţă deosebită; când se scie însă că el era nu numaĭ Dac, dar încă se pretindea a fi de o origine ilustră, atuncĭ ne isbesce împregĭurarea că «Galerius» însemnéză tocmaĭ «pileatus», derivând din «galerus» sinonim cu «pileus»: «galerus est genus pilei» ḑice Servius într'o scoliă la Virgiliŭ, şi prin urmare nu este alt ce-va decât o traducere latină literală a daciculuĭ S a r a b a.

Maĭ este ce-va. Din Dione Crisostom noĭ am vĕḑut că S a r a b i ĭ eraŭ la Dacĭ o castă nu numaĭ nobilitară, dar şi sacerdotală tot-o-dată. Eĭ bine, Lactantius (De morte persec., XI) ne spune că muma luĭ Galeriŭ cea «transdanuviană» era o bogată preotésă păgână a «ḑeilor de munte»: «mater Galerii erat deorum montium cultrix, quae sacrificabat paene quotidie et vicarios suos dapibus et epulis exhibebat» (cfr. Van Haag, De Galerio caesare p. 3).

IX. CONCLUSIUNEA.

Am urmărit pe S a r a b ĭ începênd din epoca luĭ Cesar, când casta lor fusese organisată de către regele dacic Berebista, şi pînă la epoca luĭ Constantin cel Mare, când S a r a b i ĭ Galeriŭ şi Li-

ciniŭ reușesc a se înălța pe tronul imperial al Romeĭ, tóte acestea în curs de vr'o patru secolĭ.

Am urmărit pe *Basarabĭ* începênd dela lupta lor cu Mongoliĭ la 1240 pînă astădĭ, în curs de șése secolĭ și maĭ bine, constatând că eĭ aŭ fost tot o castă nobilitară ca și S a r a b i ĭ sub Dacĭ, că purtaŭ la vecinĭ acelașĭ epitet de «Arabĭ» ca și S a r a b i ĭ pe timpul luĭ Ptolemeŭ și al împěratuluĭ Filip, că n'aŭ încetat nicĭ o dată de a avé centrul lor, ca și S a r a b i ĭ, în aceĭașĭ regiune a Jiĭuluĭ, în Oltenia și 'n Hațeg.

Cunóscem dară o mie de anĭ din istoria *Basarabilor*, fie sub numele lor cel primitiv de S a r a b ĭ, fie după alipirea către acest nume a titluluĭ de B a n.

Ne maĭ rĕmâne necunoscut intervalul de ópt vécurĭ dintre secoliĭ V și XIII; dar pînă și acest interval se luminéză acum pe neașteptate. Când un lanț solidar de probe peremptoriĭ demonstréză că un fluviŭ între aniĭ $A - C$ avusese acelașĭ curs sub acelașĭ nume între aceleașĭ malurĭ pe aceĭașĭ albiă ca și între aniĭ $H - L$, maĭ trebuĭ óre demonstrat că pe aceĭașĭ albiă între aceleașĭ malurĭ sub acelașĭ nume el avusese acelașĭ curs în intervalul cel mijlociŭ dintre aniĭ $D - G$? O demonstréză însășĭ logica faptelor, maĭ probă decât orĭ-ce probă. Așa dară:

1°. De vreme ce înainte de secolul V și pe urmă după secolul XII, întâĭu S a r a b i ĭ și apoĭ *Basarabiĭ* n'aŭ părăsit nicĭ o dată Oltenia și Hațegul, decĭ: tot acolo aŭ fost eĭ și între secoliĭ V și XIII;

2⁰. De vreme ce S a r a b i ĭ înainte de secolul V și *Basarabiĭ* după secolul XII constituiaŭ ne'ntrerupt o castă nobilitară, decĭ: tot o castă nobilitară aŭ fost eĭ și între seculiĭ V și XIII;

3⁰. De vreme ce S a r a b i ĭ înainte de secolul V aŭ fost dat Dacilor pe ceĭ maĭ marĭ regĭ cu Decebal în frunte și deteră apoĭ Romeĭ cincĭ împĕrațĭ: pe doĭ Filipĭ, pe Regilian, pe Galeriŭ și pe Liciniŭ, toțĭ de o energiă mărturisită chĭar de către dușmaniĭ lor, și de vreme ce după secolul XII *Basarabiĭ* aŭ dat Românilor un lung șir de eroĭ ca Alexandru, ca Mircea, ca Vlad Dracul, ca Țepeș etc.; decĭ: același rol conducĕtor în capul némuluĭ românesc contra furtunelor din afară avuseseră eĭ și între secoliĭ V și XIII.

In acest mod, pentru intervalul dintre secoliĭ V și XIII ne lipsesc texturĭ, ne lipsesc documente, ne lipsesc numĭ propriĭ, ne lipsesc amărunte, dar perspectiva istorică nu ne maĭ lipsesce de astă dată: în Oltenia și în Hațeg, luptându-se contra năvălitorilor și revĕrsându-se din când în când asupra regiunilor de prin pregĭur, trăia pe atuncĭ poporul românesc avênd Domnĭ din casta S a r a b i l o r, ascuns în munțĭ ca o comóră depusă de Traian și păzită de urmașiĭ luĭ Decebal.

Iată cine, iată de când, iată de unde sînt *Basarabiĭ*.

INDEX

